

Forfatter: Palladius, Peder

Titel: Peder Palladius' Danske Skrifter

Citation: Palladius, Peder: "Peder Palladius' Danske Skrifter", i Palladius, Peder: *Peder Palladius' Danske Skrifter*, udg. af Lis Jacobsen , H.H. Thiele, 1911-1926, s. a. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/text/adl-texts-palladius01val-shoot-idm140153321550864.pdf> (tilgået 26. april 2024)

Anvendt udgave: Peder Palladius' Danske Skrifter

Peder Palladius

Danske Skrifter

Udgivet for Universitets Jubilæets danske Samfund
Af Lis Jacobsen

1. Levering
København
H H. Thieles Bogtrykkeri
1914

b

PEDER PALLADIUS' DANSKE SKRIFTER

1537: ****Dend lidle Danske Catechismus.** Kbh.1537, 8vo Optryk ved H.P.Resen. Kbh. 1631, 8vo.

1538: Enchiridion. Een Haandbog, for Sogneprester. D. M. Luth. Kbh.1538, 8vo.

-: ***Een liden oc nyttelig bog. Om lønligt scriftemaal. Om obenbare Penitentz for obenbare synder.** Kbh. 1538, 8vo. Bl. F I mangler.

1539: En Ordinantz hworledis Kircketiensten skal holdes. Roskilde 1539, 8vo

1541: En ret enfoldig bedebog. D. Mar. Luth. Fordansket aff D. Pet. Palla. Magdeb. 1541, 8vo.

1542: Huorledes mandrabere skulle obenbarliig afløsis. 1542. Samtidigt Hdskr. fra Vexiö. Yngre. Hdskr. i ny kgl. Saml. 1171, 4to.

1543: Danske Brudstykker i et samtidigt Hdskr. af P. Palladius, Formula visitationis. Uldall 519, 8vo.

-: Fortale til Caspar Huberinus, Om Guds grumme straff oc wrede. Magdeb. 1543, 8vo.

1544: Fortale til Een ræt Bedebog. Kbh. 1544, 8vo.

-: Fortale til Urbanus Regius, Sjælens Lægedom for de karske oc sywge. Kbh. 1544, 8vo.

1546: Fortale til P. Palladius, En kort Catechismi Wdleggelse, oversat fra Latin. Kbh. 1546, 8vo.

1547: En vnderuisning hworledis Der kand hanlis met Dem som ere besette. 1547. Samtidigt Hdskr. fra Vexiö. Yngre Haandskrifter paa d. kgl. Bibl. og Univ. Bibl. i Kbh.

1549: Fortale til [Albret Goye] Loci communes. Kbh. 1549, 8vo.

1550: Nogne deylige Sprock, Aff den Hellige Scriftt, for en bedrøffuit samwittighed, aff Vito Theodoro, fordanskede aff D. Petro Palladio. Kbh. 1550, 8vo.

1551: ****[Bernh. Ochinus] Nogle merkelige Bønner, wdi denne verdens modgong oc ælendighed.** Fordansket aff Doc. Peder Palladius. Lybeck 1551, 8vo. Ældste bev. Udg. fra 1558.

c

Nærværende Udgave vil omfatte alle Peder Palladius' danske Skrifter, trykte og utrykte. Udgaven følger Originalerne Bogstav for Bogstav, men Forkortelser opløses *uden* at kursiveres, Aabenbare Trykfejl rettes i Teksten, og Rettelserne anføres i Noterne. Originalens Paginering er angivet i Margenen. Sideskifte i Originalen er betegnet ved; dog er dette Tegn, hvor det skulde staa midt i et Ord, anbragt *efter* dette, for ikke at bryde Ordet. Titelblade og Træsnit gengives i Facsimiletryk.

Hvert Skrift vil blive indledet med en historisk-bibliografisk Oversigt og efterfulgt af Noter.

Muligvis vil hele Udgaven blive forsynet med en sproghistorisk Indledning og et Glossar.

Skrifterne vil saa vidt muligt udkomme i kronologisk Orden, som Fortegnelsen paa Omslaget viser.

Oplysninger, der kan bidrage til at tilvejebringe fuldstændige Exemplarer af defekte Skrifter eller Udgaver af tabte Skrifter, modtages med Tak.

December 1910. LIS JACOBSEN.

Adresse: Thorvaldsensvej 93, København V.

d

III

Peder Palladius

Danske Skrifter

Udgivet for
Universitets-Jubilæets danske Samfund ved
Af Lis Jacobsen

Første Bind

København
H. H. Thieles Bogtrykkeri 1911-12

IV

Faksimiler af
Træsnit, Titelblabe og Haandskrifter er udført i
F. Hendriksens Reproduktionsatelier.

V

FORORD.

AF PEDER PALLADIUS' Værker findes ingen samlet Udgave, til Trods for at de aller fleste af hans talrige Skrifter kun er bevaret i sjældne Tryk eller i Haandskrifter, 1 Hensigten med nærværende Værk er derfor at raade Bod paa dette Savn ved at give en Udgave af alle bevarede danske Skrifter af Palladius, trykte og utrykte.

Til Grund for Udgaven lægges for de trykte Skrifters Vedkommende det ældste bevarede Tryk, for de haandskrevne Værkers Vedkommende, af hvilke desværre kun Afskrifter er bevaret, det Haandskrift, der maa formodes at staa Originalen nærmest.

Skrifterne ordnes saa vidt muligt kronologisk. Hvert Skrift *indledes* med en historisk-bibliografisk Oversigt, i hvilken der gøres Rede for Skriftets Kilder og for alle Udgaver eller Haandskrifter af Originalerne, og *afsluttes* med en Række Noter, i hvilke meddeles: Udgiverens Rettelser til Texten, Ordvarianter i yngre Tryk og Haandskrifter, Forklaring af vanskelige Ord eller Sætninger - ved Oversættelser om fornødent med Jævnførelse af Grundtexten, Denne meddeles ligeledes, hvor sprogligt eller reelt betydende Afvigelser i Oversættelsen giver Anledning dertil.

Derimod ligger det udenfor Værkets Plan i Indledningerne at give en Skildring af de historiske Forhold, som direkte eller * vi indirekte har været Aarsag til Skrifternes Fremkomst, eller i Noterne at give en almen Realkommentar; Oplysninger af kulturhistorisk eller personalhistorisk Art findes kun undtagelsesvis, og da i Form af Henvvisninger til Specialværker.

Om de Principper, der følges i Udgaven, skal iøvrigt meddeles: Originalerne gengives Bogstav for

Bogstav, men Forkortelser opløses uden Brug af Kursiv. Aabenbare Trykfejl eller Afskriverfejl rettes, og Rettelserne anføres, som nævnt, i Noterne. I de trykte Skrifter følges Brugen af store og smaa Begyndelsesbogstaver ligesom Brugen af Skilletegn uden Ændring, hvorimod Normalisering paa disse to Punkter har vist sig nødvendig for de utrykte Skrifers Vedkommende. I mangfoldige Tilfælde var det nemlig umuligt at afgøre, om Haandskriftet havde stort eller lille Begyndelsesbogstav, og da Brugen i ethvert Tilfælde var ganske vilkaarlig, kunde man ikke af Ordets Betydning slutte sig til Skriverens Hensigt. Et Forsøg paa at følge Originalen maatte da blive mere vildledende end vejledende, hvorfor store Begyndelsesbogstaver i Udgaven kun er anvendt i Egennavne og efter Punktum. Ligeledes var det meget ofte vanskeligt at afgøre, om Haandskriftet havde Punkt eller Komma, Kolon eller Semikolon, og da Brugen heraf ligeledes var inkonsekvent, er i Udgaven de forskellige Skilletegn anvendt i Overensstemmelse med nyere Skriftbrug. Originalernes Paginering angives i Margenen; Sideskifte betegnes ved ||; dog er dette Tegn, hvor det skulde staa midt i et Ord, sat efter dette for ikke at bryde Ordet.

Endelig finder jeg Anledning til at fremhæve, at naar Udgaven kun omfatter Palladius' *danske* Skrifter, ikke hans *samtlig*e Skrifter, saa er Grunden den, at Udgivelsen af P.'s latinske Skrifter laa udenfor de Opgaver, som Universitets-Jubilæets danske Samfund mente at have Ret til at paatage sig, men da P.'s rige latinske Produktion ikke blot paa mangfoldige Punkter supplerer hans danske, men ogsaa har selvstændig kulturhistorisk Betydning, maa det haabes, at nærværende Udgave af Palladius' danske Skrifter kan give Stødet til en Udgave af hans latinske.

VII

Til Slut maa jeg bringe en Tak til Bestyrelsen for Universitets-Jubilæets danske Samfund, der har muliggjort Udgaven, og til Professor Verner Dahlerup, der som Udgavens Tilsynshavende har gennemlæst Indledninger, Texter og Noter i Manuskript eller Korrektur og meddelt mig mangen Oplysning, der er kommet Udgaven til Gode.

Dernæst retter jeg en Tak til Karen Brahes Bogsamling i Odense, Stiftsbiblioteket i Vexiö og d. kgl. Bibliotek i Berlin, der har overladt mig Haandskrifter og Palæotyper til Benyttelse i Kbh.

En særlig Tak skylder jeg Underbibliotekar Carl S. Petersen for den utrættelige og værdifulde Hjælp, han har ydet mig under hele Arbejdet.

KØBENHAVN i April 1912.

LIS JACOBSEN.

VIII

INDHOLDSFORTEGNELSE.

Forord	V
Luthers lille Katekismus, 1537.	1
Luthers Enchiridion, 1538.	29
Om lønligt Skriftemaal, 1538, og Kirkeordinansen, 1539.	117
En ret enfoldig Bedebog, 1540.	241
Fem Fortaler til: I. Caspar Huberinus, Om Guds grumme Straf og store Naade, 1543. II. En ret Bedebog, 1544. III. Urb. Regius Sjælens Lægedom, 1544. IV. P. Palladius, En kort Katekismusudlæggelse, 1546. V. Albert Giøe, Loci communes, 1549.	295
Expositiones pro pastoribus: I. Om Manddrabere, 1542. II. Om besatte, 1547. III. Om lønligt Skriftemaal, u. A. IV. Om Kvinder, der ligger deres Børn ihjel, u. A.	345
Rettelser til 1. Bind.	419
Tilføjelse til Enchiridion.	420

1
OVERSÆTTELSE AF
LUTHERS
LILLE KATEKISMUS
1537.

2

3

INDLEDNING.

I.

DEN første Juni 1537 kreeredes i Wittenberg under Luthers Forsæde "Petrus Palladius Danus" til Licentiat i den hellige Theologi. Kort efter tog han Doktorgraden og rejste, vistnok sammen med Bugenhagen, til Danmark¹. Han var da 34 Aar og af Kristian den Tredje udset til Superintendent over Sjællands Stift, den fornemste Plads i den nylig indførte evangeliske Kirke.

I denne Stilling blev det Peder Palladius' Opgave at føre den ny Kirkeordinans ud i Livet; og et Led i denne Gerning er hans Oversættelse og Udgivelse af Luthers lille Katekismus. Han ordineredes den 2den September - faa Uger efter Kongens Kroning -, og i Begyndelsen af December har han fuldendt "den lille danske Katekismus, hvilken alle Sognedegne skulle lære og undervise unge Folk". Katekismen fremkom inden Aarets Udgang.

Paa dette Tidspunkt forelaa der allerede to danske Udgaver af Luthers ikke ti Aar gamle Katekismus. Den ene, oversat af *Jørgen Sadolin*, var udkommet 1532; den anden, som *Frans Vormordsen* havde oversat, var udkommet nogle Maaneder før Palladius'. Begge disse Oversættelser staar i det nøjeste Forhold til Palladius' to Katekismer af 1537 og 1538, idet Vormordsens Katekismus er lagt til Grund for Palladius' Oversættelse 1537, Sadolins for Oversættelsen 1538.

Inden Forholdet mellem Palladius' Katekismus 1537 og Vormordsens af samme Aar udredes, maa da ganske kort Vormordsens Oversættelse omtales. Katekismen er i ^{*} 4 Modsætning til Palladius' skrevet for *Sognepræster* til Brug ved *Gudstjenesten* 1. Af *første Del*, som har omhandlet Syndsbekendelse og Syndsforladelse, er kun et lille Fragment bevaret i det eneste endnu eksisterende Exemplar (paa det kgl. Bibliothek i Kbh.). *Anden Del* (Bl.B 1v-C 4r) har omfattet Troesartiklerne og Daabens og Alterets Sakramenter, de ti Bud og Fadervor med Forklaringer. Indholdet falder altsaa sammen med Luthers lille Katekismes, men Ordningen er forskellig. *Tredje Del*, af hvilken kun lidet er bevaret, har indeholdt Læren om forskellige Slags Synder. Til Grund for anden Del er lagt den latinske Oversætt. af Luthers Katekismus, som er bevaret i et Kompendium af lutherske (og enkelte ikke-lutherske) Skrifter: *Enchiridion piarum precativum*, Wittenberg 1529. Oversættelsen, der oprindeligt var beregnet til Skolebrug, skyldes vistnok Humanisten *Lonicerus*. Den er skrevet i et elegant Latin og holder sig ikke nøje til den tyske Original. Dennes Spørgeform er i første Del afløst af det docerende *hoc est*, og alt hvad der hentyder til Katekismens Brug i Huset er udeladt². Vormordsen har snart ordret fulgt denne Oversættelse, snart givet en omskrivende og udvidende Parafraze af den. Men desuden har han paa enkelte Punkter nyttet ældre danske Arbejder, nemlig Poul Helgesens Oversættelse af Luthers Bedebog "Een Cristelig vnderwijszningh" 1526, Henrik Smiths Katekismusbearbejdelse "En liden Dyalogus eller Catechismus", der var udkommet i Begyndelsen af 1537, og Oversættelserne af det ny Testamente fra 1524 og 15293. Vi skal nu se, hvorledes Palladius benytter dette Arbejde.

* * *

5

II.

Man ser strax af Indholdsfortegnelsen, at Palladius i Stoffets *Ordning* ikke følger Vormordsen, men Luther, Rækkefølgen af Hovedstykkerne er den lutherske: Loven, Troen, Fadervor og Sakramenterne, Derimod bevares Monologformen i Stedet for den lutherske Dialogform, skønt Bogen var beregnet til Undervisning, ikke som Vormordsens til Gudstjeneste. Endvidere bevares det for Vormordsen ejendommelige *Du skal* i Forklaringerne til de ti Bud, mens alle andre - tyske, latinske og danske - Katekismer har *vi skulle*. Og, som rimeligt var, tilføjes ikke, efter den tyske Katekismus, Overskrifterne om, hvorledes en Husfader skal undervise sit enfoldige Tyende; Bogen var jo beregnet til Skolebrug, ikke til Husandagt, Dette har ogsaa været bestemmende for Katekismens *Omfang*. Kun de tre første Hovedstykker findes udførligt,

Sakramenterne er ganske kortfattede, og der findes hverken Skriftemaal, Bønner, Hustavle eller noget andet Tillæg.

I Stoffets *Omfang* og *Ordning* er der da en væsenlig Forskel mellem Vormordsens og Palladius' Katekismus, mens de i den ydre *Form* er overensstemmende. Men Palladius' Benyttelse af Vormordsens Oversættelse indskrænker sig ikke til Formen.

Første Hovedstykke er, baade hvad Text og Forklaringer angaar, en ligefrem Afskrift efter Vormordsen, Der er en fuldstændig ordret Overensstemmelse mellem de to Katekismer¹. Sjællands Bisp har - uden med en Stavelse at antyde det, efter god Sæd i hin Tid - taget hele første Hovedstykke af sin Katekismusudgave fra LundeBispen, Vi har altsaa for os ikke Peder Palladius' Oversættelse, men Frans Vormordsens, Jeg aftrykker som Exempel det syvende Bud:

*
- 6

Vormordsens Katekismus 1537.

Det siwende.

Du skalt icke stiælle. Det er

Dw skalt frøcte oc elske Gud/ ingen mands gods medt wold oc magt tage eller røffue/ ey heller skuffe/ bedrage eller besuyge hannem medt nogen falsk ware eller gods/ Men ramme andre deris gode/ gaffn/ nytte oc beste oc det forsuare/ beskytte oc beskerme.²

Palladius' Katekismus 1537.

Det Siuende.

Du skalt icke stiele. Det er:

Du skalt frycte oc elske Gud/ ingen mands Gods med vold oc mact tage eller røfue/ ej helder skuffe/ bedrage eller besuige hannem med nogen falske Vare eller Gods/ men ramme andre deris gode¹ gafn/ nytte oc bæste/ oc det forsuare/ beskytte oc beskerme.

I *andet Hovedstykke* er Texterne Vormordsens³, men ikke Forklaringerne. Disse er bearbejdede paa Grundlag af den latinske Oversættelse i *Enchiridion piarum precationum* og den tyske Original - muligvis i Udgaven 1536⁴; desuden er Vormordsens Forklaringer benyttede. Her har vi da til Dels Palladius' eget Arbejde, og vi kan iagttage Ejendommeligheder ved hans Sprog. Som Exempel vil vi undersøge Forklaringen til første Troesartikkel. Vi ser her, at ét Ord hos Luther ofte gengives ved en stavrimet Tautologi hos Palladius for at give Sproget Fynd. Saaledes oversættes *acker, vihe*, lat. *agros, iumenta*, ved det ældgamle Stavrim *Ager oc Eng*⁵ og det endnu i Folkesproget levende *Fæ oc Faar*⁶. Vi ser da allerede her i hans ældste danske Skrift en Stræben efter at gøre Modersmaalet folkeligt og fyndigt i Fremstillingen. Et Par andre Exempler, ligeledes *-*-*-*⁷ hentede fra Forklaringen til første Artikkel, vil styrke dette Indtryk. Det tyske *haus und hofe*, der f. Ex, i Sadolins Katekismus var oversat ordret ved *hwus oc gordt*, gengiver Palladius ved *Huus oc hjem*, et Udtryk, der endnu baade i Jylland og Skaane har bevaret det gamle Stavrim¹. I Katekismen 1538 vender Palladius tilbage til det rette Lutherske *hwss oc gaard*, ligesom *acker, vihe* oversættes uden Stavrim: *iord, fææ*, i Overensstemmelse med Sadolins Katekismus². Denne Tilbagevenden til LutherTexten findes ogsaa i Oversættelsen af *essen und trinken*, der i *Enchiridion* 1538, ligesom hos Sadolin 1532, gengives ved *ath æde oc dricke*, mens Palladius i Katekismen 1537 omskriver det noget abstrakte "Æde og Drikke" med det baade for Børn og Degne ganske anderledes haandgribelige: *Mad oc Øl*. Denne djærve Ændring er typisk for Palladius' Sprog.

I *tredje Hovedstykke* stemmer Texterne ordret med Texterne hos Vormordsen³. Om Forklaringerne kan intet siges med Sikkerhed, da den Del af Katekismen, hvori de fandtes, er tabt; men Bang har i sit ovennævnte Skrift (Katekismushistorie I, S. 162 f. og S. 190 f.) sandsynliggjort, at de ligesom i første Hovedstykke er afskrevet efter Vormordsen. De har saaledes ingen Interesse for Undersøgelsen af Palladius' Sprog.

Behandlingen af *Sakramenterne* er som nævnt meget kortfattet. Og heller ikke her er Oversættelsen Palladius'. Indstiftelsesordene til Daaben er gengivne efter Vormordsens Text, Nadverens Indstiftelsesord efter den (vistnok) i Malms 1529 udgivne Bog "Thet cristelige messze embedhe" 4.

Peder Palladius' lille danske Katekismus, den første danske Bog, han udgav, er da for Størstedelen slet ikke *-*-*⁸ hans eget Værk; men i det lille Afsnit af Bogen, han selv har oversat, finder vi Spirer til det folkelige Kernesprog, der er ejendommeligt for Visitatsbogens Forfatter.

III.

Intet Exemplar er bevaret af Originaludgaven af Palladius' Katekismus. Efterspørgen i nordiske og tyske Bibliotheker har været forgæves. Den har derfor her maattet trykkes efter det eneste Optryk, vi kender, Hans Povelsen Resens fra 1631.

Titlen paa den lille Oktav, af hvilken Katekismen udgør Slutningen, er følgende: *Immanuel. Gud med os. Jesus Christus Guds eeniste Søn/ vor Herre. D. M. L. Ofuer dend anden Artikel Af vor Christelige Tro. Aar MDXXXIII..... Item Huorledis D. Pet. Pal. self hafuer først fordanskit dend liddle Latinske Luthers Catechismum/ Sognedegnene til brug for Vngdommen. etc. Med D. Johan Pomers korte underujsning om hiemmetig Skriftemaal oc Afløsning for Jesu Christi Skyld alleeniste. I Kiøbinghafn/ hos Melchior Martzan. Aar J. Ch. 1631.*

Katekismen begynder Bl. I 3v med en Fortale af Resen og slutter Bl. K 5r. Derpaa følger Bugenhagens Undervisning om Skriftemaal.

Udstyrelsen er, som Facsimiletrykket (S. 9) af Titelsiden viser, yderst tarvelig og pladskneben. Om Katekismens oprindelige ydre Skikkelse gives ingen Oplysninger. Det er ikke antydnet, om der har været Træsnit eller Missaler som i Enchiridion 1538¹. Heller ikke er Bogens Format eller Linjetal omtalt. Ikke engang Trykkested og Bogtrykker nævnes. Derimod siger Resen, at den er optrykt "*ord fra ord*", og dette kan en Sammenligning mellem de Stykker, der stemmer overens med Vormordsens Oversættelse, og Texten hos Resen bekræfte, ligesom den Nøjagtighed med Hensyn til Ordforraadet, hvormed ^{*}9 Efterskriften til Enchiridion er optrykt i Resens Fortale, vidner herom¹. Men Palladius' *Ordformer* er ikke bevaret. Sammenligner man f. Ex. Texten til Fadervor og Indgangsordene til Nadveren i Enchiridion 1538 med de tilsvarende Stykker hos Resen, vil man se, at Skriftformer som *hiemmelen*, *vilge*, *frestelse* i Enchiridion, hos Resen skrives *Himmelen*, *Ville*, *Fristelse*, at Enchiridions *ff*, *ss*, *w*, *ij* overalt forenkles hos Resen, at gamle Bøjningsformer som *Disciphr*, *dem* er ombyttede med de yngre *Disciple*, *dennem*² o.l. Om Palladius's Ordformer kan man altsaa intet slutte af det Resenske Optryk³.

Bughenhagens Skrift om hemmeligt Skriftemaal har rimeligvis fulgt efter Palladius' Katekismus i det Exemplar af denne, Resen har brugt. Ogsaa fra ældre tyske Katekismer findes Exempel paa, at ^{**}10 denne Afhandling er efterhængt Katekismen¹. Dog har jeg ikke ment, Skriftet burde optrykkes her, da intet tyder paa, at Oversættelsen skyldes Palladius.

IV.

Palladius' Katekismus af 1537 var en *Skolebog*, skrevet for Sognedegnene til Hjælp ved Undervisningen. I denne Egenskab kan den ikke være fortrængt af *Haandbogen* 1538, der var beregnet paa Sognepræsterne. Alligevel maa den meget tidlig være gaaet ud af Brug, thi ikke hundrede Aar efter dens Fremkomst - da Resen 1631 optrykker den - er den en saare sjælden Bog, der alt i lang Tid har været gemt af gamle Præstemænd som Minde om Salig Doktor Palladius.

*

11

Peder Palladius'

**Oversættelse 1537
af
Luthers lille Katechismus
optrykt af
H. P. Resen**

1631.

12

D. M. L.
**Lidle Catechismus/ Saa som/ S. D. Palladius sielf dend hafuer
fordansket.**
**efter Latinen/ samme Aar som Ordinantz en udgick/ ad meenige
Sognedegne skulle hafue ført dend til brug/ end ocsaa
uden Latinske Skoler/ nu oplagd som for
et Vidnisbyrd der om.**
Til Læseren.

DEt efterfølgende/ som nu først er bekommet efter nogle gamle Prestmænd/ der sligt hafde saa længe bevarit dend S. D. P. P. til tacknemmelig ihukommeise/ er her hos tryct ord fra ord/ som det fandtis endnu. Besynderligen/ ad mand heraf kunde kiende/ huorledis dend Børnelæsning som nu i Meenighederne er i brug/ Gud skee Lof/ icke bør ad actis for nogen ny Lærdom/ eftersom dend strax blev paabuden der vor || Evangeliske Ordinantz udgick/ oc det efter Latinen/ som oc da blev tryct for Skolebørnen/ før end mand viste her noget ad sige af det som Johan Savromand af Slesien lod udgaa der om paa Tydsk/ til sin Rubeamim &c. huortil Georgius Major, fordum Rector i dend Skole til Magdeburg/ hafde oc gifuit hannem nogen anledning oc sligt begynt/ oc tilskrefuit sin Discipel Uldrico von Embden/ strax Anno 1531.

Oc er det dog det samme/ som siden blev indført i Luthers Tydske Handbog/ huilcken oc hin gode Palladius ocsaa fordanskede/ med saadan sin beslutning der paa.

Petrus Palladius ynsker alle Sognepræster Guds Naade oc Fred ved Jesum Christum vor HÈrre.

Nøddis jeg til/ kiere Brødre i Christo/ i mit suare Embede oc store Arbeide/ oc største uledighed/ ad udsette af Tydske paa Danske dendne lidle Manual eller Haandbog/ saa som jeg 13 kunde/ icke som jeg skulde/ derfor beder jeg eder kierligen oc gierne/ ad i tage dette mit føye Arbeide til tacke/ indtil saa længe nogen kand/ oc vil/ det efter Tydsken forbædre/ huilcket jeg seer gandske gierne/ dog saa ad der intet tilleggis eller fratagis/ andet end Enchiridion Lutheri indeholder/ ellers er min ydmyge Bøn oc begære til eder alle/ || oc huer særdelis/ først for Guds æris/ oc siden for dend H. Rirckis opbyggelsis skyld/ ad I ville alle samdirectelige holde disse Ceremonias ved mact/ ocsaa vare paa eders Embede/ ad i det med en god Samvittighed for Gud oc Mennisken forsuare kunde/ oc ville icke ansee nogen Menniskis Smiger eller Trusel/ men meere det som Paulus sagde: Væ mig dersom jeg icke prædicker Evangelium. Gud styrcke eder alle/ med sin kierre Søn JEsu Christum vor Herre/ Amen.

Her om er noget rørt for/ i Visitatzen som er tryct/ oc end ydermeere sligt tilkiendegifuet i Luthero triumphante til det Aar 1529. Men huorledis hin gode Luthers egne Ord efter Latinen hafue meere fynd oc eftertryck/ oc komme nærmere ofuereens med Guds Aands viis/ i dend H. Skrift/ ad tale med/ skal en huer vel befinde som grandgifueligen gifuer act der paa/ med en hiertens Bøn oc Paakaldelse/ i en sand Gudfryctighed.

Oc saaledis hafue da vore Børn icke alleeniste lært Luthers egen grundelige Forklaring ofuer de 3. Parter/ men ocsaa fattit hans rætte Spørmaal om Sacramenternis hemmelighed/ oc ere komne i brug baade med de Spørmaal/ huorledis dend eene part følger dend anden rætteligen/ indtil daglige Gudfryctigheds øfuelse oc Hustaflen || tilljige/ oc med dend rætte maade ad skrifte med/ sampt de korte Spørmaal oc Suar som høre der til/ saa de med Guds Naadis hielp/ strax udi ungdommen kunde værdeligen annamme det høyværdige Alters Sacramente/ naar de det med saadan beredning/ efter Guds Aandis indskud/ kunde være begierendis/ huilcket Gud gifue de Gamle med dem flitteliger vilde betracte end som her til dags/ die verre/ almindelig skeet er/ uden tuifl til dis større Guds vrede oc straf/ som det oc fornummet er.

14

Saa bør det da icke alleeniste Degne oc deris Substituter paa det flitteligste her ad gjøre deris Embede/ som de ville ansuare for Gud/ saa sligt kand holdis ved mact/ men oc alle Sognepreste oc Prouster

besynderlig som oc Superintendententerne i deris idelige Visitatzer her ad stride redeligen imod Diefuelen/ Verden oc dend onde Art/ som ellers af Barns been teer sig strax i alle. Oc ad en huer som sligt en gang lerrt hafuer/ holdis saaledis der ved baade ellers/ oc naar nogen af dennem kommer til skrifte/ saa de det aldrig forglemme med Guds foract/ huorfor hans vrede kommer ofuer Verden saa hart oc tiit/ som for er rørt/ Huer som gjør HErrrens gierning suigelig/ være sig saaledis enten i Skolerne/ eller Meenighederne/ hand || hafuer sig en haard Sententz ad forvente/ men dend som er troe i det lidet/ hannem skal det større betrois/ indtil hand kommer ind i sin HErris Glæde.

Dend gode/ naadigste oc Aldmæchtigste Gud/ hielpe endnu fremdeelis her til/ imod ald ugudelighed oc vildsarendes Aander/ ad vi sligt iblant os endnu maae beholde til enden/ som maa see/ er icke end langt borte/ oc det ved sin gode Aand/. for Jesu Christi vor HErris skyld/ Amen. I Kiøbinghafn/ alle Helgenes dag/ Anno 1630.

H. P. K.

15

**Dend lidle Danske CATECHISMUS,
Huilcken alle Sogne-degne skulle lære
oc undervise unge Folck/ som ere i deris
Sogne/ paa dend tiid oc sted/ som
Sognepræsten en huer
tilsigendis vorder.
1537.**

Petrus Palladius ynsker alle Sognedegne/ som tiene til Lands-Rirckerne/ Naade oc Fred/ af Gud Fader/ oc hans kiere Son Jesu Christo/ vor HErr.

MEdn saa er/ ad I Sognedegne til Landskirckerne skulle icke alleeniste tienne eders Sognefolck med ringen oc siungen/ som i her til dags giort hafue/ men I skulle ocsaa lære alle unge Folck udi Sognene dendne lidle Danske Bôg/ som heder Catechismus, efter R. M. vor Naadigste HErris Ordinantzis || liudelse: da tyckis mig nytteligt oc gafnligt ad være/ der som I hafue samme Bôg aldtiid hos eder/ ad i kunne rettelig oc vel undervjse dennem de 10 Guds Budord/ dend Hellige Tro fader vor/ oc de hellige Sacramenters rette brugelse/ som liden Catechismus indholder. Thi der maa ingen gaa til oc annamme det høyværdige Sacramente, Jesu Christi Legem oc Blôd/ uden hand kand alle disse stycker jeg nu opregnede: paa det hand skal icke det gjøre sig sielf til fordømmelse. Derfor lôd jeg korteligen udsætte dendne samme lidle Bôg paa Danske/ ad i kunde disbædre fuldkomme det/ som eders Embede udvjser. Thi huis I det icke gjøre/ da skulle I sættis af eders Embede/ oc andre skulle skickis i eders sted/ som det gerne ville oc kunde gjøre. Thi vor naadige Herre/ R. M. vil ingenlunde/ ad nogen af hans Naadis undersaatte skulde forsømmis/ men saa vel de unge 16 som de gamle skulde faa Guds hellige Guddommelige Villiis/ Naadis oc || Nafns underviisning/ ad de kunde retteligen optuctis/ i Guds Fryct/ udi dend hellige Tro/ som Gudeligt oc Christeligt er. Derfor vil jeg oc lade eder forstaa vor naadige HErris/ R. M. befalning/ om eder/ som er beskrefuen udi hans Naadis Ordinantz-Bôg/ saa liudendis/ ad Custodes eller Sognedegne skulle lære børnene paa Landsbyerne Catechismum, een gang om ugen/ udi dend sted oc time/ som dennem forskrifuis af deris Sogneprester: oc der som de ere icke dertil bequemme/ da skulle de icke længre være Sognedegne etc.

Derfor maae I være fortænckte herudi/ ad tage flitig vare paa eders Embede/ ad de fattige Børn ingenlunde forsømmes/ Men I skulle langt helder legge saa stôr vind paa/ ad lære de unge/ ad de gamle vilde ocsaa gerne høre tilmed. Saa kunde det see/ ad naar Sognepresterne afginge/ da kunde Sognemændene udvælle eder til deris Sogneprester igien. Det vaar baade || Gud tacknemmeligt/ oc gafnligt for dend hellige Rircke: Saa arbeide i ret for eders Føde/ som Paulus skrifuer 2. Thess. 3.

Oc der som/ Gud forbiude/ ad nogen vilde foracte eller spotte eder derfor. Item, om I icke kunde faa eders rette oc redelige underholdning af eders Sognemænd: da skulle i det gifue Prousten tilkiende/ saa skal hand strax skicke eder det/ som ret oc redeligt er/ efter R. M. Befalning. Gud være med eder alle. Skrefuet i Roskild/ Luciiday/ Anno Domini MDXXXVII.

17

Dendne liden Bôg Catechismus indholder først 3.Hofuitstycker/ som ere

De 10 Guds Bud-Ord/ vor Skyldebôg.
Dend hellige Tro/ vor Trøstebôg.
Fader vor/ vor Bedebôg. ||

Dertil de 2 Sacramenter, som ere/ Daab oc Christendom/ oc Alterens Sacramente/ som er vor Harris Jesu Christi Legem oc Blôd.

De 10 Guds Bud-Ord med deris Forklaring.

Det første Bud. Du skalt icke hafue fremmede Guder.

Det er:
Du skalt ofuer alle ting frycte oc elske Gud/ oc til hannem alleeniste sætte ald din tro oc tilliid.

Det Andet. Du skalt icke misbruge Guds Nafn.

Det er:
Du skalt frycte oc elske Gud/ oc ingen ved hans Nafn forbande/ ej suærje/ ingen Trolddom bruge/ ej liuge/ ej bedrage: Men udi ald din Angist/ sorrig oc nød/ hans hellige Nafn anraabe/ paakalde/ bede/ tacke/ lofue/ prjse oc ære. ||

Det Tredie. Du skalt hellige Sabbaths dagen.

Det er:
Du skalt frycte oc elske Gud/ hans hellige Ord forsømme ej ad høre/ foracte icke eller forsmaa/ men meget meere acte/ oc i ald ære oc værdighed dennem holde.

**Det Fierde.
Du skalt ære din Fader oc din Moder.**

Det er:

Du skalt frycte oc elske Gud/ oc dine Forældre/ oc alle dennem/ som hafue Herredom/ vold oc mact ofuer dig/ foracte dennem icke eller fortørne/ men ære oc tienne dennem/ være dennem lydigh/ oc med ald hørsomme frycte dennem.

**Det Femte.
Du skalt icke ihiesla.**

Det er:

Du skalt frycte oc elske Gud/ gjøre din Nægste ingen skade paa hatte Legeme/ eller nogen uret/ men hielpe oc gjøre || hannem bjstand udi ald hans Liifs angist/ nød/ sorrig oc fare.

**Det Siette.
Du skalt icke bedrifue Hôr.**

Det er:

Du skalt lefue et Erligt kyskt Lefnet/ oc intet u-høfuiskt sige/ tale eller gjøre/ oc elske din egen Hustru/ oc holde hende udi ære.

**Det Siuende.
Du skalt icke stiele.**

Det er:

Du skalt frycte oc elske Gud/ ingen mands Gods med vold oc mact tage eller røfue/ ej helder skuffe/ bedrage eller besuige hannem med nogen falske Vare eller Gods/ men ramme andre deris gode gafn/ nytte oc bæste/ oc det forsuare/ beskytte oc beskerme.

**Det Ottende.
Du skalt icke bære falskt vidniøbyrd om din Negste.**

Det er:

Du skalt frycte oc elske Gud/ icke falskeligen forføre/ 19 beflage/ eller fortale || nogen/ ingens gode rycte kræncke/ men aarsage/ oc om din Negste tæncke/ dømme/ meene/ oc tale got/ leggendis hannem aldingist

til gode.

Det Niende. Du skalt icke begiere din Negstis Huus.

Det er:

Du skalt frycte oc elske Gud/ ej sleske eller indføre dig udi din Negstis ejendom oc gods/ oc ej heller tuore ynske oc begiere det/ om du end skiønt kunde siunis ad hafue der nogen ret til.

Det Tiende.

Du skalt icke begiere din Negstis Hustru/ Suend/ Pige/ Nøed/ Asen/ eller oc noget andet/ huadsomheldst det være kand/ det hannem tilhører.

Det er:

Du skalt frycte oc elske Gud/ oc ej ynske dig eller begiere din Negstis Hustru/ Tiunde/ Quæg/ Nøed/ Asen/ eller noget andet saadant/ med list/ tredskhed/ falsk eller sujg/ vold eller || mact/ ad komme hannem det fra hænde/ men tale/ handle oc fly det saa/ ad hand sit eget nyder oc beholder.

Om disse Bud-Ord taler Gud saa. Exod. 20.

Jeg er Herren din Gud/ sterck og nagsaar/ der straffer Forfædrenes ondskab paa Børnene indtil dend tredie oc fierde Slect/ dendnem som mig hade/ oc jeg giørr naade oc miskundhed/ indtil dend tusinde Slect/ dennem som mig elske/ oc mine Bud-ord bevare.

Act/ merck/ lerr ocsaa fordi/ huor forferdeligen Gud hader oc truer alle dem/ som disse hans hellige Bud-ord forsmaae oc ofuertræde. Derfor reddis/ oc fryct Gud. Hand lofuer ocsaa tuert imod sin gunst/ naade oc miskund/ alle dem/ som hansw Bud-ord bevare. Huorfor lerr ad elske hannem/ oc ad

sætte ald din tillijd til hannem. Amen.

20

Dend hellige Tro med en kort Forklaring.

Credo, eller dend hellige Tro/ indholder tre besynderlige Artikler/ som ere/ om vor Skabelse/ vor Igienløselse/ vor Helliggjørelse.

Dend Første Artikel Om vor Skabelse.

Jeg troer paa Gud Fader Aldmæctigste/ Himmelens oc Jordens Skabermænd.

Det er:

Jeg sætter ald min tro/ haab oc trøst til Gud min himmelske Fader/ oc troer/ ad hand hafuer skabt mig med alle andre Creature/ oc icke alleeniste gifuit mig Liif oc Siæl/ Fornuft oc fem sind/ Øyen/ Ørne/ oc alle andre Lemmer; Men ocsaa bevarer/ beskermer oc opholder mig alle disse ting til gode/ ad de icke forfares. Item/ ad hand gifuer mig dagligendags nock til mit Liifs ophold/ Kleder oc Sko/ Mad oc Øl/ Huus oc hiem/ Hustru oc Børn/ Ager oc Eng/ Fæ oc Faar/ oc huad som got || er. Oc ad hand beskermer mig for ald vaade oc fare/ oc afvender fra mig alt det/ som mig kand være til skade. Oc giørr hand dette altsammen/ icke for nogen min fortieniste oc værdskyld/ men af sin egen ret Faderlige godhed oc miskund. Derfor bør mig aldtiid ad tacke/ lofue/ prjse oc ære hannem/ tiene oc frycte hannem/ tilbede oc paakalde hannem/ udi ald min sorrig/ Angst: oc nød/ som min allerkierriste Fader. Ad saa er i sandhed/ troer jeg visselig.

Den anden Artikel/ Om vor Igienløselse.

Oc paa Jesum Christum/ hans eenbaarne Søn/ vor Herre/ som er undfangen af dend Hellig-Aand/ fød af Jomfru Maria/ piint under Pontio Pilato/ kaarssæst/ død/ jordet/ nedfôr til helfuede/ opstôd tredie dag afdøde/ opfôr til Himmels/ sidder hos Gud Faders Aldmæctigstis højre Haand/ derfra ad komme oc dømmes Lefuendes oc Døde.

21

Det er: ||

Jeg sætter ald min tro/ haab oc trøst til Jesum Christum/ oc tror/ ad hand er en sand Gud/ fød af Gud Fader udi ævighed/ oc ad hand er sandt Menniske født af Jomfru Maria/ oc ad hand er min Herre/ som hafuer igienløst mig fra synd/ død oc helfuede/ dend tiid ieg vaar et armt fortabt Menniske under dend ævige Død. Oc det gjorde hand icke med Sølf eller Guld/ men med sit dyre Blod/ oc u-skyldige død. Oc derfor gjorde hand det altsammen/ paa det/ ad jeg/ som er retfærdig/ uskyldig oc hellig giordt ved hannem/ skulde være hans egen/ oc tiene hannem/ lefue oc regnere med hannem/ udi hans Rige/ til ævig tiid: Lige som hand oc sielf opstod af døde/ lefuer oc regnerer ævindeligen. Ad saa er i sandhed/ trôr jeg visselig.

Dend Tredie Artikel/ Om vor Helliggiørelse.

Jeg trôr ocsaa paa dend Hellig-Aand/ oc ad der er en hellig almindelige Rircke til/ som er Christine Menniskers samfund/ syndernes forladelse/ Legemens || opstandelse/ oc det ævige Liif. Amen.

Det er:

Jeg sætter ald min tro til dend hellig-Aand/ oc trôr/ ad jeg huercken kunde komme til min Herre Jesum Christum/ ej heller tro paa hannem/ af min egen kraft oc fornuft/ men ad det er dend hellig-Aands gierning/ som kalder mig ved Evangelium/ oc opliuste mig med sine Gafuer/ helliggjorde oc stadfæste/ oc endnu opholder mig udi en sand tro/ ligesom hand oc tilsammen kalder/ opliuser/ helliggiørr oc opholder/ udi en sand oc eeneste tro til Christum/ alle dennem/ som ere i dend hellige Rircke. Item/ ad hand dagligen gifuer mig oc alle Christne Menniker udi dend hellige Rircke/ fuldkommelig syndernes forladene: oc skal hand opvække mig/ med alle andre/ af døde/ paa dend yderste Dommedag/ oc besikke mig/ med alle Christne Menniker/ hen til det ævige Liif. Ad saa er i sandhed/ trôr jeg visselig. ||

22

Som indholder 7 Bøner/ med en kort Forklaring. Fader vor/ du som est i Himmelen.

Det er:

Jeg er vis paa/ ad du baade vilt oc kandt gifue oe det som vi bede dig om/ oc kand være nytteligt oc gafnligt/ baade til Siæl oc Liif/ efterdi du est vor kiere Fader/ oc bôr i Himmelen.

Dend første Bøn. Helligt vorde dit Nafn.

Det er:

Enddog ad hans Nafn er udi sig sielf helligt/ da bede vi alligevel i dendne Bøn/ ad det skal oc blifue helligt hos os: huilcket da skeer oc fuldkommie/ naar Guds ord læris os purt oc reent/ oc vi lefue der efter Gudfryctelige/ som det sømmer Guds Børn ad giøre. Det gif os/ ô Gud vor himmelske Fader. Men huo anderledis lærer oc lefuere/ end som Guds ord liuder/ hand vanærer iblant os Guds Nafn. Det Gud vor himmelske Fader forbiude. ||

Dend anden Bøn. Tilkomme os dit Rige.

Det er:

Ad Guds Rige kommer vel af sig sielf/ foruden vor Bøn. Men vi bede i dendne Bøn/ ad det skal oc komme til os. Det skeer i saa maade/ naar vor Himmelske Fader begafuer os med sin hellig-Aand/ ad vi formedelst hans Naade/ troe hans hellige Ord/ oc lefue Gudfryctelige/ her timeligen/ oc siden ævindeligen.

Dend tredie Bøn. Vorde din Vilie paa Jorden/ som hand er i Himmelen.

Det er:

Guds gode vilie skeer aldtiid i himmelen/ enddog vi aldrig bede der om. Men vi bede i dendne Bøn/ ad hand maa oc 23 skee i os paa Jorden: huilcket skeer i saa maade/ naar Gud veldelig fordrifuer oc til intet giørr i os alle onde raad oc anslag/ oc forhindrer i os alle onde gierninger/ formedelst huilcke vi forhindres/ oc tilbage holdes/ ad Guds Nafn icke kand helliggiøris i || os/ oc hans Rige icke kand komme til os: huilcket Dieflen/ Verden/ oc vort eget Legemis vanart os jdelig forbiuder. Men ad vi styrckes oc stadfæstes i hans hellige Ord/ oc en sand tro til vor døds-dag. Det er hans gode oc miskundelige Vilie.

Dend Fierde Bøn. Gif os i dag vort daglige brød.

Det er:

Gud gifue vel det daglige Brød/ saa vel onde som gode Mennsker/ alligevel vi det icke begierede. Men vi bede i dendne Bøn/ ad hand skal gifue os dend forstand/ ad vi kunde med tacksigeise bekiende/ ad hafue af hans Naade ald vor Liifs næring oc forsørging.

Det daglige Brød kaldis ald det/ som hørr til dette Liifs opholdelse/ som er/ Mad/ Dricke/ Kleder/ Sko/ Huus oc Hiem/ Ager oc Eng/ Marck/ Quæg/ Penninge/ Gods/ en from oc god Hustru/ gode oc lydige Børn/ fromme Tieniste tiunde/ fromme Husbonder/ et got Herskab/ god/ viis oc Gudfryctig Øfrighed/ sundt oc timeligt Vejrlig/ || meenig Fred/ helbred oc karskhed/ gode sæder/ med ald tuct oc ære/ trofaste Venner/ oc gode Nabôr/ oc andet saadant mere/ som forstaais under dagligt Brød.

Dend femte Bøn. Forlad os vore Synder/ som vi forlade vore Skyldener.

Det er:

Vi bede i dendne Bøn/ ad Gud vor himmelske Fader icke vil ansee vore synder/ oc for dem skyld lade os blifue ubønhørde/ Oc saa bekiende vi/ ad vi icke ere værdige til de allerringeste ting vi bede om/ oc hafue icke heller fortient det/ men 24 ad hand vilde naadeligen gifue os dette altsammen/ af sin Faderlige godhed: fordi ad vi dagligen meget synde/ oc forskyldde meere straf oc vrede af hannem/ end vore synders forladelse/ eller andet got. Men paa det ad vore synder maae os af hannem forladis/ saa skulle vi ocsaa forlade vore Skyldener/ oc dem/ som os fortørnit hafue/ oc giøre dem got/ som os giøre ont/ oc forfølge/ oc saa bede Gud for dennem. ||

Dend siette Bøn. Oc leed os icke i Fristelse.

Det er:

Gud i Himmelen frister ingen: men vi bede i dendne Bøn/ ad Gud vor himmelske Fader os naadelig vil bevare oc beskerme/ ad Dieflen/ Verden/ oc vort eget Legemis vanart/ icke skal bedrage eller forføre os/ i vantro/ mishaab/ oc andre fordærfuelige oc skadelige laster/ oc naar vi blifue der med fristede/ ad vi maae da endeligen faa ofuerhaand oc sejervinding ofuer dennem.

Dend siuende Bøn. Men frels os fra det Onde.

Det er:

Ad vi bede i dendne Bøn/ som i en gandske Sum tilhaabe/ ad Gud vor himmelske Fader vil værdis til/ ad frij oc frelse os fra ald Fare oc ont/ legemligt oc Aandeligt/ timeligt oc ævigt/ baade til Liif oc Siæl: oc besynderligen/ ad vi maae i en lycksalig stund til vort sidste endeligt afskillis fra dette elendige Liif oc Lefnet/ oc komme til det ævige Liif oc Glæde. ||

Amen.

Dette samme Ord/ Amen/ er derfor tillagdt udi enden/ efter alle forskrefne Bøner/ ad vi skulle være visse paa/ ad de ere hørde hos Gud Fader udi himmelen/ efterdi hand hafuer sielf budit oc befalit os ad bede/ oc hafuer forplicitit sit bud 25 oc befalning med forjættelse oc løfte/ ad hand vil bønføre os/ naar vi bede hannem ved sin eenbaarne Søn Jesum Christum vor HErre. Amen/ Amen/ sig vi/ det er/ sandeligen oc visseligen ere vi nu bønføre hos Gud i himmelen/ oc alding skal gifuis os/ som vi i en ret Tro bede oc begiere efter hans Guddommelige vilie.

Det høyværdige Daabsens Sacramente.

Guds hellige Ord oc befalning om det høyværdige Daabsens Sacramente/ staar skrefuet Matth. oc Marc. i det sidste Cap.

Gaar oc lærer alle Folck/ oc døber dennem i Nafn Faders/ Søns/ oc hellig-Aands. ||

Huem der tror oc blifuer døbt/ hand skal blifue salig; men dend som icke tror/ hand skal fordømmis.

Det høyværdige Ælterens Sacramente.

Alterens Sacramente/ som er vor HErris Jesu Christi sande Legem oc Blod/ staar beskrefuet hos Matth. Marcum, Lucam, oc Paulum.

Vor HErre Jesus Christus/ i dend nat hand blef forraad/ tog hand brødet/ tackede oc brød det/ oc gaf sine Disciple oc sagde: Tager dette hen oc æderet/ det er mit Legeme/ som gifuis for eder: det gjører i min hukommelse.

Lige maade tog hand oc Ralcken/ efter Aftens Maaltid/ tackede gaf dennem oc sagde: Dricker alle der af/ dette er det ny Testamentis Ralck i mit Blod/ som udgifuis for eder til Syndernes forladelse. Dette gjører/ saa ofte som i dricke/ i min hukommelse.

26

NOTER TIL KATEKISMEN 1537.

S. 12, L.1. *D. M. L.* = Doctor Martin Luther.

S. 12. L. 2 og 11. *S. D. P. P.* = Salig Doctor Peder Palladius.

S. 12, L. 18-23. I Aaret 1529 udgav en Luther nærstaaende Skolemand *Johannes Sauromannus* Luthers lille Katekismus i latinsk Oversættelse til Skolebrug. Bogen, hvis Titel er *Parvus Catechismus pro pueris in schola*, Wittenb. 1529, indledes med en Tilegnelse til en iøvrigt ukendt Mand *Hermann Crotus Rubianus*, hvori Katekismen anbefales som Lærebog i Kristendom og Latin. Fra samme Aar stammer en anden latinsk Oversættelse - ogsaa beregnet til Skolebrug - af Humanisten *Lonicerus*. Denne Oversættelse udkom 1531 i Magdeburg sammen med den tyske Text og indledet med en Fortale af en kendt Reformator *Georg Major* til hans Elev *Ulrik von Embden*. Ogsaa her anbefales Katekismen som Elementarbog i Latinundervisning og Kristendomskundskab. (Se *Knoke*, D. Martin Luthers kleiner Katechismus, Halle 1904, S. 27-29 og S. 23-24.) Begge disse latinske Udgaver har været nyttet af de danske Katekismusoversættere. Resens Ytring "før end mand viste her noget ad sig etc." er da misvisende, ligesom det af ham fremstillede Forhold mellem de to Fortaler er galt. Fejltagelsen skyldes rimeligvis, at han kun har kendt yngre Udgaver af de omtalte latinske

Katekismer. Muligt er det jo ogsaa, at hans Ytring skyldes Andenhaands Viden.

S. 12, L. 25-26. Talen er om den nf. aftrykte Katekismusoversættelse 1538.

S. 12, L. 27 ff. En Sammenligning mellem "Beslutningen" i Resens Udgave og i Originaludgaven (se Udgaven nf.) vil vise, at Resen har fulgt denne ordret, men ikke bogstavret. Originalen har f. Ex.: *ath, denne, lille, gerne, æres, opbyggelses, trwsel, wledighed, kierlige*, mens Resen har: *ad, dendne, lidle, gierne, æris, opbyggelsis, trusel, uledighed, kierligen*.

S. 13, L. 15. Her sigtes til "*En Tractat osv.*", Kbh. 1553, Bl. A 4v: *om Sogne Degnen*.

S. 13, L. 16. H. P. Resen, *Lutherus triumphans*, Kbh. 1617, Bl. I 7r.

S. 15, L. 1. Titlen "*Dend lidle Danske Catechismus*" stemmer ganske med Titlen hos Vonnordsen, men er forskellig fra de andre kendte danske Katekismer.

S. 15, L. 24. Om Udtrykket "Derfor lod jeg korteligen udsætte..." skriver Chr. Bruun i Aarsberetninger etc. II, 165: "De anførte Ord maa... indeholde Vidnesbyrd om, at det *ikke* er 27 Palladius selv, der har oversat Bogen"; Ytringen skyldes en fejl Opfattelse af Verbet *lod*, der i hin Tid brugtes pleonastisk: *lod udsætte* havde samme Betydning som *udsatte*. Exempler paa denne Brug findes i Mængde endnu hos Holberg, se Mindre poet. Skrifter, ved Liebenberg, Kbh. 1866, S. 437, Note til S. 251 sidste Linje.

S. 16, L. 25. *Luciidag*, Fejl for *Ludedag* d. e. d. 13. Dec.; *Lucii Dag* er nemlig 4. Marts, og paa dette Tidspunkt var Palladius i Wittenberg, ikke i Roskilde.

S. 17, L. 9. *De 10 Guds, Vormordsen: Herrens X...*

S. 17, L. 14. *alle ting, V.1: alting...*

S. 17, L. 17. Andet Buds Text stemmer ikke med Vormordsens Katekismus', der har: *Dw skalt icke tage herren dyn Guds naffn forfengelige y dyn mwndt*. Denne Textredaktion stemmer ordret med Poul Helgesens "Een Cristelig vnderwijszningh paa the thij Gudz budord" etc., Kbh. 1526 (Danske Skrifter I, S. 5). Palladius' Text findes derimod ikke i nogen anden dansk Oversættelse af de 10 Bud, men svarer ganske til Texten i Luthers lille Katekismus 1536: *Du solt den Namen deines Gottes nicht misbrauchen*. Denne Textredaktion, der ogsaa findes i Luthers Bibeloversættelse, erstatter her for første Gang den tidligere - og senere - Katekismustext: *vnnützlich füren*. Det er derfor sandsynligt, at Palladius har benyttet Udgaven 1536 til sin Oversættelse. Ogsaa det af Olaus Petri i samme Aar (1537) udgivne Skrift "Een underwijsning och kennedom" har denne Textredaktion, som genfindes i den svenske Bibel 1541 og i den svenske Oversættelse af Luthers Katekismus. Jfr. *Bang*, Katekismushistorie I, S. 36 f. og S. 91 f. og *O. Albrecht*, Der kleine Katechismus D. Mart. Luthers, Halle 1905, S. 81.

S. 17, L. 24. *Du skalt hellige, V.: Ihukom at helliggjøre.*

S. 18, L. 5. *Herredom, V.: herredømme.*

S. 18, L. 14. *Hor, V.: vkyskhedt. Hor (hoor, hoord, hord)* findes i den ældste danske Bibeloversættelse, i Poul Helgesens "Een Cristelig vnderwijszningh" og i Henrik Smiths "En liden Dyalogus". Ligeledes i Jørgen Sadolins Katekismusoversættelse og i Palladius' Enchiridion. Udtrykket "*(be-)drive Ukyskhed*" er særegent for Vormordsens Katekismus og i det hele sjældent i Tidens Litteratur. Det findes i "Gamle danske Dyrerim" fra 15, Aarh. (Brøndum-Nielsens Udgave, S. 35).

S. 18, L. 24. *ramme* fra mnt. *ramen* "søge at naa" d: "fremme". Denne Betydning er almindelig i Slutningsformularen i Kongebreve: * 28 " *Vi ville igen vide og ramme Eders Gavn og Bedste*", men findes ogsaa i andre Udtryk f. Ex. *Præsten skal ramme Kirkens Gavn*, Danske Lov 2-22-8. Endnu i 19. Aarh. er Betydningen levende, se f. Ex. Grundtvig, Salmer og aandelige Sange, 1875, IV, 361.

S. 18, L. 28. *bære, V.: bære, sige eller tale.*

S. 19, L. 8. *tuore ynske, V.: ville ynske. tuore* er vistnok Trykfejl for *thore* (Oldnord. *þora*), men den almindelige Stavemaade i Reformationstiden var *taare* (f.Ex. Palladius, St, Peders Skib, Bl. e 3r).

S. 19, L. 16. *Quæg/ Nøed, V.: queg/ fænnedt/ nødt.*

S. 19, L. 21. *nagsaar*, der ogsaa findes hos Vormordsen, gengiver det latinske *zelotes*. Dette Ord har det voldt stor Vanskelighed at oversætte. I den ældste danske Bibeloversættelse skrives "*sielenes ælskere*", Sadolin oversætter "*en hadsk Elskere*", Palladius i Enchiridion "*som ingelunde kand lide, ath du haffuer fremmede Guder*" (se Udg. nf.), men fra Katekismusudgaverne 1575 trænger *nidkier* igennem. Dette Ord, som var indført af Tavsens i hans Oversættelse af Mosebøgerne, autoriseredes i Kristian den Tredjes Bibel 1550. *nagsaar* dækkede vistnok ikke *zelotes*; dets almindelige Betydning i Reformationstiden var "gnaven",

ikke "nidkær". I Chr. Pedersens Vocabularium 1514 gengives saaledes lat. *morologus* ved *nag saar udy tale*, og i Henrik Smiths Hortulus synonymorum 1520 Bl. 27v oversættes *nag saar* ved: *morosus, difficilis, fastidiosus, querulus, garrulus*.

S. 19, L. 23. *miskundhed*, V.: *miskundt*.

S. 19, L. 26. *Ierr ocsaa*, V.: *lær oc see*.

S. 19, L. 26. *hader*, V.: *høder*. Forskellen skyldes vistnok en Fejlæsning hos Resen. Der er ingen Grund til at tro, at Palladius skulde have ændret den paa Reformationstiden saare almindelige Tautologi *høde og true* til det ganske uhjemlede *hade og true*.

S. 20, L. 8. *Skabermænd* som hos Vormordsen; det traditionelle og sejrende Ord er *skabere*.

S. 20, L. 30. *Jomfru Maria*, V.: *Maria een reen iomffrw*, Palladius har, skønt han ellers ordret fulgte Vormordsen, slettet dette middelalderlige Epitheton; jfr. Bang, Katekismushist. I, S. 161 og 164.

S. 20, L. 32. *opfor*, V.: *foor op*.

S. 20, L. 33. *Gud Faders Aldmæctigstis*, tysk: *Gottes/ des Aldmechtigen Vaters*, men V.: *Gud faders*.

S. 20, L. 33. *derfra ad komme*, V.: *oc skal komme igen*.

S. 25, L. 24. *som udgifuis for eder*, Thet cristelige messze embedhe: *som bliffuer vdgiffuet for eder oc for mange*. Palladius følger her den tyske og latinske Text.

29
OVERSÆTTELSE AF
LUTHERS
ENCHIRIDION
1538.
30
31

INDLEDNING.

I.

ET halvt Aar efter, at Palladius havde udsendt Katekismen for Sognedegne, laa en Haandbog for Sognepræster færdigtrykt. I denne var - i Modsætning til i Katekismen - alle Dele af den tyske Original medtaget og i deres fulde Omfang. At Palladius, trods sit "suare embede oc store arbejde oc største wledighed", oversatte og udgav "Enchiridion" saa kort efter Udgivelsen af Katekismen - og udgav den nøje svarende til Luthers Text uden at benytte sin egen Katekismusudgave, skyldtes sikkert Bugenhagen. Palladius' Katekismusoversættelse 1537 var, som vi har set foran (S. 3 f.), gennem Vormordsens Katekismus grundet paa den *latinske* Udgave af Luthers lille Katekismus, og denne afveg paa ikke faa Punkter fra den tyske Original; dertil kom, at Sakramentlæren var optaget i stærkt forkortet Form, og at Fortalen og Tillæggene slet ikke var medtaget. Men Bugenhagen fordrede, at der gaves Præsterne et Manuale, der var i Overensstemmelse med Luthers Original. I den lille Bog om lønligt Skriftemaal, som Palladius udgav nogle Maaneder efter Oversættelsen af Enchiridion, lærer vi Bugenhagens Fordring at kende gennem Palladius' egne Ord. Han skriver her i Fortalen: "Effterdi at vor kiære aandelige Fader/ Høglærd mand Doctor Joannes Bugenhagen Pomeranus/ for merkelige sagers skyld begerede aff alle Superintendententer i Danmarck och Norge/ at Enchiridion Lutheri motte bliffue al ene pro Manuali Da vil jeg aldrig encten tage der nogit fra/ eller legge der nogit til/ men lade det bliffue efter hans vilge oc begering". Palladius lod det blive efter 32 Bugenhagens Vilje og Begæring og udsatte "aff Tydske paa Danske denne lille Manual".

Vi skal nu undersøge, hvilke Kilder Palladius har brugt til denne Oversættelse. De Spørgsmaal, vi maa søge Svar paa, er følgende: 1. Hvilken *tysk* Udgave har han benyttet? 2. Har han ved Siden af den tyske Udgave brugt en *latinsk*, og da hvilken? 3, Har han bygget paa ældre *danske* Oversættelser eller

Bearbejdelser, og da i hvor stort Omfang?

II.

Det første Spørgsmaal er, saa vidt jeg véd, nyligst besvaret af Lutherforskeren Otto Albrecht, der i 1905 skrev flg. herom: "Als Vorlage wird Palladius den Wittenberger Druck des Enchiridion v. J. 1531 benutzt haben; sonst müsste es eine uns unbekannte Ausgabe gewesen sein, die, von Schirlentz in Wittenberg zwischen 1531 und 1535 gedruckt, die schon hervorgehobenen charakteristischen Worte "zornig, vnzüchtig, heissig" im Stück von der Beichte ebenfalls enthalten hat; seit 1535 nämlich fehlen diese in allen Wittenberger Ausgaben und deren Nachdrucken".¹ Samme Resultat var A. Chr. Bang kommet til nogle Aar i Forvejen i "Den lutherske katekismus' historie" I, S. 239. De omtalte Ord i Skrifttemaalet findes dog foruden i Wittenbergerudgaven 1531 ogsaa i forskellige nedertyske Udgaver, men - skriver Albrecht - disse kan "wegen andersartigen Gesamtanlage als Vorlage für den dänischen Übersetzer nicht in Frage kommen".

Imidlertid viser en nøje Sammenligning mellem Palladius' Oversættelse og den højtyske Wittenbergerudgave til den ene Side og den nedertyske Magdeborgerudgave (1531) til den anden, at Palladius' Udgave i en Mængde Enkeltheder, hvor den højtyske og den nedertyske Udgave afviger fra hinanden, stemmer overens med den nedertyske Text, ikke med den højtyske. Jeg skal anføre nogle Exempler fra Stykket om Skrifttemaal (S. 87-89 nf.), det Stykke, hvor ^{*}33 Forholdet er renest, fordi Palladius ikke her har haft en dansk Oversættelse eller danske Forbilleder som Grundlag.

S. 88, L. 11. Pall: *om du æst een Fader*, Magdeb.udg: *yfft du ein Vater syst*, men Wittenb.udg: *ob du Vater seiest*.¹

sst. Pall: *Frue, Pige eller Suend*, Magdeb.udg: *frouwe, Maget edder Knecht*, men Wittenb.udg. kun: *Fraw, Knecht*.

S. 88, L. 13. Pall: *wtuctig eller auuidz syug*, Magdeb.udg: *vntüchtich edder hettisch*, men Wittenb.udg: *vnzüchtig, heissig*.²

S. 88, L. 15. Pall: *skødeløss eller giort skade*, Magdeb.udg: *verrökeloset edder schaden gedan*, men Wittenb.udg: *verwarlost, schaden gethan*.

S. 88, L. 22. Pall: *Ja sig frem*, Magdeb.udg: *Ja segge her*, men Wittenb.udg. kun: *Sage an*.

Ogsaa i Ordstillingen er Overensstemmelsen med Magdeborgudgaven paafaldende, f. Ex. S. 89, L. 26 har Pall: *Ske dig lige som du tror*, Magdeb.udg: *Dy geschee also du löuest*, men Wittenb.udg: *Wie du gleubest, so geschehe dir*.

Endvidere kan det nævnes, at de enkelte Ord ofte stemmer overens med den nedertyske Texts Ord, skønt den højtyske Texts fandtes i Sproget, og man saaledes skulde have ventet, at Palladius havde valgt disse, om han kun havde haft en højtysk Text. Saaledes har Pall. i Luthers Fortale S. 72, L. 5: *græselig stor*, Magdeb.udg: *greseliken groten*, men Wittenb.udg: *grewlich*; i Skrifttemaalet S. 88, L. 30 har Pall: *whøffuisk*, Magdeb.udg: *vnhöuesch*, men Wittenb.udg: *schampar* ("skamagtig"); i Hustavlen S. 94, L. 5 har Pall: *met all erlighed*, Magdeb.udg: *mit atter eerlicheit*, men Wittenb.udg: *mit atter erberkeit*.

Disse Exempler maa være tilstrækkelige til at vise, at ^{**}34 Oversættelsen i hvert Fald ikke kun har haft Wittenbergerudgaven som Grundlag; imidlertid kan Palladius heller ikke som Enegrundlag have haft den nedertyske Udgave, da saavel Magdeborgerudgaven 1531 af Katekismen, som Magdeborgerudgaven 1534 af Haandbogen i deres Indretning er forskellig fra Palladius' Enchiridion. Der er derfor, saa vidt jeg kan se, kun to Muligheder: *enten*, at Pall. har haft en nedertysk Udgave som *Grundlag*, hvis hele "Gesamtanlage" var bragt i Overensstemmelse med den højtyske Udgave (en saadan Udgave har jeg imidlertid ikke fundet Oplysning om, hvad der dog ikke viser, at den ikke er bevaret - Weimarudgaven af Luthers Værker med den fuldstændige Fortegnelse af Udgaver er endnu ikke naaet til Enchiridion - end mindre, at den ikke har existeret) *eller*, at han har haft den nedertyske Magdeborgerudgave som *Hjælp* til Oversættelsen, men som Grundlag for Bogens Indretning en højtysk Udgave, og da rimeligvis Udgaven 1536, som han jo, som foran paavist (S. 27), vistnok allerede nyttede til sin Katekismusoversættelse 1537.

Og at Palladius har nyttet en nedertysk Udgave er ikke tilfældigt. Hvor stor Indflydelse Nedertysken har haft i Danmark i de foregaaende Aarhundreder, har vi Vidnesbyrd om i de talrige nedertyske Ord, der i hin Tid fik Indfødsret i Sproget. *Og denne Indflydelse fortsattes i Reformationstiden*. Ikke mindst gennem selve

Reformationsværket. Mange kirkelige Dokumenter fra 16. Aarh. er affattet paa Plattysk. Den Mand, der ordnede hele Kirkevæsen talte Plattysk¹. Den Konge, der gennemførte den evangeliske Kirke, talte Plattysk². Og i Wittenberg, ^{**} 35 den By, til hvis Universitet danske Reformatorer fortrinsvis søgte, taltes dengang rent Plattysk¹. Højtyskens Erobring af Nordtyskland var endnu kun i sin Vorden. Berøringen med det talte højtyske Sprog var da ringe, og den væsentligste Del at det skriftlige Samkvem med Tyskland foregik paa Latin eller Plattysk. Det er da forstaaeligt, om de danske Oversættere har søgt til nedertyske Udgaver, hvor disse fandtes. Og at dette for Katekismens Vedkommende ikke blot gjaldt Palladius, men vistnok ogsaa Sadolin, skal jeg senere vise; derimod havde Vormordsen, som ovf. omtalt, oversat sin Katekismus - efter Latin².

III.

Det næste Spørgsmaal er, om Palladius ved Siden af den (eller de) tyske Udgaver har benyttet en latinsk Oversættelse. Herom tror jeg ikke, der kan være Tvivl. Skønt Helheden hviler paa tysk Grundlag, skønt latinske Konstruktioner saa godt som aldrig findes, er der Enkeltheder, hvor Overensstemmelsen med de latinske Oversættelser er saa aabenbar, at den kun kan forklares derved, at Palladius (ligesom iøvrigt ogsaa Sadolin) har benyttet baade tyske og latinske Udgaver. Som Exempel skal jeg nævne følgende Steder - idet jeg stadig kun tager de Stykker af Haandbogen, til hvilke han efter al Sandsynlighed ikke har haft dansk Grundlag -:

S. 69, L. 22-23. Pall: *i tuinge folcket til en part aff Sacramentet oc til eders menniskelige lerdom* = lat. (Lonicerus' Oversættelse): *quod unicam tantum speciem Sacramenti ac ^{**} 36 uestras traditiones, urgetis*, men Magdeborgerudg: *Vorbedet noch eynerley gestalt vnde driuet vp iuwe minschen gesette* og Wittenbergerudg: *Verbietet einerley gestalt vnd treibt auff ewer menschen gesetze*. Som man ser, har begge tyske Texter to ikke enstyldige Verber: *vorbeden* og *drywen vp*, *verbieten* og *treiben auff*, mens den danske Text ligesom den latinske kun har eet: *tuinge*, *urgere*; ligeledes er det danske: *part aff Sacramentet* formet efter det latinske: *speciem Sacramenti* og er forskelligt fra de tyske Texters: *eynerley gestalt*. Dette Sted alene vilde da være nok til at vise, at en latinsk Oversættelse var benyttet. - Men endnu nogle faa Exemplar paa Overensstemmelse skal nævnes.

S. 69, L. 25. Pall: *ve ve eder* = lat: *væ væ uobis*; men Magdeb.udg: *Ach vnde wee auer fuwen hals* = Wittenb.udg: *Ach vnd wehe vber ewern hals*.

S. 89, L. 1: *Een herre/ hwsbonde* = lat: *Herus vel Pater familias*, men de tyske Udgaver kun: *en Here fein Herr*¹.

S. 91, L. 27 og S. 92, L. 15: *I naffn Faders* = lat: *In nomine patris*, men ty: *Des wolde Godt de Vader (Des walt Gott Vater)*.

S. 93, L. 31: *vaagen/ ædrw* = lat (Sauromannus' Oversættelse): *vigilantem, sobrium*, men ty. kun: *nüchtern*.

S. 95, L. 3: *ære din Fader oc din Moder* = lat: *Honora patrem tuum et matrem tuam*, men ty: *Eere Vader vnde Moder (Ehre Vater vnd Mutter)*.

Latinsk paavirkede Konstruktioner findes undtagelsesvis, f. Ex. S. 94, L. 1: *bequem til ath lære andre* = lat: *idoneum ad docendum*, men ty: *leerhafftig*.

S. 95, L. 5: *du maat bliffue laangliiffuit* = lat: *sis longaeuus*, men ty: *lange leeuest (lange lebest)*.

Den latinske Oversættelse, Palladius (ligesom Vormordsen) har brugt, er Lonicerus', thi kun han har Oversættelse af Luthers Fortale².

^{**}

IV.

Vi skal nu undersøge det vigtige Spørgsmaal, om Palladius har brugt ældre danske Arbejder, og da i hvor stort Omfang. Haandbogen som Helhed forelaa ikke paa Dansk. Det er altsaa givet, at han ikke har haft noget enkelt Forbillede eller Grundlag for sin Oversættelse. Dernæst maa det anses for temmelig sikkert, at de Stykker af Enchiridion, som man ikke plejede at udgive særskilt, og som ikke fandtes som Tillæg i nogen af de tidligere danske Katekismer, for første Gang gengives paa Dansk hos Palladius, med andre Ord, at Palladius' Oversættelse her er original. De Stykker, der kan være Tale om, er: 1. *Skriftemaalet* 1, 2. *Morgen- og Aftenbønnen og Bordbønnerne*, 3. *Hustavlen*. En Sammenligning mellem disse Stykker og den tyske Text viser, at Palladius har fulgt denne meget nøje². Men alle øvrige Dele af Luthers Enchiridion forelaa i dansk Oversættelse eller Bearbejdelse, da Palladius i 1538 begyndte paa sit Arbejde. Om Forholdet mellem disse danske Oversættelser og de enkelte Dele af Haandbogen kan følgende oplyses:

Luthers Fortale fandtes i stærk bearbejdet Form og brudstykkevis i Sadolins Katekismusoversættelse fra 1532; men denne Bearbejdelse har Palladius aldeles ikke benyttet, skønt han iøvrigt, som vi skal se, har bygget i høj Grad paa Sadolins Arbejde. Ingen anden Bearbejdelse eller Oversættelse end Sadolins kendes, og Palladius' ^{*}₃₈ Oversættelse af Fortalen maa derfor anses for original. En Sammenligning med den tyske Text viser, at Palladius - ligesom ved Skriftemaalet, Bønnerne og Hustavlen - har fulgt denne nøje¹.

De tre egenlige Katekismusstykker: *de ti Bud*, *Troesbekendelsen* og *Fadervor* havde været oversat i 1532 af Sadolin og i 1537 af Vormordsen, hvis Oversættelse Palladius - som vi har set (foran S. 3 f.) - benyttede i sin Katekismusudgave fra samme Aar. Oversættelsen i Enchiridion 1538 er i det væsentlige ikke nogen ny Oversættelse, men en ordret Benyttelse af Sadolins. Kun hvor denne i et Par Bønner følger den latinske Katekismusoversættelse, giver Palladius en ny dansk Redaktion i Overensstemmelse med Luthers tyske Text. Forandringer i Ordforraadet er sjældne, men findes dog et Par Steder i Troesbekendelsen, hvor Palladius dels følger sin egen Katekismus fra 1537 dels Texten i Henrik Smiths Katekismus fra samme Aar: "En liden Dyalogus"². Desuden ændres forskellige ældede eller dialektfarvede Ord og Udtryk. Medens dette kun sker undtagelsesvis, er de grammatiske, lydlige og ortografiske Former undergaaet gennemgribende Forandringer, der viser os den stærke Udvikling i Skriftsproget i hin Tid³.

Stykkerne om *Daabens og Alterets Sakramenter* fandtes ligeledes i Sadolins og Vormordsens Katekismer, desuden i meget forkortet Form i Palladius' Katekismus 1537; endvidere fandtes Nadvertexten i forskellige Messebøger, saaledes i "Thet cristelige messze embedhe", Malmø ^{*}₃₉ 1529 og i Messehaandbogen, Malms 1535. Palladius giver imidlertid en ny Oversættelse efter Tysken, dog med Benyttelse af Sadolins Oversættelse og - for selve Nadverordenes Vedkommende - af sin egen Katekismus 1537, som paa dette Punkt jo var i Overensstemmelse med Texten i Messebøgerne d.v.s. med den traditionelle Text¹.

Vielses- og Døbebogen fandtes i en slet skreven, men nøjagtig Oversættelse i Messehaandbogen 1535. Men denne har Palladius kun for ganske enkelte Udtryks Vedkommende benyttet. Dernæst fandtes Døbebogen i stærkt bearbejdet Form i et Skrift af Tavsens "En ret christelig fadzon at christne Børn med paa danske", Viborg 1528. Denne Bearbejdelse er i nogen Grad nyttet i Palladius' Oversættelse. Endelig er det sandsynligt, at han ogsaa har brugt en Bearbejdelse af Vielsesbogen; "Een Christelig Fadzoen at viiæ brudefolck met. Mart. Luth.", Viborg 1530; men herom kan intet sikkert bestemmes, da Skriftet er tabt. Saa meget er imidlertid utvivlsomt, at Palladius ikke - saaledes som ved Fortalen, Skriftemaalet, Hustavlen og Bønnerne - har oversat direkte efter den tyske Text, dertil er Afgivelserne fra denne for mange. Han har som Mellemlid haft en dansk Oversættelse, og denne Oversættelse har som Grundlag haft den højtytske Text; thi Brudens Navn er hos Palladius *Grete* ligesom i de højtytske Udgaver, mens Bruden i de nedertyske Udgaver hedder *Anna*². Hvad selve Skrifttexterne angaar, som jo findes i stor Udstrækning i Vielsesbogen, afviger de paa mange Punkter fra Luthers Original; men en Sammenligning mellem Palladius' Oversættelse og de nyeste Bibel-Oversættelser fra Samtiden (Tavsens Oversættelse af Mosebøgerne fra 1535 og Chr. Pedersens Oversættelse af det ny Testamente fra 1529 og 1531) viser, at Palladius helt igennem har grundet sin Oversættelse paa disse Bibelarbejder, og ^{*}₄₀ at alle Afgivelser fra den tyske Text skyldes Overensstemmelse med de danske Oversættelser, Resultatet af Undersøgelsen er da dette: Palladius har af enkelte Dele af Haandbogen, nemlig Fortalen, Skriftemaalet, Bønnerne og Hustavlen, givet originale danske Oversættelser paa Grundlag af en med den nedertyske Magdeburgudgave overensstemmende Text og med nogen Støtte i Lonicerus' latinske Oversættelse. Til *Katekismens fem Hovedstykker* har han derimod helt igennem bygget paa ældre danske Arbejder - og blandt disse først og fremmest paa Sadolins Katekismusoversættelse af 1532, Til *Vielses- og Døbebogen* har han ogsaa utvivlsomt haft en dansk Oversættelse som Basis, formodentlig for *Vielsesbogens* Vedkommende den nu tabte Oversættelse af Traubüchlein fra 1530 - med Støtte i Tavsens og Chr. Pedersens Bibelarbejder - og for Døbebogens Vedkommende delvis (men ogsaa kun delvis) Tavsens Bearbejdelse af Taufbüchlein.

Til Belysning af Forholdet mellem Enchiridion og de tyske og danske Udgaver aftrykkes her nogle faa Citater af disse:

I. Palladius' og Sadolins Oversættelse af Luthers Fortale:

Palladius' Oversættelse.

nf. S. 70, L. 32-35.

Der til met skulle oc forelderne oc hwsfæderne forbyude oc necte dem ath æde oc dricke oc giffue dem til kende/ ath Førsten vil lade driffue vdaff landet saadanne haardnackede menniske.

Sadolins Oversættelse

Add.38.8°, B1.28r. Udg. S. 2281.

Oc wore thet wngt folck, tha burde theres forældre² att lade thennom miste Madden³ indtil the wilde thet lære, Oc wore thet wel tilbørligt, att wore christne⁴ Førster lagde nogen suarer wiide wed saadanne skardanter⁵.

Som det ses, er der intet som helst Afhængighedsforhold mellem Sadolins Bearbejdelse og Palladius' Oversættelse.

II. Ganske anderledes med Katekismusstykkerne; vi tager som Exempel 7. Bud.

* * * * * 41

Palladius' Oversættelse

nf. S. 77, L. 2-13.

Du skalt icke stiaele.
Huad er det? Suar.
Wii skulle frycte oc elske Gud/ Ath
wii icke tage vor nestis gotz
eller penninge fra hannem ey heller
snige oss det til met falske vare/
eller nogen handel/ Men heller hans
gotz oc næring forbedre oc beskerme.

Sadolins Oversættelse

Add. 38.8°, Bl. 8r, Udg. S. 214.

thw skalst icke stielle.
thet er

wyl schwlle frychte oc elske Gud, saa²
wy¹ icke tage wore neste syn³ godtz
eller penninge⁴ fraa ey heller
snige oss thet til med falske waare
eller nogen handel, men heller hans
godtz oc næring forbedre ocbeskerme.

III. Palladius' Oversættelse af Skriftemaalet og den højtyske og nedertyske Text:

Wittenb.udg. 1531.

Da sihe deinen stand an
nach den Zehen geboten,
ob du Vater, Mutter,
Son, Tochter, Herr, Fraw,
Knecht seiest, ob du
vngehorsam, vntrew, vnuleissig,
zornig, vnzüchtig, heissig, gewest seiest,

Magdeb.udg. 1531.

Hyr sü dinen standt an/
na den Tein gebaden/
yfft du ein Vater/ Moder/
Söne/ dochter/ Here/ frouwe/
Maget edder Knecht/ syst/ yfft du
vngehorsam/ vntruwe/ vnulitich/
törnich/ vntüchtich edder hettisch gewestyst/

Pall.' Oversættelse nf. S. 88, L. 10-13.

See der til din stat eller vilkor
effter de X, budord/ om du æst een Fader/ Moder/

Søn/ Daater/ Herre/ Frue/
Pige eller Suend/ om du haffuer været
whorsom/ wtro/ wflittig
wred/ wtuctig eller auuidz syug/

IV. Citat af Brudevielsesbogen hos Palladius, i Messebogen og i de tyske Udgaver:

Magdeb.udg. 1534.

Hans wultu Annen hebben tho einer echten frouwen? Dicat. Ja. Anna wultu Hansen hebben tho einem echten manne? Dicat. Ja.

Wittenb.udg. 1536.

Hans wiltu Greten zum Ehelichen gemahel haben? Dicat. Ja. Greta wiltu Hansen zum Ehelichen gemahel haben? Dicat. Ja.

Messebogen 15353.

Hans N. viltu haffue denne gode persone N. til din ecte husfrue? Suar. Ja. Anna N. Viltu haffue denne gode persone Hanss N. till din ecte mand? Hun suarer Jaa.

Pall.' Oversættelse nf. S. 98.

Hans vilth du haffue Grete til din ecte hwstru? Dicat/ Ja. Grete wilth du haffue Hans til din ecte hwsbonde? Dicat/ Ja. *--*--* 42

V. Skriftsteder i Palladius' Oversættelse af Vielsesbogen og i danske Bibelarbejder:

Pall.' Oversættelse, S. 99, L. 12:

oc bliffue hart vid sin mandinde = *Tavsen*, 1. Mos. 2: oc bliffue hart wid sijn mandinde; men *Messebogen 1535*: oc tilhenge sin husfrue = *Magdeb.udg. 1534*: vnde an syner frouwen hangen

Pall.' Oversættelse, S. 100, L. 8:

oc din attraa skal være til din mand = *Tavsen*, 1. Mos.3: oc dijn attraa skal være til dijn mand; men *Messebogen 1535*: Oc vnder mandsens magt scalt du vere, jfr. *Magdeb.udg. 1534*: vnde du schalt dy drücken vor dynem Manne

Pall.' Oversættelse, S. 99, L. 24:

paa det ath hand ville skicke sig een erlig Christen menighed = *Chr. Pedersen*, Test. 1531, 5. Ef. 25: paa det ath han ville skicke sig en erlig cristen menighed, men *Messebogen 1535*:... een erefull kircke1 og *Magdeb.udg. 1534*:... eine gemene de de herlick sy = *Wittenb.udg. 1536* (og alm.):... eine Gemeine die herrlich sey.

Som det ses, er Palladius' Oversættelse ganske uafhængig af Messebogens, der i det hele følger den tyske Udgave, mens Palladius følger de danske Bibelarbejder.

VI. Citat af Døbebogen hos Palladius og Tavsen og i Messebogen og de tyske Udgaver:

Pall.': Overs. S. 103.

Far her vd du wrene aand/ oc giff den Hellig aand rum.

Der næst skal hand gøre kors paa barnens andlede og bryst/

Tavsens Døbebog 15282.

Far herud du u-reene Aand og giv den Hellig Aand Rum her udi sit Creature

Dernæst skal hand gjøre Kors paa Barnets Anleed og Bryst,

Messebogen 1535.

Far vd oc vig du vrene and. oc giff den helligand rum oc sted

Der nest gjør han korssens tegn offuer ansigtet oc brysted

Magdeb.udg. 1534.

Vare vth du vnreine geist vnde giff rhum dem hilligen Geiste

Darna makede he em ein Crütze an dat vörhöuet vnde an de borst

Wittenb.udg. 1536.

Far aus/ du vnreiner geist vnd gib raum dem Heiligen Geist.

Darnach mache er jm ein Creutz an die stirn vnd Brust/

* *

43

V.

Jeg skal nu nærmere gøre Rede for det interessante Forhold mellem Palladius' Katekismusoversættelse og Jørgen Jensen Sadolins,

I Slutningen af Maj 1532 forelagde Biskop Knud Gyldenstjernes "Adjutor" *Jørgen Jensen* paa Landemodet i Odense "Een Catechismus eller then sande hellige Kirckis gamle Lerdom, med nogle christelige Raadt, om hennes tilbørlige oprettelse og tracctering, forschicked aff Erlig ock welbyrdig Herre. Her Knud Gyldenstiern." Bogen, der var "fordansked" af Jørgen Jensen laa færdigtrykt fra Hans Vingaards Trykkeri d. 24, Juni.

Intet Exemplar er bevaret af denne Bog, men en, som det synes, meget omhyggelig Afskrift - fulgt Linje for Linje, Side for Side, ordret og bogstavret - findes i Universitets-Bibliotheket (Additamenta Nr. 38, 8°). Denne Afskrift er optrykt i Nordisk Tidsskrift for christelig Theologi III, Kbh. 1841, S. 209-37. En anden lidet afvigende Afskrift findes i det kgl. Bibliothek (Gl. kgl. Saml. Nr. 1428.4°), Paa Grundlag af disse Afskrifter kan man faa en vistnok fuldstændig paalidelig Forestilling om Bogens oprindelige ydre Skikkelse, dens Indhold, Form og Retskrivning, hvilket er af den største Betydning til Bedømmelsen af Pall.' Oversættelse¹.

Sadolins Katekismus bestaar af fire Dele: I. En Formaning til Præsterne i Fyens Stift; 2. Oversættelse af Katekismens fem Hovedstykker; 3, Anvisning til Katekismens Brug ved Gudstjeneste; 4, 30 Artikler, hvori Sognepræsterne skal examineres ved Visitationen. Det er anden Del, Palladius har benyttet, og hvis Kilder derfor kortelig maa omtales.

Da det var den katolske Biskop, der gav Navn til den^{*} 44 foreliggende danske Udgave, omtales naturligvis ikke med et Ord, at det er Luthers Katekismus, her er oversat, men det hedder i Formaningen til Sognepræsterne "wy schulde forskicke eder thenne Catechismus fordansked/ som then er bode paa latin oc tysk tilforn wdgangen." At det er Luthers lille Katekismus, her foreligger, ses imidlertid strax, og at baade den tyske Original og en latinsk Oversættelse er benyttet, vil en Sammenligning hurtig gøre utvivlsomt. Den latinske Oversættelse, Sadolin har brugt, er den samme, som Vormordsen senere anvendte, og som ogsaa Palladius selv benyttede (Jfr. foran S. 4 og S. 35f.) nemlig Lonicerus'. Vanskeligere er det at bestemme, hvilken tysk Udgave, der ligger til Grund for den danske Oversættelse. Herom skriver Bang anf. Skrift S.125: "han [Sadolin] har ikke nogen forklaring til indgangsordene i fadervor. Han maa altsaa have brugt en ældre udgave end den af 1531, hvor denne forklaring, som bekjendt, for første gang optræder... Heraf følger nu, at Sadolin maa enten have brugt den nu tabte tyske originaludgave af 1529 eller ogsaa den endnu eksisterende anden Wittenberger-udgave af 1529." Men der er endnu en Mulighed: at Sadolin har brugt den ældste nedertyske Udgave, der er trykt i Hamborg 1529¹. Ogsaa i denne mangler Indgangsordene til Fadervor, og tredje Spørgsmaal i Alterets Sakramente findes. De Afvigelser, hvorved denne Udgave adskiller sig fra Wittenbergerudgaverne, er af en saadan Art, at de som Regel ikke vil kunne spores i en Oversættelse, men i nogle faa Tilfælde er selve Ordvalget forskelligt². Saaledes hedder Titlen til Hamborgerudgaven: *Eyn Catechismus*, mens Wittenbergerudgavens Titel er: *Der kleine Catechismus* 3; anden Troesartikkel lyder: *Vnd an Jhesum Christum synen eyngibaren Son*, mens den i Wittenbergerudgaven som i alle andre Udgaver lyder: *Vnd an Jhesum Christum seinen* ^{***} 45 *einigen Son* = Lonicerus' Oversætt: *filium eius unicum*. Sadolin følger i begge Tilfælde den nedertyske Udgave; han har som Titel: *Een Catechismus* og i Troesartiklen: *eenborne Søn*, skønt de ældre danske Oversættelser har *eneste* (Lucidarius: *enæste*, Poul Helgesen, Christeligvnderwyszning 1526: *eniste*). Jeg tror derfor, det er sandsynligst, at Sadolin *ikke* har benyttet Wittenbergerudgaven, men Hamborgerudgaven eller en yngre Udgave, der stemte overens med denne; med andre Ord, at han ligesom Palladius har brugt en nedertysk Udgave¹.

Mens Sadolin i *Forklaringerne* nøje følger Luther, er han i *Texterne* paavirket af ældre danske Skrifter, navnlig af Poul Helgesens Bearbejdelse af Luthers Bedebog 1526 og af "Messeembedet" 15292.

Vi skal nu se, hvorledes Palladius har nyttet Sadolins Oversættelse. Forholdet er, som nævnt ovf. (S. 38) for de tre første Hovedstykkers Vedkommende et lignende som ved Katekismen 1537: paa faa Undtagelser nær stemmer Ordlyden i Palladius' Katekismus 1538 med Sadolins Katekismus 1532, d.v.s.: Sjællands Biskop, der i 1537 udgav en Afskrift af Lundebispens Katekismusoversættelse under sit Navn, udgiver i 1538 paa samme Vis en Afskrift af Odensebispens Katekismus; Oversættelsen er ikke Palladius', den er Sadolins. Men Palladius har korrigeret den. - Først den ydre Form. Sadolin havde fulgt den latinske Udgaves monologiske Form, ligesom Vormordsen senere; Palladius følger den tyske Udgaves Dialogform³. Sadolin, hvis Katekismus udelukkende * * * - 46 var beregnet paa Gudstjeneste, har udeladt alt, hvad der hentyder til Husandagten; Palladius genindfører efter de tyske Udgaver Overskrifterne om, hvad en Husfader skal lære sit enfoldige Tyende osv. Endelig retter Palladius nogle faa Steder Uoverensstemmelser med den tyske Text eller ligefremme Misforstaaelser. Saaledes har Sadolin i Forklaringen til 9. Bud (Bl. 20r): *med een Siwn, att thet haffde een rett med seg*, men Palladius: *met ith skin/ som synes ath haffue nogen ræt met sig*, svarende til tysk (alle Udgaver): *mit einem Schein des Rechtes*. I anden Troesartikel rettes *eenborne* til *eniste*, tysk (alle Udg. undt. Hamb.-Udg.): *einigen*; i Forklaringen til tredje Bøn rettes *hans wittie* til *hans Rige*, tysk (alle Udg.): *sein Reich*; i Forklaringen til fjerde Bøn rettes *lordt* til *ager*, tysk (alm.): *Acker*, og de to Ord *fred* og *tuckft]* tilføjes svarende til tysk (alle Udg. undt. Hamb.-Udg.): *Friede* og *Zucht*. Slutningen af tredje Bøn og hele femte Bøn, hvor Sadolin følger den latinske Text, er hos Palladius bragt i Overensstemmelse med den tyske Text. Endelig er Indledningsordene til Fadervor tilføjet efter den tyske Original.

Medens alle disse Ændringer kun har Betydning til Bestemmelse af Enchiridions Forhold til den tyske Original, findes en hel Række Rettelser, der er ganske uafhængige af Luthers Text, og som alene skyldes Palladius' Stræben efter at fremlægge Katekismen i et godt dansk Sprog. Til Oplysning om Sprogudviklingen i 16. Aarh. og Grundlæggelsen af moderne dansk Skriftsprog er disse Ændringer af stor Interesse.

Der er først *Retskrivnings-* og *Lydforandringer*. De vigtigste af disse er følgende:

47

1. *th* er ændret til *d* i *du, din, dem, den, det, disse, der* osv.; Sadolin har *thw, thin, thennom, then, thet, tesse*. Ligeledes har Pall. *di* (og *thi*), hvor Sadolin har *thi*.

2. *gj* og *kj* er som Regel ændret til *g* og *k*: *gerne, begeringe, gøre, køb-*; Sadolin: *gjerne, begieringe, gjøre, kiøb-*.

3. I Ind- og Udlyd ændres *ck, ch* til *c, th* til *t, dt* til *d*; f. Ex. Sadolin: *fryckthe, echte, almechtighe, twcthige, wedt, ordt, gordt, jordt, schyldt, woldt* > Pall: *frycte, ecte, almectige, tuctige, ved, ord, gaard, jord, skyld, vold*; undtagelsesvis findes *ledt* "Led".

4. *sch* rettes altid til *sk*; altsaa *schwille, schade, -schaff, schaber, schyldt, elsche* > *skulle, skade, -skaff, skabere, skyld, elske*.

5. Mellemvokalisk Konsonant fordobles ikke. Sadolins Skriftformer *tiænne, fortiennist, stielle, befalling* rettes saaledes til *ticene, fortiaeniste, stiaele, befaling*.

6. Indskud af *p* mellem *m* og *t* slettes: *fempte, fordømpte* hos Sadolin bliver hos Palladius: *femte, fordømde*.

7. *aa* i *slaa, fraa* ombyttes med *a*; uden Undtagelse skrives *sla, fra*. Ligeledes rettes Subst. *waare* til *vare*.

8. Tvelydstegnet i *liwffwe, beliwffwe, liyde* og *liwdig* forandres til Enkeltlydstegn: *lyne, belyue, lyde, lydig*.

9. Ligeledes ændres overalt *sielff* til *selff*.

10. Sadolins Ordform *himmel* (caelum) rettes overalt til *hiemmel*.

11. *swere, willie* ændres til *suerge, vilge*.

12. Den aabnede Vokal i *meg, seg* ombyttes med den oprindelig lukkede.

13. Ligeledes rettes det ældre *tesse* til *disse*.

14. *y* som Tegn for *i* ændres til *i*, f. Ex. skrives *i, wij, bliffue, riglige, min, sin, sind*, hvor Sadolin har *y, wy, blyffwe, rygelig, myn, syn, synde*.

15. *haffde* rettes altid til *hagde*.

16. Dialektformer og forældede Lydformer rettes; saaledes: *høstrw, diell, fey, ney, fram, wnde, legom*,

hannom, i hwffwe til: hwstru, deel, fæ, ny, frem, onde, legem, hannem, 48 ihw; ligeledes: Præs. forsørg, Subst. schaber, fortiennist, forhwerfft, diefflens, liifs, ther for, og Adverbialendelsen -lig til: forsørger, skabere, fortiæniste, forhuerffuit, dieffuelens, liifuis, der fore, -lige.

Former, der, ved Sammenblanding af oprindeligt [x] og [x][x], vidner om den dialektiske Lydudvikling af [x][x] til [x] som *gordt, haar*, rettes til de almindelige Skriftformer *gaard, hoor*.

Alle disse Ændringer viser, at Palladius fra første Færd af har sat sig som Opgave at give Skriftsproget en enkelt og fast Retskrivning. Han havde her en ældre Arbejdsfælle i Chr. Pedersen. Det er ikke uden Interesse at sammenligne de Rettelser, Chr. P. faa Aar i Forvejen havde foretaget i Nyudgaven af Karl Magnus Krønike med Palladius' Rettelser i Enchiridion. Der er en saa forbløffende Lighed, at man kunde fristes til at tro, at Chr. P. havde læst Korrektur paa Enchiridion. I Gotfred af Ghemens Udgaue af Karl Magnus Krønike fra Aarhundredets Begyndelse¹ fandtes *thet, then* osv., *gj, kj* i Forlyd, y sammenblandet med *i, slaa* og *fraa*, Former som *swere* og *willie*, *e* i *hemmel*, den oprindelige Form *haffde*, osv., og dette rettes ganske i Overensstemmelse med Rettelserne hos Palladius til *det, den* osv., *g, k, i, sla, fra, suerge, vilge, hiemmel, hagde*. Disse Palladius' og Chr. Pedersens Retskrivnings- og Lydreformer sejrede i Kristian den Tredjes Bibel; og herigennem fik de for *Retskrivningens* Vedkommende afgørende Indflydelse paa det moderne Skriftsprog, mens mange *Lydformer* (*sla, hiemmel, vilge* o. fl.) bukkede under i Kampen med andre og ældre Former. -

Ikke mindre Interesse end Lydændringerne har de grammatiske og lexikalske Ændringer.

Af *Bøjningsformer* rettes 2. Pers. *skalst* til *skalt*, Perf. Partc. *opweckt* til *opuact*, Præs. Partc. *-ende*, til *-endis*, Pronomenet *thennom* rettes altid til *dem* og Rertal af det possessive Pron. 3. Pers. *syn* undertiden til *deris*; Adverbialendelsen *-ligen* ændres regelmæssigt til *-lige*. Kønnen forandres i ^{*}49 "Menneske" og "Daab"; Sadolin skriver *een Menniske, Daaben-hand*, Palladius skriver *ith menniske, doben-hwn*. Af syntaktiske Rettelser kan nævnes, at Ordstillingen *tage wore neste syn godtz fraa* rettes til *tage vor nestis gotz fra hannem*, og at Følgekonjunktionen *saa* gennemgaaende rettes til *ath*. Af Ordforraadet rettes følgende Ord og Udtryk: *wdi* til *i*; *lader moedt om* til *helligholde*; *driffwe haar* til *bedriffue hoor*; *mage y Ehteschaff* til *ecte hustru*; *wiitne* til *vidnesbyrd*; *fæmon* til *fæ*, *forfrøcte oss for* til *frycte for*; *genløsselse* til *igenløsselse*; *jordet, jordede* til *begraffuet, begraffuede*; *hested* til *der*; *behørde* til *taknemmelige*, o. e. a.

Alle disse Ændringer viser, hvor stor Usikkerheden i hin Tids Sprogbrug har været. Der ligger kun fem Aar mellem de to Skrifter, her er Tale om. Begge Skrifter er trykt i København og hos samme Bogtrykker. Og det ene er ikke - som Tilfældet var med Gotfred af Ghemens Udgaue af Karl Magnus Krønike - bundet af Traditionen; Sadolins Katekismus er en ny Oversættelse af et nyt Skrift. Og dog hvilken uhyre Forskel i Skriftbrug mellem Palladius' Afskrift og Sadolins Original! Den ene viser en enkelt og gennemført Lydbetegnelse, den anden en overfyldt og inkonsekvent. Og Lydformer og Bøjningsformer, Enkeltord og Udtryk i den originale Oversættelse rettes i Mængde i den faa Aar yngre Benyttelse, fordi de synes dialektfarvede eller forældede. De to Skrifter faar saaledes i Forening en sproghistorisk Værdi, de ikke havde enkeltvis. Vi lærer igennem dem, hvad en af Tidens ypperste og mest indflydelsesrige Skribenter ansaa for god Sprogbrug, og hvad han med fuldt Overlæg dømte til Undergang.

VI.

Vi har i det foregaaende undersøgt Bogens *Text*, dens Forhold til den tyske Original og til ældre danske Arbejder. Vi skal nu omtale dens *Billedstof* og Grundlaget for dette¹.

* 50

Det havde allerede i Middelalderen været Brug i Tyskland at udstyre religiøse Lærebøger med Billeder: Pennetegninger i Haandskrifterne, Træsnit i Trykkene. Disse Billeder, som jo i alle Enkeltheder havde Samtidens Mennesker, Samtidens Natur og Sæder til Model, hentede til Dels deres *Emne* fra bibelske Fortællinger, men til Dels ogsaa fra selve Livet uden mindste Tilknytning til Biblen, I Reformationstidens Lærebøger er disse "verdslige" Illustrationer helt vegne for de "bibelske". Og der dannede sig snart en Tradition for Brugen af disse, saaledes at bestemte bibelske Scener fremstilledes ved hver, Del i Lærebogen. De Træsnit, vi finder i Palladius' 51 Enchiridion stemmer paa et Par Undtagelser nær ganske med Træsnittene i Luthers Enchiridion, efter hvilke de er temmelig tro Kopier; men baade de tyske Originaler og de danske Kopier er yderst tarvelige Træsnit, deringenlunde stod paa Højde med Tidens Kunst. Man sammenligne Træsnittet til 6, Bud med det Maleri, som aabenbart er dets Forbillede: Lucas Cranachs Fremstilling fra 1526 af David og Batseba (se Gengivelserne S. 50).

Til *første Hovedstykke* findes 10 Træsnit; disse gengiver alle uden Undtagelse Overtrædelser af Budene i

det gamle Testamente.

Træsnittet til 1. *Bud* (S. 74) henviser til 2. Mos. 32. Paa Billedet ses til højre Gud Fader siddende paa en Sky, nedenfor ham Moses knælende paa Bjærgtet med Lovens Tavler, Til venstre Israels Folk, der danser om Guldkalven, Denne Illustration af 1. Bud er meget gammel. (Jfr. Joh. Geffcken, *Der Bildercatechismus I*, S. 58).

Træsnittet til 2. *Bud* (S. 74) henviser til 3. Mos. 24. Man ser den israelitiske Kvindes Søn, der har bandet, og som derfor er ført udenfor Lejren for at stenes. I Luthers 52 Katekismus 1536 ses Lejrteltene oppe til venstre, de er her bortfaldet. Til venstre ses en Mand med en Sten i Haanden: "og de førte ham som havde bandet udenfor Lejren og stenede ham ihjel, og Israels Børn gjorde, ligesom Herren havde befalet Mose" (3. Mos. 24. 23). Træsnittet synes at være en Ændring af en gammel Illustration til 2. Bud (se Geffchen, anf. Skrift, Bilag S. 5).

Træsnittet til 3. Bud (S. 82) er - vistnok ved en Sætterfejl - ombyttet med Træsnittet til 1. Bøn, som findes S. 75 nf. Fejltagelsen er let forklarlig, idet begge Billeder fremstiller en Kirke, hvor den andægtige Menighed lytter til Præstens Ord. Denne Maade at illustrere det tredje Bud paa er gammel, men ny er den bibelske Tilsætning: Sabbatsskænderen, der sanker Brænde paa Hviledagen (4. Mos. 15.32).

For Udviklingen af Billedstoffet i religiøse Lærebøger er det oplysende at sammenligne en Pennetegning fra 15. Aarh. i et Haandskrift, hvor de ti Bud fremstilles i Billeder¹, med Træsnittet hos Luther og Palladius. Som Gengivelsen (S. 51) viser, ser man i det gamle Hdskr. ligeledes den prædikende Munk eller Præst og den lyttende Forsamling. Men forat ingen skal være i Tvivl om Meningen, holder paa den ene Side en Engel en Tavle med Indskriften: "Du salt feyern den son tag, Wenne dirs got wol gelonen mag", og paa den anden Side frister Spilledjævlen og Drikkedjævlen Menneskene til Synd med de lokkende Ord: "Spelet und trinket und gehabet euch wol. Is komet was do komet sal"². I Luthers fog Palladius') Katekismus er Englen og Djævlene forsvundne, og den verdslige Last er ombyttet med den bibelske Lovovertrædelse.

Alligevel er det neppe Luther, der har valgt just dette Bibelsted til Illustration af 3. Bud. I sin store Katekismus havde han nemlig skrevet, at den ydre Helligholdelse af Sabbaten kun vedkom Jøderne; det hed her: "Dieser äusserlichen Feier nach ist dies Gebot alleine den Juden gestellt.... Darum gehet nu dies Gebot nach dem groben Verstand uns Christen nicht an". Og dog henviser Billedet til et Bibelsted, hvor Gud befaler, at den, der har sanket Brænde paa Hviledagen, "skal miste sit Liv, og hele Menigheden skal stene ham ihjel"³.
* * *
-- -- 53

Træsnittet til 4. *Bud* (S. 75) henviser til 1. Mos. 9.20. Man ser Noah liggende beruset i sin Vingaard. Kain ser sin Faders Blusel og fortæller det til sine Brødre, der forfærdede vender sig bort.

Træsnittet til 5. *Bud* (S. 76) henviser til I. Mos. 4. 8: Kain rejste sig mod sin Broder Abel og slog ham ihjel. Til venstre ses Kains Offer af Jordens Frugt. Til højre Abels Offer med Hiordens Førstefødte. Gengivelsen hos Palladius heraf er meget udvisket.

Træsnittet til 6. *Bud* (nf. S. 76 og foran S. 50) henviser til 2. Sam. 11. Paa Kongeborgens Tag staar Kong David med Harpen, nedenfor Muren sidder den skønne Batseba og skæver op til David, mens en Terne toer hendes Fødder, De tidligere Lærebøger har her verdslige Scener. Saaledes findes endnu i Baselerudgaven 1520 af Luthers Skrift om de ti Bud et Træsnit af et elskende Par paa en Seng.

Træsnittet til 7. *Bud* (S. 77) skal illustrere 7. Kap. af Josvas Bog. Man ser Akan, der skjuler den dejlige babyloniske Kappe og de andre Tyvekoster i sit Telt. Udenfor: Israels Børn, hvem Herren havde befalet at tilintetgøre Akan med alt, hvad hans var.

Træsnittet til 8. *Bud* 54 (S. 76) henviser til 13. Kap. i Daniels Bog. Til højre ses Dommeren, der fremfører Joakims Hustru, den skønne og dydige Susanna; til venstre staar Babylons to Ældste, der aflægger falskt Vidnesbyrd om hendes Skyld. Allerede i Heidelbergers Haandskriftet er Fortællingen om Susanna brugt til at illustrere 8. Bud. Her knæler Susanna med Glorie om Hovedet, mens de to Ældste lægger deres Haand paa hende, og en Djævel tilhvisker dem: "Ir seit mechtig und der iore alt, Abir falsch gezeug man gleubit euch bald"¹.

9. og 10. Bud. Disse to Bud, som jo oprindeligt og naturligt var eet Bud, blandes ofte i ældre Tid, og Forvexling af Billederne finder derfor let Sted. Det Træsnit, der hos Palladius er sat ved 10. Bud, findes hos Luther som Regel ved 9. Bud, mens Træsnittet til 9. Bud hos Luther, er anbragt ved 10. Bud hos Palladius; men det gamle Heidelbergers haandskrift har ligesom Palladius Træsnittet med Jacob og Lammene ved 10. Bud, saa det er muligt, at den Udgave, hvorefter Palladius har taget Træsnittene, har haft dem i denne Orden; dog kan naturligvis Rækkefølgen skyldes en Sætterfejl som ved 3. Bud.

Træsnittet til 9. Bud (S. 78) henviser til 1. Mos. 39. Til venstre: Josef "der var smuk af Skabning og Aasyn", ved Siden af ham Potifars Hustru, der griber fat i hans Kjortel og siger "Lig hos mig". Til højre: en

Dobbeltseng med Himmel. I Heidelbergerhaandskriftet fremstilles her en verdslig Scene: En ung Kvinde sidder paa Skødet af sin gamle Mand; henimod hende kommer en skøn Elsker, og en Djævel hvisker hende i Øret: "Dein man ist alt und kalt. Nym disen, der ist bas gestalt".

Træsnittet til 10. Bud (S. 78) henviser til L Mos. 30. 33. Jacob lægger afbarkede Kæppe i Vandtrugene, hvor Hjorderne kommer for at drikke; - og de plettede parres med de uplettede. I Heidelbergerhaandskriftet ses paa den ene Side Jacob med de plettede og de uplettede Lam ved Vandtruget, paa den anden Side Laban i væbnet Følge med Djævlen i Midten².

Som det ses er alle Træsnittene Illustrationer til det gamle Testamente; de er i Modsætning til i Middelalderen alle *bibelske*. Saaledes gav de Lejlighed til at fremdrage opmuntrende og afskrækkende Exempler fra Skriften, hvad Luther anbefaler i Fortalen: "Oc her maa du indføre *aff* ^{*}^{*} 55 *scrifften* maangc exemple, huorlunde Gud haffuer straffet saadanne offucrtrædere/ eller oc velsignet dem som icke brøde mod disse budord" (nf. S. 71 L. 30).

Til *andet Hovedstykke* findes tre Træsnit.

De to første af disse er fælles for alle Lutherkatekismer. De fremstiller Skabelsen med Gud Fader og Genløsningen med Kristi Offerdød. - Det tredje har to forskellige Former. I Wittenbergerudgaverne findes altid, som Gengivelsen S. 53 viser, Apostlene med Ildtunger ud af Munden I Magdeborger- og Nürnbergerudgaven fremstilles den rigtigere Opfattelse af Pinsejærtegnet: Apostlene med Ildtunger paa Hovedet: "Og der viste sig for dem Tunger ret som af Ild, der fordelte sig og satte sig paa enhver især af dem" (Ap. G. 2. 3.) I Midten sidder Gudsmoder. Foroven ses den Helligaand i en Dues Skikkelse¹. Denne Gengivelse findes ogsaa hos Palladius, et nyt Vidnesbyrd om, at han har benyttet en nedertysk, ikke en højtysk Udgaue.

Til *tredje Hovedstykke* er der sex Træsnit. Wittenbergerudgaven fra 1531 har otte Træsnit, idet Træsnittet til 1. Bøn ogsaa er stillet ved Indledningen til Fadervor, og Træsnittet fra 3. Troesartikel er stillet ved anden Bøn². Hos Palladius findes derimod intet Billede ved Indledningen og anden Bøn.

Træsnittet til 1. *Bøn*, der som nævnt ved en Fejl er sat ved 3. Bud (nf. S. 75), henviser til 2. Mos. 20.

Træsnittet til 3. Bøn (nf. S. 83) viser Jesus, der segner under Korsets Byrde, mens de romerske Soldater haaner og slaar ham.

Træsnittet til 4. Bøn (ni S. 84) illustrerer Joh. 6. - Øverst: Jesus paa Bjærgtet, Apostlene og den lille Dreng med Brød og Fisk. Nederst: Folket, der skal mættes.

Træsnittet til 5. *Bøn* (nf. S. 84) henviser til Mat. 18.21. - Øverst: Herren, der opgør Regnskabet med sin Tjener (og efter giver ham hans Gæld). Nederst: Tjeneren, der griber sin Medtjener om Halsen og fængsler ham.

Træsnittet til 6. Bøn (nf. S. 85) fremstiller Jesu Fristelse. Til venstre: Jesus og Lammene. Til højre: Satan og Dragen.

* *
-- 56

Træsnittet til 7. *Bøn* (ni S. 85) henviser til Math, 15. 21. Til højre Jesus og hans Disciple. Til venstre: den kananitiske Kvinde, der kaster sig ned for ham.

Til *Daabens Sakramente* findes intet Træsnit hos Palladius. Her har forskellige tyske Katekismer samme Træsnit som foran Taufbüchlein.

Til *Skriftemaalet* findes derimod intetsteds Træsnit i de ældre Udgaue.

Til Alterets Sakramente har alle Katekismer et Træsnit, hvor Nadverhandlingen fremstilles. I Wittenbergerudgaven ses paa den ene Side Uddelingen af Brødet, paa den anden Side af Vinen. Denne sidste Del er hos Palladius (ni S. 90), ligesom i forskellige nedertyske Udgaue, bortfaldet.

Til *Bønnerne, Hustavlen og Vielsesbogen* findes ingen Træsnit¹.

Til *Døbebogen* findes en Fremstilling af Daabsakten (S. 103) ligesom i de tyske Udgaue.

Træsnittet til andet og tredje Hovedstykke og til *Døbebogen* er vendt om, saaledes at venstre Side i Palladius' Katekismus svarer til højre Side i Wittenbergerudgaverne og omvendt. Men iøvrigt er Fremstillingen her ligesom ved første Hovedstykke tro Kopier af de lutherske Træsnit.

Af de tre danske Udgaue af Luthers Katekismus, der er ældre end Enchiridion, har Vormordsens Katekismus ingen Billeder, hvorimod Sadolins Katekismus vistnok har haft den almindelige Række Træsnit. Afskriften i Univ. Bibi. viser ved Rammer (eller Rum) Pladsen, hvor Træsnittene har staaet, og disse

Rammers Plads stemmer i det hele med Træsnittenes Plads i Luthers Katekismusudgaver. Det ses, at Palladius ikke har fulgt Ordningen hos Sadolin, idet denne - i Modsætning til Palladius - har haft Træsnit ved 2. Bøn og ved Daabens Sakramente. Noget * 57 nærmere om de Sadolinske Træsnit lader sig naturligvis ikke sige. Derimod er de selv samme Træsnit, som findes i Enchiridon, senere benyttet, saaledes i Math. Parvus Rosefontanus' Oversættelse af Palladius' Katekismusudlæggelse 1546 og i Oversættelsen af Luthers Bedebog fra 15441.

Til Slut skal *Titelrammen* (nf. S. 63) omtales. Foroven ses to Fugle med et blankt Skjold i Midten, forneden Apostlene Peter og Paulus - og ligeledes i Midten et blankt Skjold, Det hele omgivet af Løvværk. At ogsaa dette Træsnit er uoriginalt, derom er der ingen Tvivl. Noget fuldstændigt Forbillede for det har jeg dog ikke fundet, men Løvet, Apostlene og Skjoldet genfindes i forskellige tyske Katekismusudgaver.

VII.

Medens ikke en eneste Udgave kendes af Katekismen 1537, findes der af Haandbogen 1538 en Mængde Optryk.

1-2. Fra Palladius' Levetid er to Udgaver bevaret, en fra 1556 og en fra 1557. Begge er tillige med andre Smaaskrifter indbundne sammen med Kirke-Salmebogen; de betragtedes vistnok ligefrem som Tillæg til denne2. Exemplarer af disse Udgaver findes paa Univ. Bibl. i Kbh.; Expl. af Udg. 1557 er defekt, idet Bl. E 7 og E 8 mangler.

Titlen er3: *Enchiridion. En liden Catechismus eller Christelig tucht gantske nyttelig for alle Sogneprester oc Predickere. D. Mart. Luth.*4 Paa sidste Blad staar: *Prentet i Lybeck hos Jørgen Richoff. MDLVI 5.*

Udgaverne svarer nøje til Originaludgaven 1538, hvad Indholdets Ordning og Omfang, Ordvalg og Ordstilling angaar; kun er, som vi har set, Titlen forandret, og desuden er den korte Indholdsoversigt 1538 ombyttet med en * 58 meget udførlig1. Endelig er ligesom i alle senere Udgaver Bugenhagens latinske Fortale udeladt, hvorimod Palladius' Efterskrift her som i senere Udgaver er bevaret, * 59 Ortografien og enkelte grammatiske Former er ændret1. Ogsaa Billedstof og Typeudstyrelse er forskellig fra Originaludgavens; men i alle disse Henseender stemmer de to Udgaver indbyrdes overens2.

3. Paa d. kgl. Bibl. haves et Optryk af samme Udgave fra 1566. Exemplaret er defekt, men viser en fuldstændig Overensstemmelse med Udgaverne 1556 og 15573. Dog er Træsnittene til 1. og 2. Bøn forskellige fra de tidligere * 60 Udgavers. Ogsaa denne Udgave er trykt hos Jørgen Richolff i Lybeck.

4. Fra 1567 findes et Optryk paa Univ. Bibl. hvis Text stemmer med Udg. 1556-66, men hvis Træsnit er forskellige herfra. Bogen er trykt af Asswerus Krøger i Lybeck. Det bevarede Exemplar er defekt1.

5. Endnu et Lybecker-Tryk fra 1568 skal existere. Det er beskrevet af Mynster (Om de danske Udg. af Luthers Katekismus, 2. Udg., 1837, S. 25). Det ejedes i Mynsters Tid af Forstander Borch; hvor det nu er, vides ikke, Mynster siger om denne Udgave: "Den svarer ganske til den nys beskrevne [Udg. 1566], undtagen at den er lidet correctere".

6. Fra 1586 haves en Udgave af Palladius' Haandbog, men i denne Udgave findes forskellige Textændringer, om hvilke der kan henvises til Bangs Katekismushistorie (I, 247-49)2. Bogens Titel er: *Enchiridion. En liden Catechismus/ etter Christelig Lerdøm: Gantske nyttelig for alle Sogneprester oc Predickere. Ocsaa for Børn oc vngt Folck. Doct. Mart. Luth. Prentet i Kiøbenhaffn aff Laurentz Benedicht. 1586. Cum Privilegio.* Indholdets Omfang og Ordning - med den lange Indholdsfortegnelse og med Udeladelsen af Bugenhagens Forord - svarer nøje til Udgaverne 1556-68, og ligesom disse Udgaver er Bogen forsynet med Træsnit. Exemplar af Bogen findes i Christiania Univ. Bibl.

7. Optryk af denne Udgave fra 1594 findes i A. Chr. Bangs Eje. Se hans Katekismushistorie S. 249-50. Træsnittene er forskellige fra forrige Udgaves.

8-9. Et Optryk fra 1601 findes paa Kbh.'s Univ. Bibl. Det er trykt i Kbh. af *Thomas Steinhart* efter en nu tabt Udgave fra s. A., som var prentet af *Hans Stockelmann* i Kbh.; endog dennes Navn er nemlig optrykt paa sidste Side, jfr. Bang an. Skr. S. 250. Udgravens Text * 61 stemmer med Udgaven 15861, hvorimod Træsnittene er forskellige herfra.

10. Et Optryk fra 1608 uden Angivelse af Bogtrykker og Trykkested findes paa d. kgl. Bibl. Baade Text og Træsnit stemmer med Udgaven 1601. Jfr. Bang an. Skr. S. 250.

11. En med Nr. 10 nøje overensstemmende Udgave uden Aarstal, men med Bogtrykkerangivelse (*Henrick Waldkirch*) findes paa d. kgl. Bibl. Ligheden i Typer, Træsnit, Format og hele Udstyrelse gør det utvivlsomt, at Nr. 10 og Nr. 11 er trykt af samme Bogtrykker, altsaa at ogsaa Nr. 10 er trykt af Henrich Waldkirch².

De ovennævnte Udgaver er Optryk - med ingen eller faa Ændringer - af Palladius' Enchiridion, indeholdende Katekismen, Tillæggene, Vielses- og Døbebogen, Luthers Fortale og Palladius' Efterskrift. Men desuden er Palladius' Haandbog benyttet i en Katekismusudgave fra 1575 med Titlen: *En Liden Catechismus eller Christelige Lærdom/ gantske nyttelig for vnge Folck oc Børn. D. Mart. Luth. 1575*. Her findes hverken Luthers Fortale eller Palladius' Efterskrift. Heller ikke Vielses- og Døbebogen. Desuden er der foretaget vigtige Ændringer ved Katekismusteksterne, i det disse er bragt i fuldstændig Overensstemmelse med de autoriserede Katekismustekster i Alterbogen 1564 (som ovf. omtalt bevares disse Ændringer til Dels i Udgaverne 1586-1608), Bogen er ikke forsynet med Træsnit. Exemplar i Karen Brahes Bibl. Optryk af denne Udgave fra 1601 - trykt af Hans Stockelmann i Kbh. - haves paa d. kgl. Bibl.³.

Endelig maa det nævnes, at Palladius' Oversættelse delvis benyttes i den ny Oversættelse af Luthers Enchiridion, som Resen udgav i 1608, og til Grund for hvilken han havde lagt Leipziger-Udgvængen af 1544.

* * *

62

VIII.

Nærværende Udgave er trykt efter det eneste bevarede Exemplar fra 1538. Dette findes paa det kgl. Bibliotek.

Mens Originalen i vid Udstrækning - men ganske uden Konsekvens - anvender Missaltyper, er stor Skrift i Udgaven kun brugt til Overskrifter o.lign.¹. Naar Orig. ikke paa dette Punkt har kunnet følges, skyldes det dels Vanskeligheden ved Anskaffelse af Typemateriale, dels Pladshensyn.

Originalen er i lille Oktav, som Rammen paa Titelbladet (S. 63) angiver. Det bevarede Exemplar er stærkt beskaaret. Linjetallet er: med almindelige Typer 21, med Missaltyper 13.

*

63

64

Denne Haandbog indholder
try stycke Som er.
Den Lille Catechismus.
Bruduielsse. oc
Ath døbe børn.

65

**VEnerandis in Christo viris et
dominis Ecclesiarum Daniæ et
Norwegiæ/ Superintendentibus dominis et
fratribus suis/ Joannes Bugenhagenius
Pomeranus Doctor Salutem.**

voces/ Decem precepta dei/ Symbolum Apostolorum/ Oratio Christi/ Baptismus/ Mensa domini. Syncerior || doctrina hactenus sic iacuit/ per illos/ qui ociosi homines et ventres pigri spirituales coeperunt appellari/ de quibus propheta Væ inquit pastoribus qui pascebant semetipsos etc vt in hominibus quorum ipsi curam gerere debebant/ nihil fere sacræ cognitionis preter Christianum nomen inueniamus/ de quo maximo peccato et seductione reddent Deo rationem qui nunc dolent quod ista doceantur/ ex quibus syncere doctis incipit/ crescit et perficitur Ecclesia Christi. Id quod et clarius et pluribus dicerem/ nisi vobis veris Ecclesiarum Christi Episcopis nunc scriberem. Quando autem vos Domini et fratres mei non solum presbyteri estis/ de quibus Paulus ait/ Presbyteri qui bene præsent duplici honore digni habeantur/ qui pastores in singulis tantum Ecclesijs simpliciter catechismo et doctrina ad eum pertinente || ad horam instruunt suam Ecclesiam/ et consilio suo adsunt illic afflictis conscientijs/ quales apud nos sunt rurales parochi et quidam boni sanctique viri in ciuitatibus/ quos sacellanos vocant/ quamquam et quidam boni pastores non plus prestant aut præstare possint/ vtinam præstent 66 omnes nec graue sit eis visitare ægrotos/ audire in confessione miseros etc.

Sed etiam estis illi presbyteri/ de quibus ita subdit Paulus/ Maxime qui laborant in verbo et doctrina. Non significat sanctus Apostolus priores presbyteros esse sine verbo et doctrina/ quales presbyteros non debet agnoscere Ecclesia Christi/ qui potius Turcæ essent quam presbyteri/ sed emphasis est in verbo/ laborant/ cuius significatio latinis non est incognita. Vobis enim incumbit vt sitis solliciti pro alijs Ecclesijs/ pro Pastoribus/ pro doctrina/ pro || summis illis conscientiarum casibus/ vt contradictoribus et hæreticis scripto et verbo obturetis os cum omni modestia et doctrina/ vt explicetis scripta prophetarum et apostolorum syncere et secundum fidei analogiam/ vt sciatis linguas quibus scriptæ sunt nobis sacræ litere/ aut illos qui sciunt proxime consulatis/ vt sitis ab omni alia solitudine victus et negotiorum separati/ et huic vni Ecclesiarum vestrarum negotis intenti/ contra Satanam et mundum duces exercitus domini etc.

Quidam cum non possint ista præstare aut ad talia non sint vocati/ tamen sibi piacent de nomine Episcopi/ quod per Papistas factum est pompæ nomen/ sed hoc quod dixi vere est laborare in verbo. Egregia dona Christi sunt et alii quos Paulus vocat Ephes. iij. Pastores et Doctores/ sub nomine doctorum etiam comprehendens catechistas et vel rurales || apud nos ædituos qui pueros syncere docent catechismum/ in quorum numero sunt et Scholastici præceptores catechismum docentes. sed magis egregia dona sunt Christi ascendentis/ quorum vos pars estis/ de quibus ibidem Apostolus ait. Quosdam dedit Apostolos/ alios prophetas/ alios Evangelistas. quibus subdit quos diximus.

His donis glorificati Christi indiget Ecclesia/ ex his ædificatur. vt clarissime illic Apostolus docet. Quando autem inquam hæc ita se habent admoneo et obsecro vos dominos et fratres meos vt saluti et paci studentem/ curetis apud omnes pastores vt catechismum doceant diligentissime/ et repetant a vulgo verba simplicissima eius quemadmodum hic scripta 67 sum primum sine expositione/ vt admittantur hac confessione etiam paruuli vel octo annos nati aut minores || ad mensam illius qui dicit.

Sinite paruulos venire ad me etc. sine vers hac confessione non admittantur ad sacram illam mensam ne senes quidem. Puer enim centum annorum morietur/ ait Esaias. Deinde vbi verba bene tenent/ exigatur etiam ab eis expositio/ quæ ad hoc breuis et iucunda est/ ne quis habeat excusationem/ vt inde accommodi magis sint ad alias conciones intelligendas.

Ita et non aliter habebitis bonas Ecclesias/ quas misere vastatas videtis ignorantia/ negligentia et impietate pastorum qui hactenus visi sunt capita Ecclesiarum. Et hoc obsecro vestram pietatem vt hic catechismus In Ecclesijs vestris maneat integer/ neque permittatis cuiquam temere vel addere huic vel demere.

Inueniuntur enim forte quidam/ id quod et alibi experti sumus/ qui vtcunque || non male doceant/ tamen seipsos non docent/ sed ita sunt prefracto animo vt nihil ipsis placeat/ quod ab alijs ad hoc vocatis est ordinatum quod ipsi non fecerunt/ sed egregiam et nobis et vobis reddunt vicem/ dicentes/ Ecce nouæ leges/ aufertur Ecclesijs sua libertas/ mihi ista non placent. Hæc cum alii in arrogancia ipsorum et vident et rident/ ipsi tamen sua stulta sapientia non vident quantum in deum peccent/ quod per hanc insipientiam apud alios suæ doctrinæ detrahunt autoritatem/ Metuunt ne cui subiecti sint dum tamen de subiectione illorum ne cogitamus quidem/ sed solliciti sumus pro salute et pace atque concordia per Euangelium propaganda. Qui si ita pertexerint et omnino statuerint dissimiles esse nobis/ neque esse voluerint sub sancta ordinatione quæ vni tantum seruit Euangelio pro libertate conscientiarum non contra libertatem ut || fingunt et mentiuntur/ curabimus nos vicissim ne sint nobiscum/ spectant enim tales tandem ad seditionem et hæresin/ quæ mala prohibeat a nobis benignus ille spiritus Christi. Curatores Ecclesiarum requirimus/ non turbatores. Deus est mihi in conscientia mea testis/ quod hanc pestem ex nullo quem norim hic metuo/ tamen 68 expertus metuo/et propter hanc mei vocationem vos Ecclesiarum Episcopos admoneo vt vigiletis/ memores quid iuraueritis primum Christo/ deinde et Regiæ Maiestati pro Euangelij negotio. Christus sit vobiscum et cum omnibus Ecclesijs vestris/ cum quibus orate pro Rege/ pro Regno/ pro me. Christus seruet vos et pastores Ecclesiarum in æternum.

EX Copenhagen. M. D. xxxiiij.
Feria secunda post Jubilate.

**Fortalen.
Doctor Martinus Luther ynsker alle
tro fromme Sogneprester oc
predickere Naade barmhjertighed oc fred i
Jesu Christo vor Herre.**

DEn arme elendige traang oc nød mand paa klager/ som ieg nu nylige haffuer forfaret/ der ieg vor oc faa en Visitor/ haffuer nød oc tuinget mig til ath lade denne Catechismum eller Christelige lerdom i saadan en liden slæt endfoldig form vdgaa.

Hielp Gud/ huilcken stoer iammer ieg || saa/ ath den menige mand kand aldelis intet aff den Christelige lerdom/ besynderlige paa landz byerne/ oc huor wbeskikkelige oc wduelige gantske maange Sogneprester ære til ath lære/ Oc de skulle dog alle hede christne/ oc ære døbte/ oc nyde oc bruge de hellige Sacramente/ de kunde dog huercken deris Pater noster/ ey heller troen ey heller de.x. Gudz budord/ Men de leffue hen lige som fæ oc wskellige creature/ Oc nu Euangelium er kommet/ haffue de kaastelige oc mesterlige lærdt ath misbruge alt frihed.

O i Biscoper/ huad ville i dog endelige suare Christo? ath i haffue saa skendelige ladet folcket hen gaa/ oc icke beuiist eders embede ith øgeblick/ det i faa al wlycke/ i tuinge folcket til en part aff Sacramentet/ oc til eders menniskelige lerdom oc || skøde dog intet effter om de kunde deris Pater noster/ Credo/ de.x. Gudz budord/ eller nogit aff Gudz ord. O ve ve eder til euigtiid.

Der fore Kære herrer oc brødre som ere Sogneprester oc Predicanter/ beder ieg eder for Gudz skyld/ ath i ville aff hiertet vare paa eders embede/ oc forbarme eder offuer det arme folck som eder er befalet/ oc hielpe oss ath indlære folcket/ 70 oc besynderlige vngdommen denne lille Catechismum/ Oc huem der icke bedre formaa/ tage sig denne taffle eller form fore/ og den vdyt for folcket ord fra ord/ som her effter staar.

For det første/ skal Predickeren tage sig vare for athskillig text oc form/ i huilcken de.x. Gudz budord/ Troen/ Fader vor/ oc de hellige Sacramente ere vdsætte/ Men skal tage for sig ith slag form/ oc derved bliffue/ Oc altiid || driffue den samme/ ith aar som ith andet/ Thi det vnge oc wforstaandige folck maa mand alt lære met ith slag text oc en form/ Ellers vorde de aldelis vilde/ oc intet kunde begribe/ naar mand i dag saa/ oc effter ith aar anderledis vil lære/ lige som mand vilde det forbedre/ oc bliffuer dog der met spilt bode møde oc arbejde.

Dette haffue vore kiære forfædre vel fornummet/ i det ath de haffue altiid brugit Fader vor/ Troen/ De.x. Gudz budord vid en maade/ Der fore skulle wii oc saa lære vngt oc enfoldigt folck saadanne stycke/ ath wii icke foruandle en staffuelsse/ eller holde dem fore oc regne op anderledis ith aar end ith andet/ Der fore maa du vduele dig en form/ huilcken du vilt/ oc bliff der vid altiid/

Men naar du predicker for de || lerde oc forstaandige/ da maa du beuise din konst oc giffue disse stycker fore saa herlige oc saa mesterlige som du kant. Men hos det vnge folck skalt du bruge en euig maade oc form/ oc lære dem for det aller første disse stycke/ som er de.x. Gudz budord/ Troen/ Fader vor etc. hen effter texten ord fra ord/ ath de kunde det saa telye effter dig oc lære vden ath.

Men dem som icke ville lære disse stycke/ skal mand sige ath de forsuerye Christum/ oc ære icke Christne/ oc skulle icke stædis ath gaa til Sacrament/ ey heller ath holde nogit barn til dob oc Christendom/ eller bruge noget stycke aff den Christne frihed/ men slæt skulle foruises hiem til Pauen oc hans Official/ siden til dieffuelen self. Der til met skulle oc foreldeerne oc hwsfoederne || forbyude oc necte dem ath æde oc dricke oc giffue dem til kende/ ath Førsten vil lade driffue vdaff landet saadanne haardnackede menniske.

Di end dog mand kand ingen tuinge til troen/ dog skal 71 mand holde oc driffue hoben der hen/ ath de kunde vide huat ræt oc wræt er/ oc huorlunde de skulle leffue oc nære dem hoss dem som de bo hoss/ Fordi hus som vil bo oc bygge i en Stad/ hannem bør ath vide oc holde Stadz rætten som hand vil nyde oc bruge/ huad heller hand tror/ eller er en skalck i sit hierte.

For det andet/ Naar de vel kunde texten/ saa skulle de lære dem oc saa den rætte forstaand oc vdydning/ ath de kunde vide huad det er sagt/ oc tag atter igen for dig denne taffle/ eller en anden kort

enfoldig form huilcken du vilt/ oc bliiff der hoss/ oc foruend det || icke met en staffuelssse/ lige som tilforn er sagt om texten/ Oc tag dig der tiid og stund til/ Thi det er icke behoff ath du tager alle stycker fore paa en tiid/ men ith stycke effter ith andet/ Naar de forftaa nu vel det første budord/ saa tag det andet for dig/ oc saa frem ath/ Ellers om du vilt hastelige offuerfare dem/ saa beholde de icke ith aff dem.

For det tredye/ Naar du haffuer nu lærdt dem saadan en liden kort Catechismum/ saa tag dig oc saa den store Catechismum fore/ oc giff dem videre forstaand/ der kant du bedre vdyt huert budord/ huer bøn/ oc huert stycke serdelis for sig/ met deris maangfoldige gierninger/ nytte/ fromhed/ fare oc skade/ lige som du finder for dig i maange bøger som ere der om gjorde.

Oc besynderlige skalt du vdyt det budord som mest er behoff hoss dit folck. || Exemplum. Det Siuende budord om styld oc tyfferi skalt du haardelige vdyt for haanduercks folck/ oc for dem som købsla/ ia oc saa for bønder oc for tæeniste folck/ Thi hoss saadant folck er mest allehaande wtroskaff oc tyffueri.

Item Det Fierde budord skalt du lære oc predicke for børn/ och for den menige almue/ ath de ville lade dem finde stille/ tro/ hørige/ lydige oc fredsmelige. etc. Oc her maa du indføre aff scrifften maange exemple huorlunde Gud haffuer straffet saadanne offuertrædere/ eller oc velsignet dem som icke brøde mod disse budord.

Item Besynderlige skalt du vdyt det Fierde budord for Øffrighed/ och forelderne/ ath de regere sig vel/ oc holde deris børn til Schole/ Oc det met beuiisning aff scrifften/ ath de 72 ere plichtige det ath gøre oc huilcken forbandit || synd det er/ om de det icke gøre/ Thi de omkuld kaste oc øde lægge der met baade aandelig oc verdzlig regement/ lige som de argeste Gudz oc menniskens fiender oc forrædere/ Oc læg dem det vel vd/ huor græselig stor skade ath de gøre/ om de icke hielpe ath holle børn til ath vorde Sogneprester/ Predicanter/ Scriffuere etc. arh Gud vil suarlige der fore straffe dem/ Thi det er her behoff ath predicke. Forelderne oc øffrigheden synde nu saa storlige der i/ ath det er icke aff ath sige. Dieffuelen haffuer nogit græseligt i sinde der met.

For det siiste/ Efterdi ath Pauuens tyranni er nu neder lagt/ da ville de icke lenger gaa til Sacrament/ men det foracte/ her er atter behoff ath vdyt/ dog met denne besked/ Vij skulle ingen mand tuinge til troen/ eller til || Sacrament/ Ey heller nogit bud/ tiid eller stæd der til besikke/ Men saa skulle wij predicke/ ath de ville selfue/ vden vort bud och befaling trengte dem der til/ oc tuinge Sognepresterne til ath ræcke dem Sacramentet/ Huilcket mand kand gøre/ naar mand saa siger/ Huo icke begerer Sacrament i det mindste iii. eller iiii. gaange om aarit/ da er det ath besørge/ ath hand foracter Sacramentet/ oc er icke ith Christet menniske/ Lige som den er icke en Christen/ der icke tror/ eller hører Gudz hellige ord oc Euangelium/ Thi Christus sagde icke/ det lader/ eller det foracter/ men dette gører saa offte som i dricke etc.

Hand vil sandelige ath det skal göris oc icke ladis eller foractis/ dette gører siger hand.

Men hus icke megit acter Sacramentet/ det er ith tegn ath hand vid || intet ath sige aff synden/ legemit/ dieffuelen/ verden/ døden/ fare/ helffuede/ det er/ hand tror intet saadant ath være til/ end dog hand ligger nid suncken der i/ op til bode ørene/ oc hører dubbelt dieffuelen til.

Tuert om igen saa haffuer hand icke behoff naade/ liiff/ Paradis hiemmerige/ Christ/ Gud/ eller nogit got/ Thi der som hand trode ath hand hagde saa megit ont/ oc hagde behoff saa megit got/ da foractede hand icke saa Sacramentet/ met huilcket hand kunde vnduige det onde/ oc faa det gode/ 73 Mand hagde icke pellet behoff met nogit bud/ ath tuinge hannem til Sacramentet/ men hand komme vel selff løbende der til/ oc tuingde sig selff/ oc dreffue dig til ath du motte giffue hannem Sacramentet.

Der fore skalt du intet bud gøre || her aff/ som Pauuen giort haffuer/ Men vdyt vel det gaffn oc skade/ nød oc fromme/ frøckt oc fare i det hellige Sacrament/ saa komme de vel selffue/ oc tuinge dig til ath giffue dem Sacrament/ Romme de icke saa lad dem fare/ oc sig dem/ ath de høre dieffuelen til/ i det/ ath de kunde icke acte deris store nød/ Ey heller Gudz naadige hielp oc trøst/ Men der som du dette icke vdyter/ Eller du gør ith bud der om/ saa er det din skyld ath de foracte Sacramentet. Hui skulle de icke bliffue ledige oc fule/ der som du soffuer/ oc tier stille/ Der fore haff act der paa kiere Sogneprest oc predickere. Vort embede er nu wordet laangt en anden ting/ end det vor i Pauuedommen/ Det er nu en aluorlig oc nyttelig ting/ der fore haffuer det oc større møde oc arbeyde/ fare oc frestelssse paa || sig/ oc der til met liden løn oc tack her i verden. Men Christus vil selff være vor løn om wii arbeyde trolige. Der til hielpe oss all naadens Fader/ hannem ske loff oc tack til euig tiid/ vid Jesum Christum vor herre. Amen.

sine tywnde enfoldelige vnderuise oc lære skal.

74

Det Første.

Du skalt icke haffue fremmede Guder.

Huad er det? Suar.

Wij skulle frycte oc elske Gud offuer alle ting/ oc ossal ene paa hannem forlade.

Det Andet.

Du skalt icke wnyttelige
bruge din herre Gudz
naffn.

Huad er det? Suar.

Wij skulle frycte oc elske Gud/ ath wij icke ved hans hellige naffn bande/ || suerge/ gøre troldom/ lyue
eller besuige/ Men i al vor nød/ samme Gudz hellige naffn paakalle/ tilbede/ loffue oc tacke.

75

Det Tredye.

Rom ihw ath helligholde din huiledag.

Huad er det? Suar.

Wij skulle frycte oc elske Gud/ Ath wif icke forsmaa eller forsømme hans hellige ord/ Men det samme
helligt holde/ det gerne bode selff høre/ oc andre det lære.

Det Fierde.

Hedre din fader oc din moder.

Huad er det? Suar.

Wij skulle frycte oc elske Gud/ ath wii vore forældre oc forstaandere icke foracte eller fortørne/ Men dem ære/ tiæne/ lyde/ elske/ oc i verdighed ath holde.

76

Det Femte.

Du skalt icke sla ihiel:

Huad er det? Suar.

Wij skulle frycte oc elske Gud/ Ath wii vor neste ingen skade eller wræt gøre/ paa hans legeme vegne/ Men hannem hielpe oc beredde i al liffuis nødtørtelighed.

Det Siette.

Du skalt icke bedriffue hoor.

Huad er det? Suar.

Wij skulle frycte oc elske Gud/ Ath wii leffue kyske oc tuctige i ord oc gierninger/ Ath huer elsker oc ærer sin ecte hwstru.

77

Det Siuende.

Du skalt icke stiæle.

Huad er det? Suar.

Wii skulle frycte oc elske Gud/ Ath wii icke tage vor nestis gotz eller penninge fra hannem/ ey heller snige oss det til met falske vare/ eller nogen handel/ Men heller hans gotz oc næring forbedre oc beskerme.

Det Ottende.

Du skalt icke bæere falskt vidnesbyrd mod din neste.

Huad er det? Suar.

Wij skulle frycte oc elske Gud/ Ath wii vor neste icke falskelige belyue/ forraade/ bagtale/ berycte/ Men

hannem vndskylde oc orsage/ Tale hannem got paa/ oc vende alting til det beste.

78

Det Niende.

Du skalt icke begere din nestis hwss.

Huad er det? Suar.

Wij skulle frycte oc elske Gud/ Ath wii icke met nogen lift legge oss effter vor nestes arffue eller hws oc drage det til oss met ith skin/ som synes ath haffue nogen ræt met sig/ Men heller være hannem behielpelig octienistactelig/ ath hand motte det beholde.

Det Tiende.

Du skalt icke begere din nesti hustru/ suend/pige/ fæ eller nogit det hans er.

Huad er det? Suar. ||

Wij skulle frycte oc elske Gud/ Ath wij vor neste hans hwstru/ hwssinde oc tywnde eller fæ/ hannem ey aff forraske/ afftrenge eller foruende/ Men heller raade oc tilholde dem ath bliffue hoss hannem/ och gøre den deel dem bør ath gøre. ||

79

Huad siger nu Gud om alle disse budord. Suar.

Saa siger hand Exodi. xx.

Jeg er Herren din Gud/ sterck nock/ som ingelunde kand lide ath du haffuer fremmede Guder/ der besøger fædernis ondscaff paa børnene/ ind til tredye oc fierde ledt/ offuer dem som mig hade. Men mod dem som mig elske oc holde mine

budord/ gør ieg barmhiertighed i tusinde ledt.

Huad er det? Suar.

Gud hand truer ath ville straffe alle dem som disse budord offuertræde oc forkrencke/ Der fore skulle wii frycte for hans wrede/ oc icke gøre/ mod saadanne budord. ||

Her hoss loffuer hand oc naade och alt got/ alle dem som saadanne budord holde. Derfor skulle wii hannem elske oc

betro/ oc gerne gøre effter hans befaling.

**Den hellige Tro/ som en hwsfader skal
vnderuise sine tywnde enfoldelige i/ oc
dem den lære.**

Den Første artikkel/ om vor skabelsse.

Jeg tror paa Gudfader altmectige/ hiemmelens oc iordens skabere. ||

Huad er det? Suar.

Jeg tror ath Gud haffuer skafft mig oc alle creaturer/ Haffuer giffuit mig liiff oc siæl/ øgen/ øren oc alle ledemod/ Fornufft oc alle sind/ oc end nu || ved mact holder/ Der til klæder oc sko/ ath æde oc

80

dricke/ hwss oc gaard/ hwstru oc børn/ iord/ fæ oc alt gotz/ forsørger rigtige oc daglige met al denne liiffuis nødtørt oc næring. Mod al farlighed beskermer/ oc for alt ont beskytter oc beuarer/ Oc det alt sammen aff idel Faderlig Guddommelig godhed oc barmhjertighed/ for uden al min fortiæniste oc verdskyld/ For huilcket alt sammen ieg er skyldig hannem ath tacke oc loffue/ oc der fore hannem ath tiæne oc lydig ath være/

Det er visselige sant.

Den anden artikel/ om vor igenløsselse.

OC paa Jesum Christum hans eniste søn vor Herre/ som er vndfaangen aff den Helligaand/ fød aff Jomfru Maria/ piint vnder Pontio Pilato/ korssest/ død oc begraffuit/ Neder || foor til helffuede/ tredye dag opstod fra de døde/ Opfoor til hiemmelens/ sider hoss Gud Faders altmectiges høgre haand/ Dæden er hand igenkommendis ath dømme leffuendis oc døde.

Huad er det? Svar.

Jeg tror ath Jesus Christus sand Gud fød i euighed aff Faderen/ oc saa ith sant menniske fød aff Jomfru Maria/ Hand er min Herre/ der mig fortaffte oc fordømde menniske haffuer igen løst/ Forhuerffuit oc igen vundet mig fra alle synder/ fra døden/ oc fra dieffuelens vold/ icke met sølff eller guld/ Men met sit hellige dyre blod/ oc met sin wskyidige pine oc død/ Paa det ieg skulde være hans egen/ oc leffue i hans rige/ vnder hannem tiæne i euig retferdighed/ || 81 tvskyldighed och salighed/ ligeruiis som hand er opstaanden aff døde/ leffuer oc regnerer i euighed/ Det er oc visselige sant.

Den tredye artikkel/ om vor helliggørelsse.

Jeg tror paa den Helligaand/ een hellig Christelig kircke som er helgene samfund/ Syndernis forladelse/ legemens opstaandelse/ oc det euige liiff/ Amen.

Huad er det? Suar

Jeg tror ath ieg icke aff min egen fornufft eller krafft kand tro paa min Herre Jesum Christum/ eller til hannem komme/ Men den helligaand haffuer kaldet mig ved det hellige Euangelium/ Oplyust mig met sine gaffuer/ Hellig giort mig i den rette tro/ oc siden beholdet/ ligeruiis som hand oc saa den menige Christenhed paa torden kalder/ forsamler/ oplyuser/ helliggør/ oc i een sand tro til Christum beholder/ I huilcken Christenhed/ som er den hellig kircke/ hand daglige tilgiffuer mig oc alle tro Christne || riglige alle synder. Oc paa dommedag skal opuecke mig oc alle døde/ Oc mig met alle tro Christne giffue euigt liiff. Det er oc visselige sant.

Fader vor/ som een hwsfader fine tywnde skal enfoldelige vnderuise oc lære.

Fader vor som hiemmelen.

82

Huad er det? Suar.

Gud vil der met locke oss ath wii skulle tro ath hand er vor rætte Fader/ oc wii hans børn/ paa det ath wii trøstelige/ oc met al troskaff hannem bede skulle/ lige som kiære børn deris kiære fader. ||

Den første bøn.

Helligt vorde dir naffn. Huad er det? Suar.

Vist er vel det/ at Gudz naffh i sig selff er allerede helligt/ Men wii bede i denne bøn/ ath der hoss oss morte oc helligt vorde. ||

Huorlunde skeer der?

Suar.

Naar Gudz ord læris pwrt oc reent/ Oc wii och saa hellige (som Gudz børn bør) der effter leffue/ Der til hielp oss kiære hiemmelske Fader. Men de som blanr oss anderledis lære eller leffue/ end effrer Gudz ord/ de whellige blant oss Gudz naffn/ Der fore beskerme oss oc saa hiemmelske fader.

Den anden bøn.

Tilkomme dit rige.

Huad er det? Suar.

Gudz rige kommer vel selff/ vden vor bøn/ Men wii bede her arh det motte oc komme til oss.

Huorlunde sker det? Suar.

Naar vor hiemmelske Fader giffuer oss sin helligaand/ huilcken der gør der || vid sin naade/ arh wii kunde tro Gudz hellige ord/ och leffue der effrer/ her rimelige/ oc der euindelige.

83

Den Tredye bøn.

Din vilge ske paa iorden som i hiemmelen.

Huad er det? Suar.

Gudz guddommelige naadige vilge skeer vel for vden vor bøn. Men wij bede i denne bøn ath den maatte oc skee i oss.

Huorlunde skeer det?

Suar.

Naar Gud alle onde raadt oc vilge sønderbryder oc hindrer/ som icke ville lade Gudz naffn hoss oss helliges oc icke lade hans Rige fremkomme (som den er oc dieffuelens/ verdens/ oc vort legems vilge) Oc hand styrcker oc skadelige holder oss i sine ord oc i troen/ ind til døden/ det er hans gode oc barmhiertige vilge.

Den fjerde bøn.

Giff oss idag vort daglige brød.

Huad er det? Suar.

Gud giffuer end oc vel alle onde menniske deris daglige brød for vden vor bøn/ Men wij bede her/ ath hand ville giffue oss den forstaand/ ath wij motte visselige vide ath det daglige brød wij fødiss aff/ giffuis oss aff Gud oc ath wij motte være hannem tacknemmelige for saadanne velgierninger. ||

Huad heder da dagligt brød?

Suar.

84

Dagligt brød kaldis alt det der til liiffuins næring och nødtørtighed behoff gøris/ Som ath æde/ dricke/ klæder/ sko/ hwss/ gaard/ ager/ fæ/ penninge/ gotz/ en from danne quinde/ gode lydige børn/ oc villige folck/ fromme oc tro herskaff/ god oc snild regentente/ god oc sund luct/ fred/ sundhed/ tuckt/ ære/ gode venner/ tro nabs/ oc andet faadant.

Den femte bøn.

Oc forlad oss vore skylder/ som wij forlade vore skyldere.

Huad er det? Suar.

Wii bede her/ ath vor hiemmelske Fader vilde icke anse vore synder/ Och || icke for deris skyld forsage vor bøn/ Thi wii ere icke verde det alder mindste wii bede om/ oc ey heller det fortient haffue/ Men ath hand vilde giffue oss det alt sammen aff sin naade oc barmhiertighed/ fordi wii daglige megit || synde/ och fortiæne intet andet end idel straff oc plage/ Saa ville wii dog gerne forlade igen aff hiertet/ oc gøre vel mod dem som haffue syndet mod oss

85

Den Siette bøn.

Oc leed oss icke i frestelse. ||

Huad er det? Suar.

Sandelige/ Gud frester ingen/ Men wii bede her/ ath Gud vilde oss foruare oc opholde/ saa ath dieffuelen/ verden/ oc vort eget legeme/ skulde oss icke bedrage och forfare i vantro/ mishob/ oc andre store skendzeler och laster/ Ocder som wii vorde end der met forsøgte/ ath wii dog endelige kunde vinde/ oc feier beholde.

Den Syuende bøn.

Men frels oss fra ont.

Huad er det? Suar.

I denne bøn bede wii lige som i een summa/ ath vor himmelske Fader vil fri oss fra alt om/ baade til liiff oc siæl/ gotz oc ære/ oc paa det siiste naar vor tiid kommer/ skicke oss een salig endelig/ oc met sin naade tage ossfra || denne elendighed til sig i hiemmelen.

86

Amen.

Huad er det? Suar.

Ath ieg skal visselige vide/ ath disse bønner ere min hiemmelske Fader behagelige oc tacknemmelige/ thi hand haffuer || selff befalet oss ath bede/ och der til loffuit ath hand vil oss høre.

Amen/ Amen.

Det er Ja Ja/ det skal alt saa visselige ske.

Det hellige Dobens Sacramente/ och huad een hwffader sine tywnde enfoldelige der om vnderuise oc lære skal.

Det Første.

Huad er Doben? Suar.

Doben er icke al ene slæt vand/ Men/ det er vand forfattet i Gudz || befalning/ oc met Gudz ord forbundet.

Huilcke ere da saadanne Gudz ord? Suar.

Der som vor Herre Christus siger Matthei i det siiste Capittel.

Gaar hen i den gantske verden/ lærer alle hedninger/ Oc døber dem i naffn Faders oc Søns oc den Hellig aandz.

Det Andet.

Huad giffuer Doben/ eller huor til er hand gaffnlig? Suar.

Hand *gør* syndz forladelsse/ friir oss fra døden oc dieffuelen/ oc giffuer alle dem det euige liiff som tro effter dette Gudz ordz oc løfftes lydelsse.

Huilcke ere de Gudz ord oc løffte? || Suar.

Der som vor Herre Christus siger/ Marci i det siiste Capittel.

Huilcken der tror oc bliffuer døbt/ den vorder salig/ Men huilcken som icke tror/ den vorder fordømt.

87

Det Tredye.

Huorlunde kand vandet gøre saadanne mechtige ting? Suar.

Sandelige vandet *gør* det icke/ Men Gudz ord som i oc met vandet er/ oc den tro som tror saadane Gudz ord i vandet/ Thi ath vden Gudz ord er vandet slæt vand/ oc ingen Dob/ Men met det Gudz ord er det een Dob/ det er/ ith naadeligt leffuendis vand/ oc een ny fødzel i den hellig aand/ som Sancte Pauil siger til Titum/ i det Tredye Capittel. ||

Vid igenfødzelsens vandbad oc den hellig aandz fornyelse/ huilcken hand haffuer vdgiffuit riiglige offuer oss vid Jesum Christum vor frelssere/ paa det wij vid samme naade retferdige giorde/ skulle være arffuinge til det euige liiff/ effter hobningen/ det er visselige sant.

Det Fierde.

Huad betyder da saadan vanddøben? Suar.

Den betyder/ ath den gamle Adam i oss/ skal vid daglig penitentz/ det er/ anger oc ruelssse/ druckne/ quelies/ och dræbes met alle synder och sine onde begeringer. Oc tuert emod skal det ny menniske daglige opstaa fremkomme oc leffue retferdelige och reenlige/ for Gud euindelige. ||

Huor staar det screffuit? Suar.

Sancte Pouil scriffuer til de Romere i det Siette Capittel.

Wij ere begraffne met Christo ved doben til døden/ paa det/ ath lige som Christus er opuect fra de døde ved Faderens herlighed/ Saa skulle oc wij i ith nyt leffnid vandre.

Suorlunde mand skal lære de enfoldige ath scriffte.

Huad er scrifftemaal? Suar.

Scrifftemaal begriber tw stycke i sig. Det første/ ath mand bekender sine synder. Det andet/ ath mand annammer 88 Absolution eller synders forladelsse aff Scrifftefaderen lige som aff Gud || self/ oc bør hannem icke tuile/ men stadelige tro/ ath hans synder ere hannem da oc saa forlatte for Gud i hiemmelen.

Huilcke synder skal mand da scriffte? Suar.

For Gud skal mand giffue sig skyldig for alle synder/ oc saa for dem som wij icke kende/ som wii gøre i Fader vor.

Men for Scrifftefaderen skulle wii bekende al ene de synder som wii vide oc føle i hiertet.

Huilcke ere de?

See der til din stat eller vilkor effter de X. budord/ om du æst een Fader/ Moder/ Søn/ Daater/ Herre/ Frue/ pige eller Suend/ om du haffuer været whorsom/ wtro/ wflittig/ wred/ || wtuctig eller auuidz syug/ om du haffuer giort nogit menniske skade met ord eller gerninger/ om du haffuer stollit/ været forsømmelig/ skødeløss eller giort skade.

Kiære sæt mig fore een kort form eller maade ath Scriffte.

Suar.

Saa skalt du sige til Scrifftefaderen.

Kiære verdige Herre/ Jeg beder eder gerne ath i ville høre mit scrifftemaal/ oc sige mig mine synders forladelssse til for Gudz skyld.

Ja/ Sig frem.

Jeg arme syndere bekender mig for Gud/ skyldig ath være i alle synder. || Besynderlige/ bekender ieg for eder/ ath ieg er er een Suend/ Pige etc.

Men ieg tien gantske wtrolige min hwsbonde/ Thi der oc der haffuer ieg icke giort huad som de mig befalet haffue/ ieg haffuer giort dem wrede oc kommet dem til ath bande/ Jeg haffuer været forsømmelig oc ladet skade skee.

Jeg haffuer oc saa været whøffuisk i ord oc gerninger/ haffuer giort mig wred met mine ieffnlige/ Jeg haffuer murrit mod min Hwstru och bandet hende etc.

Dette altsammen fortryder mig oc gør mig om/ oc ieg beder om naade/ Jeg vil mig bedre.

89

Een herre/ hwsbonde/ eller hwstru kand saa sige.

Besynderlige bekender ieg for eder/ ath ieg haffuer icke trolige optuctet mine || børn/ tywnde/ hwstru/ til Gudz ære/ Jeg haffuer bandet/ och giffuet onde exempel fra mig met wtuctige ord och gerninger/ Jeg haffuer giort min nabo skade/ bagtalet hannem/ Jeg haffuer solt for dyrt mine vare/ oc haffuer solt falske oc icke gantzke gode vare/ och huad mere hand haffuer giort mod Gudz bud oc mod sin stat oc vilkor etc.

Men der som nogen finder sig icke besuaret met saadanne eller større synder/ Hand skal da icke sørge eller videre søge effter synd/ eller opdichte selff nogen synd/ oc der met gøre ith martyrium oc pine aff scrifftemaal/ Men optelye een eller too de som hand vid/ Saa bekender ieg besynderligen ath ieg haffuer een tiid bandet/ Item een tiid haffuer været whøffuisk i ord/ een tiid haffuer det.N. forsømmet etc. Oc lad det være nock. ||

Widst du oc plat ingen (huilcket dog icke vel muligt er) saa sig och ingen besynderlige frem/ Men tag synders forladeisse paa det almindelige Scrifftemaal/ huilcket du gør for Gud hoss Scrifftefaderen.

Der effter skal Scrifftefaderen sige.

Gud være dig naadig oc styrcke din tro/ Amen.

Der nest siger hand.

Tror du oc ath min forladeisse er Gudz forladeisse?

Ja kiære Herre.

Der effter siger hand. ||

Sfe dig lige som du tror. Och ieg aff vor Herrer Jesu Christi befalning forlader dig dine synder/ i naffn Faders oc Søns oc Hellig aandz/ Amen.

Gack hen i fred.

Men om nogre haffue større besuarelsser eller bedrøffuelsser i deris samuittighed/ oc haffue suare

frestelsser/ da vid een Scrifftefader vel ath trøste dem met flere ord/ oc komme dem ræt i troen igen.

Dette skal være for de enfoldige een almindelig

form oc maade til ath Scriffte. ||

90

Alters Sacramente/ oc huad een hwpfader skal sine tywnde der om enfoldelige vnderuiise oc lære.

Huad er Altere Sacramente? Suar.

Det er vor Herris Jesu Christi sande legeme och blod/ vnder brød och wiin/ indsæt aff Christo selff/ oss Christne til ath æde oc dricke.

Huor staar det screffuit?

Suar.

Saa scriffue de hellige Euangelister/ Matheus/ Marcus/ Lucas/ oc || Sancte pouil.

Vor Herre Jesus Christus/ i den nat der hand bleff forraadt/ Tog hand brødet/ tackede oc brød det/ Oc gaff sine discipler oc sagde/ || Tager dette hen oc æderid/ Det er mityllegeme/ som giffuis for eder/ det gører i min hukommelse.

Lige saa tog hand oc kalcken/ effter afftens maaltid/ tackede/ gaff dem oc sagde/ dricker alle der aff/ Dette er det ny testamentis kalck i mit blod/ som vdgiffuis for eder til syndernis forladelsse/ Dette gører saa offte som i dricke/ i min hwkommelse.

Huad gaffnner saadan æden oc dricken? Suar.

Disse ord giffue oss det vel tilkende.

Som giffuis for eder/ oc som vdgiffuis til syndernis forladelsse. || Det er/ ath oss giffuis vid saadanne ord i
91 Sacramenter syndernis forladelsse/ det euige liiff oc salighed/ Fordi/ der som syndernis forladeisse er/ der er oc saa

det euige liiff oc salighed.

Huorlunde kand den legemlige æden oc dricken gøre saadan mechtig ting? Suar.

Sandelige/ ath æde oc dricke gør det icke/ Men de ord som der staa.

Som giffuis for eder/ oc som vdgiffuis til syndernis forladelse.

Disse ord ære hoss den legemlige æden oc dricken/ som hoffuit stycker i Sacramentet. Oc huem som tror samme ord/ hand haffuer det som de || indholde/ som er.

Syndernis forladelse.

Huo annammer saadant Sacrament verdelige? Suar.

Ath faste oc legemlige sig der til berede er vel een fiin vduortis tuct/ Men den er ræt verdig oc vel beskicket/ Som tror disse ord.

Som giffuis for eder/ oc som vdgiffuis til syndernis forladelsse.

Men huem som icke tror disse ord eller miler/ Hand er wuerdig oc wbeskicket/ Thi dette ord (FOR EDER) vil haffue idel tro hierter.

Huorlunde een hwsfader skal lære sine tywnde ath signe dem om Morgenenen oc om Afftenen.

Om Morgenenen naar du staar op aff sengen/ skalt du segne dig met det hellige korssis tegn oc sige.

I naffn Faders oc Søns oc Hellig aandz. Amen.

Der effter paa dine knæ/ siddendis eller staaendis opregne Troen oc Fader vor etc./ oc bede om du vilt/ denne lille bøn. ||

92

Jeg tacker dig min hiemmeliske Fader/ vid Jesum Christum din kiære Søn/ ath du haffuer beuaret mig i denne nath fra skade oc fare/ Oc ieg beder dig ath du vilt beuare mig i denne dag for synden och alt ont/ ath mit gantzske leffnit och alle mine gerninger kunde teckis dig/ Thi ieg befaler || mig/ mitÿllegeme oc siæl/ oc alt sammen i dine hender/ Lad din hellig Engel være hoss mig/ ath den onde fiende skal ingen mact faa met mig/ Amen.

Oc da kant dw gaa til dit arbeyde oc gerning met glæde/ Oc syunge da een wise/ som er de X. Gudz bud eller huad dit sind kand giffue dig.

Om afftenen/ naar du gaar til sang/ skalt du signe dig met det hellige korssis tegn oc sige.

I naffn Faders oc Søns oc Hellig aandz/ Amen.

Der effter paa dine knæ siddendis eller staaendis/ opregne Troen och Fader vor etc. Vilt du/ saa maa du der til bede denne lille bøn.

Jeg tacker dig min hiemmeliske Fader/ vid Jesum Christum din kiære Søn/ ath du haffuer beuaret mig naadelige i denne dag/ || Oc ieg beder dig/ ath du vilt forlade mig alle mine synder/ huor som ieg haffuer gjort wræt/ oc dit vilt beuare mig naadelige i denne nat/ Thi ieg befaler mig/ mit legeme oc siæl/ oc alt sammen i dine hender/ Lad din hellig Engil være hoss mig/ ath den onde fiende skal ingen mact faa met mig/ Amen

Oc da strax kant du gladelige legge dig til ath soffue.

Huorlunde een Hwffader skal lære sine tywnde ath læse Benedicite oc Gratias.

Børnene eller tiæniste folcket skulle gaa frem til bordet/ och met sammen lagde hender oc tuctighed saa sige.

93

Alle øgen vocte paa dig Herre/ oc du giffuer dem deris spiisning til rætte tiid/ Du oplader din haand/ och metter alle leffuindis creatur met + benedidelse.

Vdtydning.

+ Benedidelse/ det er/ ath alle dywr faa saa megit ath æde/ ath de ere lystige oc glade der offuer/ thi sorg oc girighed forhindrer saadan benedidelse.

Der effter Fader vor etc./ och denne effterfølgendis bøn.

Herre Gud hiemmeliske Fader/ velsigne oss och disse dine gaffuer/ som wij aff din milde godhed || annamme til oss/ vid Jesum Christum vor Herre/ Amen.

Gratias.

Lige saa effter Maaltid skulle de och saa tucrige oc met sammen lagde hender sige.

Tacker Herren fordi hand er god/ oc hans miskundhed varer euindelige/ Den som giffuer alle creature deris spiisning/ den som giffuer queg deris foer/ oc giffuer raffne vnge deris føde som robe til hannem/ Hand haffuer icke lyst til hestens styrcke/ ey heller velbehagelighed i nogen mandz been/ Herren haffuer velbehagelighed i dem som hannem || frycte/ oc i dem som vente hans barmhertighed.

Der effter Fader vor/ och denne effterfølgende bøn.

Wii tacke dig Herre Gud hiemmelske Fader/ wid Jesum Christum vor Herre/ for alle dine velgerninger/ du som leffver oc regnerer til euig tiid/ Amen.

Een hwss taffle som indholder nogle sproc/ for alle hellige orden oc stater/ ind huilcke sproc de kunde formane dem selffue til deris embede oc tiæniste.

94

Een Biscop/ Sogneprest oc Predickere.

Een Biscop skal være wstraffelig/ een || quindes mand/ vaagen/ ædrw/ erlig/ sindig/ Hand skal gerne læne hws/ Hand skal være bequem til ath lære andre/ Hand skal icke dricke sig drucken aff wiin eller anden drick/ Hand skal icke sla eller trætte/ hand skal icke være gerig til baade eller whørlig vinding/ Men hand skal være mild och retfærdig/ oc kunde wel faarestonde sit egit hwss/ oc haffue lydige børn met all erlighed/ Hand skal icke heller være den som haffuer nylige taget ved troen/ etc. i. Timoth. iii.

Om Verdzlig offrighed.

Huert menniske skal være Herredømme oc macten vnderdanig/ Thi der er ingen mact til vden aff Gud/ All den mact som til er/ hun er skicket aff Gud/ Huo som staar mod macten/ hand staar mod Gudz skickelse/ Oc de || som staa der emod/ de faa dom mod dem selffue/ Thi hun bær icke suerdet forgeffuis/ Hun er Gudz riænerinde oc een heffnnerinde til arh straffe dem som ilde gøre. Til de Romere i det Trettende Capittel.

Ecte mend.

I Mend skulle bo oc leffue wiislige met eders Hwstruer/ oc gøre dem deris ære/ som de vanmectige/ som ere oc det naadelige liiffuis metarffuinge/ paa det eders bøn icke bliffuer forhindret. i Pet. iii. Colloss. iii.

Ecte Quinder.

Quinderne skulle være deris mend vnderdanige lige som Herren/ Lige som Sara vor Abraham lydig/ oc kallede hannem Herre/ hwess døtter i ere vordne/ || om i gøre vel/ och icke frøcte for nogen rædzal.

Forelderne.

I Foreldre skulle icke erre eders børn til wrede/ paa det ath de icke bliffue mistrøstige/ Men opføder dem i tuct oc formaning i Herren. Til de Epheser i det Siette Capittel.

95

Børn.

I Børn værer eders foreldre lydige i Herren/ Thi det er retferdigt oc erligt/ ære din Fader oc din Moder/ det er det første bud som haffuer foriættelse/ ath det maa gaa dig vel/ och ath du maat bliffue laangliiffuit paa iorden. Epheser i der Siette Capittel.

Suenne/ Piger/ Daglønere/ oc Arbeydere.

I Tjænere værer eders timelige herrer lydige/ met frøct oc rædsle i eders hiertis enfoldighed lige som Christo/ Oc tiener dem icke all eniste i deris øgen/ ath i mue teckis mennisken/ men som Christi tjænere/ Oc gører saadan Guds vilge aff hiertet met veluillighed/ Oc lader eder tycke ath i tjæne Herren oc icke mennisken/ Och vider ath huer som gør nogit got/ hand skal faa løn/ huad heller hand er tjænere eller fri.

Hwssader oc Hwsmoder.

I Herrer eller (hwsbonder) gører oc det samme mod tjænerne/ oc forlader eders trwsel/ oc vider ath eders Herre er i hiemmelen/ oc Gud acter ingens persone.

Vnge folck.

I Vnge folck værer de gamle vnderdanige/ oc beuiser der met eders ydmyghed/ Thi Gud staar mod de hofferdige/ oc giffuer de ydmyge naade. Thi værer ydmyge vnder Gudz veldige haand/ Ath hand skal ophøffue eder i sin tiid. i. Pet. v.

Encker.

Den som er een ræt Encke oc eensom/ hun sætte sit haab til Gud/ oc bliffue i bøner dag oc nat/ Men huilcken som leffuer i velløst/ hun er leffuendis død. i. Timot. v.

96

Menigheden.

Elsk din neste som dig selff/ i dette ord ere alle bud forfattede. Roma. i det xiii. Capittel.

Oc beder idelige for alle menniske. i Thimot. ii.

Huer tage sig her sit egit stycke/
Saa vil Gud vnde hannem god lycke.

Een liden bog Om Brud uielse/ for de enfoldige Sogneprester. Martinus Lutherus.

DEt er ith almindeligt sproc/ Saa maange land saa maange seder/ Effterdi ath Brøllup oc Ecteskaffs stat er een verdzlig handtering/ da bør oss aandelige eller kircke tiænere intet ath ordinere eller regere der i/ Men lade huer stat her i nyde oc beholde sin bruggelse oc seduanne. || Somme stædz føre de Bruden twende gaange til kircken/ baade om afftenen oc om morgenen/ Somme stædz icke vden een gaang/ Somme forkynde oc oplywse deris Ecteskaff paa Predicke stolen/ too eller tre vger tilforn/ Dette oc alt andet saadant/ lader ieg Herrer oc Førster/ Borgemestere oc Raadt skaffe oc gøre som de ville. Det kommer mig intet wid.

Men naar maand begerer aff oss ath wii skulle for kircke dørren eller i kircken læse Gudz velsignelse/ oc bede vor bøn offuer brud oc brudgomme/ eller wiie dem til sammen/ da ere wii skyldige det ath gøre/ Der fore vilde ieg lade vdgaa denne lille bog om Bruduielse for de vnge Sogneprester som icke bedre kunde/ ath de motte bruge eendrectelige met oss denne form oc maade. De andre som det bedre || kunde/ det er/ de som icke kunde alting/ Men de lade dem tycke ath de kunde alting/ de haffue denne min tiæniste intet behoff/ vden saa 97 megit ath de kunde kostelige oc mesterlige skaffe oc sætte till rætte det wii gøre/ och tage dem vel vare ath de icke skulle holde nogit liige met andre/ oc gøre alting effter deris egit hoffuit/ thi mand motte ellers tencke ath de skulle lære nogit aff andre/ det vore een stoor skam.

Effterdii ath mand haffuer her til bruget saa drabelig stoor prang met Muncke oc Nunner i deris induielse/ End dog ath deris stat oc væsen er een wgudelig oc klar menniskelig tant och dict/ som ingen grundwol haffuer i scrifften/ Huor megit mere skulle wii ære denne gudelige stat/ oc met maange herlige stycker wie brud oc brudgomme || til sammen/ oc bede for dem oc ære dem? Thi end dog det er een verdzlig stat/ saa haffuer det dog Gudz ord for sig/ oc er icke dictet eller stictet aff mennisken/ som Muncke och Nunne stat/ Der fore skulle det hundrede maal yppermere actis end klosterleffnidz stat/ Huilcken som skulle actis ath være den aller verdzligste oc Kødeligste sat/ effterdi det er fundet aff kiød oc blod/ oc stictet aff verdzlig

viisdom oc fornufft.

Oc paa det ath vngt folck motte lære ath ansee aluorlige denne Ecteskaffs stat/ oc den i ære ath holde som Gudz gerning oc bud/ Oc icke saa spottelige driiffue deris daarhed der om/ met lader/ met bespottelse/ oc met anden saadan løsactighedt/ som mand plegede her til ath gøre/ lige som det skulle være een skemt eller barneleeg || ath giffue sig i Ecteskaff/ eller gøre brøllup.

De som haffue først stictet ath mand skal føre Brud oc Brudgomme til kircken/ ansaage det for ingen skemt/ men for een ret aluorlighed/ Thi vden twiil/ vilde de der hente Gudz velsignelse oc een almindelig bøn/ og icke driiffue nogen leckerii eller hedenske abe spil.

Saa beuiser oc det samme den gerning i sig selff vel/ Thi huo som begerer aff Sognepresten eller Biscopen een almindelig bøn och Gudz velsignede/ Hand giffuer vel der met tilkende (end dog hand taler det icke vd aff munden) huad fare oc nød hand giffuer sig i/ oc huor storlige hand haffuer samme Gudz velsignelse och een almindelig bøn behoff til Ecteskaffs 98 stat/ Thi hand || fornømmer vel/ som mand oc daglige befinder/ huilcke wlycke dieffuelen kommer aff stæd i Ecteskaffs stat/ mer hoor/ wtroskaff/ wenighed och allehaande iammer.

Saa ville wii nu paa denne maade handle met Brud oc Brudgomme/ der som de der aff oss bede oc begere.

For det første skal der lyuses for dem aff Predicke stolen/ met saadanne ord.

Hans. N. oc Grete. N. ville effter Gudz ordning giffue dem til sammen i den hellige Ecteskaffs slat/ oc || der fore begere de een almindelig Christelig bøn for dem/ ath de kunde det begynde i Gudz naffn/ oc det motte vel lyckis for dem.

Oc om nogen haffuer der i ath sige/ gøre sig det betiiden/ eller tie sig stille. Gud giffue dem sin velsignelse/ Amen.

Bruduielse eller troloffuelse for kircke dørren eller i kircken skal ske met disse ord. ||

Hans vilth du haffue Grete til din ecte hwstru?

Dicat/ Ja.

Grete vilth du haffue Hans til din ecte hwsbonde?

Dicat/ Ja.

Her lader hand dem giffue hwer andre troloffuelsens Ring/ Oc legger bode deris høgge hender til samen och siger.

Huad Gud haffuer tilsamen føget/ skal intet menniske athskilye. ||

Der effter siger hand almindelige for alle.

Effterdi ath Hans N. Oc Grete N. begere huer andre i Ecteskaff/ oc det obenbarlige bekende for Gud oc verden/ oc haffue der paa giffuit huer andre deris hender oc troloffuelsens ring. Saa siger ieg dem ecte ath være/ i naffn Faders oc Søns oc Hellig aandz/ AMEN. ||

For Alteret offuer Brudgommen oc Bruden/ læser hand Gudz ord/ Genesis i det Andet Capittel.

99

Oc Gud vor Herre sagde/ det er icke got ath mennisken bliffuer al ene/ Jeg vil gøre hannem een methielp/ som kand være hoss hannem.

Da loed den Herre Gud een suar søffn falde paa mennisken/ saa ath hand soffnede/ Saa tog hand || ith aff hans reffbeen/ och lucte stæden igen met kiød. Oc den Herre Gud bygde een quinde aff reffbenet/ som hand hagde taget aff mennisken/ oc fulde henne til hannem. Da sagde mennisken/ det er nu een sinde been aff mine been/ och kiød aff mit kiød/ der fore maa mand kalde henne een mandinde/ effterdi hun er || tagen aff manden/ Fordi skal oc een mand forlade sin fader oc sin moder/ oc bliffue hart vid sin mandinde/ och de skulle bliffue baade til ith kiød.

Der effter vender hand sig til dem baade oc taler dem saa til.

Effterdi ath i haffue nu giffuit eder baade i Echteskaff til sammen i Gudz naffn. Saa hører nu først || Gudz bud om denne stat.

Saa siger S. Pouil.

I mend elsker eders hwstruer/ lige som Christus haffuer ælskt al Christen menigheden/ oc haffuer hen giffuet sig selff for hende/ paa det ath der met hellig gøre hende/ saa haffuer hand rensset hende formedels det vandbad i Gudz ord/ paa det ath hand ville || skicke sig een erlig Christen menighed/ som icke hagde smitte eller ryncke eller noget andet saadant/ Men ath hun skulle være hellig och wstraffelig.

Saa skulle och Mendene elske deris hwstruer lige som deris egne legeme. Hwo som elsker sin hwstru/ hand elsker sig selff. Ingen haffuer noghen || tiid hadet sit egit legeme/ men opføder och vederqueger det/ ligeruiis som Herren gør vid den Christne menighed.

Quinderne skulle och være deris mend vnderdanige som Herren/ Fordi manden er quindens hoffuit/ lige som Christus er den Christne menighedz hoffuit/ huilcken som er oc || sit legems salig gørere. Der fore lige som den Christne menighed 100 er Christo vnderdanig/ saa skulle oc quinderne være deris mend vnderdanige i alle maade.

For det andet/ Hører oc saa korssit som Gud haffuer lagt paa denne stat.

Saa sagde Gud til quinden.

Jeg vil skaffe dig megit || kummer och iammer/ naar du bliffuer fructsommelig. Du skalt føde dine børn met kummer/ oc din attraa skal være til din mand/ oc hand skal være din herre.

Oc til manden sagde Gud. Effterdi du lyde din hwstrues røst/ oc odst aff det træ/ som ieg befalede dig oc sagde/ Du skalt icke æde || der aff/ Formaledidet skal din ager være for din skyld/ met kummer skalt du dig der aff nære/ alle dine leffue dage/ Torne oc tidsler skulle voxte i ageren/ och du skalt æde vrterne paa marcken. i dit ansictis sued skalt du æde dit brød/ ind til du vorder til iord igen/ aff huilcken du æst kommen/ Thi du æst iord/ och || skalt vorde til iord igen.

For det Tredie.

Saa er det eders trøst atlh i wide och tro ath eders star er Gud tacknemmelig/ oc aff hannem velsignet. Thi saa staar der screffuit.

Gud skaffte menniskan lige effter sit eget billede/ Ja effter Gudz billede skaffte hand hannem/ oc end skaffte hand dem til mand oc quinde. ||

Da velsignede Gud dem/ oc sagde til dem/ øxler oc formerer eder/ och opfylder iorden/ oc haffuer hende vnder eder/ værer herrer offuer fiskene i haffuet/ offuer fulene vnder hiemmelten/ oc offuer alt det leffuende der kryber paa iorden.

Oc Gud saa alt det som hand hagde skafft/ oc see/ det vor altsammen saare got. || Der fore siger och Salomon/ Huo som foer een hwstru/ hand foer een god ting/ och annammer aff Herren een velbehagelighed.

Her legger hand sin haand paa deris hoffuit oc saa beder.

Herre Gud hiemnelske Fader/ du som haffuer skafft Mand oc Quinde oc forskicket dem til Ecteskaffs stat/ oc haffuer 101 velsignet || dem met liiffuens fruct/ Oc der i betegnet din kiære Søns Jesu Christi oc den hellig kirckis hands brwdz sacramente/ Wij bede din grundløsse godhed/ ath du vilt icke lade disse dine creature/ ordning oc velsignede tilbage dragis eller forderffuis/ men naadelige dem det beuare/ vid Jesum Christum vor Herre. Amen.

Een liden ny bog Om Døbelsse/ fom Martinus Lutherus gjorde.

**Martinus Luther ynsker alle Christne læsere naade oc fred
i Jesu Christo vor Herre.**

Effterdi ieg daglige seer och hører/ ath mand met stoor wflitighed oc w aluorlighed ieg vil icke sige met løsactighed/ handler offuer børnnene det høguerdige hellige och trøstelige || daabens sacramente/ Huilcken ieg tror oc saa ath være een orsage til/ ath de som det hoos staa/ intet der aff kunde forstaa/ huad der bliffuer talet eller handlet/ tyckis mig icke all ene nytteligt/ men oc saa nødtørteligt ath være/ ath mand det paa tydske oc icke lenger paa latine handler. Oc haffuer ieg der fore begynt ath vdsætte paa tydske de ord som høre til daaben/ paa det ath de som ere faddere eller der hoos staa motte opueckis til troen oc til een aluorlig paa actelsse/ oc de prester som døbe/ motte haffue diss ydermere flittighed for deris skyld som høre der paa.

Men ieg aff een Christelig tro/ beder alle dem som døbe/ som holde børn til daab oc som der hoos staa/ ath de ville lade dem gaa til hiertet den herlige kostelige gerning/ oc den store || aluorlighed som er i samme gerning. Thi du kant høre her i ordene som staa i denne bøn/ huor kloglige och aluorlige den Christne kircke fremdrager barnit til daaben/ oc met bestaandige oc wtuilactige ord for Gud bekenner/ ath barnet er met dieffuelen besæt/ oc syndens oc wredene barn/ oc beder saa 102 flitelige om hielp oc naade vid daaben ath det motte bliffue Gudz barn.

Wilde du der fore betencke ath det er plat ingen skemt/ ath handle mod dieffuelen/ och icke al ene vddriiffue hannem aff barnet/ men oc saa (effterdi det skal alle sine dage haffue saadan een mechtig fiende paa sin hals) ath være det arme barn aff gantzske hierte oc een sterck tro bistaandig/ och met alle største paa actelsse oc inderlig || begering bede ath Gud effter som denne bøn lyder/ vilde icke al ene hielpe barnet fra dieffuelens vold/ Men och saa bestyrcke/ ath det motte ridderlige i liiff oc død bestaa mod hannem. Oc frycter ieg visselige ath det gaar maange ilde effter daaben/ der fore ath mand saa kaaldelige oc saa laddelige met dem omgaa/ oc saa aldels vden aluorlighed for dem bede i daaben.

Saa tenck nu/ ath disse vduortis stycke ere de alle ringeste i daaben/ som er ath blæse barnit i øgene/ ath signe det met korssens tegen/ ath legge salt i munden/ spæt oc skarn komme i ørene oc næsen/ ath smørge brystit och skulderne met olye/ och hoffuitpanden met crismen/ I drage det sin døbe skiorte/ och giffue det ith tend lyws i haanden/ oc andet saadant mere/ som || i aff mennisken er tillagt ath pryde daaben met/ Thi daaben kand vel ske for vden saadanne ting/ och de ere icke de rætte stycke som dieffuelen skyer och flyer fore/ Hand foracter vel mectigere ting/ Det maa gaa her aluorlige til.

Men see der paa ath du staar der i een ræt tro/ oc hører Gudz ord oc aluorlige beder. Thi naar presten siger/ Lader oss bede/ da formaner hand io dig/ ath du skalt met hannem bede.

Oc alle faddere/ oc de som staa omkring daaben skulle i deris hierte bede alle de ord som presten i sin bøn opregner/ Der fore skal och presten sige samme ord frem vdydelige oc laangsomt/ ath fadderne kunde dem vel høre oc fornømme/ oc vid dem selffue i hiertet met presten bede oc fremsætte | for Gud barnens nød met aluorlighed/ oc aff deris gantzske formue for barnit sætte dem mod dieffuelen/ och saa stille dem/ ath de lade det være een aluorlig ting for dem/ effterdi ath det er for dieffuelen ingen skemt.

103

Der fore er det vel redeligt oc rær/ ath mand icke tilftæder nogen drucken eller vild prest ath døbe/ ey heller bede løssactige folck til faddere/ men fine/ tucttige/ aluorlige/ fromme prester oc faddere/ til huilcke mand kand sig forsee/ ath de handle samme sag met aluorlighed oc met een ræt tro/ ath mand icke sætter dieffuelen det høguerdige Sacrament fore til een spot/ oc vanære Gud/ som vdøsser offuer oss i daaben sin offuerflødige oc grundløsse naadis riigdom/ saa ath hand selff kalder det een ny fødzal/ Met huilcken wii || vorde ledige fra dieffuelens tyranni/ løsse fra synden/ døden och helffuede/ liiffsens børn och arffuinge til alt det gode Gud haffuer/ oc Gudz egne

børn oc Christi brødre.

O Kiære Christne menniske/ lader oss icke saa wflitelige acte eller handle saadan wsigelig gaffue/ Er dog daaben vor eniste trøst oc indgang til alt det gode Gud haffuer och alle helgene menighed/ Der til hielpe oss Gud/ Amen.

Døbefaderen siger.

Far her vd du wrene aand/ oc giff den Hellig aand rum.

Der næst skal hand gøre kors paa barnens andlede ocbryst/sigendis.

Annamme det hellige korssis betegnelsse/ baade paa dit andlede oc bryst.

Lader oss bede.

O altmechtige euige Gud vor Herris Jesu Christi Fader/ ieg rober til dig || offuer denne.N. din tiænere/ som beder om din daabis gaffue/ oc vid den aandelige igenfødzal begerer din euige naade.

104

Herre tag hannem til dig/ oc som du haffuer sagt/ Beder/ saa skulle i faa/ Leder/ saa skulle i finde/ Bancker/ saa skal eder opladis/ Saa giiff nu denne som beder dine gaffuer/ oc || oplad dørren for hannem som bancker/ at hand kand faa den euige velsignelse i dette hiemmelske bad/ och det rige som du haffuer oss alle sammen loffuit och tilsagt/ formiddels vor Herre Jesum Christum/ Amen.

Lader oss bede.

O Altmectigste Euige Gud/ du der vid floden effter din strenge retferdighed haffuer fordømt den || vantro verden/ och effter din store barmhiertighed reddede din tro tiænere Noe self ottende. Och lodst druckne den forherdede Pharao met alle sine i det røde haff/ oc førde dit folck Israel igennem met tørre føder/ met huilcket du betegnede den hellige tilkommendis daab/ oc vid din kiære søns vor Herris Jesu Christi daab || haffuer hellig gjort oc indsæt Jordans flod oc alle andre vand til salighedzens bad oc een riglig afftoelse aff synden. Wij bede dig vid den samme din grundløsse barmhiertighed/ ath dw vilt nadelige see til denne din tiænere.N. oc met een ræt tro i aanden hannem begaffue/ ath vid dette salighedzens bad motte druckne oc vndergaa alt || det som hannem aff Adam er met fød/ det er den synd som Adam gjorde/ Oc ath hand motte skylies fra de vantro menniskers tal/ oc bliffue beuaret i den hellige Christenhedz Arck/ altid brendende i aanden/ glad i haabet/ tiæne dit naffn/ ath hand maa faa met alle tro menniske det euige liiff oc salighed som du haffuer loffuit hannem/ vid Jesum || Christum vor Herre/ Amen

Jeg besuer dig du wrene aand/ i naffn Faders + oc Søns + oc Hellig aandz + ath du vdfarer/ oc viger fra denne Jesu Christi tiænere.N. Amen.

Lader oss høre det hellige Euangelium/ som Sanctus Marcus scriffuer.

Den tiid ledde de smaa børn til Jesum/ ath hand || skulde røre vid dem. Men disciplene lode ilde vid dem/ som børnene frem ledde. der Jesus det saa/ da bleff hand fortørned/ oc sagde til dem. Lader børnene komme til mig/ oc forbyuder 105 dem det icke. Thi saadanne hør hiemmerige til. Sandelige siger ieg eder/ huo icke annammer Gudz rige som ith lidet barn/ hand kommer der icke ind/ Saa || tog hand dem i fagn och lagde sine hender paa dem/ oc velsignede dem.

Siden skal Presten legge sin hand paa barnens hoffuit/ och met Fadderne falde paa knæ oc bede Fader vor etc.

Fader vor som æsth i hjemmelen etc.

Der nest skal Presten lede barnet til Daaben/ oc sige.

Gud beuare bode din indgaang och vdgaang/ fra nu oc til euig tiid. ||

Der nest lader Presten barnit vid sine Faddere aff sige dieffuelen/ oc siger.

N. Forsager du dieffuelen?

Suar. Ja.

Oc alle hans gerninget?

Suar. Ja.

Oc alle hans væsen?

Suar. Ja.

Der effter spør hand.

Tror du paa Gud den altmectige Fader hiemmels oc iordz skabere? ||

Suar. Ja.

Tror du paa Jesum Christum hans eniste søn vor Herre fød oc piint?

Suar. Ja.

Tror du paa den Hellig aand/ een hellig Christelig kircke som er hellige menniskers samfund/ syndernis forladelse/ legemens opstaandelse/ och effter døden det euige liiff?

Suar. Ja. ||

Der effter spør hand.

Wilt du være døbt?

Suar. Ja.

106

Da tager hand barnet oc dipper det i Daaben/ oc siger.

Oc ieg døber dig i naffn Faders/ och Søns/ och Hellig aandz. Amen.

Saa skulle Fadderne holle barnet offuer Daaben/ och presten siger men hand legger barnet sin døbe skiorte paa.

Den altmectige Gud och || vor Herris Jesu Christi Fader/ som dig nu haffuer anden tiid igen fød formedels vand oc den Hellig aand/ oc haffuer forladt dig alle dine synder/ hand styrcke dig met sin naade til det euige liiff/ Amen.

Fred være met dig.

Suar. Amen.

107

Petrus Palladius ynsker alle Sogneprester Guds naade oc fred vid Jesum Christum vor Herre.

Nøddis ieg til kiære brødre in Christo i mit suare embede oc store arbeyde oc største wledighed/ ath vdsætte aff Tydske paa Danske denne lille Manual eller Haandbog saa som ieg kunde/ icke som ieg skulle/ Der fore beder ieg eder Herlige oc gerne/ ath i tage dette mit føye arbeyde til tacke/ ind til saa lunge nogen kand oc vil det effter Tydsken forbedre/ huilcket || ieg feer gantzske gerne/ Dog saa ath der intet tilleggis eller fra tagis andet end Enchiridion Lutheri indholder/ Ellers er min ydmyge bøn och begere til eder alle oc huer serdelis/ Først for Gudz æres oc siden for den hellige kirckis opbyggelses skyld/ ath i ville alle samdirectelige holde disse Ceremonias vid mact/ oc saa vare paa eders embede/ ath i det met een god samuittighed for Gud oc mennisken forsuare kunde/ Och ville icke anse nogen menneskes smiger eller trwsel/ men mere det som Paulus sagde/ We mig der som ieg icke predicker Euangelium/ Gud styrcke eder alle met sin naade

vid sin kiære søn Jesum Christum vor Herre/ Amen.

Prentet i Kjøbmenhaffn
aff Hans Wingaard/
i det ny klosterstræde/
boendis.

den Tiende dag Junij.

H G H V D A

108

NOTER.

S. 65, L. 6. Originalen har ved Trykfejl *Catchismum* for *Catechismum*.

S. 65, L. 9. Orig. har ved Trykfejl *Baptimus* for *Baptismus*.

S. 65, L. 9. Orig. mangler Punkt efter *domini*.

S. 65, L. 11. Orig, skelner ikke mellem *oe* og *æ*, men disse er i nærværende Udgave anvendt efter gængs Brug, saaledes trykkes *coeperunt* og *væ*, skønt Orig. i begge Tilfælde har samme Type.

S. 65, L. 17. Orig. mangler Punkt efter *Christi*.

S. 65, L. 18. *nisi* er utydeligt i Orig.

S. 66, L. 8. Orig. har *significaito* for *significatio*.

S. 67, L. 31. Orig. har *consientiarwn* for *conscientiarum*.

S. 68, L. 7. Orig. *æternum*: for *æternum*.

S. 68, L. 9. *Feria secunda post Jubilate* (1538) var d. 13. Maj.

S. 69, L. 9 (og alm.): *Christelige Ierdom*; d. e. "den kristelige Lære" = ty. *Iere*. Denne Betydning af *Ierdom* var almindelig i 16. og 17. Aarh. Endnu findes denne ældre Betydning i Udtrykket "udbrede ny Lærdomme".

S. 69, L. 13. *paa landz byerne*; denne Brug af Præp. "paa" er almindelig hos Palladius.

S. 69, L. 13. *gantske* gengiver her og oftere ty: *leyder* (*leider*)¹.

S. 69, L. 17. *lige som fæ oc wskeltige creature*, - Udtrykket svarer nærmest, men ikke fuldstændigt, til Magdeborgerudgaven: *alse de wilden dërte/ vnde dat vnuornufftige vee*; Wittenbergudg. har: *wie das liebe vihe vnd vnuernünfftige sewe*. Sadolin har: *the arme folck haffwe icke dyrt skilsmys fraa wschellige Bester i then sag* = lat. Oversætt.: *nihil omnino a bestijs differunt*.

S. 69, L. 22. *i tuinge folcket til en part aff Sacramentet*; Udtrykket er som nævnt foran (S. 35) oversat efter den lat. Udg. Meningen er: "I romerske Biskopper uddeler kun Nadveren under een Form (Brødet), mens Indstiftelsen fordrer to (Brødet og Vinen)." Jfr. Knoke, Luthers kl. Katechismus 1904, S. 59, Fodnote.

S. 70, L. 2. Udtrykket "*denne taffle eller form*" er gaaet over i Katekismen fra den ældste tyske Udgave, der fremkom som Vægtavler.

S. 70, L. 4. *athskillig* "forskellig", ty: *mannigerley* (*mancherley* *odder* *anderley*).

S. 70, L. 10, *vilde* "forvirrede", ty: *erre* (*irre*).

*
- 109

S. 70, L. 21. *disse stycker*, men L. 24 *disse stycke*.

S. 70, L. 36. *Di*, men S. 72, L. 33: *Thi*.

S. 70, L. 36. *mand kand ingen tuinge*, ty: *me nemande dwingen kan noch schal* (*..kan noch sol*), lat: *neque posse neque debere*. Pall. har, som det ses, udeladt det væsentlige "eller skal".

S. 71, L. 20. *fromhed* "Fromme", "Gavn", ty: *framen* (*frumen*), lat. *commoda*; S. 73, L. 6 gengives samme tyske Ord ved *fromme*.

S. 73, L. 26. *for dem som købsla* gengiver ty: *handelern* (*hendlern*), lat. *mercatores*; Sadolin har i Stedet for Verbalomskrivningen Substantivet *kiøbmend*.

S. 72, L. 19. *in eller iiii*; ty: *ein mal edder veer* (*ein mal odder vier*); lat: *quater ut minimum*; Sadolin: *nogre tiidher*.

S. 72, L. 20. *besørge*, "frygte for", ty: *besorgen*, jfr. Noten nf. til S. 102 L. 11.

S. 72, L. 28. *legemit* gengiver her ty: *flesch* (*fleisch*), lat. *caro*. Jfr. Note til S. 81, L. 7.

S. 73, L. 7. *frøckt oc fare*; denne Tautologi er løbet Palladius i Pennen, skønt dette Udtryk ligesom de foranstaaende (*gaffn oc skade/ nød oc fromme*) skulde være en Modsætning. De tyske Udgaver har: *vare vnde heil* (*fahr vnd heil*), den lat. Oversætt.: *pericula et bona*.

S. 73, L. 24. Overskriften efter Tysk.

S. 74, L. I ff. Første og andet Bud ordret som hos Sadolin.

S. 75, L. 4 og L. 15 har Orig. *Suar* i St. f. *Suar.*, ligeledes S. 76, L. 3 og 14.

S. 75, L. 5. *Ath*, Sadolin: *saa*, ligeledes S. 76, L. 5 og oftere.

S. 75, L. 9. *det samme helligt holde* = ty: *dat sulue hillich holden (das selbige heilig halten)*, men Sadolin: *lade ther moedt om (?)*.

S. 76, L. 9. Tautologien *hielpe oc beredde* (= Sadolins Oversætt.) gengiver ty: *helpen vnd vorderen* (Hamborgerudg.), *helffen vnd foddern* (Wittenbergerudg.).

S. 76, L. 12. *bedriffue hoor* ligesom i Katekismen 1537 (foran S. 18, L. 14); men Sadolin: *driffwe haar*. Udtrykket *bedriffue hoor* findes allerede i de gamle danske Dyrerim (Brøndum-Nielsens Udgave Nr. 10, L. 15-46).

S. 76, L. 17 (og alm.): *i ord*, Sadolin: *wdi ord*, jfr. foran S. 49.

S. 76, L. 19. *ecte hwstru* (vistnok ældste litterære Exempel), ty: *Echte gade (gemahl)*; Sadolin: *mage y Echteskaff*.

S. 77, L. 15. *vidnesbyrd*, Sadolin: *wiitne*.

S. 78, L. 10. *met ith skin* efter den tyske Text, se foran S. 46.

S. 78, L. 18, 23 o..fl. *hustru*, Sadolin: *høstrw*, se foran S. 47.

110

S. 78, L. 19. *fæ*, Sadolin: *fey*, jfr. *fy.fæj*, Feilbergs Ordb. I, 391.

S. 78, L. 24. *fæ*, Sadolin: *fæmon*, jfr. Kalkars Ordbog I, 820, Feilbergs Ordbog I, 393.

S. 78, L. 30. *deel*, Sadolin: *diell*; ogsaa i andre Ord er Tvelydning almindelig hos Sadolin, f. Ex. *hiell*, "hel".

S. 79, L. 1-2. Palladius følger den tyske Text, Sadolin den latinske, jfr. foran S. 46 Fodn.

S. 79, L. 3. som *ingelunde kand lide* osv. jfr. foran S. 28.

S. 79, L. 9. *Gud han truer* osv. efter den tyske Text; Sadolin: *Heer trwer Gud* osv. efter den lat. Oversætt.

S. 79, L. 10. *frycte for*, Sadolin: *forfrøchte oss for*, jfr. foran S. 49. De tyske Texter har: *vns früchten vor (vns fürchten für)*.

S. 79, L. 15. Oversætt. efter Tysk; Sadolin har en selvkomponeret Overgang til andet Hovedstykke.

S. 80, L. 2. *liiffuis*, Sadolin: *liiffs oc læffwendes* = ty: *lyues vnnd leuens* (Hamborgerudg.), *leibs vnd lebens* (Wittenbergerudg.).

S. 80, L. 8 (og alm.): *visselige*, Sadolin: *wisseligen*.

S. 80, L. 9. *igenløsselse*, Sadolin: *gienløsselse*.

S. 80, L. 10. *eniste*, Sadolin: *eenborne*, jfr. foran S. 44.

S. 80, L. 13. *piint*, som i Katekismen 1537 (foran S. 20); Henr. Smith, En liden Dyalogus, 1537: *Pinter*; Poul Helgesens Oversætt. af Luthers Bedebog 1526: *pynt oc plaget*; Lucidarius: *tolde pyne*, men Sadolin: *haffwer lid* = ty: *geleden (gelitten)*.

S. 80, L. 15. *begraffuit*, Sadolin: *jordet* ligesom i Pall.' Katekismus 1537 og i det hele i alle ældre Redaktioner af 2. Troesartikkel; ty: *begraven (begraben)*. Tautologisk findes "begrave" allerede i 15. Aarh. f. Ex. i den ældste danske Bibeloversætt. 1. Mos. 35, 29. *jordet ok begroff*.

S. 80, L. 18. *sider hoss*, som i Katekismen 1537 (foran S. 20); Sadolin: *sidder til* = ty: *Syttende thor* (Hamborgerudg.), *sitzend zur* (Wittenbergerudg.).

S. 80, L. 20. *høgre haand*, Sadolin: *høgre hende*, endnu *i Hænde*.

S. 80, L. 20. *Dæden* = En liden Dyalogus: *deden*; Sadolin: *hweden* = P. Helgesens Bedebog 1526: *hueden*.

S. 80, L. 21-22. *igen kommendis, leffuendis*, Sadolin: *ighenkommende, leffuende*, jfr. foran S. 48.

S. 80, L. 27. *ith sant menniske*, Sadolin: *een sand menniske*; Kønnen var i 16. Aarh. vaklende. I Biblen 1550 skrives *it menniske* 2. Korr. 12. 3, men *mennisken* 1. Mos. 13.16. Ogsaa Palladius bruger som bestemt Form *mennisken*, f. Ex. S. 99, L. 7 og 8.

S. 80, L. 30 (og alm.): *fra*, Sadolin: *fraa*.

111

S. 81, L. 1. *helgens samfund* = En liden Dyalogus: *helgens samfund*, men Sadolin: *Helgens meenhed* = ty: *de gemene der hylligen* (Hamborgerudg.), *die gemeine der heiligen* (Wittenbergerudg.).

S. 81, L. 7. *legemens*, Sadolin: *Legoms* (ligeledes hos Poul Helgesen og Henr. Smith), men i Resens Katekismusoversættelse (1608): *kiødsens* = ty: *des Fleisches*.

S. 81, L. 20 (og alm.): *mig*, Sadolin: *meg*; *i (den rette tro)*, Sadolin: *wdi*, jfr. foran S. 47 og 49.

S. 81, L. 29-30. Oversat efter Tysk; Sadolin har her som ved andet Hovedstykke en selvkomponeret Overgang.

S. 82, L. 1-5. Hos Sadolin mangler Forklaring til Indledningsordene ligesom i de tyske Udgaver før 1531. Palladius' Oversætt. stemmer nøje med den tyske Text i Udgaverne 1531.

S.82, L. 13. *helligt vorde*, Sadolin: *blyffae helligt*.

S. 82, L. 14 og 29. Oversat efter den tyske Text; Sadolin efter den latinske, se foran S. 38.

S. 82, L. 32. *timelige, euindelige*; Sadolin: *tymelig, ewindelig*, jfr. foran S. 48.

S. 82, L. 32. *der*, Sadolin: *hested(?)*.

S. 83, L. 16. *Rige* = ty: *ryke (Reich)*, Sadolin: *willie*.

S. 83, L. 18-20. Oversat efter tysk; Sadolin er noget afvigende.

S.83, L.24. (og oftere): *deris*; Sadolin: *syn*.

S. 84, L. 6. *ager* = ty: *Acker*, Sadolin: *Jordt*.

S. 84, L. 10. *tro herskaff*, ty: *truwe öuerheren (trewe öberhernn)*; Sadolin: *troo daness Herrschaff*.

S. 84, L. 12. (*god oc sund*) *luct* (= Sadolin), ty: *wedder (wetter)*, jfr. Katekismus 1537: *Vejrlig*.

S. 84, L. 12-13. *fred*, ty: *frede (friede)* og *tuckt*, ty: *tucht, (Zucht)* mangler hos Sadolin.

S. 84, L. 13. Orig. har *tuck* for *tuckt*.

S. 84, L. 16 f. Femte Bøn er nyredigeret efter Tysk.

S. 84, L. 26-27. *naade oc barmhiertighed*, ty: *gnaden*, Sadolin: *barmhiertighed*, lat: *misericordiam*.

S. 84, L. 30-31. *straff oc plage*, ty: *straffe*, Sadolin: *plage*.

S. 85, L. 1 f. Sjette Bøn nyredigeret efter Tysk.

S. 85, L. 9. *legeme* (Sadolin: *legomme*); Resen 1608: *kiød* (ty: *fleisch*), jfr. Noten til S. 81 L. 7.

S.85, L.24. *alt*; Sadolin: *aldhand*; ty: *allerley*.

S. 85, L. 28. *een salig endelig*; Sadolin: *een salig endeligt*. Biblen 1550: *mit endeligt* (4. Mos. 23. 10). Formen hos Palladius har ingen Hjemmel.

112

S. 85, L. 31. *i hiemmelen* = ty: *yn den hemmel (jnn den himel)*; Sadolin: *ewindelig* = lat: *in æternum*.

S. 86, L. 4. *tacknemmelige*; Sadolin: *behørde*, ty: *erhört (erhöret)*.

S. 86, L. 8 f. *Doben*, Sadolin: *Daaben*. Mærkeligt er det, at Palladius i Stykket om Sakramentet (S. 86-87) gennemført skriver *Doben*, men ligesaa gennemført i Døbebogen (S. 101-106) skriver *Daaben*.

S. 86, L. 14. *befalning*; Sadolin: *befalling*.

S. 86, L. 21, *hand* (om Daaben), men Sadolin: *hwn*. Kønnen har været meget vaklende. I Kalkars Ordbog (I, 411) anføres Exempler paa Brug af Intetkøn og Hankøn, men ikke paa Hunkøn. Hos Chr. Pedersen og i Biblen 1550 var Ordet ligesom hos Palladius Hankøn.

S. 87, L. 6-7. *ith naadeligt leffuendis vand* osv. nyredigeret efter Tysken.

S. 87, L. 18-25, *begeringer*, Sadolin: *begieringe*; *ny*, Sadolin: *ney*; *begraffne*, Sadolin: *jordede*; *opuect*, Sadolin: *opwackt*; *i*, Sadolin: *wdi*.

S. 88, L. 8, Orig. *hertet* for *hiertet*.

S. 88, L. 26. *gantske*, ty: *leyder*, jfr. foran S. 108.

S. 89, L. 13, som *hand vid*, ty: *de du west* (*die du weissest*).

S. 90, L. 24, som *vdgiffuis for eder* = ty: *dat vor iuw vorgathen wert* (*das fur euch vergossen wird*). Sadolin: *hwilcket wdstyrtes for eder oc for mange* = Messeembedet 1529: *thet som bliffuer vdgiffuet for eder oc for mange*. I den ældste Magdeborgerudgave 1531 findes ogsaa: *vnde vor veelen*, men ikke i de senere Udgaver.

S. 91, L. 28. *paa dine knæ siddendis* = ty: *kneende* (*kniend*) "knælende".

S. 92, L. 1-9. Bønnen følger nøje den tyske Text.

S. 92, L. 10. I Messebogen 1529 Bl. dd I-dd 2 findes en Vise om *The X budord* (optrykt i: Brandt og Helweg, Den danske Psalmedigtning I, S. 21).

S. 92, L. 30 (og oftere): *met sammen lagde hender*, ty: *.mit geuolden henden* (*mit gefalten henden*).

S. 93, L. 2 (og oftere): *spiisning*, ty: *spise* (*speise*).

S. 93, L. 3 (og oftere): *benedidelse*, ty: *wolgefallen*.

S. 93, L. 4-7. *Udtydning*; de tyske Udgaver, som har, dette Stykke (Wittenb.udgaverne 1529-39, Magdeb.udg. 1534) har enten ingen Overskrift eller det latinske *scholia*.

S. 93, L. 7. *benedidelse*, Orig: *bendidelse*.

S.93, L. 16. *creature*, ty: *flesche* (*fleische*).

113

S. 93, L. 21. *barmhiertighed*, lat: *misericordia*, men ty: *güdicheit* (*gute*).

S. 94, L. 3. *erlig* gengiver ty. *setich* (*sittig*); jfr. *erlighed* nf.

S. 94, L. 3. *Hand/ skall gerne læne hws* gengiver ty. *herbergisch* (*gastfrey*).

S. 94, L. 8. *erlighed* havde ligesom platty. *eerlicheit* Betydningen "Ærbarhed".

S. 94, L. 9-10 gengiver ty: *nen nyelinge* (*Nicht ein newling*), lat: *non neophytum*.

S. 94, L. 10. 1. *Timoth. 3*; alle højtyske Udgaver til 1535 har ved Fejl 1. *Timoth. 4*.

S. 94, L. 10-11. Her findes i forskellige tyske Katekismer et Stykke om "*die Zuhörer*", se Knoke, Luthers kl. Katechismus 1904, S. 11 og S. 108-109.

S. 94, L. 18-19. Her findes i forskellige tyske Katekismer et Stykke "*von den Vnterthanen*", se Knoke anf. Skr. S. 110-111. Jfr. S. 58.Fodnote.

S. 94, L. 21. som *de vanmectige*, ty: *alse den swaken wercktüge* (*als dem schwachen werckzeug*).

S. 94, L. 23. Efter 1. *Pet. 3*. har alle tyske Udgaver Sætningen: *Vnde weset nicht bitter jegen se* (*Vnd seid nicht bitter gegen sie*); Palladius har Henvisningen (*Colloss.3.18*), men mangler Citatet. I Chr. Pedersens Oversættelse af det ny Test. 1531 lyder Stedet: *I mend elsker eders hustruer/ oc verer icke grwmmme och bitter mod dem*.

S. 94, L. 28. Alle tyske og latinske Udgaver har her Henvisning til 1. *Pet 3*. Oversættelsen stemmer iøvrigt med den latinske Oversættelse.

S. 96, L. 5. ty: *Ein yder lere syne lection/ So wert ydt wol jm huse stan* (*Ein jeder lem sein lection, So wird*

es wol jm hause ston).

S. 96, L. 12. *handtering*, ty: *gescheffte (geschefft)*, Messebogen 1535: *ting*.

S. 96, L. 14. *huer stat*, Messebogen: *Stadt oc Land* = ty: *stadt vnde lande (Stad vnd Land)*.

S. 96, L. 17. *forkynde oc oplywse (deris Ecteskaff)*, Messeb: *forkynde oc lade forkynde*, ty: *vorkündigent vnde beden se vp (ver kundigens vnd bitten sie auff)*.

S. 96, L. 19. *Herrer oc Førster/ Borgemestere oc Raadt*; Messebogen: *Herrer oc raad* = ty: *Her en vnde Radt (Herrn vnd rat)*.

S. 96, L. 21. *maand "man"*; den almindelige Skriftform er *mand*.

S. 96, L. 21, *kircke dørren*, ty: *der kirchen*.

114

S. 96, L. 23 og S. 97, L. 11 *brud oc brudgomme*, ty: *se (sie)*.

S. 96, L. 25-26. Oversætt, stemmer ikke med de tyske Udgaver.

S. 97, L. 1. Den tilsvarende tyske Text lyder i Magdeb.udg: *ane allene dat se klock darauer syn vnde ydt meistern mögen*, i Wittenb.udg: *on das sie es vberklügeln/ vnd vbermeistern mügen*; Messebogen søger her at gengive den højtske Text: *alleene att de kunde wære offuerkloge oc offuermestere*. Oversættelsen hos Palladius er jo meget fri.

S. 97, L. 3. *oc - hoffuit*; intet tilsvarende findes i de tyske Udgaver; heller ikke i Messebogen.

S. 97, L. 9. *tant oc dict*, tautologisk Oversætt af ty: *gedichte (geticht)*.

S. 97, L. 15. *hundrede maal*, ty: *hundert mael (hundert mal)*; Messebogen: *hundrede gange*.

S. 97, L. 17. Orig, har o:, mens den ellers altid har *oc* eller *och*.

S. 97, L. 22. *lader "Latter"*, ty: *lachende (lachen)*.

S. 97, L. 29. *leckerii*, ty: *lecherye (leckerey)* "Gøgl". I Messebogen er sidste Del af Sætningen udeladt, men i Resens Udg. 1608 bevares Oversættelsen fra Enchiridion 1538.

S. 97, L. 32. Ordet *almindelig* findes ikke i de ty. Udgr.

S. 98, L. 12. *der i ath sige "sige derimod"* efter tysk: *darein zu sprechen*. Udtrykket findes oftere hos Palladius, f. Ex. i Visitatsbogen.

S. 98, L. 14-15. Oversættelsen er meget udvidet.

S. 99, L. 1-14. Tavsens Oversætt, af de fem Mosebøger (1535) er helt igennem stærkt nyttet, men ikke afskrevet, jfr. foran S. 42.

S. 99, L. 8. *det er nu een sinde been* = Tavsens: *det er nw een sinde been....*, Magdeb.udg: *dat were ein mal knake*, men Wittenb.udg: *das ist doch bein....*

S. 99, L. 20-S. 100, L. 2. Chr. Pedersens Oversætt. af det ny Testamente 1531 (Ef. 5.25) er helt igennem benyttet. Jfr. foran S. 42.

S. 100, L. 5-17. Tavsens Oversætt, af Mosebøgerne (1. Mos. 3) er benyttet, jfr. foran S. 42.

S. 100, L. 13. *alle dine leffue dage* = Tavsens: *alle dijne leffue dage*; Magdeb.udg: *dyn lëuedage*, men Wittenb.udg: *dein leben lang*.

S. 100, L. 22-30. Tavsens Oversættelse af Mosebøgerne (1. Mos. 1) er benyttet.

S. 100, L. 25. *øxler oc formerer eder* - Tavsens: *øxler oc formerer eder*; ty: *weset fruchtbar vnde vormeret juw, (Seid fruchtbar vnd mehret euch)*.

115

S. 100, L. 28. *offuer alt det leffuende der kryber paa iorden* = Tavsens: *offuer alt det leffuende der kryber paa iorden*; ty: *auer alle dërte dan vp erden krüppet, (vber alles thier dass auff erden kreucht)*.

S. 100, L. 31. *foer*, Præs. "faar". Palladius bevarer ellers i Almindelighed *aa*, jfr. foran S. 48.

S. 101, L. 1. Orig. *mit for met*.

S. 101, L. 10. Fortalen staar i Messebogen *efter* Ritualet.

S. 101, L. 14. Som foran S. 112 nævnet, skrives i Døbebogen gennemført: *Daaben*, men i Daabens Sakramente: *Doben*. I øvrigt er der ingen Uoverensstemmelser i Ortografien.

S. 101, L. 18. *oc - handler* findes ikke i de tyske Udgaver.

S. 101, L. 28. *kloglige*, ty: *klechliken (kleglich)*; samme Ord oversættes i Luthers Fortale foran S. 69, L. 6, ved *arme*. I Messebogen oversættes Ordet ved *ynckelige*, men hos Resen 1608 bevares Ordet *klageligen*.

S. 102, L. 6 efter Parentesen er Sætningen: *dat ydt wol van noden ys (das es wol not ist)* udeladt. I Messebogen staar: *att det vel nød er*.

S. 102, L. 6. *ath være "at værge"*; derimod skrives *suerge*, f. Ex. S. 74, L. 17, og *smørge "smøre"* S. 102, L. 18.

S. 102, L. 11. *frycter* gengiver ty. *besorge*, der S. 72, L. 20 var oversat ved *besørge*.

S. 102, L. 12-13. *saa kaaldelige oc saa laddelige*, Magdeb.udg: *so kolde vnde trach*, Wittenb.udg: *so kalt vnd lessig*, Messebogen: *saa løssactige oc forsømmelige, laddelig d. e. ladelig "lad"*.

S. 102, L. 19. *hoffuitpanden*, ty: *vörhöuet(scheittel)*, Messebogen: *ansict*, Resen 1608: *Panden*. Betydningen af "Hovedpande" er i Almindelighed "Hjerneskal".

S. 103, L. 2. *vild*, Magdeb.udg: *rokelose*, Wittenb.udg: *rohe*.

S. 104, L. 9. *floden "Syndfloden"*, = Tavsens Døbebog: *Floden*; Messebogen: *vandfloden*; ty: *sindfloth (sindflut)* = Resens Udgave 1608: *Syndfloden*.

S. 104, L. 17. *salighedzens bad*, ty: *einer saligen sindfloth (seligen sindflut)*, Resen 1608: *en salig Syndflod*.

S. 104, L. 21-22. *det som hannem aff Adam er met fød/ det er den synd som Adam gjorde*. Dette Sted svarer ikke til nogen kendt Redaktion af Døbebogen; Tavsens har kun: *som hannem er medføed af Adam*; Messebogen har: *huilcken det haffuer erffuit aff Adam och det paa sin egen vegne schylligt er*, hvad der er i fuldstændig Overensstemmelse med Magdeb.udg: *allent wat 116 van Adam angeboren ys/ Vnde he seluest darts gedan hefft* og Wittenb.udg: *alles was jm von Adam angeboren ist/ vnd er selb da zu gethan hat*. Her har da Palladius undtagelsesvis foretaget en real Rettelse; jfr. Engelstoft, Liturgiens Hist. S. 184.

S. 104, L. 33-S. 105, L. 4. Baade Chr, Pedersens Oversætt. af det ny Test, 1531 og Tavsens Døbebog er benyttet.

S. 105, L. 1. *hiemmerige* = Tavsens: *Himmerig*; men Chr. Pedersen: *Gudz rige* = ty: *das Reich Gottes*.

S. 205, L. 27. *hellige menniskers samfund*, jfr. foran S. 81, L. 7: *helgens samfund*; begge Steder har Wittenb.udg: *gemeine der Heiligen*, Magdeb.udg: *gemeine der heiligen*. Den forskellige Oversættelse i Enchiridion maa skyldes forskellige danske Forbilleder.

S. 105, L. 28. *legemens*. Orig. ved Trykfejl; *legemeus*.

S. 106, L. 4. *offuer Daaben*, ty: *inn die Tauffe* = Resen 1608: *i Daaben*.

S. 107, L. 26. *HGHVDA*. Disse Bogstaver er Hans Vingaards Symbolum og findes sidst i Bogen i en Mængde af hans Tryk; i nogle Tryk findes kun Bogstaverne *HGHVD*, mens andre Tryk helt mangler et saadant Symbolum. I et enkelt Tryk fra 1537 (se Bruun, Aarsberetninger og Meddelelser II, 177) findes i Stedet for Bogstaver en latinsk Sentens: *Verbum Domini manet in æternum. Amen*. At *Verbum Domini* (eller *Dei*) ogsaa er det centrale i den Sentens. Symbolet udtrykker, er vistnok utvivlsomt, Ligeledes er A sikkert Tegn for *Amen*. *GH* er ifølge Forkortelsesregler rimeligvis Tegn for *gens humana* (eller *genus humanum*). Idet det første *H* da maa være Tegn for Verbet, er dette sandsynligvis *honorare*; hele Sentensen lyder altsaa: *Honoret gens humana verbum Domini. Amen*. En noget udvidet Form findes i et Tryk fra 1528 (Bruun, anf. Skr. I, 361), her staar *B L. H G H1 VD*, rimeligvis *Benedicat, laudet, honoret gens humana verbum Domini*2 .

* *

117

OM LØNLIGT SKRIFTEMAAL

1538.

KIRKEORDINANSEN PAA DANSK

INDLEDNING.

I. KIRKEORDINANSEN.

DET er nu et halvt Aarhundrede siden, at Biskop C. T. Engelstoft i Ny kirkehistoriske Samlinger II (S. 1-110 og S. 369-442) offentliggjorde sin omfattende og indgaaende Afhandling om Kirkeordinansens Historie. I det forløbne Tidsrum er der hverken fremkommet ny Undersøgelser eller fundet ny Dokumenter, der har rökket ved eller uddybet Engelstofts Fremstilling. Derfor vil det for Ordinsansens hele historiske Udvikling være tilstrækkeligt her at henvise til denne.

Det Resultat Engelstoft naaede til var følgende:

I Efteraaret 1536, foranlediget ved Beslutninger paa den store Rigsdag i København i Oktober, sammenkaldte Christian den Tredje Lærde og Prædikanter fra Danmark og Hertugdømmerne til et Møde i Odense Helligtrekongersdag 1537 og i Haderslev samme Vinter og paalagde dem at "opsætte en hellig Ordinsans". Udarbejdelsen heraf skete i Løbet af Vinteren, og i Midten af April 1537 var den oprindelige latinske Kirkeordinans fuldendt og kunde afsendes til Wittenberg til Godkendelse af Luther¹. Denne latinske Ordinsans er tabt, men en dansk Oversættelse deraf er bevaret i en samtidig Afskrift - med Tilføjelser og Rettelser skrevet af Kongens Sekretær Jesper Brochmand². Gennem denne Oversættelse lærer vi da den ^{*}₁₂₀ oprindelige Ordinsans at kende, og vi ser, at den i langt højere Grad end den endelige latinske Ordinsans er et helstøbt Arbejde, Grundlaget for Ordinsansen har været i første Række de tre Bugenhagenske Kirkeordinanser: den brunsvigske fra 1528, den hamborgske fra 1529 og den lybske fra 1531. Dernæst Luthers "Formula missæ et communionis" fra 1523 og Melanctons saksiske Visitationsbog fra 1528. Arbejdet er imidlertid ikke noget slavisk Uddrag og Sammenflik af Kilderne, men Resultat af en omhyggelig Prøven og selvstændig Benyttelse af dem.

I Sommeren 1537 fik Kongen Ordinsansen tilbage, godkendt af Luther; og efter Bugenhagens og Palladius' Komme til Danmark i Begyndelsen af Juli fandt den endelige Redaktion Sted samt Udarbejdelsen af de otte Stykker "som uden at være indordnede i det første Udkasts systematiske Deling i 6 Capitler, hænge som løse Tillægsartikler ved det første i sig afsluttede Værk" (Engelstoft, anf. Skr. S. 93). I September 1537 underskrevs den reviderede Ordinsans af Kongen i det pompøse Kongebrev, hvormed Ordinsansen indlededes. Nu begyndte Trykningen under Bugenhagens Tilsyn, og d. 13. Dec. 1537 var den fuldstændige latinske Ordinsans færdigtrykt. "Paa samme Tid blev den oversat paa Dansk, nøjagtig efter Latinen, formeentlig af Peder Palladius, men Oversættelsen blev dog ikke trykt før 1539" (Engelstoft, anf. Skr, S. 97). Det er denne Oversættelse, den ældste danske Oversættelse af den fuldstændige latinske Ordinsans, der her udgives.

Da Engelstoft fraregnet det ovennævnte Citat saa godt som lader denne Oversættelse uomtalt, vil det være nødvendigt her at gøre nærmere Rede for Oversættelsens Forhold til det danske Udkast og til den endelige danske Ordinsans, trykt 1542. Dernæst skal vi, naar Oversættelsens Stilling til de to andre danske Oversættelser er bestemt, skildre dens Forhold til den "formentlige" Forfatter, Peder Palladius.

II.

En Sammenligning mellem Ordinansudgaven 1539 og Udkastet vil vise, at dette sidste, overalt hvor dets Text svarer til den latinske Ordinans', er benyttet ordret, ja det kan hænde, *at selv, hvor en Sætning er udeladt i den latinske Ordinans, findes den uændret i Udg. 1539*; med andre Ord, Oversættelsen er for hele den oprindelige Ordinans' Vedkommende ingen selvstændig Oversættelse efter Latinen, men i det væsentlige en Afskrift efter den eksisterende danske Oversættelse. Dog findes der - navnlig i Begyndelsen - enkelte formelle Ændringer: Ord og Udtryk kan være ombyttet med andre af rent sproglige Grunde, men jo længere vi kommer hen i Oversættelsen, des sjældnere bliver "Forbedringerne"¹. Derimod findes ingen ældre Oversættelse af *Tilføjelserne* i den oprindelige Del af Ordinansen og *Tillægsartiklerne* til den; ogsaa *Kongebrevet* foran er her oversat for første Gang.

En Samstilling mellem et Par Citater fra Udkastet og de tilsvarende Steder i Udg. 1539 vil bedst illustrere Forholdet.

I Stykket om Messen (nf. S. 172) findes følgende Passus:

Canicherne/ oc sønderlig de/ hues domkircke icke er nogen sognekircke/ mwe holde paa latine een søndages messe/ om der ere de seg lade berette/ den tiende messe wille wij de skulle platt offuergiffue/ oc saa mwe de forkynde Herrens død.

Dette svarer til Udkastet, Udg. S. 64:

Canickerne och sunderlig thee hues domkiircke icke er nogenn Saagne kiircke, mue holde paa latine een söndags messe. Om there er thee seg lade bereette, Canon schall bliffue there vde Och saa mue the forkyndne Herrens dödt. * 122

Som det vil ses, er Udkastet ordret fulgt paa nær et Par Ændringer: *Canon > den tiende messe* og *bliffue there vde > platt offuergiffue*; og det er saa meget mærkeligere, at ingen andre Ændringer er foretaget, som den danske Oversættelse kun daarligt gengiver den latinske Text. Saaledes svarer Oversættelsens *hues domkircke icke er nogen sognekircke* til det latinske: *qui parochiam annexam non habent*.

Et følgende Stykke lyder i Udkastet, Udg. S. 64:

Silden skall hanndt forfyllgie messen ephther thenndt wedtagne seedt, Szaa daag at hun icke bliffuer besmittet met noget ordt som Huder om offer eller gerning.

Hertil svarer i Udg. 1539 (nf. S. 172):

Siden skal han forfylle messen effter den wedtagne sed/ saa dog/ at hun icke bliffuer besmittet mz noget ord/ som lyder om offer eller gierning/ som vdi pawens kircke er skied med misdyrckelse oc bespottelse.

Atter ser vi fuldstændig ordret Benyttelse af Udkastet, men med Tilføjelse af den sidste Sætning efter den endelige latinske Ordinans, hvor den lyder: *more papisticæ superstitionis et blasphemiae*.

Omvendt kan en Sætning være udeladt, fordi den er slettet i den endelige Redaktion. Udg. 1539 har saaledes (nf. S. 173, L. 7):

... vden tiidsens nødtørtighed effter syn leylighed esker end een. Oc folket skal aldt swore Amen.

Dette gengiver det latinske: *nisi temporis necessitas pro sui conditione deposcat et alteram*. *Populus autem respondeat Amen*.

Men Udkastet har, Udg. S. 64:

vdenn tiidszens nodttorttighedt effther sin leylighedt esker endt een, Tha schall daag alldt tiidt thendt gaa fore, met huilckenn wii bede thet onddelige. Och faalcket schall allt suare Amen.

Som Exempler paa, at Udg. 1539 har *bevaret* Oversættelsen i Udkastet, selv hvor denne var *ændret* i den endelige latinske Ordinans, skal anføres følgende:

123

Udkastet S. 71: *Paa thee andre höygtiider... schall ther predickes om dagenn alldene, och ingthet om affthenenn tiillforrn vdenn mandt wiill* = Udg. 1539, nf. S.181: *Paa de andre høgtiider... skal der predickes om dagen allene/ oc intet om afftene tilforrn/ uden mand wil*. Men den sidste Sætning findes aldeles ikke i Latinen, der kun har: *In aliis festis... tantum in die prædicetur*.

Udkastet S. 104: *wi wiille icke nu sighe kiircke röuffre och hindt Symen thraalldt kaarlls staalldtbrödre, som met gunst och gaffue indtföre seg saa for eigenn wiilldz skylltd* = Udg. 1539, nf. S. 210 L. 28: *wij wille icke nu sige kirckeröbere/ oc hyn Symen trolkarls stolbrödre/ som med gunst oc gaffue indføre seg saa for egen wildz skyld*, men Latinen har kun: *ne dicam quod sacrilegi simoniaci sint*.

Nogen fuldstændig tro Gengivelse af den latinske Ordinans er Udg. 1539 altsaa ikke, dertil har Afhængigheden af Udkastets Oversættelse været for stærk. Men som vi har set, findes dog Afvigelse, selv hvor den reviderede latinske Text ikke fordrede det. At følge disse Ændringer har en ikke ringe sproghistorisk Interesse, men vilde her føre for vidt. Kun et Par Exempler skal nævnes:

Udkastet har S. 57; *skick vdi kiircken*, dette er rettet til *kirckeskick* (nf. S. 166). Udkastet har S. 58: *at huer maa forstaa huadt throen er, och huadt hun göer*, men Udg. 1539, nf. S. 167: *at huer maa forstaa huad troen er/ oc huad hun udretter*. Udkastet har S. 59: *At predickerne ey... forføre thennom saa fra Euangelio*, men Udg. 1539, nf. S. 168: *at predickerne ey <... kiyse dennem saa fraa Euangelio*. Udkastet S.80:... *Och wiide daag möget met store ordt at blabre om Euangelio*, men Udg. 1539, nf. S. 188: *oc beröme seg dog megett med store ord aff Euangelio*.

Forholdet til Udkastet er altsaa dette: Ordinansudgaven 1539 har helt igennem benyttet Udkastets Oversættelse, hvor denne svarede til den endelige latinske Ordinans; kun hist og her er formelle Ændringer af ren sproglig Natur 124 foretaget. Af Tilføjelserne i den oprindelige Ordinans og af Tillægsartiklerne og Kongebrevet er Oversættelserne derimod nye.

III.

Den latinske Ordinans, som blev underskrevet i September 1537, blev ikke den, der fik endelig Lovskraft. Paa Herredagen i Odense i Juni 1539 vedtoges forskellige Ændringer og Udvidelser (se Engelstofts Afhl. S. 388 ff), og disse føjedes ikke til den *latinske* Ordinans, men til den *danske* Oversættelse heraf, som vi kender fra Udg. 1539. Saaledes blev den endelige Kirkelov, den saakaldte "rette Ordinans" vedtaget i dansk ikke i latinsk Form, men dens Virkeomraade indskrænkedes rigtignok ogsaa til Kongeriget, den blev ikke som den latinske en Lov fælles for alle Kongens Riger og Lande. Af denne Ordinans findes i Fyens Stifts-Arkiv en *Afskrift*, der er fidimeret af Rektor og Professorer ved Universitetet 27. Aug. 1540 (Engelstoft, anf. Skr. S. 391, Rørdam, Danske Kirkelove I, 133), mens det ældste bevarede *Tryk* først er fra 1542. Forholdet mellem Oversættelsen i denne Udgave (fra 1542) og Oversættelsen i Udgaven 1539 er et ganske lignende som mellem denne sidste og Oversættelsen i det bevarede Udkast: Ordinansen i Udg. 1542, "*den rette Ordinans*", følger i det hele ordret Udg. 1539, hvor ikke reelle Forandringer har nødvendiggjort Tilføjelser. Dog - ligesom i Udg. 1539 - findes ogsaa Ændringer af formel Art, udelukkende gjorte for at forbedre Sproget. Men det er hverken mange eller væsentlige.

Nogle Exempler vil belyse dette Forhold, Stykket om at være varsom i Prædikervalg og Prædikenform (nf. S. 168), der ikke findes i det oprindelige Udkast, fik Lovskraft nøjagtig i den Form, hvori det findes i Udg. 1539; Begyndelsen af Stykket lyder her:
Huilckc wij oc her willc haffue paamindte/ att de were worlige/ oc for ald ting see seg wel for/ naar de tale om gudz ewige forsiun1/ * 125 om den christelige frihed/ eller om saadane andre troens articler/ som langt oc wiidt offuergaa menniskelig forstand/ vdi huilke article menniskelig skiel lader seg ocsaa ledtelig forarge1.

I Udg. 1542 lyder det tilsvarende Stykke:

Huilcke wy oc her wille haffue paaminte/ at de wære waarlige/ oc for alle ting see seg wel fore/ naar de tale om Guds euige forsitin/ Om den Christelige frihed/ eller om andre saadanne troens artickler/ som langt oc wiet offuergaa menniskelig forstand/ vdi huilcke article menniskelig skiel lader seg ocsaa lettelig forarge.

Ikke eet Ord er her forandret. Og dette gælder ogsaa, hvor Udg. 1539 har en meget fri Oversættelse. Saaledes i Overskriften ni S. 167, L. 26, der heller intet tilsvarende har i det oprindelige Udkast. Den lyder: Her wille wij nu fortelle nogle synderlige articler/ til huilke mand/ som til oprindelige vdflud/ maa vdi predicken haffue synderlig tilfluct/ att talen ey maa hiid oc diid huige/ oc haffue huercken hoffuet eller hale/

Hertil svarer i Udg. 1542:

Her wille Wy nu fortellie nogle synderlige Article/ til huilcke mand (som til oprindelig wdflød) maa vdj predicken haffue besønderlig tilfluct/ at talen ey skal hid oc did wige/ oc haffue huercken hoffuid eller hale.

Men den latinske Ordinans har:
Hic oportet/ ut loci quidam præcipui constituentur/ ad quos inter concionandum tanquam ad fontes recurratur/ ne vaga et suis legibus soluta hue illuc vacillet oratio.

Ogsaa hvor Ordinansudg, 1539 følger Udkastet og ikke den latinske Ordinans, stemmer Udg. 1542 med

Oversættelsen i Udg. 1539, som det ses af de ovenfor anførte Exempler.

Der er derfor ikke den ringeste Tvivl om, at samme *Oversættelse*, som er trykt i *Udg. 1539*, har været *Grundlag for den reviderede Ordinans af 14. Juni 1539*. Men denne sidste er jo langt fra en uændret Kopi af hin. Som omtalt findes der en Del reelle Ændringer. Saaledes er f. Ex. Stykket om Gejstlighedens Privilegier, der slet ikke fandtes i Udkastet, ganske omredigeret, hvad ^{*} 126 en Sammenligning mellem *Udg. nf. S. 208* og det tilsvarende Stykke i *Udg. af den rette Ordinans, Danske Kirkelove I, S. 98*, vil vise. Ogsaa det følgende Stykke om Tiende er fuldstændig ændret. Men foruden disse og andre reelle Ændringer findes en Del formelle. Som Exempel paa disse kan vi sammenligne Kapitlet om Prædiken (ni S. 178) med det tilsvarende Stykke i *Udg. 1542 (Kirkelove I, 60)*.

Udg. 1539, ni S. 178, L. 18; som *ett gudz ord... skulle de siget fram*, men *Udg. 1542: som et Guds Ord/ oc framsiget*; nf. sst. L. 25: *huad hannem sielff løster*, men *Udg. 1542: huad hannom lyster sielff*; ni sst L. 27: *mz klare ord/ saa at mand forstaar hannem*, men *Udg. 1542: med klare oc welforstandige ord*; ni sst. L. 28: *holde seg vdaff alle honde skiendzeler*, men *Udg. 1542: affholde seg fra allehaande skiendsel*; ni sst. L. 29: *saa at han iaa ingen rører wed naffn*, men *Udg. 1542: Saa at hand ingen rører wed naffn*; ni sst. L. 32: *Icke skall hand heller hadskelig lade ilde paa Papisterne/ med minde end han der om paamindes/ oc deris onde exempel esker sodant*, men *Udg. 1542: Icke skal hand helder hadskelig lade ilde paa Papisterne, med mindre end hand der til trengis aff paamindelse oc exempel1* ; ni S. 179, L. 5: *syn rette fremfart*, men *Udg. 1542: sin rette fremgang o. s. v.*

At den trykte Udgave af 1539 ikke har været direkte Grundlag for "den rette Ordinans", vil en Sammenligning af *Oversættelsen af Kongebrevet* i de to Udgaver vise. *Oversættelsen af Kongebrevet i Udg. 1542* er nemlig saa forskellig fra *Oversættelsen i Udg. 1539* - uden at Afvigelserne betegne nogen Art af Forbedringer, - saa den eneste Forklaring er den, at Forfatterne til den rette Ordinans har benyttet en *Oversættelse*, som vel i det hele stemte med *Oversættelsen i Udg. 1539*, men hvor Kongebrevet indeholdt væsenlige Forskelligheder herfra.

Dog er de to *Oversættelser af Kongebrevet* ingenlunde, ^{*} 127 som Engelstoft lader formode (anf. Skr. S. 387), uafhængige af hinanden; tvertimod kan man sige med Sikkerhed, at de har fælles Kilde; thi mangfoldige Steder, hvor *Oversættelserne* afviger fra den latinske Grundtext, stemmer de indbyrdes overens. Nogle Exempler herpaa skal anføres: *Udg. 1539*, nf, S. 160, L. 4: *mz naade hid oc lycke aff gud* = *Udg. 1542: mett naade, fred oc lycke aff gud*, men Sætningen mangler i Latinen; nf. sst L. 28-29: *at mand skal wide oss icke af haffue werit sielffraadige eller fremfusinde her vdi* = *Udg. 1542: Att mand skall wiide oss icke aft haffue werid sielff raadige eller framfusinde her vdi*, men Lat: *ut sciatis non temere*, Nf. sst S. 161, L. 18: *oc haffue dog taget seg sielff och syn egen nytte wore* = *Udg. 1542: oc dog alligeuel haffue taget seg sielff oc syn eygen nytte ware*, men Lat: *et ventrem et mammona coluerunt*. Nf. S. 162, L. 25 efter "Ierdom" har Lat, *num sit verum Euangelium*; denne Sætning mangler baade i *Udg. 1539* og i *Udg. 1542*. Nf. S. 163, L. 8 staar: *unyttige Prestetider* = *Udg. 1542: wnøttige prestetider*, men Lat: *murmura horarum canonicarum*. Ikke sjældent gengives ét latinsk Ord ved samme Tautologi i *Udg. 1539* og i *Udg. 1542*, f. Ex. nf. S. 162, L. 25: *wor dom oc sigelse* = *Udg. 1542: wor dom oc sigelse*, men Lat: *nostram sententiam*; nf. S. 164, L. 10: *krenckes oc offuertredes* = *Udg. 1542: krenckes oc offuertredis*, men Lat: *violari*.

Men Exempler findes ogsaa paa, at *Udg. 1542*, der i det hele er mere ordrig end *Udg. 1539*, har Tautologi, hvor *Udg. 1539* har Enkeltord, saaledes nf. S. 160, L. 8 *regere*, men *Udg. 1542: styre oc regere*; nf. sst., L. 12: *lob*, men *Udg. 1542: tack oc loff*, eller nf. sst., L. 9: *dett helste wij vilde*, men *Udg. 1542: wor atter ypperste oc største willie oc begiering1* .

Til Slut skal endnu anføres en Sætning, der paa engang viser, at *Udg. 1539* og *Udg. 1542* har benyttet samme Grundlag, og at den sidste ikke har haft den første som direkte Kilde.

I den lat. Ord, staar i Kongebrevet: *Pro hoc Euangelio gloriæ Dei Antichristiana factio reddidit nobis doctrinas ^{*} 128 dæmoniorum/ in hypocrisi/ id est/ maxima religionis specie docentium vel prædicantium mendacium....* Altsaa: "For dette Euangelium til Guds Ære har Antikristens Sekt givet os Djævlens Lærdomme, der i Hykleri, d. v. s. under det fuldstændigste Skin af Religion, lære eller prædike Løgn"; dette oversættes i *Udg. 1539* (ni S. 163, L. 1: *Men for dette Euangelio/ aff huilcket Gud prises oc æres/ haffuer det Antichristetige Parti foet oss Diefflsens lerdøme, som lære oc predicke løgn vnder skrømteri/ saa att hun drabelig siunes at vere en sand gudz tienste/*. *Oversættelsen i Udg. 1542* svarer Ord for Ord til denne mærkelige *Oversættelse i Udg. 1539*, kun har *Udg. 1542* det forvanskede som *lærer at prædicke*, hvor *Udg. 1539* har det rigtige som *lære oc prædicke*; dette sidste kan da ikke være direkte Grundlag for hint.

Vi kan nu overse Afhængigheds-Forholdet mellem de forskellige Ordmands-Redaktioner, Det kan ifølge den foregaaende Redegørelse fremstilles saaledes:

Saaledes har vi ikke i den latinske Ordinans, men i den danske *Oversættelse*, som nedenfor udgives, det nærmeste Grundlag for den endelige Ordinans.

IV.

Tohundredaarsdagen efter at den latinske Kirkeordinans var udgaaet fra Trykken, d. 13. Dec. 1737, fremlagde Adam 129 Henr. Lackmann, Professor i Historie ved Kiels Universitet, en indgaaende Monografi paa Latin over Kirkeordinansens Historie¹. I denne skriver han S. 76f: "Af mange Grunde var det hensigtsmæssigt, at Ordinansen fandtes oversat paa Modersmaalet. Det forstod Peder Palladius, og han foretrak selv at have den væsenlige Ære for dette Arbejde fremfor at dele den med flere.... Denne Palladius, skønt optaget af mange andre Hverv og af Disputer med Sandhedens Fjender, var den allerførste, som paa Dansk oversatte Ordinansen, der var affattet og udgivet paa Romernes uforanderlige Sprog. Han skilte sig fortræffeligt fra sit Oversætterarbejde.... Vi skal derfor ingensinde glemme det Aar 1539, i hvilket Kirken offentlig ordnedes og konstitueredes ved en Lov, ypperligt oversat fra det latinske Sprog i Danmarks Riges Hjemmemaal ved den lærde Palladii Iver og Flid."

I samme Aar 1737 havde Gram i sin Udgave af Krag's Annaler omtalt Palladii Oversættelse, men som ovf. (S. 1211) nævnt ikke i slet saa rosende Udtryk, idet Gram beskylder Palladius for at have taget sig Arbejdet lovlig let og i alt for høj Grad fulgt Oversættelsen af det latinske Udkast.

Hverken *Gram* eller *Lackmann* ytrer mindste Tvivl om, at Oversættelsen skyldes Palladius; det er for dem en Kendsgerning, som ikke behøver at bevises ved Kildeangivelse, Det samme gælder *Nyerup* (Litteraturlexikon, 1818-20, S. 448), *A.C.L. Heiberg* (Palladius-Biografi, 1840, S. 29) og *H. F. Rørdam* (Biografisk Lexikon, 1898, XII, 521). Derimod skriver *Engelstoft* forsigtigt: "den Oversættelse, der tillægges Peder Palladius" (anf. Skr. S. 385), men paa den følgende Side har han glemt Forsigtigheden; han skriver her: "naar Palladius ikke blot oversatte Ordinansen, men ogsaa udgav den i Trykken..." og S. 387 taler han om "Palladius' langt bedre Oversættelse". *Bruun* medtager uden Forbehold Ordinans-Oversættelsen i sin Palladius-Bibliografi (Danske * 130 Samlinger I), men i sin almindelige Bibliografi i Aarsberetninger fra det st. kgl. Bibl., II, 1875, S. 222 skriver han varsomt om Udgaven 1539: "Denne danske Oversættelse af Kirkeordinansen tillægges almindelig Peder Palladius".

Det har været nødvendigt at anføre alle disse Udtalelser af Palladius' Biografer og Bibliografer, da selve Oversættelsen ikke ved noget som helst ydre Tegn viser, at dens Forfatter er Peder Palladius, Desværre har jeg ogsaa forgæves i samtidige Dokumenter søgt Oplysninger, der kunde styrke Traditionen. Indtil saadanne findes, kan man ikke med nogen *Sikkerhed* tillægge Palladius Oversættelsen. Dog vilde det være uforsvarligt at udelade blandt Palladii Skrifter et Værk, som ved en aarhundredgammel Tradition er tillagt ham, uden at noget afgørende Bevis foreligger, der har afkræftet Traditionen, ja muligvis vil Fund af ny Dokumenter gøre denne til Sikkerhed.

Imidlertid skal vi for muligt at bringe større Klarhed i Spørgsmaalet sammenligne Sproget i Ordinans-Oversættelsen med Sproget i Palladii samtidige Skrifter.

V.

KIRKEORDINANSEN og LØNLIGT SKRIFTEMAAL.

Det er nu saa heldigt, at der er bevaret et Skrift af Palladius fra 1538, som i fortrinlig Grad egner sig til Sammenligning med Ordinans-Oversættelsen, det er den nf. udgivne lille og nyttelige Bog om lønligt Skriftemaal. Denne Bog er nemlig for største Delen en Oversættelse af Ordinans-Artikler, og at denne Oversættelse er Palladius' egen, derom er der ingen Tvivl. Af Bogens ni Stykker er de fem - om Dødsdømte, om Jordemødre, om Barselkvinder, om Alterets Sakramente og om Bantsatte - ordrette Oversættelser af de tilsvarende Stykker i den latinske Ordinans. Sammenlignes nu disse Kapitler med Oversættelsen i Ordinans-Udgaven 1539, ses det, at Oversættelserne i de to Udgaver er fuldstændig uafhængige af hinanden: 131 *Ordforraad* og *Sætningsbygning* er helt forskellige, og *Lyd-* og *Retskrivningsforhold* er modstridende. Dette skal vises ved nogle Exempler.

Overskriften til Kapitlet om Jordemødre lyder i den latinske Ordinans:

Ritus informandi obstetricis. Obstetricis enim habendæ/ et quidem honestæ et piæ/ officium suum intelligentes et locis commodis morantes/ ut pro divitibus/ ita pro pauperibus.

Hertil svarer nøje Oversættelsen i Løn. Skriftem. nf. S.149:

Huorledis ath Jordemodere skulle vnderuis/ thi mand maa e endelige haffue Jordemodere/ och end som ere høffuiske oc Gudfryctige/ haffuendis forstaand i deris embede/ oc som boo paa beyleylige stæder ath finde/ saa vel for de fattige som for de rige.

Men Udg. 1539, nf. S. 199, har:

Hworledis iordemødre skulle vnderwises. Sodane iordemødre skal mand haffue/ som ere erlige oc gudfryctige/ som forstaa seg noget paa sit embide/ oc bo paa bequemelige steder.

Ordstillingen i anden Sætning og Udeladelsen af den sidste Sætning viser, at Oversættelsen ikke har den latinske Ordinans som Grundlag, men Udkastet; dette lyder nemlig (Kirkehist. Saml. I, 91): Huoerledes iorde modere schulle vnderuises. Szaadanne iorde modere schall mandt haffue, som ere erlige och Gudfrugttige, szom forstaa seg noget paa sith embede, och boe paa bequemelig steder.

En gennemført Jævnstilling vil give samme Resultat: Palladius' Oversættelse i Løn. Skriftem. er foretaget med den *fuldstændige latinske Ordinans som direkte Grundlag* og er ganske forskellig fra og uafhængig af Oversættelsen i Udg. 1539, der som Grundlag har *Oversættelsen af det latinske Udkast*. Men just fordi Forholdet er saaledes, vil Uoverensstemmelser i Ordforraad og Sætningsbygning ikke modbevise, at Palladius har besørget begge Oversættelser, thi kun til den ene er han Forfatter, til den anden er han derimod Afskriver. Forholdet vilde derved blive et lignende som mellem de to Katekismusoversættelser (se foran S. 31).

132

Men selv om en Sammenligning af Ordforraadet i de to omtrent samtidige Oversættelser saaledes ikke giver noget litterærhistorisk Udbytte, vil det have adskillig sproghistorisk Interesse at se, hvorledes samme latinske Ord gengives med forskellige enstydige danske Ord - En saadan Sammenligning vil give et Bidrag til Tidens Synonymik, og jeg skal derfor anføre nogle Exempler paa hin Tids "Enstydere" fra Lønligt Skriftemaal og Ordinansoversættelsen.

Lat. *partus* gengives i L. S.1 ved *barnne byrd* (ni S. 149, L. 27), i O.2 ved *fødsel*; Lat. *satan* gengives i L. S. ved *diefluulen* (S. 152, L. 10), i O. ved *den onde mand*; Lat. *dolor* i L. S. ved *drøffuelse* (S. 149, L. 27), i O. ved *smerte*; Lat. *maritus* i L. S. ved *Hwsbonde* (S. 151, L. 28), i O. ved *mand*; Lat. *flagellum* i L. S. ved *reffselse* (S. 155, L. 6), i O. ved *ras*; Lat. *timor* gengives i L. S. ved *rædsel* (S. 153, L. 31), i O. ved *Gudz fryct*; Lat. *gravidæ* og *puerperæ* gengives i L. S. ved *syuglige quinder* (S. 149, L. 17; S. 151, L. 20 o. fl.), i O. ved *barselquinder*; Lat. *prægnantes fæminæ* i L. S. ved *Qvinder som ere syuglige* (S. 151, L. 25), i O. ved *vledte quinder*; Lat. *partunens* i L. S. ved *hun som er i barnnebyrd*, i O. ved *hun som for er spent*.

Som man ser, er Udtrykkene i Ordinansen 1539 ofte mere dagligdags end i Lønligt Skriftemaal: *Den onde Mand - Djævelen, Mand - Husbonde, Ris - Revselse* og *Barselkvinde, ulet Kvinde* overfor det eufemistiske *sygelig Kvinde*. Endvidere kan nævnes, at Lat. *ebriosi* i L. S. oversættes ved *de som dricke sig altid druckne* (S. 153, L. 27), men i O. ved *slemere*, at Lat. *maledici* i L. S. oversættes ved det vidtløftige: *de som bande och suerge och tale ilde paa deris ieffnchristen* (S. 153, L. 28), men i O. ved *Skiendegeste*. Lat. *se gerere* gengives i L. S. ved *bære sig ath* (S. 149, L. 19), i O. ved *skaa seg*; Lat. *consolari* i L. S. ved *hwsuale* (S. 149, L. 21), i O. ved *trøste*; Lat. *jactare* gengives i L. S. ved *rose* (S. 153, L. 32), men i O. ved *berøme seg*, der som ^{*} 133 ovf. nævnt er forskelligt fra Udkastets platte: *at blabre*. Lat. *honestus* oversættes i L. S. ved *høffuisk* (S. 149, L. 12), i O. ved *erlig*, og Lat. *patiens* i L. S. ved *tolmodig* (S. 150, L. 1), men i O. ved *tollig*.

Ofte gengiver Løn. Skriftem. et latinsk Ord med en Tautologi, hvor Ordinansudgaven har Enkeltord. F. Ex. oversættes Lat. *gratia* i L. S. ved *naade och yndeste* (nf. S. 148, L. 26), men i O. kun ved *naade*; Lat. *malum* ved *wdyd oc ondscaff* (nf. S. 155, L. 13), men i O. kun ved *vdyd*; Lat. *magistratum* ved *verdzig Offrighed oc regemente* (nf. S. 155, L. 15), men i O. ved *herskabet*; Lat. *agnoscere* oversættes i L. S. ved *kiende oc anamme* (nf. S. 148, L. 21), men i O. ved *torkiende*, o. s. fr.

Som Exempel paa, hvor forskellig *Sætningsbygningen* kan være i L. S. og i O., kan nævnes, at det latinske: *Quod si puero nornen præ festinatione impositum non sit/ post imponatur* i L. S. oversættes: *Oc om barnnet haffuer icke faait naffn/ for den hast som paa ferde vor/ da maa de siden giffue det naffn* (S. 151, L. 11), mens Sætningen i Ord. 1539 lyder: *Der som mand oc saa haffuer figt/ att barnett er intet naffn giffuet/ da maa mand siden geffuet naffn*, hvilket ganske svarer til Oversættelsen i Udkastet.

Ordforraadet i Lønligt Skriftemaal og i Ordinansudgaven er da saare forskelligartet, men dette modbeviser som sagt ikke Palladii Forfatterskab, derimod er *Bøjningsog Retskrivningsforhold* i Ordinansudgaven 1539 saa lidet overensstemmende ikke blot med Lønligt Skriftemaals, men i det hele med Palladius's daværende Ortografi, at de fuldstændig afkræfter den Tradition, at *Udgaven* 1539 er besørget af Palladius. Thi som vi har set ved Oversættelsen af Luthers Haandbog, overlader Palladius det ingenlunde til Bogtrykkeren at sørge for Retskrivningen, tvertimod retter han med stor Omhu den Kilde, han benytter, naar Ortografien ikke stemmer med hans egen; se foran S. 47-48). Men nu finder vi i Udg. 1539 Mængder af

Exempler paa Former og Stavemaader, som Palladius i 134 Haandbogs- Udgaven 1538 havde rettet hos Sadolin; det vilde da være ganske utænkeligt, at han nogle Maaneder efter skulde genoptage de forkastede Skriftformer. Ortografien i Lønligt Skriftemaal viser da ogsaa en fuldstændig Overensstemmelse med Ortografien i Luthers Haandbog. Saaledes skrives i Løn. Skr. *dem* som i Haandbogen, men i Ord. *dennem* som hos Sadolin; i Løn. Skr. skrives altid *fra* som i Haandbogen, men i Ord. *fraa* (og *fra*) som hos Sadolin; i Løn. Skr. *mig, dig, sig, min, din, sin* som i Haandbogen, men i Ord. regelmæssigt *meg, deg, seg* og ofte *myn, dyn, syn* som hos Sadolin. Artiklen skrives i L.S. *ith*, ligeledes skrives *disse, dis-, vid* som i Haandbogen, men i Ord. skrives *ett, desse, des-, wed*. I L.S. er Formerne *vilge, suerge* almindelige, v bruges næsten regelmæssigt i Forlyd, *g* og *k* er hyppige i Forlyd, *l* fordobles ikke i *befale, d* bevares i *veder- (kende, faris)*, alt i Overensstemmelse med Udgaven af Luthers Haandbog, hvorimod Ord. 1539 ligesom Sadolin har Formen *willij, w* i Forlyd, næsten regelmæssigt *gj* og *kj, ll* i *befalle* og *y* i *weyerkiende, weyerfares* og *seyer*, "Sæder". Til Slut kan nævnes, at Ord. 1539 har Formen *hymmel* el. *himmel*, Bestemthedsformer paa *-ern (modern, tienern osv.)* og Adverbier paa *-lige*, mens Løn. Skr. ligesom Haandbogen har *hiemmel, -eren (moderen, tiæneren)* og *-lig*, og at Ordinansen har Neutrumsformen *det stund* og ofte Prominalformen *nogle*, mens Løn. Skr. altid har *den stund* og *nogne* eller *nogre*. Mange andre Exempler kunde nævnes paa Overensstemmelse mellem Løn. Skr. og Luthers Haandbog og Uoverensstemmelse mellem disses Ortografi og Ortografien i Ordiansudgaven 1539, men det allerede anførte vil tilstrækkeligt vise Umuligheden af, at Palladius skulde have besørget Udgaven 1539, thi som omtalt var det i Reformationstiden ikke Bogtrykkeren, men Forfatteren, der satte sit Præg paa Bøjnings- og Lydformer, ligesom paa Retskrivningen¹.

* - 135

Og til disse sproglige Betæneligheder kommer boglige og historiske. Hvorfor skulde Palladius, om han havde givet sin Oversættelse i Trykken ikke have forsynet den med sit Navn, eller med et Forord eller Efterskrift, som det var hans Sæd baade før og senere? Udeladelse heraf forklares ikke ved, at Ordinansen var en Lovbog, som Bispen ikke kunde sætte *sit* Navn paa, thi Udgaven 1539 var netop ikke nogen officiel Lovbog, og Oversættelsen i denne blev da heller aldrig autoriseret. Og dernæst, hvis Palladius havde villet lade sin Oversættelse trykke, hvorfor skulde han da give denne betydningsfulde Bog i Trykken hos Hans Barth i Roskilde, da alle hans øvrige i Danmark trykte Bøger er prentet i København hos Hans Vingaard - og af hans c. 30 danske Skrifter er kun tre trykt udenfor Danmark. Og endelig: hvorfor skulde Sjællands Biskop lade den ureviderede Oversættelse trykke faa Maaneder før Revisionen af Kirkeordinansen skulde finde Sted? At denne nemlig var berammet til Herredagen i Odense kunde vel være Bogtrykkeren ubekendt, men næppe Bispen¹.

Der synes derfor at være al Sandsynlighed for, at Initiativet til at lade Oversættelsen, der formodenlig fandtes i adskillige Afskrifter, trykke, er taget af Bogtrykker Hans Barth udi den kongelige Stad Roskilde og ikke af Peder Palladius².

Derimod er det ikke usandsynligt, at Palladius er *Forfatter* til Oversættelsen. Dette kan vi vel ikke dømme af Sproget i de Dele af Ordinansen, der falder sammen med Udkastet, men en Undersøgelse af Sproget i de Dele, som er uafhængige af Udkastet, viser adskilligt, der synes præget af Palladius. Saaledes hele Oversættelsen af Kongebrevet, saaledes Overskriften nf. S. 167, L. 26 (jfr. foran S. 125) med den folkelige Omskrivning af Latinen, saaledes Gengivelsen af ^{*-*} 136 det latinske *cibum et potum* ved det mere haandgribelige *øll oc mad* (nf. S. 226) ganske som i Katekismen (se foran S. 7) og den stavrimede Tilføjelse om *hs oc haffre* (nf. sst.) o. s. fr. Men dog er det vanskeligt i Hans Tavsens Tid at kendetegne disse og lignende fyndige og folkelige Oversættelsesmaader som Palladius' Særeje. Vi kan derfor kun sige, at Sproget i de selvstændige Dele af Oversættelsen gør det sandsynligt, at Oversætteren er Palladius'. Og det vilde ogsaa være rimeligt, at det var bleven overdraget Palladius at udsætte Ordinansen af Latine paa Danske, ligesom han af Tyske paa Danske havde udsat Haandbogen.

Vi kan derfor slutte Undersøgelsen med den Formodning, at Traditionen har Ret i at gøre Palladius til *Forfatter* af den Oversættelse, der er trykt 1539, men den har uden Tvivl Uret i at tillægge Palladius *Udgivelsen* heraf.

Palladius har ikke udgivet sin Oversættelse af den latinske Ordinans, fordi den ikke var Lov, men man har brugt den som Grundlag - Ord for Ord - for den endelige danske Ordinans, der fik Lovskraft 14. Juni 1539.

VI. LØNLIGT SKRIFTEMAAL.

til at oversætte forskellige vigtige Stykker af Ordinansen, fordi "Sognepresterne paa Landzbyerne ere saa groffue och wforstaandige/ ath de icke vide/ huorlunde de skulle handle.. Uden de faa det grofflige bescreffuit paa Danske/ for dem. End dog det staa klarlige nock bescreffuit i Ordinantzbogen". I September 1538 var den lille Bog om lønligt Skriftemaal færdigtrykt. Den indeholder dog som omtalt ikke blot Oversættelser af Ordinansstykker, men ogsaa andre Artikler, "som tilforn ære vdgaangne i Haandbogen/ aff vellerde mend Predickere i Kiøbnehaffn" 1.

*
- 137

Vi har i det foregaaende undersøgt Forholdet mellem Lønligt Skriftemaal og dens ene Hovedkilde: Ordinansen. Vi har set, at Palladius har holdt sig tæt til den endelige latinske Ordinsans og givet en Oversættelse af Stykkerne heri, der er ganske uafhængig af Oversættelsen i Udkastet.

Vi skal nu undersøge Forholdet mellem Lønligt Skriftemaal og dens anden Hovedkilde: den københavnske Haandbog¹. *Palladius har afskrevet denne Ord for Ord.* * 138 Kun hvor et Udtryk syntes ham forældet, har han rettet det, ligesom han fuldstændig har moderniseret Ortografien. Forholdet mellem Lønligt Skriftemaal og den københavnske Haandbog svarer saaledes til Forholdet mellem Enchiridion og Sadolins Katekismusoversættelse (se foran S. 43). Som Exempler paa Rettelser fra *Ordforraadet* kan nævnes: *kender* til *bekiende* (S. 143, L. 13), *opregnen* til *opregnelsse* (S. 143, L. 16), *wdj* til *i* (almindeligt), *bud* til *budord* (S. 143, L. 17, S. 144, L. 2); *stede dennom til tilstæde dem til* (S. 144, L. 3); *de wide beskedenhed der wdj til de haffue forstaand der i* (sst.). Som Exempel paa *Grammatiske* Rettelser kan nævnes at de ny Flertalsformer som *kender*, *haffuer*, *raader* er ændrede til de oprindelige *bekiende* (S. 143, L. 13), *haffue* (S. 143, L. 16), *raade* (S. 143, L. 24), at Pronomenet *dennom* er rettet til *dem* og Adverbieendelsen *-en* til *-e*: *wisligen* til *viislige*, *suorligen* til *snarlige*.

De lydligge og *ortografiske* Rettelser er mangfoldige og stemmer nøje med Palladius' Rettelser af Sadolins Ortografi. Vi har saaledes et nyt Bevis paa, at Forfatteren og ikke Bogtrykkeren satte sit Præg paa Ortografien, thi saavel Lønligt Skriftemaal som den københavnske Haandbog er trykt hos Hans Vingaard i København og saare forskellige, mens omvendt Ortografien i Haandbogen kun afviger uvæsentligt fra Ortografien i Ordinans-Udgaven 1539, skønt den første er trykt i København, den sidste i Roskilde.

Nogle Exempler:

Ordinansen og Haandbogen: *w* i Forlyd (*wed*, *wide*, *worde* osv.), men Pall: *v* (*vid*, *vide*, *vorde*); Ord og Hdbg: *meg*, *deg*, *seg*, men Pall: *mig*, *dig*, *sig*; Ord. og Hdbg: *at(t)*, men Pall: *ath*; Ord. og Hdbg: *at*, *skie*, Pall: *ath*, *ske*; Ord. og Hdbg. oftest: *sodan*, *mol*, *mode*, Pall: *saadan*, *maal*, *maade*; Ord. og Hdbg: *ett*, Pall: *iih*; Ord. og Hdbg: *sielff*, Pall: *selff*; Ord. og Hdbg: *weed* Præs., *wed* Præp., Pall: *vid* Præs. og Præp.; Ord og Hdbg: ofte *ong*, *konde* o. l., Pall: altid *vng*, *kunde*; Ord. og Hdbg: *weyerquege*, *weyerfares*, Pall: *139 vederquege*, *vederfaris*; Ord. og Hdbg, *desse*, Pall: *disse*; Ord. og Hdbg: *Willij*, Pall: *vilge*; Ord. og Hdbg. har ofte enklitisk Brug af Pronomenet: *for høret* o.s.v., Pall: *forhøre det* o.s.v.

De anførte Exempler er taget fra Stykket om lønligt Skriftemaal; Stykket om Pønitenens er jo tabt, og Stykket om Sakramentet kun bevaret i Afskrift (se Noten foran). Dog kan fra dette sidste, der er betydelig udvidet hos Palladius, nævnes følgende Rettelser af *Ordforraadet*: *threde frem* til *gaa frem* (S. 147, L. 26), *tacknem* til *tacknemmelig* (S. 148, L. 13), *Ligesaa* til *Desligeste* (S. 148, L. 4).

Da Ordinansen blev revideret og trykt paa Dansk, blev baade Ordinansstykkerne og Haandbogsstykkerne i "Lønligt Skriftemaal" forældet og overflødiggjort. Det lille Skrift optryktes derfor aldrig siden. Og det er kun bevaret i eet eneste Exemplar, der endda ikke er fuldstændigt, idet Bl. F I mangler. Det findes paa det kgl. Bibliotek i København. Det er smukt trykt, rigt - men inkonsekvent - udstyret med Missaler. Dets Størrelse er som Rammen paa Titelbladet viser: lille Oktav. Linjeantallet er - med almindelige Typer: 22, med Missaltyper: 13.1

I Bogen findes to Træsnit. Det ene, paa Bl. F 3v, nf. S. 154, viser Symbolerne paa Kristi Lidelse: til venstre Søjlen, Rebet og Svøben, i Midten Korset med Nagler, til højre Kristi Kjortel Det andet Træsnit, paa Bl. G 4r, nf. S. 158, fremstiller Kristus paa Korset mellem de to Røvere; forneden til venstre Maria med Sværdet i Brystet, til højre Johannes. Dette Træsnit er omgivet af en Ramme med Forsiringer og de lybske Vaabenskjolde.

Bogen er trykt i København af Hans Vingaard².

* *
—
140

Ogsaa Udgaven af *Kirkeordinansen* blev forældet og overflødiggjort, da den reviderede danske Ordinans blev trykt. Den er derfor aldrig senere udgivet, hvorimod den "rette" Ordinans oplagdes mangfoldige Gange¹.

Allerede for et Par Aarhundreder siden, da Lackmann skrev sin Ordinans-Historie, var Udgaven 1539 en stor Sjældenhed². To fuldstændige Exemplarer af den er dog endnu bevaret. Det ene findes paa Universitets-Biblioteket i Kbh., det andet paa d. kgl. Bibl. sst.; efter dette er nærværende Udgave trykt.

Originalen er i Oktav-Format, som Rammen paa Titelbladet angiver (S. 159), Linjeantallet er 23. Missaltyper er som Regel anvendt til Overskrifternes første Linje som i Udgaven nedenfor.

Titelrammen, der ogsaa findes i Hans Barths Tryk af Melanchtons *Instructio Visitationis Saxonicae*, Roskilde 1538, fremstiller foroven Kristus, der prædiker for Folket; forneden Kristus, der sender Apostlene ud.

Bogen er som nævnt trykt i Roskilde af Hans Barth³.

* * *
— — — 141

142

Petrus Palladius til Læseren.

Effterdi at vor kiære aandelige Fader/ Høglerd mand Doctor Joannes Bugenhagenius Pomeranus/ for merckelige sagers skyld begerede aff alle Superintendententer i Danmarck och Norge/ at Enchiridion Lutheri motte bliffue al ene pro Manuali. Da vil ieg aldrig encten tage der nogit fra/ eller legge der nogit til/ men lade det bliffue effter hans vilge oc begering. Dog effterdi att nogle aff Sognepresterne paa Landzbyerne/ ere (diss vær) saa groffue och wforstaandtge/ ath de beklager dem/ ath de icke vide huorlunde de skulle handle Om Lønligt scrifftemaal/ Om obenbare Penitentz/ for obenbare synder. Huorledis mand skal handle || Sacramentet hossde syuge. Och Om Jordeferd etc. Vden de faa det grofflige bescreffuit paa Danske for dem. End dog det staar klarlige nock bescreffuit i Ordinantz bogen. Der fore nødis ieg til ath lade vdga paa Prenten Denne lille bog om forscreffne anickle/ i sæær for seg selff (som tilforn ære vdgaangne i Haandbogen/ aff vellerde mend predickere i Kiøbnehaffn) Anseendis samme Sognepresters groffue wforstaandigbed/ ind til saa lenge den hellig Christelig kircke bliffuer forseet met lerdere oc forstaandigere tiænere i Gudz ord. Det snarlige ath ske/ giffue Gud vor hiemmeliske Fader/ aff sin grundløsse barmhertighed/ vid sin kiære søn Jesum Christum vor Herre och eniste frelssere.

Amen. ||

143

Om lønligt scrifftemaal.

NAar nogne ere det Hellig Alters Sacrament begerendis/ da skulle de det eske/ oc i det mindste begere aff deris Sogneprest. Oc der som det er een mand eller quinde om hues Gudfryctighed Sognepresten haffuer sand vidskaff/ da lade wij det bliffue der vid.

Ellers skal hand tage hannem/ eller hende/ offuer een side/ och vnderuise hannem eller hende/ det beste/ effter som hand formercker hans/ eller hendis/ nødtørffthighed.

Men huilcken som kommer oc obenbarer sig selff i Scrifftemaal/ oc bekiender sig for een syndere eller synderinne/ Den skal mand vide ath fare viislige met/ effter huer deris leylighed/ Wide de synderlige intet ath beklage || sig i/ men bekiende sig for syndere eller synderinne i alle maade som Gud vid dem skyldige. Da skal presten lade sig der nøye met/ och ey begere der nogen ydermere opregneisse aff dem. Men giffue dem tilkiende huad Gudz budord haffue ath betyde/ Huor maangfoldelige deris syndere ere/ meer end de selffue (maa ske) acte eller begribe.

Klage de och nogen besynderlig brøst/ Da skal Presten suarlige laste oc straffe samme synd. Oc sige dem huor mishagelig hun er for Gud. Huor suarlige Gud haffuer tilforn straffet samme synd i andre offuertrædere/ och end nw wil straffe saadant samme i dem/ der som de raade icke bod der paa.

Oc formane samme menniske/ saa ath hand rætter oc bedrer sig i saadan brøst/ Saa fremt som Gud skal ville || forlade hannem det hand allerede haffue syndet oc ilde giørt.

Saa skal oc presten raade saadan een Christen til tolmodighed oc metlidighed/ ath hand gerne ber offuer oc forlader de hannem giøre eller haffue giort emod. Oc legge hannem

fore de ord Christus siger Matt. vi Ca.

Ath lige som wij forlade/ saa vil oc Gud forlade oss.

144

Er det oc ith vngt oc wforstaandigt menniske/ da skal hand forhøre det i de x Gudz budord/ i Troen/ i Fader vaar. Oc ey tilstæde dem til Sacrament/ før end de haffue forstaand der i.

Oc paa det flifte/ offuer alt skal hand trøstelige vnderuise dem i det hellig || Euangelio om Christo/ oc den naade och syndernis forladelse de maa vente sig for hans skyld/ om de hannem ville tro/ effter de ordz lydelsse.

Matt. xi.

Rommer hid til mig alle i som arbeyde oc ere beladde/ Jeg vil vederquege eder Item Marci xvi. Alle de som tro skulle vorde salige.

i. Timot: i. Det er ith sandrugt ord/ oc i alle maade verd ath anamme/ ath Christus Jesus er kommen til verden/ paa det hand || vilde salige giøre de syndige.

Met disse ord oc deris lige/ aff den Hellig scrifft skal Presten trøste den der Scriffter/ oc eske Troen aff hannem/ om hand i saadanne ord tror Gud til syndernis forladelsse/ Oc aff samme hellige ordz krafft affløsse hannem/ oc giøre hannem tryg paa alle sine syndere forladelsse/ vid Jesum Christum oc hans dødz verdskyld all ene/ met denne affløssning.

Effter denne ydmyge bekiendelsse som du bekiender dig for een syndere/ oc tycker dine synder ilde være/ || oc haffue sind oc vilge til ath raade bod paa din brøst/ oc du tror Gud vel/ ath hand vil effter sit egit ord være dig mild oc miskundelig/ Da siger ieg dig til paa Gudz vegne/ ath dig skal vederfaris effter din tro/ oc Gud vil visselige være dig mild oc miskundelig/ och for sin søns Jesu Christi skyld naadelige forlade dig alle dine synder. ||

Om obenbare Penitentz for obenbare synder.

FOr obenbare synder bør obenbare Penitentz/ icke for Gudz skyld/ Men ath menniske som ere bleffne forargede/ encten aff vitterligt mand slæt/ vitterlige forsømd Børnedød/ 145 Obenbare raab/ Mord/ Hoor eller skiørleffnit etc. Maa baade formercke ath den skyldige rætter oc bedrer sig ræt aluorlige/ Och end haffue fryct for ath giøre saadanne groffue synder.

Huilcken saadan da begiærer omgengelsse oc deelactighed met Christne menniske/ i Gudz naade oc det hellig Sacramentis vddelelsse/ den lade wij komme for ossi kircken/ met nogre offueruærindis trofaste mend eller || quinder/ der bæst vide om samme sag/ oc forhøre huorledis den brøst haffue sig. Och da effter syndzens ieylighed straffe den syndige/ och lade hannem vide huor ilde hand haffue giort.

Runde wij da fornømme aff sande ord oc visse tegen/ ath den skyldige fortryder sine synder/ oc wij høre och see haab til bedring/ oc hand eller hun begerer aff Gud sine synders forladelse for Jesu Christi skyld.

Da lade wii hannem i den ydmyge bekendelsse oc gode tro til Gud/ falde paa sine knæ/ och legge haand paa hannem/ oc sige.

N. Effter din hiertens angergiffuenhed for dine || synder/ i denne din gode tro effter det hellig Euangelij lydeisse/ til Gud Faders godhed oc barmhjertighed vid Jesum Christum forkynder ieg dig dine synders forladelsse/ I naffn Faders/ och Sønø/ och Hellig aandz.

De andre sware.

Amen.

Met denne afløssning/ maa nu samme menniske trøste sig i Troen/om hand skulde end staa i liiffuis fare/ || Bliffue landflyctig/ eller oc ds strax. Effter det ord.

Gud siger selff Ezech. xviii.

I huilcken stund ith syndigt menniske sucker for sine synder/ och vender sig aff sine onde veye/ da vil ieg aldrig lenger tencke paa hans synder.

Men for een skellig plict/ oc Christelig tuet ath staa den hellig kircke/ huilcken hand haffuer met saadant ont exempel forarget oc fortørnet/ Maa || mand vel (andre til een redzel) sætte hannem nogen Penitentzis tiid/ effter som synden er til/ 146 ath hand paa een forsagt tiid Faster/ oc leffuer i affhold met sin Mad/ Dricke/ Skiempt/ Lyst oc glæde/ etc.

Oc giffuer sig inderlige til ath høre Gudz ord/ oc gudelige ath bede/ Oc met huad andet hand vid ath giøre Gud oc menniske til behagelighed/ som hand haffuer fortørnet. Saa ath huer kand haffue haab til een sand Penitentz i hannem.

Siden gaa sig frem i Gudz naffn/ oc anamme sig det hellig Sacrament/ naar hand haffuer ladet bede for sig aff Predickestolen. Ath baade Gud oc menniske forlade hannem alle synder. Huilcket alle gode Christne och gerne giøre skulle/ saa som Gud det loffuit haffuer ath altid gerne giøre ville. ||

Huorledis mand skal handle Sacramentet hoss de syuge.

NAar Presten kommer ind met Brød och Vin til den syuge/ Da skal hand først lade folckit vige wd/ oc høre det syuge menniskis Scrifftemaal. Oc vnderuise hannem/ saa som nw tilforn sagt er/ effter hans leylighed. Oc naar hand haffuer tryggelige tilsagt hannem alle synders forladelsse/ effter Gudz ordz lydelsse. Saa skal hand kalde folckit ind igen. Oc lade dem berede ith bord met een reen dug/ oc ith tend lyws skal sættis der paa/ om mand det haffuer. Saa skal Presten legge brød paa patenen/ oc lade vin i kalcken. Naar hand haffuer det giort/ skal hand formane || Først den syuge/ oc saa dem alle/ til een gudelig bøn for den samme syuge. Met disse ord som her effter følge.

Vor Herre Jesus Christus sagde selff/ Matthei xvij Huorsomhelst to eller tre ere forsamlede i mit naffn/ der er ieg mit blant dem.

Huad som helst i bede min Fader om/ i mit naffn/ det skulle i visselige faa.

Der nest skal hand saa sige til dem som ere til stede hoss det syuge menniske. ||

Effterdi ath wij ere forsamlede her i Herrens naffn/ oc skulle ihw komme hans naduere. Saa ville wij i samme 147 Herris naffn giffue denne vor syuge broder eller søster det hellig Sacrament.

Siden skal Presten læse gudelige/ met een klar røst/ oc høgt stemme.

Jeg tror paa Gud Fader altmectige/ hiemmelens oc iordens skabere. ||

Oc paa Jesum Christum/ hans eniste søn vor Herre. Som er vndfaangen aff den helligaand/ fød aff Jomfru Maria. Pint vnder Pontio Pilato/ kaarsfest/ døder och begraffuit. Neder foor til helffuede/ paa tredie dag opstod fra de døde. Opfoor til hiemmelens/ sider hoss Gud faders altmectigis høgge haand/ Dæden er || hand igen kommendis ath dømme leffuendis och døde.

Jeg tror paa den Hellig aand/ Een hellig Christelig Kircke som er helgens samfund Syndernis forladelse/ Legemens opstaandelse/ oc ith euigt liiff. Amen.

Fader vor/ du som æst i hiemmelens. ||
Helligt vorde dit naffn.
Tilkomme dit rige.
Vorde din vilge paa iorden som i hiemmelens.
Giff ossi dag vorth daglige brød.
Oc forlad oss vore skylder som wii forlade vore skyldere.
Oc led oss icke i frestelse.
Men frels os fra ont/ Amen.

Der effter skall hand met gudelighed tage patenen met brødet/ oc gaa frem for den syuge/ oc sige met gudelighed/ || met een klar røst oc høgt slemme/ disse effterscreffne ord.

Vor Herre Jesus Christus/ i den nat som hand bleff forraad/ tog hand brødet/ tackede/ oc brød det/ oc gaff sine discipler oc sagde. Tager hen oc æder/ Dette er mit legeme/ som giffuis for eder/ Dette gjører i min hukommelse.

Oc strax skal hand giffue hannem det. Oc intet sige des emellem/ naar hand hannem det recker. ||
148

Der nest skal hand gaa til bordet igen/ oc tage kalcken oc gaa frem for den syuge/ och sige met gudelighed/ met een klar røst och høgt stemme/ disse effterscreffne ord.

Desligeste tog hand oc kalckett/ effter aftens maaltid/ tackede/ gaff dem/ oc sagde. Dricker alle her aff/ Denne Falck er det ny Testament/ i mit blod/ som vdgiffuis for eder/ til syndernis forladelse. Dette gjører saa offte i drickeret/ i min hukommelse. ||

Saa skal hand giffue den syuge samme kalck ath dricke/ oc intet dess emellem sige.

PAa det siiste skal Presten inderlige formane den syuge/ om den store naade Gud haffuer nu giort met hannem/ Ath hand bliffuer Gud tacknemmelig/ oc varactig i den Christelige Tro/ oc offuergiffuer sig aldels i Gudz hender/ saa ath hand fatter sig een ræt hiertens vilge/ til ath være Gud fylgactig/ ath leffue oc ds hurledis Gud helst er behageligt.

Suorledis de skulle søgis som ere dømde/ eller skulle dømmis. Huilcket oc samme er een viss|| mistundeligheds gierning/ som Hud paa den yderste dommedag vil kiende oc anamme for een god gerning, Matthei. xxv.

Til misdædere som skulle myste deris liiff/ skulle Predickere offte tilgaa/ icke al eniste naar de skulle vldedis til pinen/ men ocsaa ellers tiit tilforn/ ath de kunde snacke met dem/ oc vnderuise dem paa Gudz naadis och yndestis kyndskaff. Fordi ath men saa er ath obenbare syndere nogit nær (som almindelige skeer) forsmaa Gudz naade/ vden de stundum paamindis/ kunde de neppelige indlæris fastelige oc stadelige ath vederkende och anamme Gudz naadis gaffue. Och om Gud || 149 giffuer nogre saa sin naade/ ath de aluorlige bestaa oc bekiende sin tro/ oc begere Sacramentet/ dem skal deth giffuis/ men een dag eller to før de skulle affliiffuis. Men i huilcke saadan aluorlig troes bekiendelse ey bliffuer funden/ de skulle befalis den Herre Gud i vold/ Dog saa/ diss for vden skal intet forsømmis som kand komme dem til Gudz naadis bekendelse/ oc skulle de icke offuergiffuis oc forladis aff Predickeren/ før end de haffue staait deris ræt.

Huorledis ath Jordemodere skulle vnderuisis/ thi mand maa e endelige haffue Jordemodere/ och || end de som ere høffuiste oc Gudfryctige/ haffuendis forstaand i deris embede/ oc som boo paa beylelige stæder ath finde/ saa vel for de fattige som for de rige.

PRedickerne skulle vnderuise Jordemoderne/ som saa ere vdualde oc vdkaarede til ath hielpe syuglige quinder/ Først huilckelunde de skulle sig haffue met dem som ere met foster/ der effter met fructen oc fosterit selff. Først skulle de saa bære sig ath met dem som ere || syuglige/ oc serdelis naar de ere fremmerlige met foster/ ath de kunde hwsuale dem/ oc raade dem til tacksigelsse for den liiffuis benedidelsse som ey vederfaris alle/ oc saa for Gudz besynderlige næruærilsse som der er i Jordemodernes stæd. ii. Machab: vii. For Gudz sande oc visse hielp och bistaand/ huilcken tilkommendis oc vederfarendis bliffuer den som paakalder. Ydermere/ ath de skulle forstaa ath de drøffuelsser som ere i barnne byrd/ ath være ith kaars/ dem aff Gud paa sæt. Gene. iii. Huilcke samme drøffuelsser inden een stackit tiid bliffue omuende til een stoor glæde. Joannis i6. Oc fornømme Jordemoderne ath de som føde skulle ere i fare til deris liiff/ da skulle de raade dem ath 150 være tolmelige/ och giffue sig Gud i vold met alle dem som bære korssit/ men om denne fare || skulle de lade som intet vaare for dem/ vden i altsomstørst nødtørfftelighed/ det er/ naar Jordemoderne formercke ath de quinder som syuglige ere icke kunde met liiffuit vndgaa.

I anden maade/ skulle Jordemoderne saa haffue sig met fructen/ ath de foster som døde ere i moders liiff/ skulle lade være Gud befalede/ och i sandhed lade det intet komme sig vid som død er oc ey fød til dette liiffuis lyws/ men det skulle de vide ath høre til sit embede/ ath de Jo met Gudz hielp giøre sin største fliit oc skicke det saa ath hun som er i barnebyrd kand frelssis oc bliffue vid liiffuit. Oc fornemme de nogle foster ath være leffuindis/ eller oc met nogen legems part vdkomme aff moders liiff/ men saa dog ath de ere nærmeer døden end liiffuit/ da skulle de icke døbe dem (som || pleier ath ske) vden saa er ath de bliffue aldels fødte til verden. Fordi der kand intet igen fødte/ som icke end nu er fød.

Men da skulle Jordemoderne ocde som næruærindis ere/ befale Gud saadant ith foster/ met disse eller andre saadanne ord.

O Herre Jesu Christe/ som haffuer een behagelighed i de børn dig offeris/ oc gerne anamtner dem til det ewige liiff/ Du som sagde/ Lader børnnene komme til mig/ || fordi saadanne hør hiemmerigis rige til/ effter huilcket ord wij offer dig vor frelssere dette barn/ ey bærindis det frem paa vore arme/ men skickindis det met vore bønner for din Guddommelige miskundhedz næruærilse/ bedendis dig ath du vilt anamme det/ och tilstæde ath det maa være befallit til euig tiid den din gienløsselsse || som du oss paa korssit haffuer forhuerrffuit. Amen.

OC hender det sig/ ath barnnet saa døør for vden dob/ da skal mand dog icke alligeuel mistrøste om samme barns salighed/ men haffue ith got hoff effter dette Gudz ord. Lader børnnene komme til mig. Och huad som helst i bede i mit naffn/ skal eder giffuis.

Men om barnnit naar det fød er/ begynder ath komme i liiffuis fare/ da skal strax Jordemoderen befale det Gud/ oc 151 disligist om der er andre Gudfryctige quinder der hoss/ met disse eller saadanne ord. ||

O Herre Jesu Christe/ dette barn effter dit ord offer wij dig/ oc bede ath du anammer det/ oc tilstæder det ath være ith Christet menniske.

Eller saa altsom kortteligste.

O Herre Jesu/ anamme dette barn.

Och strax skal det Døbis met disse ord.

Jeg døber dig i naffn || Faders/ oc Søns/ och Hellig aandz.

Amen.

OC om barnnet haffuer icke faait naffn/ for den hast som paa ferde vor/ da maa de siden giffue det naffn. Al eniste skal det bærnis til Templen/ ath samme barns daab maa stadfestis aff Rircketiæneren/ i deris næruærilsse som tilstæde vore der det døbtis/ och det vidnede oc tilstode.

Men ingelunde skal det døbis igen/ paa det wij skulle icke støde oss paa den gantske Hellige scrifft/ vden saa er/ ath der kommer tuilsmaal paa daaben/ effter ath vidnene ere athspurde och offuerhørde/ som

før er sagt. ||

Huorledis ath Syuglige kvinder skulle vnderuisis aff Predickerne/

Thi ath saadanne Syuglige kvinder ere de sande Gudz kar och redskaff. Oc dess fremmer mere de ere met foster/ diss

ydermere skulle de met gudelig bøn Gud befalis.

OVinder som ere syuglige/ skulle grandgiffuelige vnderuisis aff Predickerne/ ath de diss emellem de ere saa suare met deris foster/ skulle offte venye sig til/ ene eller met deris Hwsbonde/ e da och da ath befale den Herre Gud fructen oc fosterit hun bær/ met disse eller saadanne andre ord. ||

Wij tacke dig altmectigste euige Gud/ for denne din benedidelse/ oc bede dig Herre Jesu Christe/ ath du vilt lade denne fruct være dig til euig tiid befalet/ Oc fordi ath du 152 befalede at børn skulde offris dig/ offre wij oc dig denne fruct met vore bønner. Der fore anamme den/ och deel met hende dit dyrebar blodz euige fruct. Amen. ||

SAadanne børn/ saa effter deris vilkaar Christo effter hans egit ord offrede/ om de end ds i moders liiff/ skulle de ey holdis for fordømde menniske/ men der skal haabis visselige om deris salighed/ som Jødernis børn der døde w omskorne før den ottende dag/ ey dømdis ath være fordømde/ paa det ath kvinderne skulle vide der effter sig icke ath være i dieffuelens mact/ som mand her til dagie meente i vanwittighed om Gud/ oc vantro/ end dog ath de meer frestis end andre. Fordi det gjør dieffuelen/ ath hand kand komme kvinder til ath hade det kald/ vid huilcket de ere Gud almæst behagelige/ i. Timoth. ij.

Fremdelis ath end dog ath de ere fri aff den Mosaiske lowis beuaring/ oc ey haffue behoff ath ledis i kircke aff Presterne/ da skulle de alligewel/ || som seduane haffuer væritholde sig hjemme/ Om det icke er behoff for legemens sundhed/ da skal det alligeuel ske almæst for een tuct oc høffuiskhedz skyld/ ath de icke skulle være andre til ont exempel/ oc der offuer ath børnnenis sundhed ey vel forsees.

Een maade/ effter huilcken Alters Sacrament skal delis met Christne meniske.

DEnne Sacramentis metdelelse/ er deris stadfestilsse som tro/ Ja end oc ith pant/ huilckit som bær vidnesbyrd til/ ath oss antuordis de ting som ere oss iætte i Euangelio/ som er syndernis forladelse/ rætfærdighedz tilregnelse/ oc enigt liiff. ||

DE som ere anammendis Sacramentet/ skulle altid oc huer sted anamme det vnder begge partte. Oc om nogre ere skrøbelige i troen/ det er/ de som icke driste dem til ath anamme det saa/ eller oc om de icke end nu vide huorledis 153 det haffuer sig der om/ de kunde vid flitige Predickere end al eniste paa tre maanedes nock indlærie om Christi indskickelse/ saa ath de oc selffue faa vilge til ath anamme det saa/ mest naar de see andres exempel. Men ellers om de icke ville være hørige oc lydige/ da skulle de icke dømmis at være skrøbelige oc vanuittige/ Men forherdede oc egen vilgeske krighaarde mod Christi skick oc indsættelse.

HUert aar altid/ tøsuer skulle de forkyndis obenbare aff predicke || stolen/ som skulle skydis fra det Hellige Sacramente/ som paa palme Søndag/ oc den fierde Søndag i Aduent.

Til det hellige Alters Sacramentis deelactighed/ som al eniste dem til hør der tro/ skulle ingen tilstædis/ icke end af de som troen haffue/ vden saa er ath de først bete dem for kircke || tiæneren/ oc bede om Sacramentens deelactelse.

Siden skulle de oc end icke alle tilstædis som der om bede/ vden ath de tilforn haffue gjort skel for deris tro/ oc suarit til de spørsmal som ere om denne naduere/ Vden ath mand ellers vid dem ath være nock hele

oc for vden brøst paa saadan lerdings vegne. ||

Oc om - - - - -

[231. F I mangler.]

Der for vden/ galne menniske/ och wfornehmstige børn.

ALLersiist/ Alle som i obenbare laster forfærdelige leffue/ som ere Hoorkarlle/ Hoorkoner/ Skørleffuere/ det er alle de som ligge i boleri/ oc i ith slæmt wkyskt leffnet/ Aager karlle/ De som dricke sig altiid drucne/ || De som bande och suerge/ och tale ilde paa deris ieffnchristen.

De som giøre andre wræt oc forfaang.

OC aller mest/ Gudz ordz bespottere/ oc foractere/ som obenbare och for vden rædsel føre ith syndigt leffnit/ oc dog alligeuel sige oc rose megit stort aff Euangelio. ||

154

SUMmen. Christi disciple/ som haffue beteet dem for fircke tiænerne/ de som ere offuerhørde/ oc haffue tilstait det dem bør/ oc der offuer leffue som Christne menniske bør/ oc de som ere afløssde/ och icke bort skudne/ skulle haffue deelactighed i det hellige Sacramentis anammelsse. ||

Oc skulle først mendene frem gaa/ och saa quinderne.

Huorlunde ath de forherdede skulle vdlyckis fra Christne menniskers samfund/ det er/ ath sættis i band.||

SAadan fraskyudelsse vd aff den Christne menighed/ er den aller siiste lægedom i den Hellige kircke/ til ath komme emod last och skendsel met/ det ath forhindre/ oc der fore skal det hart paa holdis i denne siiste tiid.

HVo som helst der findis obenbarlige ath være obenbare laster vnder giffne/ oc der met fortørne den hellige Kircke/ som er Hoorkarlle/ Hoorkoner/ Skiørleffuere etc. Oc efter ath de een tiid oc een anden tiid ere paa mintte/ ey ville tage sig ith andet sind fore/ men hordnackede bliffue fremturendis i deris ondscaff/ de skulle holdis for Hedninger och fordømde menniske. Matthei. xviii. Och ey skulle || til deris større fordømmelsse tilstædis ath anamme Sacramentet/ saa lenge som dem icke fortryder deris onde gierninger som de obenbare bedreffuit haffue. Dog maa de tilstædis ath høre Predicker.

155

Diss emellem skulle de dog vindskibelige paa mindis ath frycte Gud/ och ath de ey foracte Predickernis dom/ som paa all Christen menighedz vegne/ efter Gudz ord dem befallen er/ paa det/ ath de ey skulle opuecke mod sig een store Gudz dom/ och ey skulle vende den Hellige Kirckis moderlige reffselsse sig til euig fordømmelsse.

Fordi/ Huad som helst Predickerne saa efter Gudz ord sige aff for een ræt/ det holder Gud fast oc wryggeligt. ||

MAa wii da alligeuel/ i de ting som verdens regement och omgengelsse paa lyde/ være i selscaff met den som er sæt i band/ for den menige rolighed oc fredsommelighedz skyld/ Men dog skal icke handles met hannem/ som met een Christen broder/ paa det hans wdyd oc ondscaff skal ey leggis den Christne menighed til skendsel.

DE andre ting som ere/ ath skoffe/ Hør verdzlig Offrighed oc regemente til./ Fordi Gudz bespottere Hoorkarlle och Hoorkoner/ Jomffru krenckere/ Kircke røffuere/ oc de som skøtte intet om det som got och helligt er/ men falde met offueruold oc mact paa kirckernes gotz oc tilliggelsse/ de falde icke || eniste vnder band/ men oc saa vnder suerdsens ræt/ Och suerdit/ det er verdzlig øffrighed/ er kircken saadan bistaand plichtig/ paa det/ ath hun der met kand bliffue i fred oc rolighed.

Um Jorætera.

NAar nogen bliffuer kranck oc ligger syug hoss oss/ da lade wii ske almindelig bøn for hannem den stund hand ligger. Døør hand i Gudz naffn/ da lade wii icke ringe for hannem/ før end Liget bæris til graffue/ da raade de och der fore som ere samme Døde menniske || anrørinde/ om de ville lade ringe eller ey/ och gjøre effter Ordinantzens lydeisse/ och saa ath lade børnnene gaa der fore met Gudelig sang/ och opuecke de leffuinde til ath tencke paa døden/ oc ath gaa til graffuen och høre den formaning som der gjøris.

156

Naar liget er da kommet til graffuen/ saa legger mand det strax neder/ och Presten kaster tre skulffue muld der paa/ met disse ord.

Aff iorden æst du/ och til torden æst du kommen/ Men Gud vil opreysse || dig paa den yderste dag.

SAa lader hand skyude graffuen til. Och da gjør hand een føye formaning/ aff huad text hand vil/ effter som leyligheden da begiffuer sig.

Paa det siiste syunger hand met almuen.

Du ypperste trøstere i al vor nød/ etcet.

157

Register offuer denne lille bog.

Om lønligt Øcrifftemaal. A. ij.

Om obenbare Penitentz/ for obenbare synder. B. i.

Huorledis mand skal handle Sacramentet hoss de syuge. B. iii.

Huorledis de skulle søgis som ere dømdede/ eller skulle dømmis. C. iii.

Huorledis ath Jordemodere skulle vnderuisis. D. i.

Huorledis ath Syuglige quinder skulle vnderuisis aff Predickerne. E. i.

Een maade effter huilcken Alters || Sacrament skal delis met Christne menniske. E. iii.

Huorlunde ath de forherdede menniske skulle vdlyckis fra Christne menniskers samfund/ det er/ ath sættis i band. F. iii.

Om Jordeferd. G. i.

Prentet i Kiøbenhaffn/ aff Hans
Vingaard/ den xxiiij. dag
Septemb. Aar. etc.

1538

H G H V D.

158

159

160

Danmarcks Norges Slawes oc Gottes konning/ Hertug i Slesswig Holsten Stormarn oc Dytmersen/ Greffue i Oldenburg oc Delmenhorst/ helse wore Rige oc Hertugdøme mz naade frid oc lycke aff gud.

Efter at Gud haffuer well stillet denne orlow oc bulder som nu fast werit haffuer/ oc foet oss wor herre faderfaders oc herre faders rige at regere/ da er dette dett helste wij vilde/ at wij modte ophielpen den forfaldene Christi lærdom oc rette dyrckelse/ huilckett wij well lenge haffde gerne seett vore vndersotte til gode/ intil det nu er goet for seg/ Christ haffue lob. ||

Dij wij haffue ladt forsamle prester oc predickere/ som lære vdi kirckerne offuer Danmarkcs rige oc vore Hertugdøme/ oc befole/ att de oss skulle bescriffue en rett helig Ordinantz/ den wij kunde tage i vort beraad. Oc den samme toge wij/ oc senden bort till werdige fader Docter Morten Luther/ ved huilken Gud haffuer aff sin mildhed oc barmhiertighed vdi disse siste tider igien send oss Christi helige oc rene Euangelium. Saa ansaa han samme ordinantz mz de andre viise mend i scrifften/ som i Wittemberg ere/ god oc ret at vere.

Men paa det/ at det modte gaa des rettere til mz denne helige handel/ da haffue wij begieret aff Høgborne første Johan Frederick Hertugen aff Saxen/ kørførste etc. vor gode wen/ att hand hiid sende oss elskelige Hans bugenhagen aff Pomern/ en Doctor i den helige || scrifft/ Hues samme wise mandz raad oc tilhielp wij met wort raad hafue brwgt/ til att fuldgjøre denne helige ordinantz/ at mand skal wide oss icke at haffue werit sielffraadige eller fremfusinde her vdi/ men haffue brugt saa mange oc saadane tilhielpere.

Der samme Ordinantz wor nw bleffuen fuldkommen/ da indførde wij hende wed wor Cancellere for wort menige Riges 161 raad/ saa beiaede de/ oc toge wed aldt det samme Ordinantz indholder/ alleneste wore de det begierende/ at predickerne modte paamindes/ at de met det første wilde fare lempelig vdi den Christne meenhed met de syndere/ huilcke met tiden kand formenes det helige sacrament. Oc huo wilde ey lade seg dette behaffue? om han ellers er een Christen/ effterdij her tracteres dog intet andet end det pure Euangelium/ ocsaa Sacramenterne effter Christi || egen indskickelse/ Sang oc helige lectier/ om en erlig samquem til predicken oc det helige Sacramentes tildelene/ Huorledes vngdomen maa optuctes vdi bogen oc gode konster/ til guds helige ord oc den helige scrifft/ Huorledes tienerne i den helige kircke mue bliffue wel forsygede/ Scholerne holdes wid mact/ de fattige haffue syn rycht/ at børnelerdomen maa vere vdi alle huse/ at ocsaa bondebørn mue nw her effter wide/ det ey alleniste bønder/ men ocsaa ædele mend/ Ja wel konger oc Førster haffue icke sielf her til dags wist/ for huilket de skulle staa Christo til rette/ som seg haffue berømet den helige kirckes hoffueder/ oc haffue dog taget seg sielff och syn egen nytte wore. Huad kand nw her aff were mishageligt? Huo wil sige noget her aff at were/ det Christne menneske skulde ey sielff hiertelig gerne see gaa for seg? ||

Men at mand ey skal mene oss at haffue aldelis her vdi brugt ander mande tycke/ da bekiende wij mz stor tacknemhed/ at gud aff syn godhed haffuer end ocsaa giffuet oss nogen forstand vdi det helige Euangelio. Saa ville wij nu sige denne vor tycke om denne Ordinantz.

Tho honde stycker forhandles her i denne Ordinantz/ Det ene hører Gud alleneste til/ som er det/ at wij ville haffue Guds ord/ som er logen oc Euangelium/ retsindelig predicket/ Sacramenterne ret vddelt/ børn vel oplerde/ att de mue bliffue vdi Christo som indi Christum ere døbte/ at kircketienere/ Scholer oc fattige folck mue forsyrges syn føde. Sodant er icke vor Ordinantz/ Men der met ville wij tiene vor Herres Christi Ordinantz/ Huilcken er vor eni(g)ste || lerre oc mester/ saa vel som vor enigste frelsere oc visse salighed/ om huilcken 162 fadern roffte/ oc sagde/ hører denne. Som hand ocsaa sielff siger/ Mine faar høre myn røst. Den fielff samme haffuer obenbaret oc giffuet oss Euangelium indi verden/ huilcket tilforn haffde verit aff euighed vdi Gud skiult/ oc det beføl hand at predicke for alle Creaturer/ Saa indstictede hand oc doben oc det helige alters sacrament/ huilcke hand beføl at vddele oc annamme lige effter den samme syn egen indstictelse/ oc ey anderledis. Emod det Euangelium oc den Chrifti indstictelse skal mand ingen høre eller skiødte oc ey nogen Engel aff himmelen/ som Paulus tør sige/ ia som Christus ocsaa sielf siger/ mine faar kiende ingen fremmede mands røst/ men fly derfor. || Hui wilde wij nw were saa dorlige? at wij wilde her vdi forbye noget Concilium/ oc (maa skie) her forinden ds i wor wantro oc vgudelighed/ Concilia eller menneskelige Ordinantz konde intet her gøre mod Guds ordinantz. Der som de Concilia wilde fordøme diefflsens lerdomme oc Antichristelige skicke/ aff huilke wij her til dags ere bleffne bedragne/ oc wilde befalle att predicke Euangelium retskaffelig/ oc lade Sacramenterne wddeles effter Christi egen indskickelse/ oc den Aposteliske lerdome/ saa som wij nw gjøre met dette wort concilio oc ordinantz/ da modte de io were vgudelige oc ingen Christne/ som dennem icke annammede/ men sodant hafue wij lenge alt forgefues bid efter.

Nw wille de wel sige/ wij formene icke Euangelium/ men i skulle dog forbiye wor dom oc sigelse paa

eders || lerdøm. Der suore wij saa til/ at wij skiødte intet der om/ at de saa skuffis med sodane ord/ oc dicte sodan snack/ wij hafue det rette sande Euangelium/ som predicker de beslagene Samwittigheder synders forladelse forgieffues/ alleneste for Christi Guds søns skyld/ som bleff hedengiffuen for oss/ Oc naar wij saaledes ere skildte wed synden/ da regnes wij retferdige for gud/ ere Gudz børn oc arffuinge til det ewige liiff/ oc aldt det gode Gud haffuer/ huilcke Gudfader wil ewindeligh elske vdi syn elskelige søn/ den wij formedels troen haffue annamet. Den samme haffuer fadern giffuet oss/ hui skulde hand ey ocsaa giffue oss aldt andet godt met hannem? Andet Euangelium 163 haffue wij icke. Men for dette Euangelio/ aff huilcket Gud prises oc æres/ haffuer det Antichristelige Parti foet oss Diefflsens lerdømme/ som lære oc predicke || løgn vnder skrømteri/ saa att hun drabelig siunes at vere en sand gudz tjenste/ der haffue de foet oss plict oc bod for synden/ Statuter/ Klosterregle/ Obseruantzer/ Afflad/ Pilegrimssgang/ Brøderskaff/ deres optencte offringe/ deres weyerstyggelighed i messen/ Skiersild/ Weyde vand/ beskickedede fastedage/ vnytrige Prestetider/ Vigilis for de døde/ Helige steder/ Klockedob/ Smørelse/ Ragelse/ wyede kleder/ deris vrene renliffuenhed/ deris forsorne ecteskaf/ huilcket gud dog haffuer skicket oc indstictet/ forbøden mad/ Christi blodz kalck den de haffue forbøet. Hellens paakald/ den misbrug de haffue indfördt vdi alle gierninger oc Ceremonier/ wed huilcke de haffue lærdt oss att forlige oss med gud oc gøre plict oc bod for synden/ oc saaledis forhwerffue synders for ladelse. ||

De sagde seg wel at kiende gud/ som Paulus scriffuer/ men met sodan lerdøm oc handel nectede de det rette sande Euangelium/ Jesu Cristi blod/ oc gudfaders barmhiertighed/ der de icke lode synders forladelse bliffue forgefues alleneste for Jesu Christt skyld. Disse Antichristelige løgner sende wij nw diefflen hiem igien/ deden de ere komne/ oc giffue gud ære/ i det wij tage wed Christi sande Euangelium. Saa lade wij oc Sacramenterne giffues oc annammes ret lige effter Christi egen indstictelse/ Ja dennem tage wij aff wor Herre Jesu Christo sielff endog vdaff tienerns haand/ lige som wij oc annamme Euangelium aff hannem sielff/ endog igiemen tienerns mund som det forkynder.

Huad fadtes oss nu? att wij ey || haffue det sande Euangelium effter wij ere nu ved troen til Christum forligte med gud/ oc ere giordte til gudz børn. Saa bekiende wij nu det samme som wij tro/ wij lære oc vore børn lige saa/ wij paakalde/ wij bede/ vij tacke gud/ oc høre gudz ord/ der bliffue wij voractige vdi/ det er oc den sande gudz dyrckelse effter de try første bud.

Ocsaa lade wij oss lære om gode gierninger oc ett 164 christeligt leffnet/ om tolmodighed vnder det helige korss/ om lydelse/ oc att christne folk haffue icke vden een low at leffue effter/ som er kierlighed/ vdi huilcken huer effter sit kald tien andre syne neste/ oc er der wis paa/ att hand gjør Christa til tjenste/ dett han sodane andre gjør/ Gud giffue oss naade til/ att gjøre sodane gode troens fructer bequommelig/ andre til gode oc i rette tiide. ||

Dette haffue wij nu her til sagt om de stycker som høre til gudz Ordinantz oc skick/ huilken icke skal kaldes vor/ icke heller skal aff nogett menniske krenckes oc offuertredes. Oc den befalle wij att holde/ att wij der med ville lyde vor Herre Jesu Christo/ som den saa haffuer skicket oc befallett/ hannem till ære/ oc oss sielff till salighed.

Men det andet stycke i denne Ordinantz maa kaldes att vere vort/ fordij der vdi maa wel somt/ gud intet emod foruandles/ endog det ocsaa gud tilhør/ som er huad wij haffue skicket om personer/ tiid/ sted tall/ mode/ prestetiider/ sang oc Ceremonier/ om visitatz/ om en ærlig samquem etc. icke foruden skiellig sag/ oc ey med nogen synderlig helighedz mening/ men den sande gudz Ordinantz/ der før er omtald/ till tjenste/ at den modte des bedre med bequem || hederlighed holdes/ dij aldt sodant skal tiene guds ord. dij huo wilde nu her effter i sodant ett Euangeliske lius begiere hyne vnyttige oc forfengelige Ceremonier? som oc haffue vrang mening paa seg om Guds dyrckelse oc retferdighed/ huilke mand pleyer at holde for Gude tjenste/ oc sodane gode gierninger de fortienste skulde hafue met seg/ emod Troen til christum oc Gude riges Euangelium. Wif haffue her effter vel nog att gjøre met de rette nødtørtige gode gerninger/ att wij tørre ey bewore oss med sodant klammer oc vnyttigt tingest.

Dij biude wij alle wore vndersotte/ Ehuad stat de ere vdi/ at de anname oc huer paa syn mode holde oc bewore denne Guds oc Wor Ordinantz/ den wij her nu haffue ladt vdgaaff Prenten/ Ocsaa wore lensmend oc Superattendenter/ at de mz det første de konde/ lade gaa for seg || bode vdi kiøbsteder oc paa landzbyrene det som her beskicket staar. Oc 165 tenker det wed eder sielff/ at effterdij de forskaffe seg sielff en dom oc fordømelse/ som Paulus siger/ huilke den guds Ordinantz ere modstandige/ som staar ickun vdi en verdzlige mact oc øffrighed/ huor meget ydermere de da mon fordømme seg selff/ som foracte den gudz ordinantz/ som er wor Herres Jesu Christi Euangelium/ eller oc det ere modstandige. Huilket Moses haffuer ocsaa tilforn kundgiordt/ huilcken som icke hører den Prophet christum/ den wil ieg heffne offuer/ siger herren.

Icke skulle end helder wij ladet bliffue vstraffet der som nogen fordrister seg til aff egensindighed at staa emod noget vdi denne Ordinaantz/ dij wij haffue icke end helder den mact oss er aff Gud giffuen tilforgieffues. Wor Herre Jesus Christus bewore eder Ewindelig.||

Giffuet paa wort Slaat i Kiøbenhaffn Aar effter Guds byrd
M.D. xxxvij. Den anden dag i Høstmonet der
Superattenderne bleffue wyede oc
offuerlyst for skickede til Stictene.

Ecclesi. xij.
Frychte Gud/ oc holdt hanss bud/
dij det hør huert menniske til. ||
166

En god ordinantz oc kirckeskick er begreben synderlig vdi desse vi stycker.

Det første er lærdomen

Att der maa vdkieses gode skickelige predickere/ som konde retsyndelig predicke Euangelium/ bequemmelig
vddele sacramenterne/ oc rett skickelig forklare børnelærdomen/ som ere de X. bud/ troens articler/ Pater
noster/ oc sacramentens brug/ for de vnge oc wfulkomne christne.

Det andit er Ceremonier oc vdwortis kircketienste

Att der maa forordenes nyttelige oc endrechtige skickelser offuer alle sognekircker/ at de enfoldige ey mwe
forarges aff nogen wliglighed i nogen saadan handel. ||

Det tredie/ er Scholerne

Att der tilskickes gode bequeme scholemestere vdi kiøbstederne/ oc smaa steder/ huilcke med rett
skickelighed kunde oplere vngdomen i alle maade.

Det fierde/ er en menig Riste

For kirckens tienere oc de fattige/ att der maa were att forsørge kirckens tienerne deris nering vdaff/ ocsaa
de fattige mwe bliffue holpne.

Det femte/ er om superintendenter oc deris probster

At der mwe were saadane som kunde holde tienerne wed deris embide/ oc see til med/ at alt ting maa alle wegne gaa skickelig oc ret til. ||

Det siette er om bøger

At gode sogneprester mwe haffue att drage nogit merckeligh rett sand gudelighed vdaff/ oc ey bliffue snart vforseendes forgiffne aff nogle onde bøger/ huordane mange ere allerede vdgangne/ ocsaa daglig io flere vdgaa.

167

**At komme nw til det første/ som er
lærdomen/ Huilcken oss til wor salighed tien/ wed huilcken Gudz
welgierninger/ de Christus oss haffuer forhuerffuet/
vdkyndes for folck/ oc vddeles ibland
alle dennem som tro. ||**

SAa indholler da samme lærdom synderlig tre puncter/ Først dett hele Euangelij predicken/ huilcken der hoss ocsaa hart kreffue sand penitentz oc bedring/ troen oc hindes fructer/ som ere gode gierninger.

Den anden/ Sacramenterne skickelige oc lowlige indskickelse oc brug/ huilcke ocsaa kreffue en sand penitentz/ styrcke troen/ oc paaminde oss om troens fructer.

Den tredie/ en enfoldig forklaring paa børnelærdomen/ wed huilcken der klarlig wises vdi huad maade mand skal rette oc bedre seg/ giffues kundskaff paa synder oc gode gierninger/ oc wises bode huilcken den rette sande tro er/ oc hurledis wij hinde mwe offuerkomme.

Framdelis/ skal nw denne hele || Euangelische lærdom alle wegne were reen/ wis oc endrechtig hoss alle/ oc for ald ting skal her med fliitt oc retskaffenhed/ trenges hardt ind paa den artikel om menniskens retferdighed/ at huer maa forstaa huad troen er/ oc huad hun vdretter/ hurledis wij hinde offuerkomme/ oc huilcke lunde menniske worde retferdige/ ia ocsaa huad mening predickerne skulle sielff der om haffue/ oc hurledis de predicke skulle.

**Her wille wij nu fortelle nogre synderlige
articler/ til huilke mand/ som til oprindelige vdflud/ maa vdi
predicken haffue synderlig tilfluct/ att talen ey maa hiid oc
diid huige/ oc haffue huercken hoffuet eller hale/
som ere desse effterscreffne. ||**

Om Gudz low oc gudfructighed

Om Euangelio oc troen til Gud

Om penitentz/ huorledis mand seg skal rette oc bedre.

168

Om korsset.

Om bønen.

Om gode gierninger.

Om den frij willie.

Om den christelige frihed.

Om gudz ewige forsiun.

Om menniskelige paafund.

Om øffrighed oc herskaff.

Om ecteskaff.

Om hellene. Om faste.

Om billeder/ oc saadane. stycker flere/ at predickerne ey forstøre enfoldige folkes sind med nogen vfornomstig predicken/ oc kiyse dennem saa fraa Euangelio.

Huilcke wij oc her wille haffue paamindte/ att de were worlige/ oc for ald ting see seg wel for/ naar de tale om gudz ewige forsiun/ om den christelige frihed/ eller om saadane || andre troens articler/ som langt oc wiidt offuergaa menniskelig forstand/ vdi huilke article menniskelig skiel lader seg ocsaa ledtelig forarge. Ocsaa skulle de tage seg wore/ at de ey forklare oc handle nogit som mørckt oc vforstandeligt er/ vden de oc skienbarlig nødes til. Huilket de ald sammen aff gudz naade mwelig wel bekomme/ Om de ellers idelig ere vdi gudelige bøner/ oc med fliit bede Gud/ oc ere windskibelige til att lese gode bøger/ oc synderlig for alle andre articler lære mz ald fliit den/ om synden oc synders forladelse.

Nu staar sacramentens retskaffne tildelelse/ oc børnelærdomens enfoldige vdleggelse her paa/ at sacramenterne lige effter gudz ord vddeles/ oc børnelærdomen lige saa med beskedenhed forklares/ Ocsaa wille wij oc biude/ at sodant skal skee lige eens hoss alle. ||

Nw ere der aff Christo indstigtide ij Sacramenter/ Doben oc Herrens nadure/ om huilcke bode der læres vdi børnelærdomen/ dog regner mand dette for det tredie/ som kaldes penitentz/ det er bod oc bedring/ nar een syndere bekender seg sielff/ oc fortryder syn wildfarelse oc synd/ oc tager saa affløsning formedels Euangelium/ oc kommer igien til den pact han haffuer giort med Gud i doben.

169

**Det andit stycke er om Ceremonier/
huilcke ere fodane skicke vdi kircken/ som ere menlig
optagne for en god skickelighedz skyld/ forvden ald
retferdighedz oc nødtørtighedz mening.**

- En skick om børnesang i kircken. i.
- Huorledis messen skall holdis for folket. ij.
- Om Gudz ord at predicke iij. ||
- Om att døbe børn iiij.
- Om att afløse v.
- Om att berette folk vi.
- Om att holde heligt vij.

- Om at giøre ecteskaff viij.
- Om predickere at besckice ix.
- Om at bandsette de forherdede x.
- Om at besøge de siwge xi.
- Om at were hoss dennem som skulle affliffues xij.
- Om at iorde ligh xiiij.
- Om at vnderwise iordemødere xiiij.
- Om at lære quinder i deris barnefødsel xv.
- Om hworledis mand skall handle med de quinder/ som deris egne børn ligge ihiel. xvi. ||

Først om børnesang/ oc lessning i kirckerne/ at wenne dennem der med til den helige scrifft/ huor Vicarierne wel ocsaa mwe were til stede/ huilke endnw nyde sine prebender/ men dog lade seg aff scholemestern raade.

Om søgnedage fraa viij. eller ix slætt/ naar det ringer/ mwe børnene effter sedwone søge kircken/ oc som tho børn haffue begyndt antiphonet/ saa skulle Chorene mod huer andre siunge effter samme antiphens tone iij otesangs psalmer/ Eller oc fære/ effter sogneprestens tycke/ at børnene ey beswaares med alt formegen sang/ oc der til med een part aff de xxij vdi den psalme/ Beati immaculati/ med Gloria patri 170 etc. oc ald tiid naar den forscreffne || psalme Beati etc. er vde/ da skal mand een sinde i hindes sted siunge den psalme Quicumque vult saluus esse/ oc siden tage antiphonet igien/ oc siunge det vd. Strax effter Antiphonet er vdsiunget/ naar der icke predickes/ da skal ett barn/ i den sted som Capitelet pleyede at leses/ aff det ny testament begynde en latine lectij med denne begynder. Lectio sancti Euangelii Matthei capite Primo/ oc enden saa som prophetierne pleyede att endes. Der mand saa wil/ da maa en anden oc lese een/ Ja wel ocsaa den tredie des ligeste/ om det saa godt siunes/ dog paa Danske lige det sielff samme/ som de første tho siunge paa latine.

Effter samme Lectij mwe de begynde en dansk sang eller oc Benedictus || med et antiphen/ om de saa wille/ Siden skulle børnene falde paa knæ oc sige/ Kyrie eleeson/ Christe. Kyrie etc. oc lese pater noster.

Der nest skal een aff tierne sige/ Ostende nobis domine misericordiam tuam/ med syn gienswar aff Chorit/ Saa Dominus vobiscum med Collecten/ paa det siste siwngne børnene/ Benedicamus domino.

Oc der som da nogle ere/ de for nogle merckelige sager/ hwilcke der tilkiende giffuis/ begere at beretes/ saa mwe de wel bliffue berette/ eller oc effter predicken/ om der skal worde predicken/ Dog skal der were skinbarlig nødtørtighed paa ferde/ paa det at den menige nadre ey maa siunes at foractis der med.

Lige sammeledis om samme søgnedage fraa ij. eller iij. slætt/ naar det ringer/ maa mand lige saa siunge iij. eller oc fære afftensangs psalmer || effter antiphons tone/ vnder tagen den part aff den psalme/ Beati immaculati.

Framdels skulle oc børnene siunge lectier for Capitelet aff det gamle testament/ med den wonlige begyndelse oc ende/ saaledis/ Lectio libri Geneseos capite primo/ etc. der effter søgnedags Hymnen/ Siden en dansk sang/ eller oc Magnificat med et antiphen/ oc saa endes det/ lige som om morgnen.

Om helige dages aftener/ oc om helige dage til afftensang maa ald ting giøres oc wed den samme maade/ men da skal effter Lectierne siunges ett Responsorium med Gloria Patri/ 171 siden hymnen/ oc effter hinde Magnificat med ett antiphen/ paa det siste/ Nunc dimittis foruden tone/ oc saa endes det som her tilforn.

Til otesang om søndager oc helige dage/ skulle for predicken siunges || iij Psalmer eller oc fære/ oc ij parter af Beati immaculati/ med ett antiphen. Effter huilcke børnene skulle mz medelmode røst foruden tone oplese børnelerdomen/ saa dog/ at scholemester begynder først paa huer part/ saaledis at siunge for/ først. Hec sunt precepta domini dei nostri. Siden tage børnene det andet langsommelig een det ene/ een anden det andet saa. Ego sum dominus deus tuus/ non habebis etc. ij. Scholemester. Hij sunt articuli fidei nostre. Siden børnene een effter anden/ Credo in deum patrem. iij Scholemester. Hec est oratio dominica/ Siden børnene effter huer anden/ Pater noster qui es in celis/ sanctificetur nomen tuum etc. iij Scholemester. Hec est commendatio sacramenti baptismi qua mandauit Christus vt in ipsum baptizemur dicens. Siden børnene effter huer || andre/ Ite in vniuersum mundum. v scholemester/ Hec est promissio vsus et donatio clauium

ecclesie/ Siden Børnene. Ait Jesus/ Tu es Petrus/ et super hanc petram etc. vi scholemester. Hec est institutio sacramenti corporis et sanguinis domini nostri Jesu Christi. Børnene dominus noster Jesus Christus.

Effter denne børnelærdom mwe børnene/ om saa teckes/ lese lectierne/ effter lectierne maa ett Responsorium siunges/ oc børnene mwe siunge werset med Gloria patri/ siden/ Te deum laudamus/ oc endett effter sedwone.

Om søndager oc helige dager skall ald ting giøres vdi afftensang lige som om heligedags afften. Men der som sangen forlenges saa meer end nytteligt kand were/ for predicken der skee skall/ da maa sognepresten till kircken || handle med scholemestern/ att han lader somt staa tilbage.

Framdels wille wij oc biude/ at vdi domkircker oc kloster skal ald ting lige saa holdes med all Gudz tjeneste/ oc ey de skulle lese nogle prestetider vden de tempore/ Men tage seg for alt tins nøye wore for att siunge nogit som kan were den helige 172 scriff emod/ Ja her see bispen eller Superintendentens flittelig til/ att her andit intett skeer enten i domkircker eller kloster.

Wij wille lade bescriffue dennom en skick for seg sielff vdaff den helige scriff/ huorledis de skulle siunge de vij dags tiider/ oc den lade trycke sist i den latinske ordinantz/ Att de aff Bibelen mwe øffue seg vdi Guds ord. ||

**Huorledis Messen skal siges i almindelighed
for folket/ dij alle andre altermesser afflægges aldels/
oc all eneste een holdes mene for dennem/ som seg wille lade
berette/ fordi messen er dog intet andet/ end Herrens naderes
brug/ til att trøste de skrøblige samwittigheder/
oc at forkynde Herrens død.**

SAa skal der nu holdes een høgmesse om søndagen/ for dennem som wille lade seg berette/ vdi de wonlige messekleder/ offuer ett brid altere/ med wonlige kalck oc disk/ oc tende liws.

Canicherne/ oc sønderlig de/ hues domkircke icke er nogen sognekircke/ mwe holde paa latine een søndages messe/ om der ere de seg lade berette/ || den tiende messe wille wij de skulle platt offuergiffue/ oc saa mwe de forkynde Herrens død.

Her skal mand achte/ at pater noster oc ordene som lyde paa nadern/ bliffue lest paa danske/ saa wel i domkircker som i andre/ effter som det dennom bliffuer forscreffuet.

Tienern/ som messen skal holde/ skall falde paa knæ for alteret/ oc wed seg sielff lese Confiteor.

Saa skal hand oc bede for ordsens framgang/ for kongen/ oc riget det stund folket siunger.

Siden skal han forfylle messen effter den wedtagne sed/ saa dog/ at hun icke bliffuer besmittet mz noget ord/ som lyder om offer eller gierning/ som vdi pawens kircke er skied med misbyrckelse oc bespottelse.

Først skal siunges eller leses indgangen/ men icke nogen anden/ end || den som er tagen aff scriffen/ saa som de ere der falde om søndage/ oc om Christi høgtiidz dage/ tagne vd 173 aff psalteren/ eller vdi den sted nogle danske psalmer/ oc synderligh paa landzbyerne.

Kyrie eleeson vnder adskillige noder effter tiidsens adskillighed/ lige som her til dags haffuer weritt holdet/ med den engelsche lobsang Gloria in excelsis deo/ den presten skall paa latine eller danske begynde/ oc siden skal kircken forfyllen.

Saa wender han seg til folket oc siger/ Herren were med eder/ oc wender seg saa om igien/ oc less Collecten/ men aldt paa danske/ oc den all eneste een/ vden tiidsens nødtørtighed effter syn leylighed esker end een. Oc folket skal aldt swore Amen. Naar det er nw giordt/ saa wender hand seg atter igien til folket/ oc less epistolen/ men aldt paa danske. ||

Halleluia/ som er en ewig liud i den helige kircke/ skulle ij børn siunge med werset/ men foruden den lange hale bag effter. Siden i den sted som mand pleyede at siunge Gralen/ maa siunges en dansk sang

tagen vdaff scriffthen/ eller oc en grale alleneste med ij. vers. Alle sequentier skulle lades tilbage/ vden i de tre Christi hoffuet høytider/ fraa Jull oc intil Ryndermysse/ Grates nunc omnes/ med syn danske sang der hoss. Nu lader oss alle tacke Gud wor Herre etc. Fraa paaske oc indtil Pindzdag/ Victime paschali laudes med syn danske/ Christ staad op aff døde/ Oc Pindzdag/ Veni sancte spiritus/ med syn danske sang/ Nu bede wij den helige aand etc.

Nu wender hand seg til folcket igien oc less Euangelium/ men aldt paa danske/ med denne begyndelse. Desse effterfyllinde ord etc/ der nest || atter wender hand seg til alteret oc siunger/ Wij tro aldsammen paa een gud. Ocsaa maa wel scholemestern den begynde paa danske/ oc siungen heel vd med kircken.

Her effter skall nu ald tiid den wonlige predicken skie/ oc naar hun er vde/ ere der da de som wille were berette/ saa berede seg tienern brød oc Win/ effter som de ere mange til/ de seg wille berette lade. Saa skulle de samme giffue seg op till alteret/ mendene wed den høgred/ oc quinderne wed den wenstre side.

Naar tienern er da rede/ saa skal han wende seg til folcket som wil were beredt/ oc skal giøre en formaning til dennem om sacramentet.

174

Naar den er giordt/ saa wender hand seg til alteret/ oc skal med høy røst siunge. ||

175

176

177

Oc for alle andre skulle de iaa siunges paa danske maall/ oc strax paa || ordene maa han bequemelig opløffte/ oc lade vnder des tingre med klokken/ som sed er/ om tienern saa tyckes/ dij her vdi skal den christelige frihed holdes wed mact/ saa dog/ at folket der om tilforn paamindes saa megett som behoff giørs/ saa skal her oc intett forwandles vden bispens samtycke oc befalling.

Naar presten vdskiffter brødet oc kalcken/ da skal han intet sige til dennem som berettes/ effterdij det er dog alle mand offuerlydelig sagt aff Christi egne ord der det bleff weyd. Ocsaa skulle tienerne flittelig legge wind paa/ at wide tallet paa dennem som skulle berettes/ at de ey mwe nødes til at wye tysser. Da skal oc scholemestern begynde/ Jesus Christus nostra salus/ eller noget andet saadant/ Men strax folcket er berett/ saa skal sangen ophøre. ||

Naar det er nw giordt/ saa skal presten wende seg til folket/ oc sige/ Herren were med eder/ oc wende seg saa om igien/ oc lese Collecten for en tacksigelse. Oc folket skal swaare/ Amen. Siden skall hand atter wende seg til folcket/ oc sige først/ Herren were med eder/ der effter skall han welsigne folckett med den welsignelse som screffuen staar i den fierde Mosibogs vi. capitel.

+ Herren welsigne deg/ oc bewore deg/ Herren lade lyssne sytt ansicht offuer deg/ oc were deg naadig/ Herren ledte sytt ansiun paa deg oc giffue deg frid.

Saa skal kircken swore Amen. Oc scholemestern eller degnen hwo han er/ skal bedynde de x. bud/ eller oc en anden stacket sang paa danske oc der med bliffueret vde/ vnder des maa tienern afføre seg/ oc fly ald ting sammen/ falde saa atter paa || knæ for alteret/ oc tacke gud saa lønlig wed seg sielff.

Men naar der er ingen at berette/ da skal der icke weyes sacramentet/ paa det att wii ey mwe falde vdi sacramentens misbrug/ naar wij saa handle det mod Gudz befalling/ dog maa presten lige wel forfylle messen stoendis for en bogstoll/ oc icke for alteret/ vdi messesercken all eneste/ oc lade hageln ligge/ saa att hand springer offuer naderns ord/ oc effter een 178 sang eller tho leser en Collect eller tho/ oc siden som wonligt er welsigner folket.

Wdi de store Christi høytider/ som Jull/ paasche/ Pindzdag/ helige trefoldighedz søndag/ maa der siunges vdi stederne indgangen til messen paa latine/ Gloria in excelsis/ Halleluia/ med sequentier de rette ere/ ocsaa pefationes latine/ huilke tienern saa skal begynde/ dominus || vobiscum/ Sursum corda/ oc saa framij. Der nest Sanctus/ oc saa Pater noster med naderns ord/ men dennem alt tiid paa danske mol/ Paa det siste/ Agnus dei/ Men her raader dog tienern sielff for aldt sammen/ naar han wil siunge latine eller danske.

Hworledis til skal gaa med predicken.

FOrdij Euangelij predicken tieen oss til at faa gudz ond/ oc den ewige salighed/ med huilken predickerne synderlig staa i Christi sted/ som han sielff haffuer sagt/ huo eder hører den hører meg Luce x. Oc derfor skulde de icke lade seg nøye der med/ huilcke lunde det kommer fram/ men med retskaffenhed skulde de bequemmelig forfyllet som ett gudz ord/ som aff gud oc vdi gudz aasiun wed Jesum Christum skulde de || siget fram/ At de vdi ingen maade forkrencket enten mz tilleg eller frategt.

Først skal han da/ som predickendes worder/ formane folket til at paakalde gudz hielp/ der nest skal han fortelle texten som skal forklares/ oc siden vdleggen/ oc ey skal han forlunge syn predicken offuer en time. Icke skal han heller staa oc sige huad hannem sielff løster/ men huad der hører til sagen skal han paaminde mz klare ord/ saa at mand forstaar hannem/ for ald ting skal han holde seg vdaff alle honde skiendzeler oc forhonelse/ saa at han iaa ingen rører wed naffn/ all eneste skal han straffe synden i almindelighed/ oc saadant som han haffuer hørdt/ oc weed for wist/ huad han intet haffuer hørt tale om/ dett skall han tiye. Icke skall hand heller hadskelig lade ilde paa Papisterne/ med minde end han der om paamindes/ oc deris onde exempel esker sodant. ||

179

Naar predicken er nw vde/ saa skal da predickern atter tilraade folket at bede/ bode for det aandelige oc werdzlige liffs nødtørtighed/ oc aldt det behoff giøres/ Oc ald mest for wor naadige herre oc konge/ at gud oss wille wed hannem beskerme/ oc giffue det helige Euangelio syn rette fremfart/ at wij vnder hans naade med frid motte kunde forfremme gudz ære/ saa skal den menige kircke bede Pater noster. Naar den er vdbeden/ saa skal scholemestern begynde en dansk sang synderlig for frid/ oc med den hele menhed siunge den vd.

Eller om der er nogen synderlig nød for hende/ da maa der siunges enten Da pacem/ eller leses Letanier/ som pleye at leses/ oc siden en Collecte som lyder om samme nødtørtighed/ saa skall folcket stvaare Amen. Siden fyll formaningen/ || som tilforn er hørt vdi messen.

Her skal mand nw acte/ att de wonlige letanier skulde i det mindste een sinde om wgen siunges effter predicken/ hwilcken dag sognepresten wil.

Om søndagene vdi stederne skal ald tiid predickes dett wonlige søndags Euangelium/ vdi Otesang orlig om morgnen aff Capellanen/ oc vdi messen aff sognepresten. Men effter maaltiid børnelærdom ald tiid for de onge saa well som de gamle/ først budordene/ der nest troens articler/ siden Pater noster/ oc paa det siste/ hworledis facramenterne ere indskickide oc bruges skulle.

Saa dog/ at der stedze huer sinde een punct fuldendes/ oc ald tiid i enden skulde de alle fylle een wis oc endrectig vdtydning/ Lige som hun staa vdi Lutheri lille Catechismo.

Icke skall oc nogen der bewise || syn wiisdom oc skarpsindighed/ men ald ting skal han her gjøre til kirckens opbyggelse/ at der ald tiid maa høres aldt det samme aff alle/ oc folket maa des wissere vnderrettes aff lærdomens endrechtighed. Men alt det stund een partis article forklares huer for seg/ da skal ald tiid den samme hele part mz alle syne article fortælles/ Dog saa langsommelig/ at vnge folck mz alle andre mwe tiendes hoss seg sielff kunde fylle mz/ Ocsaa skal huer partt wed nogen syn synderlig mode begyndes oc endes mz 180 den tale som der til hør/ den ene saa wel som den anden. Oc strax samme børnelærdom i alle syne parter er saaledis ænd/ saa skal mand ald tiid tage først paa igien.

Tysser om vgen skal i det høgeste predickes vdi stederne/ om onsdagen oc fridagen/ men naar obenbare nødtørtighed seg begiffuer/ da tager mand wel de tho dage til/ tiisdagen oc torsdagen/ || oc ey skulde der da andre bøger predickes/ end de som ere ledte oc nyttelige/ saa som søndagers epistoler eller noget sodant/ mz huilcken mand kan formane folket til sand penitentz/ sand gudfrychtighed/ rett tilliid til gud/ oc sande gode gierninger/ dij vden penitentz kan en rett tro icke were/ icke er heller penitentz foruden troen det hun wil siunes/ Oc de tho wil Christus hafue bode predickede tilsamme/ Lu. xxiiij.

Men dog laste wij icke/ at der ocsaa i de steder/ huor som folket er meget/ oc predickerne mange/ bliffuer ocsaa aff andre bøger huer dags predicken/ der som ellers dett forhandles/ som kan were til opbyggelse.

Paa landzbyerne skal oc lige sammeledis ald tiid om søndagerne predickes det wonlige Euangelium en half time/ oc den anden halffue time skal bruges til at forklare børnelærdomen vdi. Oc der som nogle/ af de nu ere sogneprester paa || landet/ kunde icke rett predicke dett gud tilhører/ da mwe de aff danske Postiller lese ord fraa ord for syne folck/ bode Euangelij vdlegning/ oc børnelærdomens forklaring/ dog saa at de med tiiden wenne seg til at predicke oc tale sielff/ at de ey tage nogen orsage til lisenhed/ aff dett der saa till nogen tiid offuerberes med dennem i kierlighed.

Hiver søndag skulde landzpresterne forklare een artickel aff nogen part vdi børnelærdomen/ Oc aldt det stond de duelle vdi een part/ da skulde de ocsaa/ som før er sagt om kiøbstederne/ ald tiid fortelle den hele part/ som naar de ere vdi budordene/ oc haffue eett at forklare/ da skulde de lige wel oplese alle de andre/ endog der saa til forklaring icke flere vdlegges end det ene/ oc lige sammeledis i troens articler oc pater

noster. Oc saa beskedelig skulle de oplese || samme articler/ at huer aff bønderfolcket kand saa tiendes wed seg sielff telle dennem effter.

181

Men huer part aff samme børnelærdom skulle de ald tiid med sodan en wis oc kort vdlegning beslutte/ som der staar i Lutheri lille Catechismo/ de skulle oc icke giøret anderledis end saa/ oc ald tiid skulle de begynde oc ende huer aff disse sex parter/ de børnelærdomen indholder/ med nogen merckelig begyndelse oc ende/ Oc det skal wore ald tiid/ for hues skyld samme børnelærdom oc skal begyndes paa ny strax effter han er een sinde end.

Effter predicken skulle predickerne tencke til at lade ald tiid skie bønner for wort herredom/ for den almindelige nødtørtighed/ oc det rene gudz ordz frij framgang/ saa at huer mand aff ganske hierte oc how beder gud med en Pater noster.

Paa det siste skal der siunges en || dansk sang/ eller de wonlige Letanier med en Collect/ om den menige nødtørtighed det saa kreffuer.

Mod de tre Christi største høgtiider/ Jullafften/ Poschafften oc Pindzafften til afftensang skal predickes fierde parten aff en time/ men det wille wij at skulle skiee all eneste vdi kiøbstederne. Oc paa de samme høgtider tre dage omkring/ ocsaa effter middag/ skal mand predicke om høgtiiden. Paa de andre høgtiider/ som ere nyt aars dag/ helige tre kongerdag som han kalles/ Ryndermys dag/ Marie bebiudelses dag/ wor Herres himelfardt dag/ Marie besøgelses dag/ S. Hans baptistes dag/ S. Miches dag/ oc Alle hellene dag/ skal der predickes om dagen allene/ oc intet om aftene tilforn/ vden mand wil/ Dij flere høgtiider holde wij icke end disse samme med søndagne. ||

Nogle sønderlige predickene falder der om aaret/ som s. Staphens dag/ da skal der predickes om diaconer/ oc der hoes tales om S. Lauritzes exempel/ att folcket maa indgrondes en merckelig omhyggelighed for de fattige.

Paa S.Hansses dag/ som falder tredie Julledag/ om atskillige kald/ at hwer acter syt kald/ oc lader det seg saa bliffue befallet/ at han icke dett forlader/ oc legger seg effter noget andet.

Den søndag/ Esto michi/ det er fastelawenssøndag/ skall 182 leses dett Euangelium math iij. oc den dag skal forklares aldt dett dobsens sacrament haffuer paa seg.

Skiertorsdag skal forklares Christi legoms oc blodz sacrament/ || Oc der som nogen da wil lade seg berette/ da skall ald ting med sang oc lessning gaa til lige som om søndagen/ All eneste skal folket der om flittelig paamindes/ at mand ey den tiid tager sacramentet aff en blodt sedwone for tiidsens skyld.

Om afftenen skal der oc tales noget om den fodtuet/ hurorledis Christus tode disciplerns føder/ ocsaa om den banghed han følde i hawen før han gick til døde.

Langfridag om morgnen effter børnesangen/ naar det menige folck haffuer vdsunget den danske sang tilsammen/ saa skal predickern opstige oc oplese den hele pass/ stycke effter andet/ lige som han er sammen screffuen vdaff de iij Euangelister/ wed docter Hans Pomer/ indtil opstandelsens historij/ Oc begynde saa. Dette er wor Herres Jesu Christi pinsels historij/ som hun er || aff de iij. Euangelister opscreffuen. Der wor Herre Jesus Christus haffde effter nadern tacket/ da gick han heden vd offuer den beck Cidron etc. Der effter maa han paa en halff time wise folket hans pinsels brug/ oc siden effter multiid widere forklare de andre stycker i passen. Der som oc nogen begerer at berettes paa denne dag/ saa lade seg berette/ men ald den part aff messen/ som wonlig er for predicken/ maa bestaa seg/ saa att mand begynder effter predicken paa formaningen/ oc lader pater noster fylle strax effter.

Den søndag Quasi modo geniti nest effter Posche/ aff den orsage det Euangelium Johannis xx. giffuer/ skal predickes om den helige kirckes nøgle/ mact oc myndighed.

S. Hans baptistes dag skall mand predicke om gudz ordz lydelige predicken/ mod hyne giendøbere/ || som prale saa fast med dett prophetiske ord/ Erunt theodidacti/ at huer skulde leres aff gud sielff/ oc der med foracte den mundelige predicken/ oc legge alle scholer øde. At mand dog icke lader historien om s. hans staa tilbage/ huilcken ey kan med een predicken wel endes/ om hans vndfangelse/ fødsel/ predicken oc

183 halshuggelse/ dij kan der bliffue noget bestoende til en anden sinde. Ocsaa maa der wel paa samme dag siunges den Sequentz om hannem/ Psallite regi etc.

Alle hellenedag skal der predickes om den rette Christelige tro/ som gudz hellene haffde/ oc huorledis mand dennem skal effterfylle/ at den helige kircke maa forstaa/ huorledis hellene mwe gudelige heres/ forvden paakald oc all wrang dyrckelse.

S. Michels med alle engelers dag skal skie en almindelig tacksigelse for ald den grøde mand haffuer || det aar faat. Oc for en tacksigelse skal der med hiertes gudelighed siunges strax effter predicken aff den hele menhed/ Te deum Laudamus. Saa skal der den hele dag bode om morgnen for middag oc effter moltid predickes om englene huad gaffn wij haffue vdaff deris tjenste oc hwi mand maa wel ald tiid tacke gud.

Om helige dags hold.

Dy her maa holdes sønderlige helige dage/ icke for dages egen skyld/ men paa det at ordet maa bliffue predicket/ oc at alle stycker/ de Euangelium indholler/ mwe til gaffn bliffue forklaride.

Ingen helige dage/ som før er sagt/ tage wij wed/ vden de wonlige søndager/ att folck een sinde om vgen maa hwile seg aff arbeyd/ høre Guds ord/ annamme Sacrament || almindelig med huer andre bede om ald nødtørfft/ oc tacke gud for welgiorde.

Tre Christi hoffuet høgtiider/ vdi tre samfelde dage holde wij for Christi histories skyld helige/ des ligeste Nyt aars dag/ helige tre kongerdag/ Kyndermyssedag/ Marie forkyndelses dag/ Oc der som den samme faller i Dimelvge/ da skal han holdes Palmeløffuerdag effter gammel sed. Wor Herres himelfardz dag/ Marie besøgelses dag/ med sitt wonlige Euangelio/ men Epistolen skal leses aff Jesaie prophetij cap. xi. der skal vdgaa en quist etc. oc endes der/ oc hans leyersted skal worde hederlig/ S.Hans baptistes høytid/ s. Michels dag for en tacksigelse/ oc alle hellene dag.

184

Aposters dage skulle aff predickestolen forkyndes/ oc med s. Marie magdalene oc s. Lauriis dag opsettes || til deris nest effter fyllindes søndager. S. Marie magdalene dag maa wel siunges den sequentz/ Laus tibi Christe etc. Dog skal der paa samme søndager ald ting leses siunges oc predickes/ effter som der om søndagen faller/ at der alleneste bag vdi predicken paamindes/ om der er noget wist oc sandrutt om dennem i scrifften/ der mand kan tage efftersiun aff/ til at tro gud/ elske syn neste/ oc tolmodelig bere det helige kors. Men huor som skieer daglig predicken/ der maa det were friitt/ att forhandle samme Euangelium eller historij paa samme dag som hun faller.

Hworledis doben skal tilgaa.

Dy Doben er dog en besegling paa de stycker/ hwilcke wij tro om Christo/ Ja en || pact den gud haffuer giordt med oss vdi Christo/ styrckendes troen/ hand bemercker en penitentz/ huilcken kreffuer ett christeligt leffnet.

Børn skulle døbes med dansk lessning/ oc i den samme funct som sedwon er. de skulle blodtes/ oc saa tre sinde offuerøses mz wand/ dog skall mand giffue skiøde paa deris førlighed/ om dett er saa i tiiden/ att de oc tollet at bares/ dij mand søger med doben børnsens welfart/ oc icke deris forderffuelse.

Saa skal nu døbefadern adspørie fadderne/ hues barn det er oc om det er hieme døbt. Der som han hører da/ at det er rettelig døbt/ da skal han ingen londe døbet igien/ effterdij der er icke vden een dob til/ Ephi. iij. Al eneste skal hand da opregne troens articler vdi spørsmols wiis som sed er/ lese Euangelium Marci/ oc bede Pater noster. Siden skal han sige || til dennom som nerwerendis ere/ oc sønderlig til fadderne/ (Huilke barnsens forældre der til bede skulle oc saa siden det er døbt/ om de icke saa fage tilforn komme wed) brødre oc søstre/ Dette barn er nu Døbt oc haffuer allrede den helige ond mz synders forladelse/ Der for wille wij icke døbet igien/ att wij ey mwe spotte oc forhøne den helige ond/ huilcket i fadderne skulle widne saa som widnesbyrd for alle andre/ oc 185 tace den Herre Gud/ som det haffuer taget til naade wed Christum.

Siden skal han sige til barnet/ Herren bewore bode dyn indgang oc vdgang fraa mv oc indtil ewig tiid/
Fadderne swore Amen.

Oc bede saa den siste bøn som leses sist i børnedoben. Den aldmectige Gud oc wor Herres Jesu Christi
fader etc. ||

Paa det siste skal han med faa ord tale fadderne til/ att de nw her om skulle alle wegne bære
widnesbyrd/ oc der som det saa hende seg/ at forelderne til barnet døde/ de da wille saa meget som dennem
er mweligt/ om de der ere nerwerendes tiltede/ were samme barn vdi forelders sted/ i de ærinde som
salighed ere anrørindes.

Men der som barnet icke er døbt/ eller oc der twiffles (som wel offte skieer) paa barnsens dob (Dij doben
skal med wilkor icke haffue wering hoss oss vdi kircken/ som mand pleyer at sige/ erst dw icke døbt/ da
døber ieg deg) da skall der først giøres en formaning til fadderne/ som der staa hoss/ at de mwe bliffue
paaminte om dobsens ypperlighed/ ocsaa skal dennem formanet/ at de giffue act paa huad der nw siges.
Saa skall han begynde. Far her vd dw || vrene ond etc. Naar doben er da skied/ saa skal atter en formaning
giøres til fadderne effter sedwone/ at de mwe wide huad de ere barnet plictige/ om det hender seg at
forelderne dø/ før end det kommer til skels alder/ at de da oplere det i børnelerdommen om de der ere
tilftede/ at det maa/ naar det op woxer/ bliffue wed Christum/ lige som det wed doben er indpodet wdi
hannom.

Hworledis affløsnigen schal tilgaa.

Dy den fører een syndere (om hand ellers troer) igjen til den pact wdi doben bleff giordt.

Ingen schal affløses/ wden hand aff synders weyerkiendelse begerer affløssning. Derfor skulle sogne
prester wdi skederne were til stede || i kircken om løffuer dagen vnder afftensang/ men paa landzbyerue før
end messen holdes om 186 søndagen/ oc lade seg finde redebone for alle de scriffte wille oc berettis.

Den som scriffter skal gjøre scrifftefadern regenskaff paa sit leffnet/ oc enten i almindelighed bekiende
seg en syndere/ eller oc weyerkiende noget det hand haffuer forsømet wdi sit fald/ eller om samwittigheden
noget nagger/ da skal hand det sige fram/ ellers kreffues her icke alle synders opregnelse/ oc huers i sær
men at mand nogle fortel/ det kand sore quegne samwittigheden. Men her maa aldt tienern were fornomstig
oc skiødsom oc aff gudz ord føre legdomen til synden/ huer som hun er til/ oc saa løse hannom aff met
handz paaleggelse/ wden hand finder hannom att were bandsett/ || oc icke endnu forligt met den hellige
kircke igen.

Der effter/ om han wil berettes/ skal hand flittelig adspøries/ huad forstand och mening hand haffuer om
herrens nadere/ om hand oc forstaar/ huad herrens nadere er/ och huad nytte hand haffuer met seg/ oc for
huad sag hand begerer at brugen/ Oc om hand haffuer wdi Christi schole saa yderlig forbedret seg/ at hand
weed at opregne de x. bud/ oc andet som hører til børnelerdommen. Der som hand da icke kand fortelle
ordene wdi børnelerdommen/ oc ey sware effter som nu er sagt/ da bliffue seg paa den sinde/ som den der
haffuer icke brullupskleder/ wdlucht aff naderns delachtighed. Dog skal dette saa vnderwises hannom aff
presten i det lønlige scrifftemol/ at hand saa skal holde || seg fraa sacramentet/ intil hand retter seg eller
lerer noget bedre/ paa det hand ey maa komme wdi noget ont rycte der som hand for alteret saa obenbarlig
forwiistes.

Der skal ingen manddrabere faa affløssning/ før end hand bliffuer forligt mz sagwolderne/ oc faar
fornøyet bode herskaff oc sagwoldere/ meget mynde skall sodan een gifues breff oc giøres tryg wden
sagwolderns och herskaffs samtycke/ men her met scriffue wij nødtørtighed icke regel for/ dij hun haffuer
ingen low.

Men den som effter sodan mand slet er bleffuen met herskaff oc hans wenner som drebt er forligt/ hand
skal effter en 187 gammel sed/ tage nogle til seg af sine kyndinge oc wenner oc gaa saa om søndagen til
hannom som er sogneprest der samme stedz/ || oc der strax effter predicken for høye altere giffue obenbare
syn anger oc røffuelse tilkiende for alde/ naar sognepresten hannom saa haffuer hørdt/ da schal hand mane
den hele kircke til at bede for hannom/ trøste hannom met det helige Euangelio/ oc saa affløse hannom.

Lige i samme mode skulle oc de som ligge hoss deres egen neer slect/ oc saa mange som mz obenbare
laster haffue obenbare fortørnet den helige kircke/ gjøre obenbare plicht/ begiere de da alworlig oc aff hiartet
at affløses/ da mwe de faa affløssning obenbare/ oc bliffue forligte mz menheden/ den helige kircke Fordij/

synder som witterlige ere de skulle obenbare met affløssning forlades/ men de som lønlige ere aff dennom maa mand oc lønlig affløse.

Der skal mand dog intet forsøme || hoss dennom som ere dømde til døde oc skulle affliffues for sine misgjerninger/ dennom skal giffues affløssning/ ocsaa des ligeste Sacramentet/ om de det ere begerendes.

Hworledis mand skal berettes.

Di denne beretning er de tro christnes stadfestning/ lha saa godt som ett pant/ dett oss giffuer widnesbyrd oc wished/ at skulle faa de stycker/ huilcke oss loffues i Euangelio/ som er sønders forladelse/ retferdighedz tilregnelse/ oc det ewige lifff.

De som wille da berettes/ oc annamme sacramentet/ de skulle alle wegne annamet vnder begge parter.

Oc der som nogle ere skrøbelige i troen/ saa at de icke tørre saa anammet/ Eller oc at de ere icke endnu saa || wittige/ de kunde io wel paa iij. moneders tid aff flitige oc frome predickere lade seg saa meget vnderwise wdi Christi indskick/ at de oc konde faa willij til lige saa at annammet/ synderlig naar de see exempel aff andre Christne/ der som de da icke wille høre/ 188 da kan mand icke dømme dennom for skrøbelige eller wanwittige/ men at were forherdede/ oc gienstridige mod Christi indskick.

Til denne helige samquem (huilcken hører alleneste de christne til) skal ingen tilstedes/ icke end helder aff de christne/ mz minde end de haffue ladet seg op for tienern/ oc haffue bedet om att mwe bliffue beret. Icke skulle helder alle de som bede der om tillades/ før end de faa giordt skiel for deris tro/ och swaret til de spørmaale som giøres til dennom om nadern/ wden mand dog kiender || dennom at were skickelige och retskaffne nog Ja der som de end fuld well wide at sware/ da skal der dog giffues act paa deris seyer/ om de icke ere danede effter forstanden/ da skulle de holdes fraa Sacramentet/ dog skal det skie wdi lønlig scrifftemol/ som før er sagt.

Saa skal her nw først ingen tillades til denne deelactighed aff dennom som tro/ de seg icke haffue for kirckens tienere tilkiende giffuet.

Der nest oc ingen aff dennom som haffue ladet seg offuer høre/ oc kunde icke sware til det de adspøries.

Des ligeste ey heller nogen aff de forhørde/ som icke lader metfylle wdi sitt leffnet/ det hand haffuer i offuerhøringen bekiend/ oc der hand giffuer seg wd for.

Dij skal mand nw holde desse effterscreffne fraa den deelactighet || i det helige sacrament.

Først/ de som obenbare ere bandsette/ oc icke affløste igien.

ij. De som forherdelig henge wed nogen witterlig kietterij.

iiij. Afsindige menniske oc vfornomstige børn.

iiij. Saa mange som hordtryckelig leffue vdi nogle obenbare laster/ som horkarle/ skørleffuere/ aagerkarle/ Slemere/ Skiendegeste/ Woldzmend/ oc ald meest gudz ordz forhonere oc forachtere/ de som obenbare oc forvden ald gudz fryct saa synde/ oc berøme seg dog meget med store ord aff Euangelio.

Wdi en Sum er dette meningen/ at de Christi discipler/ som seg haffue beteet for kirckens tienere/ haffue ladet seg offuerhøre/ oc bekiend sandhed/ oc haffue her til bewist bekiendelsen med deris leffnet/ ocsaa haffue foet affløssning/ oc ey ere bleffne 189 forskudne/ || de mwe lade seg berette/ oc gaa fram mendene først/ oc saa quinderne.

Ocsaa skal der affkyndes ald tiid hwertt aar tysser/ huilcke seg skulle vndholde fraa alters sacramentet/ Palmesøndag oc sierde søndag i Aduent.

Hworledis mand skal samle folck vdi ecteskaff.

WEde ecte personer paa ecteskaffs wegne haffue gudz ordz tienere intet at skaffe/ vden att giffue dennem tilsammen/ oc at vnderredte deris bekomride samwittighede/ aldt andett hører werdzlig øffuerhed til.

Der skulle ingen giffues tilsammen i ecteskaff mod forbud vdi de forbødne led. Icke heller de som lønlig mellom seg sielff haffue troloffuet || seg sammen/ forvden deris willij/ huilke de ere vndergiffne. Eller de som icke ere tilforn een oc anden sinden obenbare forkyndte vdi kircken/ oc med en almindelig bøn haffue ladt seg hielpe hoss gud.

Men huor tho nu ere/ der ingen hinder er hoss i disse eller andre mode/ de mwe vdi kirckens nerwerelse/ effter landzens wedtagne sed/ aff kirckens wedtagne tienere lade seg samle/ effter den skick oc mode/ som staar i doctor Mortens lilde Catechismo.

Saa skal nw effter denne dag intet ecteskaff tilstedes vdi tredij led At der maa holdes den høfskhed oc naturlige blusomhed til slecten/ som her til dags aff wore forfædre haffuer werit holden.

Hworledis kirckens tienere skulle tilskickes. ||

FOrdij prest weyningen eller ordning er intet andet/ end en skick i kircken/ at kalde nogen til at tiene vdi gudz ord oc sacramenter/ dij ingen skal aff seg sielff/ vden han bliffuer lowlig kald/ vnderstaa seg den tienste vdi kircken/ eller indtrente seg vdi nogen sogen.

190

Saa mwe nw alle prestene vdi huert Herett eller Leen/ med deris Superattendent vdwelle seg een aff predickerne/ hwilcken de acte duelig der til/ huad heller han boer vdi kiøbsted eller paa landzbyen/ til att were en Probst offuer presterne oc kirckerne vdi heredet.

Naar mand behøffuer da en tienere vdi nogen kircke/ da skall der/ før end nogen vdwelles/ flittelig bedes om hannem/ effter Christi eget ord oc exempel.

Siden skulle de beste aff kircken/ huilke det samme behør/ paa den menige || almwes wegne mz probsten vdwelle seg den de acte bequem der til/ den kircken kan med ett godt rychte om ett godt leffnet oc gode seyer forscreffne till Superattendenten offuer samme sted/ Saa skal kircken mz scriffuelse forskicke hannem til Superattendenten/ oc der lade hannem forhøres om syn lærdom oc forstand.

Men huor som nogle ere/ de rettighed haffue aff Arildz tiid at forlene nogle kircker/ som sande Patroner der till/ oc pleye att kiese sogneprester eller predickere der til/ oc dennem for bispen indføre/ der skall kircken dennem bede om en mand/ huilken hun acter at were bequem/ at de saa kunde indføre den samme for Superattendenten.

Vdi kiøbstederne skal denne rettighed were hoss borgmester oc raad/ end ocsaa der/ som raadet her til icke pleyer at haffue nogen slig rettighed/ om de ellers icke worde denne || wor ordinantz oc skick misbrugendis. Oc kircken som saa vdslicker samme person til Superattendenten oc lensmanden skall staa hans tering.

Der som samme person/ den kircken saa begierer/ findes da skickelig vdi lærdomen/ da skal Superattendenten forscriffue hannem til lensmanden offuer samme sted/ att hand hannem annammer oc stadfester paa wore wegne. Der skall eeden/ den han skal gjøre/ saa lyde/ oc ey anderledis. Jeg N. vdwold sogneprest til den kircke N. loffuer myn naadigste Her konge troskaff/ att ieg will forfremme det hans kongelige Mayestat kand were til ære/ lydelse oc frid. Ocsaa loffuer ieg/ att ieg will were flittig i mitt embide det meg befaller saa lenge som 191 ieg bliffuer der wed/ effter som det meg forscreffuet staar || i ordinantzen. Der som ieg enten vforseendis eller aff menniskelige skrøblighed nogett forsømer/ da forlade meg det Gud wed sin søn wor Herre Jesum Christum. Men her emod will ieg aff rett foractt intet gjøre/ saa sandelig hielpe meg gud med sit helige Euangelio.

Der skal da wor lensmand/ strax som han kommer/ tage blidelig mod hannem/ oe forsende hannem saa mz scriffuelse bort til Superattendenten/ at han ey skal beswores med lang tering/ oc kircken ey heller altho lenge ombere sogneprest/ oc sin sielesyrgere paa gudz wegne/ huilcket ey kan were forvden fare. Icke skal heller wor lensmand tage noget aff hannem. At wore lensmend ey lade seg befinde vdi slig girighed/ den wij Superattendenten formene. ||

Ocsaa att wore prester ey skulle siunes eller nødes til/ aff en forbandet Simonij/ at kiøbe seg det helige kirckembide til/ der høfske oc lærde Dande mend skulle tilkaldes/ oc end med en helig paamindelse tilnødes/ om de ellers icke wilde/ saa langt er dett der fraa/ at de vgudelige oc slemelig skulde kiøbe seg det til. Saa kan det nw icke søme wore lensmend/ som her til dags icke sømede Pawens bisper/ vden de wilde oc al som høgeste lastes for Tyrannij oc Simonij. Men der som Scriffuern der breffuet scriffuer skal nogett haffue for syn vmage/ den dog er føye/ da skall det were en halff gyllene/ eller oc i det høgeste en heel gyllene for en æres skyld/ den maa han/ som vdwold er til sogneprest/ giffue lensmandens scriffuere/ dog skall kircken den bekoste/ som hannem haffuer vdsend.

Siden naar han kommer igien || til Superattendenten med breff/ saa skall han tage hannem indi kircken der vdi byen som hand boer/ Oc for alteret befalle hannem sitt embide/ med sodan en fandzone. Først skall een aff presterne/ naar Epistelen er lest i Messen/ stige op vdi predickestolen/ oc sige saa. denne dande mand N. haffuer den kircke N. vdwold oc kallett till att tiene seg i dett helige Euangelio/ aff huilcken han haffuer ett godt widnesbyrd om sitt leffnet/ oc er aff bispen offuerhørd att were skickelig vdi sin forstand oc retskaffne lærdom/ Saa 192 skal han nw til samme embide i kircken beskickes for alteret/ mz helige ordz oplæssning/ formaning/ henders paaleggelse/ oc en gudelig bøn til gud. Dij formaner han oc beder/ att huer christen wilde bede/ at gud wilde lade sin tiener mz hans tjenste were seg behagelig. Oc den motte bekomme til gudz ære oc || mange menniskers salighed. Ocsaa skulle i gierne tacke gud wed Christum/ att han saa werdes til at sende sin helige kircke sodane gode predickere/ som det oc ere de gaffuer/ huilke Christus effter sin himelfart pleyer at giffue samme sin kircke/ som screffuet staar Eph. iiij.

Saa skal da han som embidet er annammendis/ mz nogle andre prester/ som der hoss kunde faa werit/ falde paa knæ for alteret/ det stund Peblingene siunge paa latine/ Veni sancte spiritus. Saa skall Superattendenten stoende for alterett lese den Collect/ Deus qui corda fidelium etc. Siden skal han wende seg om til folket/ oc paa danske lese den helige lectij/ som lyder om bisper/ vdaff den Epistel til Titum. Der nest skal han legge hannem for/ som kircken skall annamme/ en befalling/ om || Euangelium retsindelig att predicke/ oc sacramentens børlig vddeelse. Siden at hand skal rett lære om Penitentz/ Om korssett/ om Herskaff/ oc den lydelse der tilhør/ om gode gierninger/ oc at hand med den sande lærdom skall staa mod wildfarelse/ ocsaa att hand skall gierne wille lese oc studere i den helige scrifft/ oc idelig bede. Til huilket aldt sammen hand skall med lydelig røst for aldt folket swore/ at han wil flittelig der legge wind paa/ saa megett som gud giffuer hannem naaden.

Saa skall da bispen/ med de prester der hoss ere/ legge hender paa hannem/ oc paa danske bede med lydelig røst/ Pater noster/ oc der med en Collectt/ som der til skall were giordtt/ forwden Tone/ oc paa dett sidste skall hand bede den || menige kircke swore/ Amen. Saa skal mand da siunge den danske sang Nw bede wij den helige ond etc. mz alle sine vers. Wnder des falder da Superattendenten paa knæ/ oc beder wed seg sielff. Men naar dett første vers er vdsjunget/ da reyser han seg oc staar wend om til alteret Ocsaa reyse seg de andre 193 prester/ med den befallingen tager/ Saa gaar hand heden oc staar icke langt fraa alteret/ at han maa annamme det helige sacrament/ til huilket han da for alle de andre skall gaa først fram/ han som embidett nw haffuer annammet.

Saa skal da denne ganske handel med denne tilskickelse oc indwyelse fuldendes/ effter dett ord Paulus siger/ Creaturet heliges wed ordet oc bønen.

Siden skal Superattendenten med sitt besegle breff forskicke hannem || till Probsten/ oc tale hanss beste hoss hannem/ saa well som hoss de andre preste/ om der ere nogle flere vdi samme by diit som hand forskickes/ Oc saa skal han med scriffuelse tale hans beste til raadet/ oc den hele menhed/ at han skall were deris predickere i gudz ord/ oc vddele dennem Christi sacramenter Saa skal Probsten om søndagen eller den neste helige dag der effter vdi predicken tale hans beste for folket/ oc lese bispens breff/ at hand er rettelig kaldett/ offuerhørd/ oc till embidett beskicket vdi den kircke.

Naar wor lensmand haffuer siden nogett erinde diid heden (ellers giøres det icke behoff at komme diid for hans skyld) da skal han paa kongens wegne giffue folket i samme sted befalling/ at de skulle wide forneffnde prestes beste/ oc giffue hannem paa sin tiid huad hannem tilfalder/ oc sige || dennem det hordelig til/ at hand paa kongens wegne will straffe offuer de vlydige. Saa er nw dette wor alworlige befalling/ att wore lensmend sodant skulle vdrette/ naar det dennem kan were leyligt.

Fremdels findes her well de sogner vdi riget/ hwor hwercken er saa meget folck/ eller ere saa rundelig forsygide/ att hwer kand holde sin sogneprest/ der aff kommer det da/ at een sogneprest nødes til att tiene mange sogner bode med sin store vmage/ oc deris føye forbedring. Dij skall ingen sogneprest haffue flere kircker/ end hand til gaffns kan med predicken oc sacramenters tildelse wel bestaa/ oc med sin degn lære børnelærdomen/ oc besøge dennem paa sin tiid i deris huse/ att wide huad de haffue lærd/ effter den ordinantz som Superattendenten hannem for || scriffuende worder med probsten i samme 194 heret. Saa mwe der da aff flere sogne bliffue een sogen/ hwor som Superattendenten Probsten oc wor lensmand saa siunes. Saa kunde de scriffue oss til/ att wij dett saa stadfeste.

Ingen tiggemunche skulle vdi wore riger effter denne dag opholdes/ huercken skulle de tigge/ eller

predicke/ eller høre scrifftemol/ Men de som alderne ere/ oc skrøblige/ oc til intet embide bequeme vdi kircken/ de mwe bliffue vdi closteret/ der mwe de haffue deris føde for gudz skyld/ Saa dog/ at de skulle afflegge Cappen/ oc Closterkleder/ oc icke bespotte Euangelium.

Item de billider/ der den wanwittige almow loffuer seg heden till/ oc gjør dyrckelse/ til hwilcke oc er stortt tilloff aff langwerendis || steder mz stort affguderij oc mesdyrckelse skulle platt tages bort/ dij huer mand wed io skiøt/ at sodant er intet andet end affguderij.

De sogneprester/ som ere nu saaledis forskickede til den ondelige tjenste/ at predicke Euangelium/ mwe saa lenge actes oc kalles det de ere/ som de bliffue worachtige vdi retsindig lærdom oc gode seyer/ at de icke bewore seg mz nogre timelige handel/ oc huad dennem oc deris embide icke wedkommer/ men der som de begynde at bliffue andre end de wore/ oc end dennem bør att were/ oc ey raade bod paa naar de ere bleffne paamindte/ da mwe de wel effter Superattendentens oc probsterns skiøn aff herskaffet settes til rette/ ia affsettes/ oc regnes for wueyde/ lige som andet almwsfolck.

Hworledis de forherdide skulle bandsettes.||

Dy band er den yderste legdom kircken haffuer til at hindre obenbare synder oc laster mz oc derfor skal mand holde hart der wed vdi denne siste tiid.

Saa mange som obenbarlig ligge vdi obenbare laster/ oc saaledis fortørne kircken/ som horkarle/ skiørleffuere etc. oc wille icke rette seg/ naar de ere een sinde oc anden sinde paamindte/ men bliffue forherdide i deris ondscaff/ de mwe holdes for hedensche oc fordømelige/ Matthei xvij. Icke skulle de 195 heller stedes til alters sacrament/ til des støre deris fordømmelse/ saa lenge som de seg icke lade fortryde dett de saa obenbare haffue ilde giort/ Men til predicken maa mand stede dennem.

Dog skal mand vnder des flittelig adwore dennem/ att de frycte gud/ oc ey foracte den samme dom/ som predickerne paa menhedens wegne || effter gudz ord haffue ladtt liwde offuer dennem/ at de ey mwe opwecke nogen større gudz dom mod seg/ oc wende saa det kirckens moderlige riis seg till en ewig fordømmelse/ dij hwad som helst predickerne vdi de mode effter gudz ordz lydene beslute/ det wil gud holde wed fuld mact.

Dog mwe wij med den bandsette wel haffue en menniskelig omgiengelse/ for den menige frid oc rolighedz skyld/ men intet skall mand handle mz hannem som mz en broder/ at hans vdyd ey maa bliffue kircken tillagd.

Aldt det andet hører herskabet til/ Fordij gudz bespottere/ horkarle/ Jonfrukrenckere/ kirckerøbere/ oc deris vgudelige offuerfaldere/ de falde ocsaa vnder swerdett. Saa er oc swerdet kircken sin tjenste saa megett plichtig/ att hun der wed maa bliffue vdi frid.

Huorledis mand skall besøge de wanføre oc fattige.

DEt bør oc ald meest rett gode predickere at gjøre/ for de haffue best for alle andre behoff at høre Euangelium de annammet oc helst/ derfor skulle predickerne idelig gjerne besøge de fattige oc wanføre/ oc flitelig/ naar orsage giffues/ paaminde folket/ at de noget tilig effter sygen tager dennem/ sende bud effter dennem/ att de kunde siden des ideligre gaa til dennem/ oc giffue dennem paamindelse oc gode raad/ oc ey biye intil den aller yderste nød/ mz minde end nogen bleffue hastelig aff en brad oc vforseett siugdom forrasket.

Huort de ere da een sinde kallide diid skulle de siden vnderstøndom gaa heden igien/ effter som den siuge haffuer behoff/ vden hand haffuer nogle andre hoss seg/ de hannem kunde 196 gjøre fylleste nog med vnderwissning. || Men der som de icke kalles/ da ere de relig orsagide om de icke komme.

Naa presten kommer da bort at berette den siuge/ da skal han sønderlig giffue act paa/ huorledis den siuge haffuer skoet seg wed gudz ord/ at han des bedre til gaffns kan vnderwise hannem, der nest/ kan den siuges wilkor dett tole/ da skal han aff klare steder i scrifften bewise alle menniske at were syndere/ oc wed troen all eneste til Jesum Christum at faa synders forladelse. Siden huor til Christus haffuer indskickett sin nadere/ effter formanings indhold/ som hannem skal forholdes før end han berettes. Vnder des skal han befalle at brede en reen dug paa bordet/ oc lade sette ett tend liws op/ om det er til fangs. Saa skall ban legge brød paa disken oc lade win vdi kalcken. Oc naar det er giortt/ da skall han wende seg om til dennem som nerwerendis || til stede ere/ oc sige. Wor Herre Jesus Christus siger saa sielff matth. xvij/ att huor som ij eller iij ere i hans naffn forsamlide/ der er han mit eblant dennem/ oc huad som de i hans naffn bede/ det skulle de wisselig faa. Effterdij wij ere da i Herrens naffn her forsamlide/ att holde en ammindelse om hans nadere/ da wille wij i gudz naffn giffue wor siuge broder eller søster hans helige sacrament/ som icke kan met oss komme til denne Christi naderes delactighed.

Saa skal han met klar røst paa danske lese først Credo oc Pater noster/ oc siden naderns ord oc sige.

WOR HERRE JESVS CHRISTVS etc: Oc recke saa den siuge Christi legom/ som mand pleyer. Der nest skal han tage kalcken oc sige sameledis/ LIGE SAA TOG HAND OC RALCREN etc. ||

Tienerne skulle oc føre seg vdi høfske oc bequeme (dog woniige) prestekleder/ naar de saa tractere sacramentet det ærefulde sacrement til en ære.

Paa det siste skal han flittelig vnderwise den siuge om doben/ om korssett oc for aldt andet raade hannem til tolmodighed/ at den herre gud sender oss korsset til/ icke paa det han will forderffue/ men kalle oss til bod oc bedring/ at naar wij 197 saa langt ere komne at wij kiende oss sielff oc hannem til mz/ han da aff sand paakald maa dele syt gode mz oss/ oc giøre wel emod oss. Dij huilken han elsker den refser han/ oc haffuer en sønderlig behagelighed der til/ lige som en fader til syn søn. Oc at dette fordij er den sabbat/ huilken mand skal holde den Herre gud helig/ at mand tolligen lider ald ting/ oc skulde det end gelde til døden/ at wor dob saa modte bliffue fuldkommen/ helst fordij/ at || wor død er (vdi Christo) ingen død/ men en indgang til det sande liiff/ som fcreffuett staar/ hwo som troer paa meg han skal aldrig dø.

Men de som i deris liffs tiid haffue foractet Euangelium/ eller oc dog leffd ilde/ wille de aff predickerne lade seg omwende paa deris siste/ saa er det godt/ men wille de icke/ da maa Christi legoms oc blodz sacrament icke giffues dennem/ at de ey annamme seg det til større fordømelse. Men huilke som Christum bekiende/ ocsaa kiendee deris onde leffnet/ oc rett alworlig bede om sacramentet/ dennem maa mand forvden ald fare giffuet/ Dij tienern kand dog icke widere dømme/ end effter som han seer oc hører.

Der til met skulle de oc flitelig besøge de fattige vdi hospitalerne een sinde oc anden sinde om vgen/ oc trøste dennem venligen oc kierlig mz gudz ord/ des ligeste ocsaa vnderwise dennem der som behoff gjørs. ||

Huorledis mand skall gaa til dennem som dømde ere til døde.

HWilcket samme er oc en sand miskundelig gierning/ den Christus ocsaa paa den yderste dag wil torkiende seg wed/ Matt. xxv.

Sodane vdediske som rettes skulle/ skulle predickerne/ icke all eneste naar de vledis til pinen. Men ocsaa anden sinde/ det stund de sidde/ offte besøge/ at de kunde snakke mz dennem oc vnderwise dennem til gudz naades weyerkiendelse/ for effterdij sodane obenbare syndere menlig foracte gudz naade/ met minde end de ebland mz paamindes/ da skulle de neppeligh 198 kunde da lade seg udi gudz naade ret grundelig vnderwise/ Men der som gud giffuer nogle aff dennem den naade at de med rett alworlighed bekiende || sin tro/ oc begere saa sacramentet/ dennem skal det iaa for eens giffues/ endog een dag eller tho før end de rettes/ Men dennem/ der sodan en troes bekiendelse icke findes vdi/ mwe mand befalle gud/ endog der intet skall lades tilbage aff den vnderwissning dennem kan giffues/ oc ey mand skall offuergiffue dennem/ før end de ere bleffne rette.

Hworledis mand skal iorde ligh.

FOR de dødes begraaffuelse er oc regnet ebland miskundelige gierninger/ for hwes skyld tienern ey skall kiedes wed att søge ditt naar han der tilkalles.

Naar nogen christen er affdød vdi Herren/ oc beres nw till graffue/ da maa mand lade ringe/ icke for de døde/ men til at opwecke de leffuende. Oc de som saa wille haffue ringd/ de || skulle giffue til kirckens bygning den penning som mand tilforn pleyer at giffue Oc huor som Scholer ere mwe peblinge gaa for liget/ oc siungendz enten Benedictus/ eller den psalme Domine refugium/ De profundis/ Miserere etc. mz det Antiphnen media vita aldt paa danske/ eller nogle andre danske sang. Men huor som scholer icke ere/ der mwe de fylle tiendis effter liget som det haffue ladt vdbere.

Naar mand er da kommen til graffuen/ saa legger mand liget neder/ oc kaffer paa/ vnder des mwe børnene mz folket siunge/ Wij tro aldsammen paa en gud/ oc Nunc dimittis paa danske. Saa skal predickern (om han er der tilkalden) giøre en formaning vdaff s. Powel eller nogen anden sted i scrifften til folket/ mz sodane ord/ kiere brødre oc søstre/ effterdij wij høre oc see/ att dette lifff er endeligt/ da lader oss aldt saa leffue/ at wij mwe til salighed ds etc. Oc paa det siste || bede dennem alle falle paa knæ/ oc bede Pater noster/ at wij mwe alle bliffue woraafftige vdi troen/ bode i lifffue oc i døde etc.

199

Hworledis iordemødre skulle vnderwises.

HOdane iordemødre skal mand haffue/ som ere erlige oc gudfryctige/ som forstaa seg noget paa sit embide/ oc bo paa bequemelige steder.

Predickerne skulle vnderwise disse jordemødre/ naar de der til ere vdwolde/ huorledis de seg da skulle hafue/ bode mz barselquinderne oc siden mz fosteret. Først at de skaa seg saa mz barselquinder/ oc dennem som saa fremmerlig rede til/ at de kunde trøste dennem/ oc formane dennem til tacksigelse/ Først for den gudz welsignelse/ at han giffuer dennem deris liffs fruct/ som icke weyerfares alle quinder/ ij. ocsaa fordi gud er sielff nerwerendis til stede/ oc vil sielff giøre det beste || ii. Machab vij. iij. For den gudz hielp oc bistannd hwn maa wisselig wente seg/ om hun kaller inderlig paa hannem. At de oc mwe forstaa den smerte de lide vdi fødzen att were ett kors/ det dennem er aff gud paalagt/ Gen. iij huilcken dennem skall dog met gudz hielpe snarlig wendes om til en stoer glede. Jo. xvi. Oc skulle de end staa i nogen liiffs fare/ at de were dog tollige/ oc befalle seg gud/ met alle dennem som bere hans kors. Men der tør mand dog icke meget tale om/ vden der siunes stoer fare paa ferde.

ij. At de haffue seg saa met fructen oc fosteret/ att de befalle gud de fostere/ som vdi moderns lifff døde findes/ oc acte det seg intet att komme wed som dødt er/ oc ey er til werden fød/ alle neste giøre seg der syn flitt til/ att hun/ som for er spentt/ maa bliffue wed. ||

Men finde de fosterne leffuende/ eller oc noget framkomne/ dog meget skrøbelige oc neer døde/ da skulle de lige wel icke døbe dennem/ som det wel pleyer at skiee/ før end de ere aldels fødde/ Fordij der kan iaa intet gienfødtes det icke end er fød/ befalle seg det ickun gud met desse eller des lige ord. O Herre Jesu Christe som haffuer en sønderligh behagelighet i de børn huilcke deg tilberes/ oc annammer dennem gierne til det ewige lifff/ du som sagde/ lader de smaa komme til meg/ 200 effter huilcket ord wii offre deg dette barn/ O Jesu wor kiere frelsere/ icke vdi faghnen/ men met wore bøner/ Annammett kiere Herre/ oc ladet ewindeligh nyde dyn forløsning/ den du oss forhuerffuede paa korsset/ Amen. Oc der som det hender seg/ at barnet saa hedendør forvden dob/ da skall mand dog icke mistrøste paa samme barns salighet/ effter det ord || Lader børnene komme til meg/ oc huad som helst i bede i mit naffn etc.

Der som barnet er oc i liffs fare effter det er fød/ da skal iordemodern mz de andre gudfryctige dandequinder/ som der hoss ere/ strax befallent gud met desse eller des lige ord. O Herre Jesu Christe dette barn offre wij deg effter diitt eget ord/ oc bede deg/ at dw annammeret/ oc laderet bliffue en christen. Eller oc med det snarste saa/ O Herre Jesu annam dette barn/ oc der med skal det strax Døbes met desse ord. Jeg døber deg i Gudfaders Søns oc Helig ondz naffn/ Amen. Der som mand oc saa haffuer figt/ att barnett er intet naffn giffuett/ da maa mand siden geffuet naffn. Siden beres det til kircke/ all eneste at barnsens dob maa aff tienern bliffue stadfest oc forkynd vdi fadderns nerwerelse/ men ingenlunde skal det Døbes igien/ paa det att wij ey mwe førsee oss emod den || menige helige scrifft/ vden ocsaa er/ at naar mand haffuer offuerhørdt fadderne/ der da er tuiffelsmoll paa barnsens dob/ som før er sagt.

Hworledis mand skal vnderwise barselquinder.

Dy sodane barnemødere ere de rette gudz retskaff/ hannem til en hederlig brug/ oc derfor des meer affholdene hoss gud/ som de ere nermer til at føde. Saa skulle da predickere flittelig vnderrette sodane vledte quinder/ att naar de saa rede till barsel/ mwe wenne seg til saa/ da oc da de all ene eller oc mz manden etc. at befalle gud den fruct/ met desse eller sodane ord. Wij tacke deg almectige ewige gud for denne din welsignelse/ oc deg bede wii O Herre Jesu Christ/ att dw wilde lade denne fruct were deg ald tid befallen/ 201 Oc effterdij dw haffuer befallt att lade børn komme till deg/ Da offre wif || deg ocsaa dette foster met denne wor bøn/ att dw annammeret/ oc laderet faa ett ewiggt gaffn aff dytt helige dyrbare blod/ Amen.

Sodane børn som saa effter deris wilkor effter Christi eget ord befaller oc foes hannem i hende/ de mwe icke holdes at were fordømde/ om de end dø vdi moders liiff/ meer end Jsraeliterns børn/ som inden ottinde dagen døde vomskorne. Huilcke mand icke holder for at were fordømde. Men fast skal mand forhobe desse deris salighet Saa er oc dette deris trøst/ at de ey fordij tørrfue frycte seg att høre den onde mand till/ som sodane her till well haffue meent/ endog at de saa frestes noget meer end andre vdi de mode/ att de saa føde døde børn/ dij Satan legger seg der well fast effter/ att han maa giøre quinderne det deris kald hadeligt oc kiedsommeligt/ wed huilcket de aldt mest teckes gud/ i. Ti. ij. Item endog de ere nw frij for Mosi low/ at de ey tøre holde seg der effter/ oc ey behøffue at lade seg aff tienerne indlede/ naar de effter deris børnefødzsel wille gaa i kircke/ dog mwe de holde seg hieme som sed er/ om det ey end skiede aff skrøblighed/ at de gade iaa wel gaat/ lige wel skulle de for en høfskhed oc ærlighedz skyld det icke giøre/ at de ey mwe were andre til noget ondt exempel/ oc der mz (maa skie) aff forsøvelse raade ilde for deris børn.

Hworledis der handles skal med de quinder som deris børn ligge ihiel.

DEn quinde som vforseendis emod syn willii ligger sytt eget barn ihiel (huilket sognepresterne dog skulle flitelig i predicken formane at ey skie skal) hinde || skal sognepresten indføre for Superattendenten/ oc aff hannem skal hun begiere affløsning aff synden. Saa skal Superattendenten legge hinde en mwelig penning for at vdgifue/ den hun kan vel aff sted komme/ oc den samme skal forskaffes vdi den menige kiste til de fattige.

202

Om børnescholer.

AT børn mwe optuchtes/ oc vdi sindene beredes til Euangelium/ aff huilcken beredning den første barndom bliffuer skickelig til sand christelig gudfryctighed oc andre dyder/ oc begriber de konster/ huilke meget kunde hielpe enten at lære dett der hører till gudz ære i christendomen/ eller til att opholde oc bewore ett godt werdzlig regiment.

Wdi huer kiøbsted skal were en latineschole/ oc duelige oc bequeme forstandere/ || som dennem kunde regere/ tre eller oc tho i det minste/ der skulle de vnge børn settes til/ at de ey mwe falde fraa Christo igien/ den de een sinde ere bleffne til weyede vdi doben. Der skulle oc gode predickere aldt ieffnt raade almwen til mz ald winschibelighed/ at forældre tencke seg det att were deris børn plictige/ att gud det oc kreffuer aff dennem/ at den menige nødtørtighed haffuer oc sodant behoff/ at der mwe were de till/ wed huilcke wij kunde lade sand gudfryctighed i christendomen effter oss hoss wore effterkommere/ eller ocsaa bruge dennem siden vdi werdzligt regiment till menige mandz behoff. Dette skal oc Superattendenten med wor lensmand/ naar de fare om/ flitelig paaminde/ hordeligh tillskynde/ oc paa wore wegne strengelig biude/ at

saa skal skie/ ia ocsaa hielpe til med bode med raad oc gierning/ at Scholer || mwe komme til seg.

Huorledis Scholerne skulle haffue seg.

VDi hwer kiøbsted skal were all eneste een schole/ oc alle hyne andre pugescholer/ som her oc der holdes/ skule afflegges/ Saa skal hun deles i flere adskillige Lectier/ att der kand giørs skelnet paa børnene. Icke skal der heller andet læres/ i dennem end latine/ fordij latinescholer forderffues gjerne aff de danske oc tyske scholer/ Ocsaa søge de meer deris egen fordel oc forbedring end børnens som lese grechesch oc hebraisch/ som dett wel kiender seg sielff.

203

Huor som ere tre forstandre til scholen/ der skulle lectierne were iiii/ men huor som ere ickun ij/ der skulle lectierne ickun were tre.

Den første lectie maa were for dennem som lære Abc/ oc som lære at || staffue/ de ene mue sidde paa den ene side/ oc de andre paa den anden.

Abcd sinckerne skulle lære at lese aff de Abcd bøger der Pater noster staar vdi/ Credo/ oc de X. bud/ med ordene som lyde om Doben/ oc Herrens nadere/ med andre sodane børnebøner/ huilke mand skal om afftenen lade gaa hiem med tho gloser.

Men de lesesincker som ere komne vdaff Abcd bogen/ oc kunde noget saa heden lese/ de skulle haffue Donatum oc Catonem/ Ja Catonem skulle de lere at lese/ men donatum att ty ord fraa ord/ oc der vdi skulle de flitelig øffues/ oc naar de een sinde haffue vdlerdt dem/ saa skulle de igien begynde paa ny/ indtil de haffue lerdt rett at lese. Vnder des skulle de oc huer dag scriffue/ oc wise deris script. Oc de skulle des ligeste ocsaa wises om afftenen hiem med tho gloser/ oc om morgenen høres igien naar || de lese deris lectie op.

Den anden lectie.

Maa were for dennem som kunde rett lese/ oc lære regle in grammatica/ deris bøger skulle were om morgenen Grammatica Philippi/ oc for en øffuelse in grammatica mwe de haffue Esopum at ty/ oc wenne seg saa vnder det samme til mz at decimere oc coniugere/ ocsaa effter reglene dennem ere foede at declinere oc coniugere effter. Effter middag Esopi fabuler/ oc om afftenen Mosellani Pædagogiam. Oc naar de der ere noget Riske vdi/ saa maa dennem foes till med nogle Colloquia Erasmi aff de vdwoldiste oc skiøniste. Vnder des skulle de flitelig øffues/ at de ald tiid tale latine/ scriffue rett/ oc lære at ty ret konstelig. Oc om afftenen skal mand giffue dennem ett prouerbium/ oc lade dennem der gaa hiem med/ oc lade dennem det sige op igien om morgenen. ||

Den tredij lectie

Maa were for dennem som noget yderlig ere forbedride 204 in grammatica/ de noget saa heden kunde declinere/ coniugere oc ty/ deris bøger mwe atter om morgenen were/ grammatica Philippi/ huor dennem da skall Terentius atter tagis igien til att øffue dennem in grammatica/ mand skal oc lade dennem ty oc sige reglene der til in grammatica vden ad. Om efftermiddagen skal dennem forleses Terentius/ huilken de oc skulle lære vden ad. Oc/ naar de haffue der vdi nogett forbedrett seg/ nogle vdwolde Comædie Plauti. Om afftenen nogle de steckiste epistole Ciceronis/ eller noget andet sodant/ desse skulle ald tiid tale latine/ huerdag noget opsige aff Terentio/ een sinde huer vge scriffue epistoler/ oc om afftenen gaa hiem mz ij vers/ som hafue en skiøn forstand om gode seyer. ||

Den fierde lectie/ vdi de scholer der som scholemester er sielff tredij.

Maa were for dennem som kunde nw noget saa heden/ bode tale oc scriffue latine. Deris bøger mwe were atter grammatica Philippi om morgenen/ huor atter til en øffuelse in grammatica Virgilius welm aa tagis igen/ oc nest vdyelsen skal dennem der wises de merckeligste figurer som ere i ord/ oratier oc sententzer/ Oc naar de der vdi ere wel øffuede/ da maa dennem til med omseyer forleses Dialectica oc Rhetorica Philippi. Om efftermiddagen Virgilius/ oc der nest Metamorphosis Ouidij/ Om afftenen/ Officia Ciceronis eller hans familiares epistole Desse offuer dett att de intet andett skulle tale end latine/ skulle oc hwer dag oplese nogle vers aff virgilio/ stilen skulle de flitelig øffue/ oc hwer || vge giøre enten epistoler eller vers.

Den femte lectie.

Maa were for dennem som ere nu modelig heden forsøgte i latinen/ oc siunes at haffue nu wel styrcket nemmet/ saa at de nw kunde bode scriffue god latine oc tale rett/ dennem maa scholemestern wel forlese noget fundament vdi grechesche/ men dog saa at det skier forvden ald affdragt oc forsømelse vdi latinen/ dij deris mening er vldelig/ som wille att børn skulle lære grechesch oc hebraisch/ før end de faa noget fremmelig forbedret seg i latinen.

205

Scholemesterne skulle beholde vdi alle kiøbsteder dett de her til dags haffue hafft/ Oc der som de nogre sted icke ere rundelig nog forsyrgide Da kan Superattendenten oc sognepresterne i byen giffue oss det tilkiende dij wij wille/ at bode de oc andre/ som vngdomen/ skulle forstaa/ || skulle hederlig were forsyrgide/ oc wille gerne legge til aff wort/ huort noget fates.

Om øffuelse vdi scholen.

Om morgenen fraa sexslett oc intil otteslett/ skal offuer ald scholen grammatica flitelig øffues/ først paa ordenes wegne/ at mand weed deris rette vdspring/ der nest den rette vdydning/ at mand weed huor ordene henge rett tilsammen/ oc paa det siste/ at mand lærer ret at accenturere/ oc weed vnder huad tone huer sylleba skal vdtryckes oc framtale/ effter som disciplene vdi huer lectie ere bequemme til at begribe/ Oc denne øffuelse skal ald tid saa skie/ derfor skal mand ald tiid/ naar hwn er vde/ tagen paa ny igien/ at vngdomen maa der vdi saa wel øffues/ oc fornemme den rette grammatische art/ derfor raade de saare ilde for børns lære som || formene dennem at komme wed reglene/ eller mene att grammatica kan wel anderledis læres bedre.

Naar otte slaar skulle de aff de øffuerste lectier søge Chor/ oc vnder des skulle de nederste offuerhøres i scholerne/ naar de ere da komne vdaff kircken/ da skulle de mz modelig røst tilsammen oplese Catechismum/ oc gaa saa hiem.

Fraa tolf intil eetslet skulle børnene ickun siunge/ at de mwe lære ey all eneste aff en wone at siunge/ men aff rett konst/ icke heller vnder enfoldige noder all eneste/ men oc saa discant

Vnder eett slett skal huer aff de tre lectier haffue syn øffuelse sønderlig for seg sielff/ de i den anden lectie in Esopo/ de i den tredij in Terentio/ de i den fierde in Virgilio.

Naar klokken slaar ij. skulle atter de aff de øffuerste lectier søge Chor/ oc vnder des atter de nederste offuerhøres. ||

206

Vnder trij oc fireslett skulle atter lectierne adskillies/ oc huer haffue syn øffuelse for seg sielff.

De i den anden lectie in Pædalogia/ oc da lære det prouerbium/ de om morgenen skulle opsigte.

De i den tredij lectie i Ciceronis steckiste epistoler/ oc da lære de ij. vers de skulle om morgenen opsigte.

De i den fierde lectie in officiis Ciceronis/ oc dennem skulle til med antwordes nogle vers aff Virgilio/ huilke de skulle wide vden ad/ oc lese op om morgenen igjen.

Dette skal saa holdes ald tiid om mandagen tiisdagen torsdagen oc fridagen/ vden saa meget/ at fraa S.Simon oc Judasdag/ oc intil Ryndermysse/ mue børnene komme til schole til siuslett om morgenen/ oc gaa hiem igjen naar fireslett om afftenen/ oc søge Choret naar ix slaar/ effter scholemesternes gode tycke. ||

Om onsdagen att morgen skal mand offuerhøre dennem alle deris lectier/ at der bliffuer da en sore flittig øffuelse. Saa skal dennem giffues Materij enten till Epistoler eller vers/ huilke de skulle paa syn tiid lade tilsiane/ Oc haffue saa hiemloff naar sangen er vde i kircken effter otteslett/ oc ey komme den dag igjen enten til scholen eller kircken/ dij det er dog som Poeten siger/ huad som icke haffuer roo ebland med det kand icke wore wed.

Men fordij børns studering kand da lyckes/ naar der er gudfryctighed hoss/ som Christus oc siger/ Adspørier først gudz rige etc. Som gud oc befaller Deut. vi. at wij skulle lære wore børn att frycte oc dyrcke gud. dij skal vdi hwer vge løffuerdagen holles der till/ att børnene tractere synderlig det til helighed hører/ at børnene i almindelighed mwe saa lockes || oc wennes til gudz fryct/ troen oc gode seyer.

Dij skal dennem da alle børnelærdomen/ først paa det enfoldigste vdlegges/ det ene stycke effter det

andet/ Ocsaa maa dennem som bedre ere komne til forstand forleses nogett aff det ny testament/ som Mattheus eller nogle aff de ledteste s. Powels epistoler/ Daidz psalmer/ eller Salomons sprock/ effter som børnene kunde begribe/ dog paa det enfoldigste/ at 207 de renlig forvden ald blanding mwe lære det som til christendomen hører/ oc wennes til at kunde skiønne paa skrømterij/ huor den seg vdgiffuer for rett gudelighed/ Oc paa det at børnene mwe des hefftighe legge wind paa at lære noget i den helige scrifft/ da er det icke nog at lese meget for dennem/ men mand skal holde dennem til/ at læret vden ad/ De i den anden lectie kunde enfoldelig || framsige ordene om børnelærdomen/ de andre der nest en enfoldig vdleggelse der paa/ men de som sidde i den fierde lectie nogle aff de vdworldigste psalmer oc nogle besynderlige steder aff scrifften/ huilcken scholemestern oc skal som en løffuerdags arbeyd vdkreffue aff dennem/ ocsaa at lese ett effter andet vden ad/ at de ey mwe gaa i glemme. Siden skulle de gaa i afftensang/ oc naar den er vde maa dennem giffues hiemloff. Oc lige sammeledis maa mand holdet om afftinen for helige dage.

At wij nw saa haffue beskicket scholer i smaasteder mz scholemester oc een hørre eller tho/ der med wille wij icke haffue vdi de større kiøbsteder afflagde eller forwirride de scholer som noget bedre ere/ som pleye at haffue en scholemester oc iij eller v. hørre/ dij huad wore det for en skick/ men wij wille at de samme skulle mz || Superattendentens Probstens predickerns oc raadzens tilhielp komme til seg igien/ att der mwe worde flere lectier oc meer oc større øffuelse for børn/ end der pleyer paa nogen tiid. Oc vdi huilken by flere latine scholer hafue werit her til/ der skal mand nw giøre een aff/ oc de andre skulle afflegges. Oc naar de saa haffue kommet samme Scholer paa fod igien/ da skulle de lade sodan Reformatz komme til oss/ at wij hinde stadfeste/ oc legge der rentte til/ om der icke findes ophold nog for dennem der lese skulle.

Til disse samme Scholer mwe børn sendes vdaff de nerwerendis landzbyer ocsaa aff smaasteder wel/ naar de noget haffue hiemme lerdt oc forbedret seg.

Ocsaa wille wij at i Holsten oc andre wore Førstedøme skulle oprettes/ forvden de almindelige Scholer || i andre steder/ ij merckelig Schoier i tho bequemme steder/ med scholemester oc v. eller vi. hørre/ lige effter den Scholes manering vdi 208 Hamborg/ her wille wij legge wind paa/ oc sodant wille wij stadfeste.

Des ligeste skulle oc scholemesterne mz ald flit acte syne disciplers nemme/ oc ald tiid/ naar børnene ere offuer deris tolfte aar/ giffue forældrene i rett tromol tilkiende/ huilcke aff syn studeren intet siunes at bliffue forbedrede/ at de mwe i tiide settes anderstedes heden til ærlige embider/ men huilke de fornemme at haffue godt nemme/ dennem skulle de holde i scholen intil deris xvi. aar/ men fraa det samme aar skulle de see gangiffuelig til/ huilke der kunde til gaffns dele mz andre/ huad de aff deris studering haffue foet/ oc de som siunes det at kunde giøre/ de skulle offres Herren/ oc forskickes til almindelige || studia/ enten paa sin egen/ eller oc menhedsens bekostning. Men de som det icke saa wel til gaffns skulle kunde giøre/ de mwe tages fraa scholen/ oc settes til ærlige wertzlige embider.

Scriffuerscholerne/ som mand dennem kaller/ for drenge oc piger/ oc andre de der icke due til at lære latine/ maa øffrigheden forsyрге/ dog skulle forstanderne til samme scholer see til med/ at sand gudfryctighed maa samme børn saa effter honden indgydes oc indgrondes aff børnelærdomen.

Kongelige priuilegier. for Clercke.

Paa det at Salighedsens ord oc sand dyd maa haffue syn tilbørlige ære/ som det haffuer hoss wore forfædre framfarne konger werit holdet/ oc endnu alle wegne holdes aff christne førster/ Saa wille wij oc/ at predickerne/ || oc alle andre som tiene enten vdi kirckerne eller Scholerne mz alle Studenter oc peblinge/ skulle nyde oc beholde de wonlige friheide oc priuilegier/ som de her til dags haffue hafft/ at de skulle bliffue frij for ald skat oc tønge/ som almindelig gaar offuer almwen/ dij de haffue dog besuoring nog/ om de staa deris embide trolig for/ huilcke de haffue den menige mand til tjenste

Om vphold oc forsiun til gudz ordz tienere oc de fattige.

HVer sogn i kiøbstederne skal i det mindste haffue ij. predickere. Men huor folket er megett i en by/ der som er ickun een sogn/ der behøffuer mand flere/ som i Malmø/ hwilcket er ickun een sogn/ der mand skall wel haffue iiij. predickere

Landzsogne skulle lade seg nøye || huer met sin sogneprest/ om de kunde føde hannem/ kan det icke een giøre/ da maa der legges een eller ij. aff de neheste der til/ men ingen skal eyge seg flere end tre til wden obenbare nød trenger hannem der til/ Men det er allerede nog sagt.

Til landz presterns ophold maa holdes den rentte som her til pleyer at vdredes/ som er korntiende oc quegtiende aff kalffue/ fyl/ lam/ kid/ grese/ madredsle met brød/ smør aast/ gies bier/ prestegaarde met skow oc mark som det dennem er tillagd effter lowe oc kirckebøger/ Offer paa de iij. store Christi høytider først i messen strax Epistelen er lest. Item for brud wielse skal sognepresten giiffues den wonlige penning.

Der til skulle oc skickes ij kircke werier wdi huer sogn som skulle rode for kirckerentten/ Oc de samme skulle met probsten forswore sognepresterne/ || oc suare til deris sager/ oc hues de til gaffns det icke kunde giøre til tinge/ da skulle de dennem indføre for øffrigheden/ oc fliet saa/ att prestene mue faa syn retighed ind til gode rede. Oc der som noget er nogen sted nw der fra taget/ enten bondegorde/ ager/ eng/ skow/ fiskewand/ eller noget sodant/ da skulle de were der om/ at det maa komme der til igen oc det biude wij oc befale wore lensmend/ at de giøre deris flit der til/ at det kommer der til igien/ dij Euangelium tager ingen sit fraa/ men hielper huer at beskytte alt det hannem tilhører/ saa meget des minde skulde mand wille tage fraa Euangelio huad godt der er tillagd.

Alleniste skulle de giffue kongen huert aar den wonlige Cathedraticum som de pleyede at giffue bisperne. Der som nogle det oc icke gøre kunde/ eller haffue ey end selff nog til en erlig 210 ophold/ || da maa Superattendenten Probsten oc lensmanden det giffue oss tilkiende. Oc her med skulle alle de ny beskattinge oc andre tønger/ der de aff bisperne bleffue besuorede mett/ were plat afflagde/ dij wij begere icke at besuore sogneprester/ men helder (som det gud tilhør) forsyrgre oc opholde dennem.

Saa skulle nu landzpresterne tage wore paa deris kircketienste/ oc blifue frij for skat oc kongelige tønge/ oc de skulle ingen kiøbmandskaff bruge/ vden med hues hieme hoss dennem sielff affles/ meget minde skulle de holle noget dranckerhwss. Oc ald tiid skulle de gaa i ett bequent prestekled/ som kan søme en gudz ordz tienerer. Oc dette samme wille wij hafue sagt om Superattendenter oc predickerne vdi kiøbstederne/ oc alle som tiene bode i kircker oc scholer.

Ydermere skal oc ingen tage seg nogen landzsogent til vden han bliffuer || lowlig kaldt der til/ Icke skulle der heller lides nogle Capelaner som seg lade til sognene leye/ dij de skulle neppelig kunde med en god samwittighed giøre tienste/ huad sige at bliffue bestandige vdi frestelse/ for lige som de seg saa indwelde vdi sogner/ iage icke saa sore effter dennem for det de ere indskickede/ att de wille wide folkes beste med raad oc lærdom/ saa indsette de oc menlig de vbequemste offuer folcket/ oc saaledis fortrycke/ saa meget som i dennem er/ ald gudfryctighed vnder gudfryctighedz skin/ Ja wel offte ocsaa indsette det arme sognefolck wiffue for hiurder. Oc det end meer er/ at de icke ere sielf indweyde eller beskickedede til nogen tienste eller embide i kircken/ men ere intet andet end ligmend/ oc i de mode plat vbequeme til noget sodant embide/ wij wille icke nu sige kirckerøbere/ oc hyn Symen trøkarls stolbrødre/ || som med gunst oc gaffue indføre seg saa for egen wildz skyld.

Her wille wij nw/ at huilke sogne der aff arildztid haffue leyed til Canichedømene/ skulle der til bliffue/ des ligeste huilcke de haffue foet i forlening/ saa fraffnt som de sette skickelige tienere der til/ som giøre deris embide fylliste/ hwilcken ocsaa skal were Superattendenren saa wel vndergiffuen som andre sognepreste.

211

Effterdij at ocsaa Adelen haffuer med andre rigens indbyggere samtyct oc indgaet den rene Euangeliske lærdom/ der som de haffue da nogen sted rettighed/ til att forlene sogner/ da mwe de lade til seg kalde den person som sognefolket begerer til en sogneprest/ oc forskicke hannem saa bort til Heridzprobsten/ oc lade handles mz hannem lige i alle mode som før er sagt om sodan en kircketieners vdwellelse oc stadfestning/ paa det att || der ey mwe tilskickes vlærde sogneprester/ de siele til skade som Christus haffuer forløst med sytt dyrbar blodt/ hoss anden skadelig vlempe der kunde aff komme.

Effter Adelen haffuer nw begeret at were frij for den tiende/ huilcken de dog ere sognepresterne/ som deris hiurder/ der haffue sand sielesorg/ aff rette plichtige/ oc kunde nw lige wel icke nødes til at vdgiffue samme tiende. Saa paaminde wij dennem/ at de wille betencke seg at were christne/ oc sielff willige giffue Christi tienere/ som ere hanss predickere/ huad dennem sielff godt siunes/ paa det at den fordømmelse ey maa dennem offuergaa/ der Christus om tal til predeckerne/ huo eder forsmoar/ den forsmor meg/ Oc huo meg forsmor den forsmor hannem som meg haffuer vdsend/ Saa skal dett oc bliffue Sodomiterne ledtere paa den yderste || dag/ end sodane foractere.

Landzsogner som ligge noget neer kiøbstederne skulle tage seg sognedegne aff scholerne/ oc lade dennem faa den wonlige rentte for en hielp at studere med. Saa skulle da samme sognedegne vnderwise det

vnge bondefolck vdi børnelærdomen/ een sinde om vgen/ vdi sted oc stund/ som sognepresterne dennem forscriffue. Dij alle landzdegne skulle her effter lige saa lære børnelærdomen/ oc der som de der til icke ere bequemme/ da mwe de oc icke were sognedegne.

Til de tieners ophold som predicke vdi kiøbstederne skall mand lade fylle hues godz sognene er her til dags tillagd/ oc det der aff en gamel rettighed tilhører/ men der som sognepresterne kunde der med icke were wel forseet. Da wille wij legge der til saa meget aff andet kirckegodz/ att det skal || bliffue nog/ naar wij aff Superattendenten oc lensmanden bliffue vnderwiste/ oc faa rett at wide huorledis der om er.

212

Til huer sognekircke i kiøbstederne skulle vdwelles tho kirckewerier eller Diaconer/ som skulle haffue register paa ald kirckens rentte/ saa skulle de tage op samme rentte/ oc skiften huer fierding aars ebland tienerne/ eller naar det bequommelig kan skie/ oc gjøre aff ald ting hwert aar regenskaff obenbare vdi raadsens nerwerelse

Naar landzpresterne dø/ da skulle deris efftelleffuendis encker vdi sognerne mz deris smaa børn opholdes ett helt aar effter deris død/ intil de kunde bequommelig bliffue forseete/ oc een sinde effter mandsens død skulle de haffue enten winterseden eller sommerseden/ oc tage halffdelen aff tiende. Saa at der som sognepresten || dør effter row er soet/ som bort effter s. Mortens dag/ da maa hun mz den hele rowhøst ocsaa haffue bygseden halff/ med den halffue tilkommendis tiend/ oc holde saa sognepresten til kost intil eet andet aar han tager rentten. Men dør han effter bygseden som mellom Woldermysse oc s. Bartholomei dag/ da maa hun høste det hun haffuer soet/ tage halff tienden/ oc haffue siden halff rowseden: Men dør han mellom S. bartholomei oc s. Martini dag/ saa maa hun beholde det aars tiende alsammen/ oc hafue rowseden allene/ oc holde saa sognepresten til kost intil han tager rentten. Men naar aaret er vde/ da skal havn wige vdaff prestegorden/ om sognepresten wil strenge/ der som det oc siunes den effterkommere nogett suort/ saa tencke seg det at faa igien wdi syn effterleffuerske/ aldt hwad hannem her vdi affalder. ||

Naar nogen gudz ordz tienere dør vdaff kiøbsteden/ da skal menheden haffue om sorg for hans effterleffuerske/ oc det biude wij/ at hun mz det første skal forsees effter syne wilkor/ hwilcket wij befalle besynderlig wore borgmestere oc raad i samme steder/ dij wille wij/ at de samme encker skulle beskicke med det første en frij bolig/ oc der som behoff gøres forsees dennem mz nogen ophold aff fattige folckes kiste/ eller oc halff delen aff hans aarlige rentte som den døde haffde tilfaldet/ maa falde hinde til paa den ene sinde. Her skal Superattendenten med lensmanden see til naar de fare om/ om sodant oc saa skieer.

213

De fattige til behielpning skal ald den rentte beholdes som de her til dags ere wone at haffue/ oc huad som helst gaffuer der forvden weluilligen giffues/ de enten om helige dage || samles/ eller i andre mode diid til føres.

Der til skulle oc Diaconer beskickes/ tho eller flere (som herskaff best siunes) de som forstandige oc gudfryctige ere/ som skulle opbere samme godz/ oc gaa omkring om helige dage oc samlet/ oc delet saa vd iblandt de fattige troligen oc rundeligen/ effter som huer haffuer behoff/ oc huert aar skulle de obenbare gjøre regenskaff paa aldt det de haffue indtaget oc vdgiffuet vdi raadsens oc tienerne nerwerelse.

Sognepresterne skulle almindelig alle enten leffue kyskelig i renleffuenhed/ huilcke det er giffuit/ eller oc giffte seg. Der som de her gjøre emod/ da skal mand een oc anden sinde paaminde dennem/ wille de da icke raade der bod paa/ da skulle de settes vdaff embidet/ oc vdi deris sted andre tilskickes. ||

Om Hospitaler.

Først for ald ting wille wij/ at der maa igien tillegges til fattige folckes frij brug landsbyer/ Møller/ Fiskewand/ skower/ ager oc eng/ oc huad andet der kan findes at haffue werit aff fordometiid lagd til sodane fattige menniskers ophold. Oc der som sodant findes nogersted icke at were nog/ da wille wij legge til huad der fadtes/ effterdij wij wide huad Christus haffuer sagt/ huad i haffue giort een aff de mindste i mit naffn/ det hafue i giordt meg.

Men offuer de fattiges godz skulle settes Diaconer/ de som med rett troskaff skulle indtage rentten/ oc gjøre regenskaff for indtacht saa well som for vdgiffet vdi raadsens oc predickerns nerwerelse.

Forstandern til hospitalet skal føre ett fromt oc gudfryctigt yllefnet/ || som skal haffue drenge oc piger vnder seg/ efter som de fattige ere mange til/ saa at huer maa trolig faa sin tjenste efter som hand

behøffuer.

214

Denne samme forstandere skal med syn hustrw oc børn oc andre tienere opholdes aff den menige fiste/ saa dog at der hafues den act oc omsorg for de siuge/ att denne ophold wendes icke til nogen ofuerflød. denne forstandere maa oc hafue en vogn/ oc sende den vd at tigge offuer leennet/ att de fattige ocsaa mwe noget godt faa aff almese/ Her skulle oc landzpresterne/ hwor som wognen kommer/ lade syn fliit til/ at formane folcket til kierlighedz welgierninger

Aff sogneprestens raad/ ocsaa raadsens i byen/ skulle desse Diaconer indlegge de fattige/ de som rett wedtørtige ere eller oc wanføre/ att de icke meer paa wild indlegge/ huilcke dennem sielf løster/ end de som || meest wedtørtige ere/ huilcke sognepresten oc skal een oe anden sinde i vgen besøge/ oc der som han finder i noget maade forsømmelse paa den rycht de fattige skulle hafue/ da skal han paaminde forstandern/ der som han wil icke høre/ saa skall han føret ind for Diaconerne/ oc i det minste skal hand een sinde om vgen trøste samme siuges samwittighed.

Store hospitaler som noget langt ligge fraa kiøbstederne/ de mwe haffue oc føde sielf sine predickere/ at de fattige ey mwe lide nogen skade/ om det wore behoff at giffue sacrament eller att trøste nogen der ds wilde om naten.

Der skal oc legges wind paa/ at kammer/ senge/ fad oc skole/ oc huad andet der hører til en brug maa forskickes de siuge adskilligen/ effter deres adskillige siugdome/ sønderlig huor fryct er paa ferde at siugen kand || fenge/ at siugen ey maa aff omgiengelse fraa nogle faa wdbrede sine kreffter til mange.

De siuger som leglige ere/ saa som pocker etc. der skulle leger i kiøbstederne gjøre deres beste til/ oc legge flittelig wind der paa/ at læge dennem/ oc tage løn for dem arbeyd/ att de fattige mwe ey alleneste opholdes/ men ocsaa hielpes til førlighed/ saa meget som mueligt er.

215

Om Superintendenter oc Probster deris methielpere

SVperintendenter/ som skulle holde denne Reformatz i kircken wed mact/ skulle were een wdi huert stigt/ oc til methielpere haffue een probst wdi huert Heret.

Der som probsterne haffue icke nog i sognene som de haffue/ da wille wij legge dennem rondelig meer || til/ saa att de samme som aff andre skulle haffue vmage/ ey mwe sielff lide nogen armod. Men naar som Probsterne aff nødtørtighed besøge nogen kircke/ da skal kircken giffue dennom een marck/ oc tage dennom frij wdaff herberg.

Om Superattendentens føde oc besolding.

EN Superattendent maa nest hustru oc børn haffue tho tienstepiger til syn huss holding. Icke kan hand helder ombere desse tienere/ han skal iaa haffue een Scriffuere/ een karl att sende sit ærinde/ en kiøreswend som kan røgte iiii heste/ oc en dreng/ den hand stedze kan haffue hoss seg. Her and det ocsaa gaa dee bedre til om denne samme dreng holdis til bogen/ oc desse tienere lere noget got i den hellige scrifft/ at der siden kunde end worde gode sogneprester eller scholemestere aff. ||

Men effterdij at Superattendenterne/ som skulle were de rette bisper oc Erchebisper vdi kirckerne/ kaldes nu icke til nogen ørckeløsshed/ som sodane pleye at were vdi/ men til stoer arbeyd/ hwilcket wij aff gudz naade wel kiende kunde/ att de paa latine skulle tractere oc lære andre den helige scrifft/ predicke gudz ord for folcket/ icke alleneste hieme i byen der som de bo/ men ocsaa offuer det hele stigt/ huort som helst de komme/ de skulle holde wore vndersotte til att were fridsommelige oc lydactge/ mz den

vnderwissning de skulle wdi deris predicken giøre om herskaff oc lydelse/ som mand dennem er plichtig/ de skulle legge wind paa/ at predickerne mue alle retsindelig oc endrectelig lære Christi helige Euangelium/ oc andet det der bør at fylle mz/ Oc at sognepresterne/ med deris hussinde mwe føre ett høfskt leffnet/ effter || som Paulus scriffuer til 216 Timotheum oc Titum/ saa som sodane Christi tienere børligt er/ at de oc lige sodane mue hafue vnder seg/ gud til ære/ oc Christi kircker til welfart/ før end de skicke dennem til sodan tienste/ skulle de høre dennem flittelig offuer/ Saa skulle de/ naar de ere offuerhørde/ oc aff lensmanden paa kongens wegne stadfeste/ skicke dennem til embedet/ oc med en forscrift sende dennem saa heden til syn kircke vdi Herrens naffn.

Men huilke som her emod giøre/ oc tage icke wore paa sytt embide dennem skulle de giffue paamindelse oc adworsel/ oc straffe dennem/ Saa at de enten bedre seg/ eller oc tage lensmanden oc probsten til seg/ mz nogle andre sogneprester/ oc sette dennem vdaff embedet.

De skulle oc tage alle de sager til seg/ som Samwittighederne ere anrørinde/ || om huilke mand spør raad vdaff gudz ord/ naar enten wij eller nogle aff wore scriffue dennem til/ eller oc noget sodant bliffuer dennem ellers forlagt vdi stigtet/ Saa skulle de/ paa det aller flittigste de kunde aff scrifften suore der til/ aff den naade dennem er giffuen/ bespøre seg med nogle aff de andre Superattendenter/ eller oc med nogle aff de forstandigste predickere/ at de kunde suore det wist oc fast er.

Men Ecteskaffs sager mwe de for wise til oss sielf eller wor lensmand/ oc (om det er aff kiøbsteder) til borgmestere oc raad. Saa fraffnt som der er sodan trette mellom tho eller flere/ at der wil siges offuerlyst dom aff/ eller om der er nogen skammelig last offuerlyst witterlig. Eller oc mand frycter for nogen forargede ebland almwen. Ellers mwe de befrij Samwittighederne aff gudz ord || i disse/ saa wel som i andre sager/ oc effter ordsens lydelse giffue gode bestandige raad.

De skulle icke holde seg til at døme vdi nogle werdzlige sager/ vden de kaldes aff oss/ eller bliffue bedne aff wort raad eller lensmend/ til noget sodant som icke kand were mod deris eed eller embide.

De skulle oc besøge børnescholerne/ naar de fare om/ vdi kiøbstederne hwort de komme/ oc med wor lensmand legge wind paa/ att ald ting maa gaa rett til. Icke skulle de heller forsøme att vdspørre huorledis de fattige forsyrges.

217

Det er end vnderligt/ om een mand kan were nog til aldt dette/ at hand ey tør meget bekomre seg med andre ærinde. Ja huo er her rett bequem til? som Paulus siger.

Effterdij de kaldes da til sodant swort arbeyd oc kirckens forsyninge/ || oc wij ey wille/ at de skulle noget enten lidet eller meget eske for deris tienste/ men att de skulle tiene hwer mand forgieffues med sodan deris befalling/ vndertaget det de hoss landzpresterne fortere mz deris folck oc iij. Heste/ oc vdi kiøbstederne hoss kirckewerierne/ naar de ere vdi visitatz een sinde om aaret/ eller oc nar nogen aff dennem for nogen nødig sags skyld ellers nogen tiid eskes aff nogen kircke/ eller han hafuer dog behoff at ferdes diid heden. Da loffue wij/ som wij for gud bekiende det plichtige at were/ at wij dennem skulle beskierme med wore lensmend. Oc som wij wel wide huad det er Christus siger. En apbeydere er syn løn werd etc. Der som mand icke annammer eder/ saa gaar vdaff staden/ oc stryger støffuen aff eders føder paa dennem etc. Ocsaa det Paulus siger/ at sodane Prester ere dubbelt || ere werde/ oc i meest de/ som arbeyde i ordet/ da wille wij beskicke huer Superattendent en ærlig ophold oc besolding/ for seg oc saa meget folck som nu er sagt/ oc bestillet/ huor de huert aar skulle sodant annamme. Oc det samme wille wij besigel huer aff dem til mz wore kongelige breffue/ at dem skal intet fadtes.

Der som wij oc siden i sandhed kunde forfaret at de haffue der icke nog vdi/ da wille wij legge til huad der fadtes/ Paa det at gud wil were mz oss/ oc wore vndersotte vdi wore lande oc riger/ naar wij skiødte saa at forfremme det som hører til gudzdyrckelse oc den almindelige frid/ Gud vnde oss dett flittelig att giøre/ for syn søns Jesu Christi wor Herres skyld/ Amen.

Dij beskiede wij oc giffue huer Superattendent hwert aar tho lester Row/ fire lester Malt/ tho lester || Hawre/ halfftedij sindztiwe les hø/ tiwe les halm/ fyretiwe Lam/ Oc hundride gyldene wdi guld. Men effterdij ald ting er i kiøbenhaffn dyrere end anderstedz i Riget. Oc mand for den høye Scholes skyld wil der haffue meer behoff til tæring/ da legge wij den Superattendent/ som der skal bo/ saa meget meer til syn 218 besolding/ att hand skal haffue den tredij lectie i den helige scrifft/ der mindre tilligger end til de andre/ at han flittelig skal lese den helige scrifft obenbare vdi Scholen/ naar han er hiemme/ oc nødes icke til att fare nogen sted vd at besøge kirckerne.

Effterdij det hør oc de christne til/ at haffue omsorg for de fattige/ da holde wij det oc tilbørligt/ at wij (naar tiiden saa begiffuer seg) were omhyggelige for Superattendentens/ ocsaa de andre kircketieners efterleffuendes encker oc faderløse børn. ||

Noget meer om Superattendenter/ Probster/ oc fattige folkes kiste

Superattendenten skal sielff haffue tilsium til alle Scholer/ oc wide huorledis der læres bode paa troens wegne/ oc vdi andre bogelige konster. Oc han skal sette Scholemestere der til/ huilcke han sielff/ med sognepresten oc de beste vdi raad/ haffuer offuerhørtdt

Men Scholemestern skal sielff forsyrgge seg hørtdt/ som vnder hannem skulle tiene vdi Scholen/ oc tage dennem som sognepresten kiender oc holder der gode for.

Superattendens skal een sinde i det første/ med fuld myndighed aff oss/ oc med wor lensmand/ besøge alle sognekircker/ oc fatte en god beskied paa alle sogner/ lade bescriffue aldt det gods der tilligger/ med alle de prebender der vdi ere/ oc bescriffue || ald ting vdi klare Register. Saa skal han beholde ett hoss seg/ oc antworde wor lensmand det andet oss til hende/ at mand der vdaff ald tiid kan forfare/ om kirckens tienere haffue nog at holde seg aff/ att nogen ey heller maa her effter røffue fraa kircken naar hannem saa løster

Først for ald ting skal Superattendenten i denne første visitatz grangiffuelig lese/ oc fuld wel wide huad her i denne wor Ordinantz er beskicket/ oc see flittelig til med wor lensmand/ at der bliffue gode sognepreste i huer sogen/ oc med predickerne ocraadet skicke børnescholerne til rette vdi kiøbsterne/ oc forsee dennem wel mz gode scholemestere/. Oc der paa skal wor lensmand giffue wore vndersotte der samme stedz befalling.

Offuer ald ting wille wij/ at Superattendenten mz vor 219 lensmand skal flittelig scriffue oss til/ huad hwer || sogneprest haffuer behoff til syn føde/ huer predickere/ huer anden fircke tienere/ huer scholemester oe hørre/ at wij dennem stadfeste huer en ewig ophold. Oc der som kirckerne formue icke saa meget/ da wille wij legge til huad der fattes. Ellers see wij wel/ at gudz tjenste kand icke bliffue wed oc holdes op hoss oss. Wij forhobe att gud for syn miskundhed skal styrcke oss dertil/ Amen.

For Skolemester oc hørre skal wor Lensmand met Superattendenten wdi hwer kiøbsted besckicke nogle wisse rentter/ som kunde oc were nog/ aff kirckerns prebender/ at de dennem mwe annamme/ naar desse dø/ som dennem nu haffue i hende/ Saa att der besckickes een wis oc evig prebende for scholemesterns person/ den hand skal haffue oc behaalde det stund han holder Skolen.

Her wille wij nw haffue Superattendentene || paamindte/ at de wille betencke/ huad apostlerne bade oc formanede s. Pouel oc s. barnabas/ saa som Paulus sielff scriffuer Gal. ij det alleniste (siger hand) befode de oss/ at wij vilde tencke paa de fattige/ til huilcket ieg oc wor flitig/ oc giordet gierne. Dij skal hwer i sit stict met wor lensmand/ probsten/ predickerne/ oc raadet/ wdi hwer kiøbsted oprette een mene kiste for de fattige/ wdi huilcken der kand indsamles hwad almese christne folck giiffue/ Testamemer/ oc huad andet der giffues i Guds naffn. Item Calentepenninge/ brøderskaffspenninge/ oc andre gyldes penninge/ Sielegaffuer etc oc huad iordegodtz der til giffuet er/ naar de ere døde/ som der nw aff leffue. Ocsaa wille wij at der skulle til fattige folckis ophold/ aff Superattendenten oc lensmanden/ oc andre som paa wore wegne der hoss ere/ || met raadet i kiøbstederne/ til fattige folckes kiste besckickes alle vicaridøme som icke haffue witterlige arffuinge/ naar de ere affgangne som dennem nw haffue i hende/ effter wore besiglede breffue de wij haffue wdgiffuet. Dennem vndertagne/ huilcke wij besckickendes worde til den høye Skole vdi Kiøbenhaffn/ eller ander stedz til kircker eller børneskoler/ for vden deres skade som ret fattige ere 220 Her skulle oc predickerne formane folcket/ at de nw skulle giffue gud oc wor herre Jesu Christo i de fattige/ det de tilforn aff en god/ men dog en wildfarende mening/ pleyede at giffue til Messer/ Muncke/ for Siele/ for aflad/ for Pilegrimsgang oc til anden sodan wild oc wrang gudz tjenste/ Ja gudz bespottelse. Huilket predickerne oc well kunde gjøre forvden nogen girighedz mestancke/ effterdij de haffue icke den || omhyggelighed for seg sielff/ men for de fattige/ huilke alle christne ere godt plictige.

Saa skal oc Superattendenten med wor lensmand/ probsten/ Presterne oc raadet i kiøbstedene/ tillsckicke flittige dande mend/ som elske gudz ord/ effter som screffuet staar act. vi/ oc i Tim. iij/ som skulle were forstandere til kisten/ oc de fattige folkes Diaconer/ de icke forsøme deres befalling/ oc wide naar/ huad oc huem de skulle giffue/ oc de samme mue vnderstødem/ naar behoff giøres/ spørrie raad aff predickerne.

Desse samme fattige folkes tienere mue wel huert aar skiffes/ endog icke alle/ men saa at der bliffuer een eller tho wed/ som aff forsøgelse nu hafue lerdet at staa de fattige for/ men regenscaff skulle de gjøre huert aar paa een forsagt tiid/ oc det skulle de gjøre probsten predickerne oc || raadet. Her met kunde de nw gjøre gud en behalig gierning.

Probsterne skulle oc haffue forstand wdi landzlowen/ och een sinde skulle de besøge alle sognerne huert

aar/ oc raadet were der offuer/ huor de komme i kiøbstederne. Oc naar kirckens regenskaff er giord/ da skulle de forhøre met det første/ huor retskaffelig sognepresterne predicke Euangelium/ vdlegge børnelerdomen/ vddele Sacramenterne/ oc i alle mode staa deres embede for/ oc pryde det med eet godt leffnet/ Ocsaa om de ere wel forsyrgede til deres nødtørtighed.

Der nest skulle de giffue act paa sognefolket/ at de mue wide/ huad de haffue forbedret sig i den christelige tro/ huilcken de bekiende/ hworledis de haffue seg mod Pauens handel/ den de haffue forladt/ huad willij de haffue til den Euangeliske lerdøm/ || huorledis de skicke seg der effter met deris leffnet/ de skulle giffue act paa kirckerne oc paa kergordene/ ocsaa 221 skulle de vdspørre om sognepresterne faa deris wonlige løn som dem bør at haffue.

Oc der som de befinde nogen brøst vdi sognepresterne/ da skulle de flittelig paaminde dem huad dem tilbør/ huilcke seg da icke wille rette/ dem skulle de indføre for Superattendenten/ Oc huilke han kand da icke sette til rette/ dem maa han lade indkomme for herskabet eller lensmanden der samme stedz.

Item huor som sognefolket icke holder ordinamjen/ oc gifue icke sognepresten det hannem bør/ bliffue de da paamindte aff probsten/ oc icke wille rette seg sielff/ oc giøre det skiel fyl/ da skal mand det lade indkomme for herskab/ eller oc lensmanden der samme stedz. ||

Sognepresterne skulle giffue deris brøst for Probsterne til kiende/ Saa skulle Probsterne skaffet saa hoss Superattendenten/ at hand flier aldting vdi lawe/ at guds ord ey maa komme vdi noget ondt rychte/ aff nogen kiff oc trette den presterne haffue sammen.

Huor som nogen sted fadtes sogneprester diit skulle probsterne strax holde seg heden/ oc formane bode herskabet oc almuen til at bede Gud om at faa een god sogneprest/ Siden skulle de paaminde kirckewerie/ huilcke det synderlig tilhør/ at de hoss bispen oc raadet legge seg effter at faa sodan een.

Superattendenterne skulle hierne der som de boo vdlegge den helige scriff oc støndum predicke/ men all eniste een sinde om aaret mett wor lensmand besøge kirkerne huer i sit stict/ vdi leylig tiid/ vden der oc || begiffuer seg nogen synderlig nødtørtighed/ at de tiere haffue behoff at fare nogen sted/ Oc da skal man offuerhøre dem som mand wontror vdi syn lerdøm/ oc styrcke de retskafne/ oc aff Guds ord rette hwad der kand were folck emellum om nogen wrang lerdøm. Der skal oc Superattendenten met wor lensmand flittelig bespørre seg/ huorledes predickerne oc Scholerne holdes/ ocsaa huorledis det gaar met hospitalerne oc fattige folkes kiste/ oc were der om/ at der intet fadtes vdi.

Der som Superattendenten blifuer befunden at staa icke sit embede saa ret troelig for som det seg burde/ men lader seg 222 forkrencke entten aff sognepresterne met gaffuer/ eller oc nogen anden forsømmelse hand tager der for/ at hand io icke er orwogen til at giøre det hannem er befalet. Eller oc (det gud forbiude) han || fulde vdi nogen obenbare syndig last eller kietterij/ da skal man kiere hannem for kongen. saa scal hand stedis til ordz i tho eller tre andre Superattendentere nerwerelse/ effter s. Powels ord/ i. Ti. v. du skalt icke stede kieremol at gaa nogen prest offuer/ vden det skier met tho eller tre widne. Wij wille der see sielff flittelig til at ingen dande mand sodan skal blifue beskemet/ eller skie nogen vskiel om hand end bliffuer kierdt forvden brøde/ men der som hand icke raader bod paa den brøst eller last/ der hand kand ræte seg vdi/ da skall hand settes vdaff sit embede. Dij superattendenterne skulle/ som gode bisper pleye/ were vlastelige/ icke aleniste naar de der til vdvelles/ men ocsaa siden de ere bleffne vdwolde/ skulle de se nøye til/ at de ey lade seg bemercke met nogen lastelig slemmerij/ girighed eller howmod. Huilcke || seg lade her met bemercke/ oc bliffue der vdi offuenbarlig offuerwøndene/ oc icke ræte seg/ naar de ere een sinde eller tysser paamintte/ da skal kongelig mayestet haffue syn ræt til dem/ effter de ere affsedte/ lige som til nogen anden der sodant giør. So som herskabet oc skal haffue syn rettighed mod andre kirckens tienere/ oc Scholetienere/ nar de for nogen storr last ere sedte vdaff embedne/ eller bleffue befundene med nogen halsløss gierning/ der gud bewaare alle syne tienere for

Naar der vdi nogen stict fadtes en Superattendent/ da skulle alle sognepresterne alleneste ockiøbstederne i stictet komme tilsammen. Saa dog/ at kirckerne lige wel forsyrges med predicken oc sacramenter. Tiwende dagen effter han er død/ skulle de samles vdi byen der som Superattendentens bolig er. Saa || skulle de endrectelig giffue fire sogneprester fuld mact oc myndighed til at vdwelle een/ den de kiende en werd mand/ oc skickelig bode i lærdøm oc leffnet. Saa skulle samme iijj fylle hannem heden til den Superattendent/ som nest er wed honden/ at han der bliffuer offuerhørd/ kan det ick saa strax skie/ saa mue de giøret det snarste de kunde. Der som hand dømer 223 hannem da skickelig der til/ da skal han siden heden sende hannem til kong. Mayestat/ at han der bliffuer stadfest. Der som kongen da annammer hannem/ da skal han wed syne befelsmend oc lensmanden der samme stedz giøre hannem myndig vdi stictet/ oc befalle alle sognepresterne/ at de skulle ansee hannem derfor/ oc lyde hannem i de ærinde som en Superattendent befalne ere. Ocsaa skal Superattendenten swerie kongen troskaff/ oc at han wil were flittig || vdi sitt embide oc ondelige regiment det han haffuer paa kirckens wegne/ aff den naade gud giffuer hannem. Med det skiel skal han oc vnder seg haffue alde probster sogneprester oc predickere/ saa at de skulle lyde Superattendenten/ vden de oc faa (det gud forbiude) nogen merckelig last med hannem/ att de wille klage hannem for kongen/ eller for nogen wrang lærdøm han før/ eller for nogen forsømmelse vdi sitt

embide/ huor hanss brøst er saa stoer/ at han enten icke kan eller oc icke wil raade bod paa. Dij her skulle huercken presterne eller de andre Superattendenten tiye met hannem/ om de sodant wide. Ocsaa skulle lensmændene der samme stedz giffue oss sodant tilkiende/ huor de formercke sodant rycte i stictet paa nogen Superattendent. Men att enten wore lensmænd eller nogle andre skulle beføre || dem for oss eller andre/ nar de ere icke obenbare beryctede/ det wille wij dem icke tilstede/ men helder befaller wij/ att de dem skulle forsuore oc beskerme/ om behoff giørs.

Naar sodan en Superattendent er da saa annammet til stictet/ da skal hand obenbare indweyes/ i den kiøbsted der som han skal boo/ paa en syndag eller nogen høytidz dag før end predicken begyndes/ ret for alteret/ formedels probsterne/ oc v. eller vi predickere/ de der nest hoss ere.

Men den Superattendent som der nesthoss boendis/ skall indweye hannem/ saaledis som her siden effterfylle skal.

Om kongens befelsmænd.

Wore lensmænd oc raad vdi kiøbstederne giffue wij dennem befaling/ at de dennem wor Ordinnantz skulle holde wed mact/ oc were kircketieners oc scholetieners talsmænd til det 224 beste || naar de der om bliffue aff Superattendenten eller probsten tilsagde/ at dem icke giffues det dennem bør att haffue/ eller de oc wrelig offuerfaldes aff nogen ond menniske. Ja hui skulde ey wore lensmænd oc raad bewise gudz tienere den samme villij/ som de den mindste bonde ere plichtige at bewise? vden de wilde oc fortørne bode gud oc oss.

Om nogle synderlige bøger/ de landzpresterne skulle haffue/ huilke de oc icke kunde til gaffns ombere.

EEffterdij der vdi denne tiid vdgaar mange skarns bøger/ aff huilcke ey alleneste de vforfarne oc wankundige/ men ocsaa de som fuld wel forstaa seg ofte forgiffues/ dif mue aldt gode sogneprester/ bruge de bøger alleneste/ huilke wiise oc lærde mænd haffue wedtaget/ paa det at de || ey mwe vnder sandhedz skin/ inddricke ocsaa wildfarelse/ till deris store forderffuelse som dem skulle tilliide.

Dij skulle de først for alle andre hafue den helige Bibel/ som er en kielde til ald ret sindig gudelighed oc gudfryctighed.

Der nest D. Morten Luthers Postil/ i huilken han vdlegger søndagers Euangelia/ oc giffuer tilkiende huorledis Euangelium skal forklarere.

iiij. Apologiam Philippi/ vdi huilken ald christendoms wisse lærdom bestoes oc bewises/ oc mz christelige skiel giffues tilkende/ hut mand noget saaledis skal tro/ oc sammeledis lære fraa seg.

iiij. Locos communes Philippi/ vdi huilke de nytteligste oc nødtørteligste artikler oc skeder i scrifften/ paa det letiste oc gieniste vdlegges.

v. Nogen en god bog/ aff huilken de wel mwe kunde forklare børnelærdomen/ || med D. Morten Luthers paruo Catechismo/ at de mwe wide hworledis de skulle rettelig oplære vngdomen vdi den første grund till sand gudelighed.

vi. Instructionem visitationis Saxonice/ Ocsaa een aff disse wor ordinatzebøger/ at de mwe wide vdi huilke stycker dem bør synderlig at were wel vnderwiste oc lærde 225 Nogle ny bøger skulle her i wore riger ingen vdtryckes aff bogtryckerne/ enten Danske latine eller tyske screfne/ eller oc paa Danske vdsette/ icke heller indføres anderstedz vdtryckte/ synderlig om de indholde enten det troen er anrørinde/ eller det der hør til landz oc steders regiment oc hussholding/ med minde end de tilforn bliffue vdi wor høye Schole offuerseete/ oc faa ett godt widnesbyrd aff huer Superattendent her vdi Danmarcks rige. ||

Om Superattendentens bolige/ ocsaa andre deris som i kiøbstederne skulle tiene enten kirkerne eller scholerne

Kirckewerierne vdi Kiøbstederne skulle forsyrgre deris deris predickere oc sognepreste/ mz andre kirckens oc deris sognetienere/ bequemme oc skickelige bolige/ oc met kirckens penninge holde dem wid lige/ oc bygge der paa huad der fattis til husens behoff/ met ett quemt studerecamer. Desligeste skulle de holde Scholen oc Scholetienens bolige wid mact. Huor som vdi een kiøbsted ere flere sogne/ der skulle alle kirckewerierne holde Scholen oc Scholetienens bolige wid macht/ dog saa/ at der bliffuer skilsmøs paa kirkerne/ att den kircke/ som meest formaa/ skal meest lade til/ effter wor Lensmands/ Superattendentens/ probstens oc raadzens sigelse. Det wore iw altho meget wreligt/ der || som predickerne skulde paa deris kost nødes til vdi Kiøbstederne att bygge aff dem egen rentte/ effterdij de kunde settes vdaff tiensten. Ocsaa høre husene kirken til/ aff huilke der intet tilkommer deris effterleffuendis encker oc faderløse børn naar de affdø. Ocsaa skulle alle kirckewerierne vdi kiøbstedem/ der som Superattendenten boer/ forsyrgre oc opholde ham ett godt bequemt hwss/ wel skickeligt til syn hwsholding/ mz studerecamer/ drengesherberg oc skolde/ Huilcket de seg icke skulle lade siunes for suort/ at de allene holde sodan en menig tienere offuer det hele stict hwss for/ effterdij de haffue dog for alle andre merckelige gaffn aff ham/ at de kunde høre hanss lectier oc predickene vdaff den helige scrifft/ oc giffue hannem dog ingen løn. De haffue ham oc wed honden/ at de kunde 226 spørre raad aff hannem || naar de wille/ forvden ald bekostning. Oc der forvden/ huort hand kommer vdi det hele stict/ da holde andre kircker hannem øll oc mad/ hør oc haffre for/ til seg oc dem hand med seg haffuer/ men aff denne kircke oc desse syne egne borgere tager han plat intet/ men hoss dem forterer han heller ald dett hannem til syn fortering forskickes/ dij skulle de heller holde det for en ønske/ oc regne det for en maglighed/ at de kunde pøntet wel for hannem/ saa langt skal det were der fraa/ at de det skulde regne for nogen besuoring.

Om Norig.

Vi wille med det første besyrge Superattendenten vdi Norige til hwert Stictt/ huilcke wij oc wille giffue befalling/ at de/ saa meget som mueligt er/ skulle giøre deres flit/ at huer sogen || maa haffue gode predickere/ oc det sande guds ord/ at der oc intet maa forsømed/ huad der hører til guds ords predicken oc menniskens salighed/ oc skicke huad dem tilstaar vdi andre sager de vdi denne wor Ordinantz begreffne ere/ intil wij sielff komme vdi Norge/ huilcket wij mz gudz hielp snarlig forhaabe/ da wille wij effter Superattendentens raad/ besynderlig vdi huer sted beskicke oc stadfeste huad effter denne ordinantz der icke haaldis kand/ dij der wii vdi mange stycker holdes en anden Ordinantz.

Om de tienere som for sygdom eller allerdom ere vdwelge til kircker eller Scholer.

DEn predickere som vdtient hafuer/ enten vdi kircken eller scholen/ som sielff wel lerd haffuer staad sit embede lenge trolig oc wel for/ || oc icke lenger kand for skrøbelighedz skyld/ den wille wij (naar wij der om bedne bliffue) giffue en prebende den første der falder vdi riget at føde seg aff den anden syn liiffs tiid.

Om Canicker.

VI wille biude/ at de (det som dennem altid haffde tilbudd) skulle met een erlig ophold vdi kiøbstedden der som de bo/ holde een lerd mand wdi den helige scrifft/ som kan paa latine offuerlyst lese den helige Scrifft bode for Caniker scholedagne oc forstandige borgere oc andre som diid wille søge/ denne samme Lesemestere skal støndum paa nogen forskicket tiidt predicke/ men dog saa/ at ingen wonlig predicken der met forhindres.

Oc de Canicker som icke ere nogen anden sted borte til Studium/ de skulle huer dag siwngue vdaff den || helige scrifft oc gudz ord/ effter som oss elskelige D.Hans Bugenhagen vdaff Pomern det haffuer dem forskreffuet vdaff Guds ord/ effter den christelige troes vdwisselse/ huilken wij haffue befallet at lade trycke bag vdi den Latinske Ordinantz/ Oc effterdij de der vdaff intet skulle besuores/ som før er skied aff hyn lange sang/ Men skulle der met haffue en helig oc lystig øffuelse vdi guds ord/ paakalde oc tacke gud/ at gudfryctige menniske mwe saa godt som legendes der aff wenne seg till den helige Scrifft/ dij tør ingen Canic/ som af den Canoniske helige scrifft saa kalles/ der vdi lade sig besuore. Ocsaa mwe de om søndager oc helige dage/ om der ere de seg wille lade berette/ holde messe/ vden deris kircke er en Sognekircke/ om huilket her før er sagt. de mwe wel saa aff deris rentte leffue høfskelig oc studere/ det stund de || hafue ingen tienste/ intil de kaldes til noget embide. Huilcke aff dennem icke leffue enlig de mwe giffte seg/ som gud haffuer skickedet/ oc ey skiøde om den dieffilsens lærdom som der emod er. Ecteskaff (siger Apostelen) skal holdes hederligt hoss alle/ oc en vbesmittet seng/ men Skiørleffuere oc horkarle wil gud døme. At wij ickun ellers haffue wor omgiengelse god forvden girighed/ oc were til fridz mz det gud giffuer oss.

Men der som nogen aff dem for syn lærdoms ocduelighedz skyld/ kaldes til at worde en Superattendent/ Sogneprest/ Predickere/ Scholemester/ Lesemester i den høye schole/ eller 228 til nogen raad oc arbeyd til menighedsens beste/ da skal han haffue syn fulde besolding som er samme embide tillagt/ oc der til med lige wel beholde aldt det han tilforn haffde vdaff Canichedømen/ vden han nogen || wille noget der aff sielff willig oplade/ saa at de beste bliffue de rigeste/ oc de som andre tiene med deris gode lærdom. Huo denne wor gunst oc welwillighed wilde forsmo/ det wore io sandelig intet andet/ end at hade sand gudelighed oc høfske tilbudd

Om Klostermend som haffue sielff at leffue aff

DE Monche som gudz sandhed forstaa mwe nyde sin frihed effter Euangelium/ vdi deris egen frij samwittighed/ der som de høfskelig oc ydmygelig aff sin formand begterindis worde/ att de mwe vdgaa oc forsee seg sielff/ oc ey lenger der wille bliffue for sin samwittighedz skyld aff gudfryctighed/ oc wille effter gudz willij tage seg noget andet lefnet for/ da skal dem det icke syunes/ men helder maa mand lade de stackarle gaa/ oc giffue dem kleder oc noget til terepenninge for gudz skyld/ der som for || manden det weyer siger dennem/ da skal hand der om staa til suors for oss. Mand kan jo ledtere med en god rund almese lade gaa en monch/ som icke bliffue wil/ end føde hannem alle sine dage vdi closteret/ emod syn willij oc samwittighed. Men sandelig wille wij icke were delactige vdi sommes vrene renliffuenhed.

Men de muncke som vdi Closter wille bliffue/ de skulle bliffue deris forman vndergiffne oc lydige/ saa lenge som de der bliffue/ oc gjøre det gode helige dande mend tilbør/ at de leffue ett gott høfskt lefnet. De skulle icke gaa wd/ oc stoge omkring huort de wille/ forvden deres formane befalling. Heller skulle de gerne høre oc nemme helige lectier oc predickene/ gerne lese selff den hellige scrifft/ att der modte end were nogle som her effter modte worde sognepreste. Derfor skal oc huert sodant Closter || haffue een god lerd mand/ som skal lese den helige Scrifft/ lere børnelerdommen/ predicke etc. Oc for dette samme sit helige arbeyde skall hand haffue een erlig 229 besolding oc ophold. Ocsaa skulle de siunge/ oc om syndager oc helige dage holde messe/ saa som sagt er om Canicker.

Om Nunder.

DEr som Nunderne for samwittighedzens skyld wille tage seg noget andet lefnet for/ da mwe de wel forlade det selskaff de nw ere hoss i kloster/ dog høfskelig met deris wanners samtycke oc tilhielp. Dit lige som wij icke mwe bruge herredøme offuer nogens samwittighed/ saa wille wij ey helder gerne were delactige vdi nogen andens synd. Nw wide wij fuld wel/ att den ørckeløshed oc egenwillighed/ oc den store kiødelig frihed

oc tryghed/ huilcken de (dog icke rettelig) kalde en Guds tjenste/ er icke nogen || Guds skick.

Men de som friwillige løste at bliffue vdi Closter/ de skulle/ saa lenge som de der bliffue/ were deris Prierisse eller Abbedisse lydige/ de skulle icke stryge omkring/ men leffue høffskelig/ oc icke haffue omgiengelse met mend/ de skulle haffue noget forhende at giøre/ lesse/ oc paakalde gudfader wed Christum/ de skulle høre Guds ord oc gode predickene/ De skulle lære den christelige troes rette forstand. Oc der som Priorissen enten steder dem at giøre/ eller oc sielf gjør det huercken hinde eller dem sømmer/ da skal hun affsettes/ oc een anden tilskickes som bequemmere der til kand were.

Wdi huert sodant Closter skall beskickis een lerd oc skickelig predickere/ som haffuer een æractig dande quinde til hustru/ oc gode hwssinde. som kand predicke for dem/ oc hand || skal haffue en erlig besolding oc ophold.

De mue oc siunge oc lade sige messe/ som sagt er om Canicherne/ vden predickern siunes nytteligre at were/ at de siunge noget minde/ oc heller paa danske end latine at de soledis mue faa nogen vnderwissning vdaff gudz ord/ naar de wel forstaa huad de siunge oc lese.

230

Superattendenettens eed.

Kleriste naadige Herre/ Jeg N. vdwold Superattendent til N. stict/ loffuer eders kongelige Mayestat sand troskaff/ att ieg/ det yderste meg mueligt er/ wil forfremme dett eders kong. Mayestat oc riget kand were til ære/ gaffn/ frid/ rolighed/ oc lydighed/ oc andet som jeg for gud plictig er eders kong. Mayestat/ oc wil were emod aldt dette kan forhindre. Der nest loffuer ieg/ at det stund ieg er vdi dette embide/ da wil ieg forhandle || den helige Scrifft ret sindelig/ effter den gaffue som Gud haffuer giffuet meg/ retskaffelig tractere Euangelium oc Sacramenterne/ lige som Christus dem sielff haffuer indskicket. Jeg wil tage meg vore for menneskelige meniger/ oc bliffue hart wed wor christelige troes wisse articler. Jeg wil oc med stoer flitt skaffet saa/ oc paaminde Sognepresterne til kirckerne/ de meg befaller/ at de ocsaa skulle staa deris embide well for/ bode med lærdom oc Sacramenters vddelelse/ att de oc skulle trolig lære børnelærdomen fraa seg/ oc der om forhøre syne sognefolk/ bode vdi Scrifftemol oc anderledes/ huad de der vdi forbedre seg. Jeg wil oc were om børnescholer/ at de skulle bliffue wed macht. Ocsaa wide fattige folkes beste. Oc hielpe den menige low oc landskick at holdes wed mact oc huad andett en Superattendent || tilhør/ effter eders kong. Mayestatz screffne Ordinantz indhold. Oc ey ieg wil med gunst eller gaffuer eller nogen anden wild lade meg krencke/ emod det mitt embide tilhør. Men der som ieg aff menneskelige skrøblighed/ wanwittighed eller i noger andre mode noget her aff forsømendis worder/ da forlade meg det gudfader aff sin mildhed/ for sin søns Jesu Christi skyld. Men med willij oc widskaff vdaff beraad mod wil ieg intet giøre emod det ieg nu loffuer eders Ro.Mayestat/ saa sandelig hielpe meg Gud/ wed dette helige Euangelium.

Oc mz det samme han saa siger/ da skal han tage paa det ny Testament.

231

Med deffe Ceremonier skal en Superattendent wyes om en Søndag eller en anden helig dag. ||

NAar Epistelen er lest i messen/ saa skal en predickere eller oc Probsten stige op paa predickestolen/ oc sige saa. Denne N. som er en gudfryctig/ windskelig/ ydmyg/ lærd dande mand/ er vdwold til en Superattendent/ Dii bede wij/ at i wille for hannem oc for Ordzens framgang bede en Pater noster.

Saa skal mand strax siunge Veni sancte Spiritus etc. Oc vnder des gaar folcket indi Choret/ eller saa næet som det kan komme. Saa skall den som hannem skal indwye gaa saa nær folket/ at mand kan høre huad han siger/ oc were iførd ett ryckelin oc en Chorkoffue/ med hannem som indwyes skall/ oc de andre prester/ saa mange som kunde til stede faa werit/ huilke alle skulle ocsaa haffue ryckeline paa. Saa skal han

først formane almuen til att bede en || Pater noster/ at gud wilde werdes til at were der ebland det de nu haffue for hende. Strax reyser han seg/ oc stoendis med faa ord priiser hand det aller heligste predickembide/ huor nyttigt oc vmistindis det er etc. med huor stoer priis den helige aand wed s. Powel loffuer denne kirckens tienste/ huilken Christus effter sin himmelferd giffuet haffuer/ der han saa siger. Christus faar op i høyelsen/ oc skienckte menniskene gaffuer/ der hand gjorde somme till Aposteler/ somme til Euangelister etc. dij det er den ald største gudz welgierning han oss haffuer beteed/ att hand haffuer giffuet sin søn i døden for oss/ oc giordt oss saa skickelige predickere oc lærefædre/ som formedels det lydinde ord skulde vdbydte sodant ettligendefæ vdi werden/ om huilcke han siger/ huo eder hører han hører meg/ dij er denne gode gudfrychtige || Dande mand N. vdwold till dette stict etc.

Saa skal mand siunge den psalme/ Dominus dominus noster. Aff huilcken hand da skal met faa ord vdlegge ett Vers eller oc tho om Christi predickere oc hanss rige. Oc der skal hand see til som indwyelsen gjør/ at hand ey gjøret altho langt saa at folcket kiedes der wed/ oc foracte saa det der handles.

232

Strax saa skal hand oplesse samme Superattendent/ huad hans embede tilhører/ wdaff ordinantzen/ synderlig fraa de ord. Men effterdij at Superattendentene etc. m ij. intil den sted. Effterdij de kaldes da til sodant suort arbeyd etc. miiij Siden skal han befale hannem oc lære det rene Euangelium/ oc predicke syndere forladelse/ oc det ewige liiff vdi Christo Jesu Guds søn alleneste. Item om kierlighed/ Rorsset/ Penitentz/ || Herskaff/ Huorledis mand skulle effter Guds ord were lydige. Item om Sacramenterne/ effter som Christus dennem haffuer indskicket/ oc huercken lære der om noget andet eller anderledes. Loffue i dette? Hand sworer. Ja det loffuer jeg/ giffuer mig eders hond der paa. Saa recker hand hannem hond.

Saa skal mand strax siunge den psalme Ecce nunc benedicite domino. Naar psalmen er da wdsiwngen/ da siger han/ denne Psalme er eder siungen i predickere/ at i skulle oprecke henderne/ oc bede/ benedide herren/ oc vdpredicke sand benedidelse vdi den Abrahams sæd Christo/ oc handle saa bode dag oc nadt/ det er idelig met ald windskebelighed emod Diefflsens rige.

Oc framdelis skal hand sige saa. ||

Nw haffue wij siunget helige lobsange oc psalmer/ som prise guds ords predicken/ Nw wille wij høre helige lectier der om vdaff den helige scriff.

Her skal nw een aff Prestene lese denne lectie.

Saa siger s. Pouel til syn biscop Titum. Derfor lod ieg deg bliffue vdi Creta etc. Det hele capitel wd til enden.

Strax skal en anden Prest lese denne anden lectie act. xx.

Der s. Pouel sagde presterne aff Epheso gode nadt/ da sagde hand/ See nw wed ieg etc. det hele capitel wd til enden.

Strax skal den tredij prest lese denne tredie lectie ij. Ti. iij.

Saa siger s. Pouel til syn biscop Timorheum/ Jeg formaner etc. vd intil enden. ||

233

Effter disse lectier siger hand saa/ dette altsammen paaminder predickerne deres embede/ oc forklarer til met huor storlig dette embede teckes gud/ oc huor nytteligt det er den helige kircke/ effterdi det er dog Christus sielf som wed syn predickere predicker/ døber/ gifuer Sacramentet/ straffer/ formaner/ oc trøster/ huilcket er wor største howsuolse vdi denne vtacknemme oc foractelige werden.

Fremdelis siger hand saa.

Der næst skulle i nw alle sammen wide/ at denne wyelse bliffuer heliget wed disse tho stycker/ som er gudz ord oc een gudelig bøn/ saa wel som oc huert andet creature kand sammeledis tiene oss wdi helighed til wor brug Huilcket s. Pouel saaledes wdtrycker met disse ord. Huert || gudz Creature er de tro christne got til at bruge met tacksigelse/ dennem synderlig som forstaa seg paa sandhed/ helst fordij det biiffuer heliget wed guds ord oc en gudelig bøn.

Saa haffue i nu hørdt det første/ aff huilcket det Aposteliske embede prises oc heliges/ som er Guds ord.

Men paa det at denne helighed maa fuldkommes/ da wille wij oc tale noget om det andet/ som er en gudelig bøn.

Effterdij wij skulle dog bede gud om aldt det gode wij skulle hafue/ da haffue wij ald meest behoff at bede om gode predickere/ oc for predick embedet. Dij Christus bad self een heel natt før end hand om morgenen beskickedede de xij Apostle/ som Lucas scriffuer cap. vi. Saa siger || hand oc Mat. ix. beder høstens herre etc.

Ocsaa hoss bønen lagde Apostlerne oc kirckens Oldinge hender paa dennem som de beskickedede oc weyede til predickere/ som siunligt er vdi apostlers gerninger. Oc den samme sed haffuer den helige kircke siden taget aff apostlerne/ som s. Pouel ocsaa sielff raader syn egen biscop/ oc siger i. Ti. v. wer icke alto snar til att legge hender paa nogen/ Ja det siger han iw om dennem som predicke skulle oc lære vdi kirckerne/ oc icke om messeprester. Vdi fordome tiid pleyede mand att legge hender paa de offere mand slacte oc offre wilde/ som mand 234 seer vdi Moses low. Saa maa mand oc wide/ att wij her offre gud dennem til en helig tjenste/ huilcke wij legge hender paa/ huilcket wij oc her nw || paa denne sinde wille giøre/ saa som wij aff Apostlerne lærdt haffue/ vdi wor Herres Jesu Christi naffn.

Her skal han nw med Presterne oc Oldingene legge hender paa hans hoffuet som wyes/ oc sige saa lydelig

Lader oss bede/ Wor fader etc. Oc ydermere skal hand sige.

OAlmechtige ewige Fader/ som haffuer saa formedels dyn enborne søn wor enigste Mestere lærdt oss/ Høstien er megen/ men arbeyderne ere faa/ derfor beder Høstens Herre/ at hand vdsender arbeydere vdi sin høst. Huilke ord oss paaminde/ at wij skulle bede || gode arbeydere/ predickere oc lærefædre vdi kirckerne aff dyn guddomelige godhed/ med en alworlig oc tro bøn. Saa bede wij nw dyn vsigelige godhed/ att dw naadelig wilde ansee denne dyn tienere N. huilcken wij vdi dit naffn vdwelle til det helige biscoplige embede vdi kircken/ at hand modte bliffue windskibelig vdi dit ord/ oc predicke Jesum Christum dyn søn at were wor enigste salighed/ til at lære oc trøste raadløse samwittighede/ at raade/ paaminde/ oc straffe met ald tolmodighed/ saa at andre mue leres oc forbedres der vdaff/ Saa at det ald heligste Euangelium maa woractelig bliffue hoss oss reent oc rett forvden ald. menniskelige lærdoms beblanding/ at wij modte faa det ewige liiff till en salig frucht der aff/ wed den samme dyn søn wor Herre Jesum || Christum. Saa skulle de alle swaare Amen.

Oc strax skall mand siunge/ Nw bede wij den Helige aand etc.

Vnder dee som det første Vers siunges/ falde de alle sammen neder for alteret/ oc giøre deres bøn Saa staa de op/ oc gaa heden huer paa sit sted/ at de met andre christne kunde siden gaa til det helige Sacrament.

235

Aldt dette her skal paa danske lefes/ at kircken kand forstaa huad der siges. Men Psalmerne skulle siunges paa latine/ effterdij der fylder dog nogen føye wdleggelsse effer vdaff Psalmerne paa danske/ om det som hører til det samme som her da forhandles.

Naar den sidste Collect leses || vdi messen/ da skulle de atter gaa frem for alteret/ oc anamme der den wonlige benedidelse/

endog hun icke dennem alleniste forkyndes oc giffues/

Men den hele meenhed.

Trycht wdi den Kongelige
Stadt Roschyld aff meg
Hans Barth.
M. D. XXXIX.

236

NOTER TIL LØNLIGT SKRIFTEMAAL.

S. 142, L. 17. Orig. *vdgaagne* for *vdgaagne*.

S. 143, L. 28. *gjørt*, alm. *giort* f. Ex. L. 31.

S. 145, L. 1. *raab* "Rov"; jfr. f. Ex. Chr. Pedersens Danske Skr. II, 108: *rob*.

S. 145, L. 6. Orig. *vddelesse* for *vddelelsse*.

S. 145, L. 7. *trofast* d. e. "fast i Troen"; jfr. Kalkars Ordbog. IV, 446.

S. 145, L. 9. Orig. *sih* for *sig*.

S. 147, L. 5-16. Troesbekendelsen er i det væsenlige en bogstavret Afskrift af Troesbekendelsen i Enchiridion foran S. 79f.

S. 147, L. 17-24. "Fader vor" er i det væsenlige en bogstavret Afskrift af Bønnen i Enchiridion, foran S. 82 f. Afvigende er kun 3. Bøn. Enchiridion: *Din vilge ske*, Lønl. Skr.: *Vorde din vilge*.

S. 147, L. 28-31. Nadverordene er i det væsenlige en bogstavret Afskrift af Nadverordene i Enchiridion foran S. 90.

S. 148, L. 4-8. Jfr. Nadverordene i Enchiridion, foran S. 90.

S. 149, L. 19. *met fructen oc fosterit*, Tautologi for "Foster"; den lat. Ordinans: *cum fructu*.

S. 149, L. 24. Orig. *Jordemoderners*.

S. 149, L. 29. Orig. *ingen* for *inden*.

S. 149, L. 30. Mærkelig nok bruges her Arabertal, mens Romertal ellers er eneherkende.

S. 153, L. 21. Det manglende Blads Text har svaret til Texten i Ordinansen foran S. 188, L. 11-26.

S. 155, L. 4. Orig. *da* for *de*.

S. 155, L. 13. Orig. *wdyg* for *wdyd* el. *wdygd*.

S. 155, L. 15. *ath skoffe*, "bedrage".

S. 155, L. 19. Orig. *kirckerners*.

S. 157, L. 20. HGHVD, se foran S. 116.

NOTER TIL KIRKEORDINANSEN.

S. 160, L. 1. *mz* d. e. "med". Forkortelsen opløses ikke i dette Skrift, da Retskrivningen er inkonsekvent; snart skrives *met*, snart *med*. *-hz* opløses derimod til *-hed*, og *dz* til *det*, der er almindelig Skrivemaade.

S. 160, L. 6. *denne orlow oc bulder*, d, e. Grevens Fejde.

237

S. 160, L. 17. Christian d. Tredjes Brev til Luther er nu aftrykt i Kirkehist, Saml. 5. R., VI, 159.

S. 161, L. 35. Orig: *enig-* || *eniste*.

S. 162, L. 15. Orig. *Ordnantzer* for *Ordinantzer*.

S. 165, L. 22. Verset findes hverken i den latinske Ordinans eller i den endelige danske.

S. 167, L. 23. Orig. *referdige* for *retferdige*.

S. 167, L. 27. *udflud* d. e. "Kilder".

S. 169, L. 14. Orig. *forherdene*.

S. 172, L. 2. *andit intett* = Udkastet: *anddet ingthet*, men den reviderede Ordinans: *intet andet*.

S. 172, L. 3. Reglerne for Dagstiderne staar fol. 83 f. i den latinske Ordinans.

S. 173, L. 24. Orig. *sed* for *seg*.

S. 173, L. 34. Orig. *foltket* for *folcket*.

S. 174-176. Messemelodien findes i flere Varianter i en Mængde tyske Liturgier fra Reformationstiden, ligesom i danske Messebøger, Det er en oldkirkelig Melodi ("gregoriansk") i 2den Tonart. Omsat med Nutidstegn lyder den:1

Nat han blev for-rådt, tog han Brød, tak-ke - de og brød det,
* 238

S. 177, L. 20. Orig. *effrer* for *effter*.

S. 178, L. 8. *framij*, "fremdeles".

S. 179, L. 9. Orig. *synderlih* for *synderlig*.

S. 181, L. 9. *wort herredom*, den lat. Ord. *pro nostro magistratu*, den rev. Ord. "wort Herskab".

S. 181, L. 20: *helige tre kongerdag som han kalles*; den rev. Ordinans: *Epiphaniæ, som kailis Hellige tree Kongers dag*.

S. 181, L. 26. Orig. *perdickene* for *predickene*.

S. 182, L. 14 og L. 22. *pass, passen* "Passionshistorien".

S. 182, L. 15 f. Her synes at være Tale om en dansk Oversættelse af *Die Historia des leydens vnd der Aufferstehung vnsers* * 239 *Herrn Jhesu Christi aus den vier Euangelisten/ durch Johannem Bugenhagen Pomer vleysig zusammen bracht. Wittenberg 1526*. Hvis en saadan har existeret, er den gaaet tabt. Muligvis har den været Grundlag for Palladius' Oversættelse fra 1556: *Vor Herris Jesu Christi Pinis Døds oc ære fulde Opstandelses historie/ ved D. Joh. Bugenhagen Pomern. Nu vddragen aff vor Danske Bibel ved D. Petrum Palladium*.

S. 183, L. 24. *for welgiordt*, lat. Ord. *pro suis beneficiis*.

S. 183, L. 28. "Dimmelugen" er Ugen før Paaske.

S. 184, L. 30. Lat. Ord: *vel post baptismum/ si proefestatione non licet ante. fage* "hastig".

S. 185, L. 14. "Daab med Vilkaar" er betingelsesmæssig Daab; den lat. Ord: *conditionalis enim baptismus* etc.

S. 187, L. 18. Orig. *Sacratet* for *Sacramentet*.

S. 188, L. 13. Orig. *Sacrametet* for *Sacrametet*.

S. 189, L. 1. Orig. *gaa fraa* for *gaa fram/*, Lat.1 *accedant*.

S. 192, L. 15. Orig. *Collec* for *Collect*.

S. 193, L. 21. Orig. *fornenffde*.

S. 194, L. 22. Orig. *Superatten- tens*.

S. 195, L. 16. *Jonfru* "Jomfru" er en gammel vstdansk Form; jfr. Lis Jacobsen, Studier til det danske Rigssprogs Historie, 1910, S. 34 Fodn.

S. 196, L. 2. *relig* = *redelig*, "gyldig", Lat. *satis*.

S. 196, L. 29. Nederst Bl. G 3r staar *Den*, men Ordet gentages ikke paa næste Side.

S. 197, L. 2: *aff sand paakald* d. v. s. "naar han inderlig paakaldes", Lat. blot: *invocatus*.

S. 198, L. 4. *for eens* "i hvert Fald", Lat. *omnino*.

S. 198, L. 5. Orig. *rettes* for *rettes*.

S. 198, L. 9. Orig. *bleffue* for *bleffne*.

S. 198, L. 19. Orig. *Misere* for *Miserere*.

S. 199, L. 6. Orig. *narr* for *naar*. Jfr. dog *nar* S. 222, L. 23, S. 223, L. 22 o.fl.

S. 200, L. 17. *fige* "haste".

S. 200, L. 31. Orig. *minden* for *manden*, Lat. *maritus*.

S. 201, L. 31. *en mwelig penning dvs.:* en rimelig Pengesum; men Lat. *mulctam pecuniariam dvs.* en Pengebøde.

S. 202, L. 4. Orig. *gugfryctighz* for *gudfryctighz*.

S. 202, L. 11. Orig. *bleffue*.

S. 202, L. 20. *naar de fare om*; Lat. *visitant*.

S. 202, L. 22. Orig. *giening* for *gierning*.

S. 202, L. 23. *at Scholer mwe komme til seg dvs.* oprettes; Lat. *Scholas instituere*.

S. 203, L. 7. *sincke*, "Elev i nederste Klasse".

S. 203, L. 12. Orig. *kome*.

S. 203, L. 29. *Riske* "dygtige".

S. 204, L. 12. *ij vers/ som hafue en skiøn forstand om gode seyer*, Lat. *duobus moralibus carminibus*.
*
- 240

S. 205, L. 9. *først paa ordenes wegne eta*, Lat *Primum quoad Etymologiam/ deinde Syntaxin/ Postea Prosodiam*.

S. 206, L. 13. *naar fireslett*, Udkastet: *naar fyre slaar* ligesom den "rette" Ordinans.

S. 206, L. 22. *Poeten siger/ huad som icke haffuer roo ebland med det kand icke wore wed* = Lat. *quod caret alterna requie/ durable non est*. Citatet er fra Ovids *Heroides* IV, 89.

S. 206, L. 33. *komne*, Orig. *korne*, jfr. Noten ovf.

S. 207, L. 6. *De i den anden lectie* = Udkastet S. 101, men Lat. *Primarii*.

S. 207, L. 17. *mz scholemester oc een hørre eller tho*, Lat. *de duobus aut tribus scholarum præceptoribus*.

S. 207, L. 22. *komme til seg igien* "genoprettes", Lat. *instaurentur*, jfr. Noten foran til S. 202, L. 23.

S. 208, L. 17. *Scriffuerscholerne*, Lat. *Vulgares scholæ*.

S. 212, L. 16. *Woldermysse*, Valborgsmesse, 1.Maj.

S.213. L.5. *Diaconer*, Lat. *Aediles* "Kirkeværger", jfr. S.212, L. 1.

S. 215, L. 13. Orig. *N* for *en*.

S. 217, L. 7. *befalling* d. e. Hverv, Lat. *officia*.

S. 217, L. 8. *deris*, Orig. *deeis*.

S. 218, L. 1-2. Lat. *addimus Superattendenti illic habitanti solarium tertiæ lecturæ Theologicæ, quod minus est aliis salariis Theologorum*.

S. 221, L. 14. *Superattendent*, Orig. *Sperattendent*.

S. 221, L. 22. Orig. *effter faa*, men Udg. 1542: *effter at faa*.

S. 222, L. 11. *bliffuer*, Orig. *blilffuer*.

S. 223, L. 6. *Superattendent*, Orig. *Supeeattendent*.

S. 224, L. 12. *men ocsaa de som fuld wel forstaa seg offte forgiffues*, Lat. *verum etiam iudicio sæpe præditi inficiuntur*.

S. 224, L. 29. *forklare*, Orig. *forklarte*.

S. 224, L. 32. *Saxonice d. e. saxonicae* "saxiske", saaledes som Formen ogsaa er i den "rette" Ordinans.

S. 225, L. 31-32, *en menig tienere offuer det hele stict* d. e. "Biskoppen"; *holde hwss for* d. e. "give Bolig".

S. 226, L. 26. *vdwelge* d. e. "uduelige".

S. 227, L. 15. Bugenhagens Skrift "Pia et vere catholica et consentiens veteri Ecclesiae Ordinatio Ceremoniarum pro Canonicis et Monasteriis" findes baade i den latinske Ordinans (fol. 68 i) og i Udgaven af den "rette" Ordinans 1542 (87. Bl. f.).

S. 228, L. 15. *gudfryctighed*, Orig. *gudfryctiged*.

S. 228, L. 16. *syunes* d. e. *sønies* "nægtes". Ordinansen 1542: *sønies*.

S. 228, L. 34. *for dette*, Orig. *for- dette*.

S. 230, L. 14. *skaffet*, Orig. *skaff- fet*.

S. 230, L. 15. *Sognepresterne*, Orig. *Sognepersterne*.

S. 231, L. 27. Orig. *lydinge for lydinde* "lydende".

S. 232, L. 3. Stykket findes, som det siges, Bl. M2 til Bl. M4, d. e. foran S. 215, L. 21-S. 217, L. 4.

EN RET ENFOLDIG
BEDEBOG
OVERSAT EFTER LUTHER.
1540.
242
243

INDLEDNING.

I.

I Aaret 1540 skaenkede Palladius efterfølgende lille Bedebog til sine Velyndere Borgermesterenke i Odense, *Magdalene Michels*, og hendes kaere Søn *Knud Michelsen*.

Skriftet er ikke som almindelig anført en Oversaettelse af Luthers Bedebog, men af et meget yngre Skrift *Ein einfältige Weise zu beten*, som Luther i 1534 skrev til sin gode Ven, Meister Peter, Balbier.

Mens Luthers Bedebog allerede 1526 var bleven oversat paa Dansk af Poul Helgesen og 1531 af Chr. Pedersen, findes af naervserende lille Skrift ingen Oversaettelse aeldre end Palladius'. Vi har da her Exempel paa en PalladiusOversaettelse, som er udført helt igennem paa første Haand. En Sammenligning mellem Oversaettelse og Grundtext vil derfor have stor Interesse til Oplysning om Palladius' Arbejdsmetode og Sprogbrug.

I Forordet nf. S. 259 siger P., at han har udsæet denne lille Bedebog af *Tyske og Latine* paa Danske. Vi

maa derfor undersøge tyske og latinske Udgaver af Luthers Skrift, ældre end 1540, det Aar Forordet er dateret, for at finde dem, der har ligget tu Grund for Oversættelsen. Disse Udgaver er saa vidt mig bekendt følgende:

1. Originaludgaven: *Ein einfältige Weise zu beten für einen guten Freund, Meister Peter, Balbier*. Wittenberg 1534. 4to.

2. *Ein einfeltige weise zu Beten für einen guten freund*. Wittenberg 17351. 4to.
*
- 244

3. *Ein einfeltige weise zu beten, fur einen guten freund*. 1535. 4to.

4. *Ein einfeltige weise zu beten/ fur einen guten freund*. Wittenberg 1536, 8vo.1

5. Den latinske Originaludgave: *Simplex et aptissimvs orandi modus, per D. Mart. Luth. in gratiam amid cuiusdam scriptus. Nunc Latinitate donatus*. Wittenberg 1537, 8vo.1

6. *Ein einfeltige weyse zu betten für einen gutten freündt*. 1539. 8vo.

7. Udgivet i Luthers *Betbüchlein*, 1538.

8. Udgivet i Luthers *Betbüchlein*, 1539, under Titlen:

Ein einfeldige weise zu beten/ für M. Peter Balbierer.1

Af disse Udgaver ender Nr. 1, 2 og 3 med Forklaringen af de ti Bud, hvorefter det hedder: "Vom Glauben oder heiliger Schrifft ist hie nicht zu sagen, denn das wäre ein unendlich Ding". I alle følgende Udgaver findes derimod til Slut et Stykke om de tre Trosartikler, svarende til Palladius' Oversættelse nf. S. 284-287. Det er derfor sikkert, at P. ikke har brugt nogen af de tre ældste Udgaver som Grundlag.

I Nr. 8 er Bedebogen delt i Afsnit med Overskrifter: "Ein einfeltige weise zu beten", "Ein einfeltige weise die X gebot zu betrachten", "Ein einfeltige weise den Glauben zu betrachten". Disse Overskrifter findes ikke hos Palladius, og da han aldrig udelader noget af Originalens Text, men kun ændrer denne ved Tilføjelser, kan næppe heller denne Udgave have været hans Grundlag.

Af Nr. 7, der ligesom Nr. 8 er udgivet i "*Betbüchlein*", har jeg intet Exemplar kunnet skaffe, men det er sandsynligt, at den stemmer overens med Nr. 8, saa Palladius heller ikke har haft den som Grundlag. Desuden er det lidet rimeligt, at P. skulde have udtaget Skriftet af en luthersk *Betbüchlein*. "Denne lille Bedebog", som han kalder den, har sikkert været en Bog - ikke et Afsnit i en Bog.
*
- 245

Tilbage bliver de to tyske Udgaver Nr. 4 og Nr. 6 og den latinske Oversættelse, Nr. 5. De to første stemmer i Indretning og Form nøje med hinanden og afviger ikke paa noget væsentligt Punkt fra P.'s Oversættelse. Det kan derfor næppe afgøres, hvilken af dem han har brugt1. Derimod er det sikkert, at han har brugt Nr. 5, da dette er den eneste latinske Udg. ældre end 1540. Som Grundlag for en Sammenligning mellem Originaler og Oversættelse vil vi altsaa bruge den tyske Udgave af 1536 og den latinske af 1537. Denne svarer til Luthers udvidede Skrift, idet den ligesom Palladius' Oversættelse slutter med Udlægningen af Trosartiklerne2. Pall. har da helt igennem kunnet benytte saavel den tyske som den latinske Udgave.

Undersøger vi nu Forholdet mellem den danske Text og den tyske og latinske, vil vi finde, at Oversættelsen er en tro Gengivelse af Originalen, hvad selve *Indholdet* angaar. Ikke et eneste Sted har Pall. ændret de lutherske Forklaringer, intet er udeladt, intet er tilføjet. Helt anderledes med *Formen*. Her er Luthers fyndige knappe Tysk ombyttet med Reformationstidens vidtløftige Dansk. Enkeltord er gengivet ved tvefoldige eller flerfoldige Tautologier, og ofte indskydes hele Sætninger af enstydigt eller forklarende Indhold. Disse Udvidelser, der giver Oversættelsen Karakter af en Parafraze, skyldes dels Palladius selv, men dels - og ikke sjældent - har den latinske Oversættelse dannet det direkte Grundlag for den danske Text. Nogle faa Exempler vil illustrere dette.

Ganske uden Hjemmel saavel i den tyske som i den latinske Text er Tautologier som *betracter oc tencker* nf. S. 261, L. 33, lat. *meditabitur*, ty. *denkt; handle oc trachtere* nf. S. 274, L. 10, lat. *fractandum*, ty. *üben; till gerne oc forwarie* * - 246 nf. S. 277, L. 32, lat. *curce*, ty. *zu bewahren; skam oc skendzel* nf. S. 264, L. 121, lat. *humilitati*, ty. *gedemütigt; murret oc knurret* nf. S. 276, L. 12, lat. *non æquo animo ulli*, ty. *gemurret; locke/ beligge/ krencke eller skende* nf. S. 279, L. 14, lat. *vim facere*, ty. *schenden; eller en saa pyntelig Omskrivning for Jesus som denne: den rette øffuerste oc yperste mestere oc konstemand* nf. S. 270, L. 6, lat. *a summo et præstantissimo artifice*, ty. *der rechte Meister*.

Exempler paa *Indskud*, der ikke skyldes den latinske Oversættelse:

<i>Palladius Overs. nf. S. 260, L. 26.</i>	<i>Den lat. Overs. 1537 Bl. A 2v .</i>	<i>Luthers Orig. 1536 Bl. A 2 v .</i>
hen om en time vil ieg bede/ ieg maa end først gøre det eller det/ <i>ieg kand icke saa snart come til at bede.</i>	ut oratione in horam unam atque alteram protracta, ante hoc aut illud absoluas.	vber eine stunde wil ich beten/ Ich mus dis oder das zuuor fertigen.
<i>S. 269, L. 20.</i>	<i>Bl. B 3r .</i>	<i>Bl. B 4r .</i>
Men der som hand vill/ baade staa oc sladre/ oc tencke paa andet/ da skulde hand/ vell flecke munden op til øret/ eller snappe næsen aff/ eller skære struben vd/ paa den som hand skulde rage/ <i>saa er der ille raget/ saa ad hand mottelangt heller ladet været sin ragen.</i>	alioqui, si multa garriret alijsque cogitationibus animum occupatum haberet, et oculos alio auerteret, uel naso illum quem radit mutilaret, uel os dissecaret adeoque iugulo læso enecaret.	Wo er aber zu gleich wil viel plaudern/ oder anders wo hin dencken oder gucken/ solt er wol einem maul vnd nasen/ die kele dazu abschneiden.
<i>S. 273, L. 22.</i>	<i>Bl. B 7r .</i>	<i>Bl. B 8v .</i>
... at vij skulle gaa orkeløse oc intet gøre eller oc at vij skulle slemme oc demme oc følge legomens løst oc begæring effter.	... ut in ijs ocio et genio indulgeamus.	... zum müssig gang noch zu fleischlicher wollust

* - 247

Exempler paa Udvidelser grundede paa den lat. Text:

<i>S. 280, L. 8.</i>	<i>Bl. C 6r .</i>	<i>Bl. C 8r .</i>
Ellers vore det vmugeligt/ at naagen hulde met fred sin hustru/ børn/ eller tyende/ ved tycth oc ære/ for saadane vrene/ vkyske oc skalckhafftige dieffuels tienere oc dyrckere/ som ere/ bolere/ hore legere/ Oc der som Gud icke straffede saa haardelige same synd/ da skulde der bliffue en gruselig vnaturlig beblandelse/ at folck skulde løbe tilsamen som hunde/ eller andre vskellige bester/ som det skeer naar Gud er vreder paa oss/ oc drager sin haand fra oss/ oc lader oss velte vdaff en slemhed till en en anden.	Atque nisi hoc fieret, ne unam quidem horam, uxoris, filiarum, familiæque pudicitia, uerecundia et castitas ab impuro, libidinoso, et nequam illo Diabolo, tuta esset, sed omnibus faedissimarum libidinum speciebus, caninisque, quas uocant, nuptijs, hoc est promiscuo et uago concubitu omnia complerentur, pecuinis et spurcissimis carnis cupidinibus concupiscentijsque passim indulgeretur. Id quod interdum accidit, cum Deus auerso uultu et manu sua subducta, sinit sursum ae deorsum miseri uolui et fædari omnia.	Sonst were es nicht möglich/ fur dem vnsaubern Teuffel/ eine stunde/ sein weib/ kind/ gesind/ bey zucht vnd ehren zu erhalten/ Es wurden eitel hundehochzeit/ vnd vihisch wesen draus/ wie es gehet/ wo gott jm zorn seine hand abthut vnd lests vber vnd vber gehen.

Denne vidtløftige tautologiske Omskrivning kan tit give én Indtryk af en hel lille Have af danske Enstydere, der ikke staar tilbage for Datidens latinske "Hortulus synonymorum". Saaledes i følgende Forklaring til 9. og 10. Bud:

<i>S. 283, L. 20.</i>	<i>Bl. D 1v .</i>	<i>Bl. D 3v .</i>
oc dene bwdord/ er en vern oc vold/ mod atskillig surfittighed/ kraagelaw/ finantz/ omslaw/ selsin prackt/ oc suigefulde paafund/ som denne verdens børn/ aagerkarle/ tingstude/ spitzbaaffuer/ hugstere/ trøglere/ oc vretfærdige kiøbmend bruge till at kratze/ riffue/ oc skrabe till samen met ret oc vret.	Estque hoc præceptum munimentum et uallum quoddam contra technas, aucupia, fallacias, practicas, quas uocat, et insidiosas illas artes uafriciemque hominum qui huius mundi sapientes uocantur, hoc est pleonecticorum, quæstuariorum, lucrionum, et usurariorum.	Vnd ist auch ein schutz/ widder die spitzenfündlin vnd rencke der weltweisen/

248

Undertiden bevirker denne Overførelse af den latinske Ordpragt, at Stilen faar stærk Lighed med det 17. Aarh.'s ziirlige Stiil, som f.Ex. følgende Sprogbillede:

<i>S. 268, L. 9.</i>	<i>Bl. B 1v .</i>	<i>Bl. B 2v .</i>
----------------------	-------------------	-------------------

det skeer vel tid oc ofte/ at ieg vti et stycke eller en bøn kan faa saa rige tancker vti mit sind/ at ieg lader de andre sex støcker staa tilbage/ oc spacerer hen vti same tancker/ som vti en altsomløsteligst marck	Non raro tamen tam pia tam fæcunda cogitandi materia in una aliqua petitionum harum parte mihi succurrit, ut in eam tamquam in amænissimum et latissimum campum prodambulans, reliquas sex intermittam omnes.	Kompt wol offt/das ich jnn einem stücke oder bitte/ jnn so reiche gedancken spacieren kome/ das ich die andern Sechse lasse alle anstehen/
---	---	--

De anførte Exempler vil vist tilstrækkeligt vise Palladius' Tendens til at udvide og forklare Originalen uden paa noget Punkt at ændre dens Indhold eller øge det med ny Tanker.

Der findes dog ogsaa adskillige Steder, hvor P. har fulgt den lutherske Text ordret og evnet at gengive den med hele dens Farve og Fynd. Et enkelt Ex. kan anføres:

<i>Palladius' Overs. nf. S. 268, L. 23.</i>	<i>Luthers Orig., Bl. B 3r .</i>	<i>Den lat. Overs., Bl. B 2r .</i>
Huad er det andet/ end freste Gud/ naar som munden bladderer/ oc hiertet er der longt fra/ som en prest vti paffuedømet/ plegde saa at bede/ Deus in adiutorium meum intende/ dreng haffuer du lat for vognen/ Domine ad adiuuandum me festina/ pige gack/ oc malcke kørerne/ Gloria patri et filio et spiritui sancto / Løff	Was ists anders denn Gott versuchen/ wenn das mau plappert/ vnd das hertz anders wo zerstrewet ist? Wie jener Pfaff betet/ auff die weise/ Deus in adiutorium meum intende/ knecht hastu angespannen? Domine ad adiuuandum me festina/ Magd gehe milcke die kue/ Gloria patri et filio et spiritui sancto/	Quid est enim aliud quam Deum tentare cum labia strepitum ædunt, et magnum uerborum cumulum profundunt, cordeperegrinante et alijs cogitationibus dedito. Quemadmodum Sacrificulus ille rurestris ipsis preculis subinde aliena miscebat, ad hunc modum, Deus in adiutorium meum intende, Heus serue, deme1 helcia

* - 249

dreng/ det fenden tager deg.	Lauff bube das dich der ritt schütt.	equis, Domine ad adiuuandum me festina, uade Famula mulge uaccas, Gloria patri et filio et spiritui sancto, Etiam cessas puer, Dij te perdant.
------------------------------	--------------------------------------	--

Dette Citats klare og knappe Gengivelse af Originalens Ord viser, at den ellers fremherskende Vidtløftighed ikke blot skyldes Ubehjælpssomhed og Famlen. Palladius har villet have Ordrigdom. Gennem utrættelige Gentagelser skulde Sandheden hamres ind i den lidet vidende Læsers Bevidsthed. Derfor har han oftest foretrukket den latinske Parafase for Originalens Fyndord1.

II.

Palladius' Oversættelse er bevaret i to Udgaver. Den ene, af hvilken et fuldstændigt Exemplar findes i Karen Brahes Bibliotek, er trykt i Magdeborg hos Hans Walther 1541. Af den anden findes kun et defekt Exemplar - paa det kgl. Bibliotek -, det sidste Blad, hvor Trykkested og Trykkeaar har været angivet, mangler; men saavel Titelrammen (der er den samme som paa Hans Barths Tryk af Kirkeordinansen) som Typerne viser, at Bogen er trykt af Hans Vingaard, der c. 1541 havde overtaget Hans Barths Materiel2.

Hvilken af disse Udgaver, der maa lægges til Grund for en Nyudgave, er der ingen Tvivl om, idet den københavnske Udgave er et Eftertryk af den magdeborgske. Denne bærer mange Spor af den tyske Sætters Virksomhed, og disse Spor er kun delvis udviskede i det danske Tryk. Saaledes findes i Københavnertrykket tyske Sætterfejl som Præt. *Sg. steig* for *steeg* Bl. B 7r, Subst. *reiff* for *reeff* "Reb" Bl. D 2r, Flertalsformen *stunden* for *stunder* Bl. D 1r ^{*-*} - 250 o. lign., Fejl som er lidet forklarlige i en Bog sat af en dansk Sætter efter dansk Manuskript, men overmaade rimelige, naar Sætteren har sat efter den i Magdeborg af en tysk (eller fortysket) Sætter satte Udgave, der netop paa de anførte Steder har *steig*, *reiff*, *stunden* (se Noterne til S. 260 L. 20). Paa lignende Vis har det tyske Tryk *ein* for *een*, *stan* for *staa*, Sammenblanding af *v* og *f* i Forlyd o. a. (se Noterne sst.). En nøje Sammenligning mellem de to bevarede Udgaver viser da ogsaa en fuldstændig ordret Overensstemmelse. Derimod er der forskellige ortografiske Afvigelse. Exempelvis kan nævnes, at *Københavnertrykket* regelmæssigt har *w* i Forlyd, ofte *-is* i Endelser, at ældre Dansk *øg* Skrives *øy*, og at Præpositionerne "ved" og "at" skrives *wid* og *ath*, hvorimod *Magdeborgtrykket* har *v* i Forlyd, *-es* i Endelser, *øyg* for ældre *øg*, og Præpositionerne stavet *ved* og *at*. Men trods disse og adskillige andre

gennemgaaende Forskelligheder, er der som ovenfor nævnt en minutiøs Bevaring af mange Trykfejl; foruden de allerede anførte kan nævnes: *den hellige kircken*, K.1 B1. D 7v for *kircke* jfr. Noten til S. 286 L. 33; *vtagnemeleighed* K. Bl. D 7v for *vtacknemelighed* jfr. Noten til S. 287 L. 4, *rifne* K. Bl. D 4r for *rifue* jfr. Noten til S. 283 L. 24 o. s. v. Andre Trykfejl er dog rettede f. Ex. *halsen* Bl. C 3r, hvor M.2 har *halven*, *Ecclesi.* K. Bl. B 3v, hvor M. har *Eccelsi.*, *fiender* K. Bl. A 8r, hvor M. har *viender* o. fl. Til Gengæld er der indkommet et Myldr af ny Fejl: *altig* (for *altdid*) K. Bl. A 1v, *hwet* (for *hwert*) K. Bl. A 2r, *stad* (for *stat*) K. Bl. C 3v o. s. v., o. s. v. I det hele er Københavnetrykket meget mindre omhyggeligt end Magdeborgtrykket, og da *dette* er Grundlaget for hint, behøver vi ikke nærmere at beskæftige os med det danske Tryk.

Derimod vilde det være af Betydning at vide, om Magdeborgtrykket 1541 er det autentiske Originaltryk, eller om det er Optryk af et ældre Tryk. Vi har tidligere omtalt, *-* 251 at Forfatteren ingenlunde overlod til Sætteren at bestemme Ortografien. Baade Sadolins Katekismus og Palladius' Katekismus var trykt hos Hans Vingaard med faa Aars Mellemrum, og dog var der en afgørende Forskel i Retskrivning¹; ligeledes var den ortografiske Uoverensstemmelse mellem Palladius' Skrift om Lønligt Skriftemaal og dens Kilde, den københavnske Haandbog, overmaade stor, skønt Bogtrykkeren var den samme². Et slaaende Exempel paa dette Forhold har vi i Tidens Hovedværk, Christian den Tredjes Bibel, der fra først til sidst er trykt af Ludv. Dietz, men som i det indledende Kongebrev fuldstændig bevarer Kancelliets Ortografi, mens den paafølgende Fortale af Palladius gengiver dennes fra Kancelliets stærkt afvigende Retskrivning³. Naturligvis havde Palladius ikke en fast Retskrivning af den Art som vor Tids officielle Retskrivning; i mangfoldige Ord træffer vi Dobbeltformer - ogsaa indenfor samme Værk, Former som *hiemmel* og *himmel*, *gong* og *gang*, *vid* og *ved*, *nogne* og *nogle* o. fl.; men i en hel Del Tilfælde vil *man* finde ortografiske Regler gennemført næsten uden Undtagelse fra den første til den sidste Side i hans Bøger og fra den første til den sidste Bog han har ladet trykke, og det hvad enten Trykkeren har været Hans Vingaard, Ludvig Dietz eller Chr. Barth i Kbh. eller Hans Walther i Magdeborg. De Bøger der maa anses for autentiske Tryk er Originaler og Oversættelser udgivne af ham selv samt Fortalen i Biblen 1550, hvis Udgivelse han forestod; derimod kan man ikke medregne Fortaler i *andre* Forfatteres Skrifter, heller ikke Optryk af hans egne Bøger. De Udgaver, der maa undersøges, er derfor følgende: 1. Enchiridion, Hans Vingaard, 1538; 2. Lønligt Skriftemaal, H. V. 1538; 3. Dejlige Sprog af den hellige Skrift, H. V. 1550; 4. Fortalen til Biblen, Ludv. Dietz 1550; 5. En personlig Bekendelse, H. V. 1551; 6. Om Mildhed og Sagtmodighed, *-* 252 H.V. 1553; 7. En aandelig Recept mod Pestilens, H.V. 1553; 8. Om Aager, H. V. 1553; 9. En Tractat, H. V. 1553; 10. Evangelisk Rimstok, H.V. 1554; 11. St. Peders Skib, H.V. 1554; 12. Om de Dødes Opstandelse, H.V. 1555; 13. Om Jesu Forklarelse, H. V. 1555; 14. Alterbogen, Hans Walther, Magdeborg 1556; 15. Hosedjævlen, H. V. 1556; 16. Tvende Tractater om Ægteskab, H. V. 1556; 17. Jesu Navn og Titler, Kbh. 1556; 18. Om Sværgeren og Banden, Kbh. 1557; 19. Trøsteskrift til Fr. II, Chr. Barth, Kbh. 1559. Alle disse Udgaver har bl. a. følgende ortografiske Overensstemmelser paa Punkter, hvor Tidens Ortografi var i høj Grad vaklende; 1. v. ikke *w*, i Forlyd; 2. Pronominalformerne *mig*, *dig*, *sig*, ikke *meg*, *deg*, *seg*; 3. Pron. *dem*, ikke *dennem*; 4. Artiklen *it*, ikke *et*; 5. fra, *sla*, ikke *fraa*, *slaa*. Naar man nu i en Udgave finder gennemgaaende Afvigelser paa adskillige af disse Punkter, saa maa man formode, at *Udgaven ikke er den af Forfatteren besørgede Originaludgave*. Og en ortografisk Undersøgelse af Magdeborgtrykket vil vise, at her regelmæssigt skrives *meg*, *deg*, *seg*, ikke *mig*, *dig*, *sig*; *dennem*, ikke *dem*; og *et*, ikke *it*; Københavnetrykket har ændret *meg*, *deg*, *seg* til *mig*, *dig*, *sig*, men bevaret Pronominalformen *dennem* og Artiklen *et*.

At et Optryk kunde udkomme i Palladius' Levetid uden at være gennemset af ham, har vi allerede set Exempel paa ved Haandbogen 1538, hvor Andenudgaven 1556, der er trykt i Lübeck, har ændret Originalens *dem* til *dennem*, *fra*, *sla* til *fraa*, *slaa* og *it* til *et*, ligesom Sætteren har ladet indløbe "tyske" Fejl som *v* for *f*, *heim* for *hiem* o. lign.¹.

Vi maa formode, at noget lignende har fundet Sted ved nærværende Skrift. Rimeligvis er Originaludgaven kommet i 1540. *Hvor* Originalen er trykt, kan ikke med Sikkerhed *-* 253 siges, men muligvis har Hans Walther ogsaa trykt denne (se nf.). I Løbet af et Aars Tid er den bleven udsolgt, og af egen Drift eller paa Palladii Opfordring har han trykt en ny Udgave, som da er gennemset, ikke af Forfatteren, men af en os ukendt Korrektør¹.

Denne Hypotese vilde naturligvis støttes meget, om man i ældre Bibliografier eller Bogkataloger kunde finde Spor af en Udgave 1540. I Bruuns udførlige PalladiusBibliografi er der ingen Antydning heraf. Men Bruun omtaler (Aarsberetn. II, 238) et Skrift med Titlen "En Udleggelse eller Forklaring offuer Fader Vor etc. af Tydsk paa Dansk oversat aff D. Peder Palladio. Magdeborg 1541", og dette Skrift identificerer han vistnok med Rette med Palladii enfoldige Bedebog. Samme Skrift er imidlertid bleven solgt ved Auktion paa Børsen 2. April 1662, og i Katalogen over Auktionen er Trykaaret 1540 angivet². Dette synes da at tyde paa, at Bedebogen har foreligget i et ældre Tryk end det nu kendte. Og dette bestyrkes ved en Notits i et samtidigt Haandskrift, Landsdommer *Jacob Bircherods* originale Manuskript om "Lærde mend fødte i Odense". I dette helt igennem meget paalidelige Skrift, der findes i det kgl. Bibl. (Ny kgl. Saml. 4° Nr. 1207), læses under Omtalen af Palladius' Velynder Knud Michelsen, følgende: "een Dedicace, som D. Peder Palladius, biskop i Sælland haver skrevet til ham og hans Moder ved een liden bog kaldet D. Martini Lutheri eenfoldige underviisning, huorledes mand rettelig skal gjøre sin bøn, *fordansked Magdeborg 1540* in 8tavo".

Vi tør saaledes af indre Kriterier og ydre Oplysninger slutte, at det oprindeligste af de to *bevarede* Tryk, *

* 254 Magdeborgtrykket 1541, ikke er det af Palladius autoriserede Originaltryk, men at dette sidste er trykt i Magdeborg 1540 - og senere er gaaet tabt.

III.

Magdeborgudgaven er som Titelbladet (ni S.257) viser i lille Oktavformat. Linjeantallet er 26. Bogen er meget smukt udstyret med Titelramme og talrige ornamenterede Initialer (se nedenstaaende Gengivelser) og med et stort Træsnit af det danske Vaaben med Christian d. Tredjes Kongetitel (nf. S. 258). I Titelrammen findes - foruden en Fremstilling af Kristus og de to Røvere paa Korset og af Evangelisternes Symboler - en Række Vaabenskjolde med Dele af det danske Vaaben. Ogsaa i Initialerne er, som ovenstaaende Gengivelser viser, bl. a. det danske Vaaben fremstillet. Dette: Titelramme, Initial og det store Træsnit af Vaabnet vidner om, at Hans Walther har haft et betydeligt Materiel udelukkende beregnet paa Trykning af danske Bøger. Der er da ogsaa fra hans Presse bevaret over en halv Snes forskellige danske Tryk, hvoriblandt adskillige meget omfangsrige som Hans Tavsens Postil1 og Palladius' Alterbog2.

Københavnudgaven er tarveligere udstyret. Titelrammen er, som Gengivelsen S. 255 viser, den samme, * 255 som Hans Barth havde brugt til Ordinansudgaven 15391. Den røde Farve er paalagt med Haanden paa de dertil beregnede "aabne" Typer. Men Udgaven har hverken Træsnit eller Initialer og gør meget sparsom Brug af Missaler.

Af Magdeborgudgaven findes som ovf. nævnt eet fuldstændigt Exemplar i Karen Brahes Bibliotek; to Exemplarer * 256 uden Titelblad findes i det kgl. Bibliotek; her bevares ogsaa det eneste eksisterende Exemplar af Københavnetrykket.

I Mollers *Cimbria litterata* anføres en Del senere Udgaver af Bedebogen. Moller har imidlertid sammenblandet Bedebogen og Palladius' Oversættelse af *Ochinus'* Nogle mærkelige Bønner, 1551, og det viser sig ved nærmere Undersøgelse, at alle de af Moller nævnte senere Udgaver maa henføres til "Bønnerne" ikke til "Bedebogen".

257

258

259

Erlig oc velbyrdig quinde Magdalene Michels/ som vor Burgemesters hustru i Ottense/ oc hendes kiere søn Rnud Michelsen/ ønsker ieg Peder palladius Doct. naade ock fred aff Gud fader ved Jhesum Christum.

Kjere venner/ sender ieg eder/ denne lille bedebog/ som ieg haffuer vdsæt aff tyske oc latine paa Danske/ for en føyge skenck oc gaffue/ til en tacknemeligheds bekendelse/ for edre mangfoldelige velgerninger/ som y meg altid bewyst haffue/ dog besynderlige vden lands/ y det/ at y lode bekoste Mine studia oc lærdom/ vti bogelige konster/ oc vti den hellige scrifft/ Gud till loff oc ære/ oc den hellige Kircke till opbyggede/ || huilcket ieg vill/ oc trolige forarbeyde paa/ met Guds hielp/ indtill min dødedag/ at eders vmage oc bekostning/ icke skall være giort forgeffues.

I finde her vti denne bog/ en ret Christelig/ øffuelse/ effter den hellige scrifftes lyelse/ huorledes huert Christet menneske/ bør at handle met Gud/ i sin daglige bøn/ om syndernes bekendelse/ Christi velgerninger/ syndernes forladelse/ oc om alt det/ som oss er behoff at bede vti Jesu naffn/ aff Gud vor hemelske fader/ effter hans egen befalning oc løffte/ vti en ret tro/ till vor sielss salighed.

Bedendes eder der fore kærlige/ oc gerne/ at i tage dette mit føyge arbejde till tacke/ tagendes løen aff
Gud/ formedelst
Jesum Christum vor Herre/ hannom edder oc alle
Christne befalendes/ till euig tid Amen/
Screffuet vti Kiøbmenhaffn
S. Morthens dag/
Aar etc.
M.D.XL. ||

260

En enfoldig vndervisning huorledes mand scal gøre sin bøn som D. Marti. Luth screff for sin gode ven.

Kiere ven/ effterdi/ at i haffue tit oc offte formanet meg/ da will ieg dele met eder/ det som ieg hafuer/ oc ieg vill kortelige giffue eder till kende/ huorlunde ieg holler meg met mine bøner/ Gud gifue eder/ oc huert menneske naade till/ at forbedre denne min vnderwijsning AMEN.

DEt første ieg fornemer/ at ieg formedelst fremed handell eller tancker/ er vorden kolder/ oc vtidig till at bede (som at legomet oc dieffuelen ere da altid redbone till at forhindre vore bøner) Da tager ieg min Psaltere/ oc løber ind i mit kamer/ eller (der som tidsens leygelighed giffuer seg saa) hen || i kircken till den Christne forsamling/ der beginder ieg de thi Guds bwd/ oc Troen/ oc der som tiden recker till/ naager merckelige Christi/ eller S. pouels sprock/ eller naager Psalmer/ denom læser ieg mundelige ved meg selff/ ord fra ord som børn plege at gøre.

Det er oc/ een mechtig goder sedvane/ oc bør aldri at foractes/ men holles ved mact vti alle maade/ at en Christen bøn/ seal om morgenen være den første/ oc om afftenen den siste gerning/ som et Christet menneske skal tage seg fore.

Oc skall huert menneske flitelige tage seg vare/ for disse falske oc bedrægelige tancker/ som saa sige/ tøffue/ tøffue end lit/ hen om en time vil ieg bede/ ieg maa end først gøre det eller det/ ieg kand icke saa snart kome til at bede/ Fordi/ at met saadane tancker drages mand der fra/ oc kand icke kome till at bede/ for andre sisler oc arbejde/ som tilfalle om dagen/ saa at den ganske dag gaar hen/ oc mand komer icke en gong ihu at bede. ||

Det kand vell ske/ at saadane gerninger/ kome oss støndim fore/ som saa gode kunde være/ eller ia bedre end en Christen 261 bøn/ besinderlige/ naar som der er nød paa ferde/ at saadane gerninger maae haffue fremgong/ oc gøres/ som oc dette sprok lyder/ der mand tillægger Sancto Jeronimo/ At alle Christne menneskes gerninger/ ere bøner/ Oc et andet sprock/ Huo som trolige arbejder/ hand beder tøssuer/ huilcke sprock/ der ere icke sagde i anden mening/ end at naar som et Christet men neske varer paa sit embede oc arbejder trolige/ da frycter oc ærer hand Gud/ oc tencker paa hans bud/ saa at hand vill ingen gøre vret/ icke stiæle/ ingen bedrage/ met falsck oc swig/ ingen gøre skade etc. Disse tancker som opspringe aff en ret Guds fryct oc tro/ || kand visselige det saa gøre/ at alle hans gerninger/ ere en ret Christen bøn/ oc der till et offer/ Gud till loff oc tieneste.

Tuert emod/ er oc det sanden/ at alle de gerninger/ som et vantroet eller vgdudfryctegt menneske gør/ ere intet andet end bespaatelse/ foraledidelse/ oc synd/ oc at den som vtrolige arbejder/ oc fuldkomer icke sit embede i Guds fryct/ oc i en ret tro/ hand bespatter oc foraledider Gud dobelt/ Fordi at et vgdudfryctegt hierte haffuer vgdudfrøctige tancker/ saa at saadant et menneske/ vti sit arbejde/ tencker huorlunde hand kand foracte Gud/ oc offuertræde hans bud/ huor lunde hand kand gøre sin neste vret/ stæle/ oc handle vtrolige.

Huad ere disse tancker andet/ end en ret foractelse/ spaat oc foraledidelse/ mod Gud oc mennesken/ oc der fore bliffuer hans arbejde/ tweffolt foraledidelse/ oc hand der met forbander seg selff/ Oc saadane menneske/ bliffue euige staadere oc stackarle. ||

Om denne idelige bøn/ som skeer vti et Christet menneskes arbejde/ taler Christus Luc.xi. der som hand

biuder/ at mand skal bede vden affladelse/ foruare seg fra synd oc vret/ huilcket som kand icke ske/ der som mand frycter icke Gud/ oc heller beuorer hans bwd/ som den første Psalme siger/ Saligt er det menneske/ som dag oc nat betracter/ oc tencker paa Guds bwd.

Men dog skal mand see vell till/ at vif icke vennes fra den rette bøn/ eller optencke de gerninger/ som oss tøkkes at være nøttelige/ end dog at de ere icke nøttelige i seg selff/ huor aff 262 at vij bliffue da paa det siste lade/ oc fortraadne till at bede/ Fordi at Dieffuelen er icke full oc lader/ omkring oss/ at arbeyde paa vort verste/ Der till er vort eget legome/ for saare leffuendes oc kaaet/ at staa aanden emod/ som gerne vilde bede oc tiene Gud.

Men nu wille vij kome/ till det igen/ som vij sluppe tilforn/ Naar hiertet er nu varmtgiort formedelst saadan || mundelig tale/ som er Guds bwd oc Troens opregnelse/ da fald paa dine knæ/ eller stat met samenlagde hender/ oc sla dine øygen op i hemelen oc sijg eller tenck/ saa met det snarest.

O Riere Here Gud hemelske Fader/ ieg er en wuerdig armer syndere/ icke verdig till/ at opløffte myne øygen/ eller hender till deg/ oc bede om naaget. Men effterdi/ at du haffuer budet oc befalet ossat bede/ Oc der till met haffuer du loffuet/ at ville høre vor bøn/ oc der offuer haffuer du selff lært oss/ huorlunde vij skulle bede/ ved din kiere søn Jesum Christum vor Herre.

Saa konter ieg nu til deg/ oc vill være deg hørig oc lydig/ saadane dine bwd/ oc befalninger/ oc forlader meg paa dine nadige foriættelser oc tilsigelser/ oc beder met alle dine hellige Christne paa iorden/ i vor Herres Jesu Christi naffn/ som hand selff haffuer lært meg.

Wor Fader som est i hemelen etc. ret vd till ende. ||

Den Første bøn.

NAar som i haffue saa læst/ Fader wor till ende/ da tager eder et støcke fore eller flere/ om eder saa tyckes/ besynderlige/ at betencke oc bede/ Wille i tage den første bøn fore som er (helliget vorde dit naffn) da maa i saa sige.

Eya min aller kereste hemelske Fader/ ieg beder deg ved din kiere søn Jesum Christum vor Here/ at du wilt dog hellige dit naffn/ bade vti oss selff/ oc i den ganske verden/ det er/ at 263 du wilt lade dit hellige ord/ oc Euangelium/ predickes vd/ offuer den ganske verden/ Sla ned oc læg øde/ i grund de gruelige Affguderij/ seckter/ oc ketterij/ som baade Tørcken oc Paffuen/ met alle falske Apostele/ vildfarende aander oc Suermere indført haffue/ blant dit folck/ oc saa falskelige føre/ oc skendelige misbruge dit hellige naffn/ dem selff/ oc andre/ som de bedrage till || en gruelig formaledielse/ oc fordømmelse/ De sige oc rose der aff/ at det er dit ord/ oc kirckenes bwd ock befalning/ oc det er dog ick andet/ end Dieffuelsens løgen oc bedregerij/ met huilcket de haffue saa iemerlige forført monge arme siele/ i den ganske verden/ oc der till met/ dræbe de/ ock myrde monge/ oc vdstyrte vskyldigt blodt/ oc forfølge alle gode Christne meneske/ oc de mene seg/ at gøre deg/ en mechtig Guds tjeneste der met.

Kiere Herre Gud see her till/ omuent oc bortuent/ omuent dem om som sculle end nu bliffue omuende/ at de met oss/ oc vit met denom/ kunde hellige oc prise dit naffn/ baade met en retter oc rener lærdom/ oc met et got helligt leffnet/ Men bortuent denom/ som icke ville lade seg omuende/ saa at de kunde lade aff at misbruge/ skende/ oc vanære dit hellige naffn/ oc at de motte aff lade/ at forføre det arme folck/ AMEN.

Den anden Bøn.|| Tilkome oss dit rige.

HEr maa i saa sige/ See kiere Here Gud hemelske Fader/ huorlunde icke alene verdens wijsdom/ oc meneskens fornufft/ setter seg op mod deg/oc bespaatter dit hellige naffn/ oc giffuer løgen oc Dieffuelen din ære/ men ocsaa setter mod deg/ all krafft oc mact/ velde oc rigdom/ som du haffuer giffuet mennesken/ till at tiene deg met/ oc till at styre/ oc regere denne verdens rige/ oc regemente met/ Alle desse ting/ vanbruge dine fiender mod deg oc dit rige/ oc arbeyde der paa/ at de kunde det ødelegge oc forderffue/ De ere megtige/ store/ mange/ tycke/ fede/ fulde/ oc trerske till at plage/ 264 forhindre/ oc forstyre den lille haab/ som er i dit rige/ oc er siug oc skrøbelig/ foractet oc forminsket/ den wille de ingelunde lide paa iorden/ oc mene dog ligeuell at de gøre Gud/ en stor tjeneste der met. ||

Kiere Herre Gud hemelske Fader/ omuent oc affuent/ Omuent denom som skulle end nu være børn/ oc lemer i dit rige/ at de met oss/ oc vij met denom/ motte tiene deg i dit rige/ met en ret tro/ oc sand kerlighed/ oc at vij motte kome aff dette dit begynte rige/ till det ewige rige/ Men affuent fra oss/ denom som icke ville afflade/ met all deres kraft oc mact/ at forfølge oc sorstyre dit rige/ at de motte bliffue omkaste/ oc hoffuedkuldens omstørte/ oc faa baade skam oc skendzel/ saa at de kunde nødes till at afflade/ oc icke lenger forfølge deg oc dit rige Amen.

Den tredie Bøn. Vorde din vilie saa paa iorden som hand er i hemelen.

Her maa i saa bede. ||

EYa kiere Herre Gud Fader du veest vell/ at naar verden kand icke gøre dit naffns ære till intet/ oc eÿ aldeles forlægge dit Rige/ saa gaar hun dog om/ dag oc nat/ met onde tække oc stække/ met falsk oc suig/ bruger atskillig argelist oc finantzer/ trøster oc styrker seg/ truer oc traatzer/ oc radslar mod dit naffn/ ord/ rige oc børn/ huorledes at hun kand forderffue oc ødelægge denom/ Der fore kiere herre Gud Fader/ omuent oc affuent/ Omuent denom/ som skulle end nu faa din vilie at vide/ at de met oss/ oc vij met denom/ motte være din vilie hørsome oc lydige/ oc der offuer gerne lide taalmodelige og gladelige alt ont/ pine oc genuordighed/ oc her vti kende/ prøffue oc forfare/ din naadelige miskundelige oc fuldkomne vilie/ Men affuent fra oss/ denom/ som icke ville afflade/ at gøre skade met deres buller/ 265 had/ trusell/ oc onde vilie/ Gør det saa/ at alle deres raad/ anslaw oc finantzer/ kunde bliffue till intet/ oc || till beskemelse/ saa at alt det onde kand vdgaar offuer denom selff/ som den siuffuende Psalme siunger Amen.

Den fierde Bøn. Giff off i dag vort daglige brød.

DEnne part maa i saa betencke oc sige/ Kiere herre Gud hemelske Fader/ giff oss/ ocsaa din benedidelse/ oc alt det som wij haffue behoff/ till dette timelige oc forgengelige leffnet/ giff oss nadelige goder fred/ oc beware oss fra krig oc vfred/ Giff Reyseren oc alle Konger/ Førster oc herrer/ gode oc salige raad/ at de kunde holle deres landt oc rige/ i goder fred/ ved low oc ret/ Giff besynderlige/ vor kiere Herre oc konge (vid hues beskyttelse oc beskermelse du vilt beuare oss) lycke oc raad/ mod sine fiender/ giff hanom visbom oc forstand/ till at styre oc regere || sit land/ oc rige/ i fred oc lyksalighed/ oc beskerme hanom fra alt ont/ fra falske tunger/ oc fra vtro vnderdane. Giff alle vnderdane nade/ till at tiene trolige/ oc att være hørsome oc lydige/ huer i sit embede/ som de ere kallede till/ Giff huer stat/ borgere oc bynder nade/ at de kunde være frome/ oc beuise huer andre troskaff oc kerlighed/ Giff oss timelig værlig oc iordens fruct oc grøde/ Jeg befaler deg huss oc gaard/ hustru oc børn/ oc hielp meg/ at ieg kand vell regere denom/ oc at føde oc optøcte denom/ met en Christelig oc retferdig næring oc biæring/ Driff bort fra oss Dieffuelen/ oc alle onde Engle/ som ville gøre oss her vti skade oc forhindring Amen.

Den femte Bøn. Forlad oss vor skyld som vij forlade vaare skyldere. ||

266

HEr maa i sige/ Kiere Herre Gud miskundelige fader/ gack icke met oss for dom/ Fordi/ at for deg er intet leffuendes meneske retferdigt/ Eÿa regne oss icke till synde/ at vij ere deg saa vtagnemelige/ for alle dine vsigelige velgerninger/ aandelige oc legomlige/ oc at vij dagelige tid oc offte falle oc synde mere end vij selff vide eller mercke kunde/ som den xvij Psalme giffuer till kende/ Ansee du ick huor frome eller onde vij ere/ men ansee din grundeløse barmhertighed vti Christo din kiere søn vor skenck oc gaffue/ forlad oc alle vore fiender/ oc alle denom som gøre oss skade oc vret/ lige som vii forlade denom aff vort hierte/ fordi at de gøre seg selff der met den største skade/ at de fortørne deg/ i det/ at de forlægge oss/ Oc vii ere intet behulpne met deres forderuelse/ Men vij vilde meget heller see denom salige met oss Amen/ Her skal huer randsage sit hierte oc sind/ oc der som hand fornømer seg at icke || kunde lettelige forlade syn neste hans bryst/ da skall hand oc saa bede Gud der om/ at han kand forlade/ Men saadant skal mand forkynde aff predicke stolen.

Den siette Bøn. Leed oss icke i frestelse.

Her maa i saa bede.

Om Kiere Gud hemelske Fader/ holt oss vogne vackre redbone oc flitige vti dit ord oc tjeneste/ saa at vij icke skulle vorde fortrødne oc lade/ lige som oss fattedes nu intet/ paa det at den grume dieffuel ick skal forraske oc offuerfalle oss/ oc bortage fra oss igen/ Dit hellige ord oc rene lerdøm/ eller begynde twedract oc ketterij blant oss/ eller føre oss anderleds i synd oc skam/ aandelige eller legomlige/ Men giff oss formedelst din aand/ vijsdom oc krafft/ at vij kunde gøre hanom veldelige modstand/ fordriffue oc offueruinde/ oc saa beholde seÿer offuer hanom ved vor Herre Jhesum Christum Amen. ||

267

Den siuffuende Bøn. Men frels oss fra ont.

Her maa i saa sige.

O Kiere Here Gud Fader/ Dette arme ælendige leffnet er saa fult met iemer oc vlycke/ met sorg oc farlighed/ met vtroskaff oc onskaff (som S. Pouel siger/ Dagene ere onde) at vij motte rettelige trettis oc vorde kede aff dette liiff oc begære døden/ Men du kiere Fader kender vor skrøbelighed/ der fore/ hielp oss/ at fare frij gennem saa mangfoldige vedermod oc onskaff/ oc naar som tiden komer/ da giff oss en naadig stund/ oc en salig affgong/ fra denne iemerlige dall/ at vij icke vorde forfærede for døden/ oc eÿ falle vti misshaaff/ men at vij kunde met en faster tro/ befale vor siell/ vti dine hender AMEN. ||

AMEN.

Merck her vell/ at du skalt staa fast oc trygelige paa dette ord/ Amen/ oc icke twile naar som du beder/ at Gud ia vill høre deg naadelige/ oc sige Ja til din bøn/ Oc betenck ia/ at du icke sider eller staar der alene paa dine knæ/ men den ganske Christenhed/ oc alle frome Christne hoss deg/ oc du blant denom/ met en ensindig oc endrechtig bøn/ huilcken Gud icke vill foracte/ Oc gack icke fra same bøn/ før end du haffuer saag saugt eller tencht/ Nu vell an/ Denne bøn er bønhort hoss Gud det veed ieg visselige/ oc i ret sandhet/ det bemercker dette ord/ AMEN.

Her skalt du nu mercke/ at ieg icke vill haffue/ at du skalt være bunden veed disse mine ord/ eller saa læse denom altid ord fra ord/ som de staa her screffne/ Fordi/ at der bliffue paa det siste en blabren/ oc et vnytteligt slader aff/ der som mand skulde saa vdveyge till lod oc quinthen/ huert ord eller || bogstaff vti denne bog/ som ligfolck plæge at læse deres Rosenkrantz/ oc som Muncke oc messeprester gjorde seg daglige tider 268 oc bønner/ Men der fore setter ieg disse ord for meg/ at ieg kand opuecke mit hierte till at bede/ oc offuerueye huad for tancker der skal indfalle naar som vij bede Fader vor. Men naar vort hierte er ret optent/ varmt oc lystigt til at bede/ da kunde vij vell met andre oe mindre ord vdrede vor bøn for Gud/ fordi at ieg binder meg icke selff til saadane ord eller bogstaffue/ men ieg taler vti dag saa/ oc vti morgen saa/ effter som ieg er varm oc lystig till at bede/ dog bliffuer ieg alligeuel det meste ieg kand ved same rancker oc sind/ det skeer vel tid oc oste/ at ieg vti et stücke eller en bøn kant faa saa rige tancker vti mit sind/ at ieg lader de andre sex støcker staa tilbage/ oc spacerer hen vti same tancker/ som vti en altsomløsteligst marck/ Oc naar som der konter saadane rige/ kostelige gode tancker/ vti hiertet/ da skalt mand lade de andre bønner fare oc giffue || disse tancker rwum i hiertet/ oc tie stille/ oc ingelunde forhindre denom Fordi at den Hellige Aand/ predicker der da selff/ oc et ord aff hans predicken er meget bedre/ end vore tusinde bønner/ Oc ieg haffuer ofte mere lært/ vti saadan en bøn/ end ieg kunde ellers lært/ aff stor læsning oc skriffuelse.

Der fore/ ligger der mest machth paa/ at hiertet kand vorde ledigt/ oc lystigt till at bede/ som oc Ecclesi. siger/ Bered dit hierte/ før end du beder/ paa det/ at du icke skalt freste Gud/ Huad er det andet/ end freste Gud/ naar som munden bladderer/ oc hiertet er der longt fra/ som en prest vti paffuedømet/ plegde saa at bede/ Deus in adiutorium meum intende/ dreng haffuer du lat for vognen/ Domme ad adiuuandum me festina/ pige gack/ oc malcke kørerne/ Gloria patri et filio et spiritui sancto/ Løff dreng/ det fenden tager deg/ huordane bønner/ ieg haffuer mange hørt/ oc forfaret vti paffuedømet/ Oc alle de || presters bønner/ haffue fulner været saadane/ De bespaatte ekon Gud/ der met/ saa at/ det vore meget bedre/ at de daablede vti den sted/ der som de icke kunde/ eller vilde gøre naaget/ som bedre vore gjort/ Fordi at ieg haffuer selff/ dess vær/ læst/ oc bedet/ monge saadane horas Canonicas/ saa at Psalmen/ eller bønnen vor vde/ før end ieg viste/ om ieg skulde end nu først begynde/ eller om ieg haffde lest hende halffdelen.

269

Oc endog/ at de siget icke alle/ saa vd met munden/ som denne forneffnde prest/ oc icke kaste syslerne/ oc bønnerne saa bland huerandre tilsamen/ saa gøre de det dog/ saa vti hiertet/ met tanckerne/ som mand pleger at sige/ de blande huit/ bland soert/ oc menge søt/ oc swrt tilsamen/ saa at naar bønnen er vde/ da vide de icke/ hwad de haffue gjort/ eller hworlunde/ de ere komne till ende der met/ De begynde Laudate/ oc strax er deres hw oc sind/ hundrede mile der fra/ til andre forfengelige/ oc forgengelige || verdens sysler/ oc handell/ saa at ieg holler det visselige der fore/ at der skulde icke kunde kome/ naaget læckerligere/ oc vnderligere/ kaagelspil/ for naagen/ end der som hand kunde see de tancker/ som et kaalt/ wachtesompt hierte/ haffuer vti syn bøn/ Men nu seer ieg/ Gud være loffuet/ at det er icke rettelige bedet/ naar som mand forgæder det som mand haffuer saugt Fordi/ at vti en retter bøn betencker mand/ oc ihukomer/ alle ord oc tancker/ fra begyndelsen aff bønnen/ indtill enden/ Lige som en goder/ flitig badskerre/ maa tage ganske grandgiffelige vare/ met sine tancker/ sind/ oc øygen paa ragkniffuen/ oc haaret/ oc icke forgæde/ hwor paa law/ hand rager/ eller skær till/ Men der som hand vill/ baade staa oc sladre/ oc tencke paa andet/ da skulde hand/ vell flecke munden op til øret/ eller snappe næsen aff/ eller skære struben vd/ paa den som hand skulde rage/ saa er der ille raget/ saa ad hand motte langt heller ladet været sin ragen/ Saa will hwer ting/ som vell skall gøres/ haffue || et ganske meneske/ met alle sine fem sind/ oc met alle sine lemer/ Fordi/ at mand pleger at sige/ Pluribus intentus minor est ad singula sensus/ Huo som meget oc mangehaande betencker/ Hand tencker intet. Item pectora nostra duas non admittentia curas/ Hwo som vill lægge mange iern/ vti ilden/ paa en tid/ hand brender some aff denom/ oc arbejder intet got/ som kand være naagen loff vert/ Hwor meget mere/ vill en Christen bøn/ haffue et meneskes gantske hierte alene/ om det skal ellers være en goder oc duelig bøn for Gud/ Det er kortelige saugt/ om fader vor/ eller om en anden Christen bøn/ hworlunde ieg pleger selff at bede/ Fordi/ at ieg dier end nu/ paa denne dag/ 270 som et spæt barn/ aff Fader vor/ ieg dricker oc æder/ der aff som et gamelt menneske/ oc ieg kand icke bliffue metter aff hende/ Oc er Fader vor/ meg meget sødere/ oc tacknemeligere end Psalmer (huilcke ieg dog ganske storlige elsker oc holler for de allerbeste bønner) ere/ Sandelige det || finder oc beuiser seg vel/ at den rette øffuerste oc yperste mestere/ oc konstemand/ haffuer gjort oc lert oss Fader vor/ Oc det er stort iemer met oss/ at saadan en bøn/ som er gjort aff saa mechtig en mestere/ skal saa skendelige vden all paaachtelse murren oc blaffres/ vti huermands mund/ alle wegne i verden/ Der ere vell mange/ som om aaret bede/ nogle tusinde Pater noster/ Oc der som de/ kunde end saa bede i tusinde aar/ saa finge de dog aldri at smage rettelige en bogstaff eller tadel der aff/ icke vore det heller rettelige bedet. Summa/ Pater noster (lige som oc Guds eget naffn oc ord) er/ den alle største martyer som mest pines oc plages paa iorden/ Fordi/ at hwermand plager oc

misbruger Pater noster/ Men gantske faa finder mand/ som bruge denne bøn rettelige/ eller trøste seg der met/ saa at hierttet kand faa der aff en ret glæde oc hwsualelse. ||

Men naar som ieg haffuer tid/ oc stunder till at bede/ saa tager ieg først/ de thi Guds bwd fore/ før ieg beder Pater noster/ oc optencker/ eller frem siger/ et bwd effter det andet/ at ieg kand der met/ vorde ganske ledig oc beskicket till at bede/ saa meget som mueligt er/ Oc ieg gør meg/ aff hwert bwd/ een deylig skøn firefolt snoder krantz/ vti saa maade/ som her effterfølger/ Jeg setter meg hwert bwd fore/ Først som en lerdømme oc et bwd/ som det er oc i seg selff/ oc tencker/ huad Gud i same bwd/ aluorlige biuder/ oc befaler meg at gøre/ Der nest gør ieg/ en tacksigelse der aff/ for det tredie/ en bekendelse/ eller skrifftemaal (som mand kaller) for det fiende/ en bøn/ besynderlige/ som her effter følger eller met andre lige saadane tancker eller ord.

Jeg er Herren din Gud som udledde deg aff den Aegypteste trelldom.||

271

Det første Bwd. Du skat icke haffue fremede Guder for meg.

HER tencker ieg først/ huad Gud vill haffue/ at ieg skall gøre/ oc huad hand lærer meg/ i dette bwd/ som er/ at ieg skal met mit ganske hierte/ hw oc sind/ sette all min tro/ oc haab till hanom alene/ vti alle mine sager/ vti all min nød/ oc trang/ oc tro skadelige/ at hand vill visselige oc alluorlige være min Gud/ som hand haffuer tilsagt meg/ oc der fore skall ieg oc holle hanom/ om ieg icke vill forlise oc forkaste/ den euige salighed/ oc at mit hierte/ skal icke bygge/ eller sette tro till naaget andet/ være seg enten/ rigdom/ gotz/ penninge/ heder/ ære/ vijsdom/ vold/ machth/ hellighed/ eller till naaget creature.

Der nest/ tacker ieg Gud/ for sin || grundløse barmhertighed/ at hand haffuer saa bewijst sit faderlige hierte mod meg arme fortapte/ oc fordømte menneske/ oc steeg her ned till meg veluillige/ vbøden/ vkaldet/ oc foruden all min fortieneste oc verskyld/ oc tilbød seg selff/ at hand vil være min Gud/ aname meg/ vnder sin beskyttelse oc beskermelse/ saa at ieg maa friet forlade meg paa hanom/ vti all min nød/ Fordi/ at hand vill staa met meg/ beware/ trøste/ oc hielpe meg/ Oc der som hand haffde icke saa obenbarlige beuiest seg/ met sit ord mod oss/ oc saa menneskelige talet met oss/ at hand vilde være vor Gud/ da haffde vij arme blinde menneske/ end nu som tilforn/ motte søge effter andre fremede Guder/ Hwo kand ful tacke hanom der fore till euig tid.

For det tredie/ scriffter ieg oc bekender/ mine store mangfoldelige synder oc vtagnemelighed/ at ieg haffuer/ alle mine dage/ saa skendelige/ oc skamelige forachtet saadan en skøn/ mechtig lærdømme oc gaffue/ oc || saa gruselige fortørnet Gud/ met mit vsigelige affguderij/ det fortryder meg/ aff hw oc hierte/ oc saa beder ieg om miskundhed oc nade.

272

For det fiende/ beder ieg oc siger/ Eya min kiere Gud/ oc Herre/ hielp meg formedelst dñn naade/ at ieg maa daglige lære io mere oc mere/ oc forstaa dette dit bwd/ oc met mit ganske hierte der effter gøre oc ieffue/ Beuare ia mit hierte/ at ieg icke mere saa forglemer dette bwd/ eller vorder vtagnemelig/ oc søger om hielp/ trøst oc raad/ hoss andre Guder/ enten paa iorden/ eller i naaget creature/ men at ieg/ kan bliffue skadelige/ met en rener tro/ hoss deg min eniste Gud/ till enden Amen kiere Here Gud Fader/ Amen.

Der effter (om meg luster) oc tiden recker till/ oc om mit hierte er opuact oc optent till at bede/ da tager ieg meg det andet bwd fore/ oc snoer det ocsaa vti en firefolt krantz/ som her effterfølger/ ||

Det andet Bwd. Du skalt icke misbruge HERRENS din Guds naffn/

Først lærer ieg her/ at holle Guds naffn helligt/ hederligt/ oc skønt/ ved sin rette ære oc verdighed/ oc at ieg skall ick suerie eller bande om Guds naffn/ eÿ liuge eller være hoffmodig/ eÿ søge min egen ære oc naffn/ men ydmygelige paakalle/ tilbede/ prise/ oc loffue Guds naffn/ lade det være min ære oc prÿss/ at hand er min Gud/ oc ieg er hans arme creature/ oc wuerdigste tienere.

Der nest/ tacker ieg hanom/ for sine herlige gaffuer/ at hand haffuer obenbaret oc giffuet meg/ sit hellige naffn/ at ieg kand/ rose meg aff hans naffn/ oc lade meg neffne/ Guds tienere/ || Creatur etc. At hans naffn er min tilfluct/ som et fast oc sterckt slaat (som Salomon siger) till huilcket det retferdige menneske flyr/ oc vorder beskermet.

For det tredie/ scriffter ieg oc bekender/ mine skendelige sware synder/ som ieg alle mine dage haffuer gjort/ mod dette bwd/ icke alsomeneste i det/ at ieg haffuer forsømet oc 273 forglempt at paakalle/ rose/ prise/ oc ære hans hellige naffn/ men ocsaa/ at ieg haffuer været vtagnemelig/ for saadan en mechtig gaffue/ oc haffuer misbruket/ till allehaande skendsel oc synd/ met swerien oc banden/ løgen/ oc bedrægerij/ det gør meg ont/ oc ieg beder om naade oc forladelse.

For det fierde/ beder ieg/ om hielp oc trøst/ at ieg vti fremtiden (nu her effter) motte vell lære dette bwd/ oc at hand vill beuare meg/ fra saadan skendelig vtagnemelighed/ misbrug oc synd/ mod hans hellige naffn/ men at ieg kand findes tacknemelighed/ oc i hans naffns rette frøct oc ære. ||

Oc her formaner ieg deg/ ligesom ieg gjorde tilforn i Pater noster/ at der som den helligaand komer blant saadane tancker/ oc begynder at predicke i dit hierte/ andre høyge oc mechtige rige tancker/ Da gjør hanom den ære/ lad disse forskreffne tancker fare/ oc vær stille/ oc hør till huad hand siger/ der bedre kand end enten ieg eller du/ oc merck oc skriff det vell som hand predicker/ saa faar du vnderlige ting at vide (som Daudid siger) vti Guds low oc bwd.

Det tredie bwd. Du skalt hillige din Søndag.

HEr lærer ieg først/ at Sabbath dag/ oc andre hellige dage/ ere icke der fore skickede oc indsætte/ at vij skulle gaa orkeløse oc intet || gøre/ eller oc at vij skulle slemme oc demme/ oc følge legomens løst oc begæring effter/ men paa det at vij skulle hellige denom/ Dog skulle vij det mercke/ at wij kunde icke hellige denom formedelst vore gerninger/ Fordi/ at vore gerninger ere icke hellige/ men formedelst Guds ord/ som er alene gantske reent oc helligt/ oc helliger alle de ting/ som der omgaass met/ være seg enten/ tid/ stæd/ persone/ gerning/ huile/ et cet. Fordi at vore gerninger vorde hellige gjorde formedelst Guds ord/ som Sancte Pouel scriffuer i. Timoth. iiij. at ocsaa alle Creature vorde hellige formedelst Guds ord/ oc en Christen bøn/ Der fore lærer ieg her aff/ at ieg skal om 274 Sabbath dagen/ for alle ting høre Guds ord/ oc betencke det/ oc der effter loffue Gud vti det same ord/ oc tacke hanom for alle sine velgerninger/ || oc bede for meg/ oc for den ganske werden/ Hwo som saa holler seg om Sabbath dagen/ hand helliger rettelige same dag/ effter dette bwd/ Men hwo som icke saa holler seg/ hand gør værre/ end de som arbeÿde om Sabbath dagen.

For det andet/ tacker ieg Gud/ i dette bwd/ for sine store oc mechtige skøne velgerninger/ at hand lader predicke/ for oss sit hellige ord/ oc haffuer befalet oss/ at handle oc trachtere same ord/ besynderlige om Sabbath dagen/ Huilcken skat intet menneskes hierte/ kand fuldkomelige nock betencke/ Fordi/ at hans ord/ er det eneste liuss/ vti dette verdens mørck/ oc liffsens ord/ trøst/ oc all salighed/ Oc huor som Guds hellige oc salige ord icke er/ der er idel forferdeligt oc gruseligt mørck/ vildfarelse/ parthier oc sechte/ død/ all vløcke/ oc dieffuelsens egen Tirannij/ som wii daglige see for øygene.

For det tredie/ scriffter ieg/ oc bekender myne store synder/ oc skendelige || vtacknemelighed/ at ieg met mit sleme/ skamelige leffnet/ haffuer brøt saa offte Sabbath dagen/ oc saa iemerlige forachtet hans hellige dyre ord/ oc at ieg haffuer været saa lader/ vløstig/ oc fortrøden till at høre det/ ia/ at ieg haffuer icke end en gong hiertelige begeret det/ oc eÿ heller tacket Gud der fore/ Saa haffuer ieg ladet min kiere Gud

predicke forgeffues for meg/ oc offuer giffuet den edele skat/ oc traad der paa met myne føder/ huilcket han haffuer formedelst sin Guddomelige godhed/ taget taalmodelige aff meg/ oc icke der fore affladet at predicke stedse fremdeles for meg/ oc at raabe till min sielss salighed met al faderlig oc Guddomelig kerlighed oc troskaff/ At ieg saa haffuer handlet mod dette hans bwd/ fortryder meg storlige/ oc gør meg ret ont aff mit hierte/ Oc ieg paakaller Guds barmhertighed/ oc beder om naade/ oc om mine synders forladelse.

For det fierde/ Beder ieg for meg oc for den gantske verden/ at vor kiere || Fader/ vil holde oss ved sit hellige ord oc icke tage det fra oss/ for vore synder/ vtagnemelighed/ oc ladhed 275 skyld/ at hand vil beuare oss fra parthier/ oc falske lærere/ oc sende oss ret tro arbeydere/ vti sit høst/ det er/ tro oc frome Bisper/ sogneprester/ oc predickere/ oc at hand vill giffue oss/ alle naade/ at vij kunde høre hans ord/ aff deres mund/ lige som aff Guds egen mund/ aname oc ære det met all ydmydighed/ dertill ocsaa tacke ock loffue hanom aff gantske hierte der fore etc.

Det fierde Bud. Du skalt ære dyn fader oc din moder.

FØrst lærer ieg her/ at kende min Gud oc skabere/ huor vnderlige hand haffuer skabt meg/ met siel oc legome oc giffuet meg/ liff/ formedelst mine foreldere/ oc haffuer || giffuet denom saadant et hierte mod meg/ at de vilde gerne tiene meg/ som deres liffs fructh/ føde meg til verden forsee meg/ beuare meg/ optøchte meg met stor flid/ sorg/ fare/ moye oc arbeyde/ oc hand haffuer beuaret meg/ som hand haffuer skapt paa liffs oc sielss vegne/ for vsigelige fare oc nød/ ia/ hand haffuer ofte hulpet meg/ lige som han skabte meg/ alle timer om paa det ny/ Fordi/ at Dieffuelen ligger oss paa halsen/ oc gynner oss icke liffuet et øygeblick.

Der nest/ tacker ieg min kiere Gud oc skabere for meg/ oc for den gantske verden/ at hand vti dette bwd/ haffuer stichtet oc foruaret/ menneskelige køns nature/ oc slechte/ till at voxer/ øger/ oc formere seg/ det skeer in Oeconomia oc Politia/ det er/ vti husholding oc stads regemente/ Fordi/ at vden disse twende skikkelser eller regementer/ kunde werden icke staa et aars tidt/ Fordi at huor || som icke er/ et verdsligt regemente/ der kand icke være fred/ huor som icke fred er/ der kand icke husholding være/ huor som husholding icke er/ der kunde ick børn fødes/ eller optøchtes oc vti saa maade bleffue faders oc moders stat/ till intet/ Men der fore/ staar dette bwd/ holler oc beuarer ved machth/ baade husholding/ oc Stadsregemente/ biuder oc befaler/ børn oc vndersaatte/ hørsomelighed oc lydelse/ oc vill aluorlige at det skall ske/ oc der som det icke skeer/ 276 da vil hand straffe det haardelige/ oc ingelunde ladet være vstraffet/ Ellers haffde børn/ lenge siden/ met deres vlydelse forderuet/ oc ødelagt all husholding/ Desligest haffde oc vndersaatte/ formedelst oprør oc forræderij/ lenge siden ødelagt/ oc till intet giort all stads regemente/ effterdi at børnene/ ere meget flere end foreldrene/ oc vnderdanene/ flere endt regenterne/ Der fore er saadan Guds velgerning vsigelig.

For det tredie/ scriffter ieg oc bekender/ || min sleme vlydelse oc synd/ at ieg mod dette min hellige Guds bwd icke haffuer æret mine foreldere/ eÿ heller været denom hørig oc lydig/ som meg burde at være/ Men ofte fortørnet denom/ oc giort denom vrede/ anammet deres milde straff met vtaalmodighed/ murret oc knurret mod denom/ forachtet deres tro formaning oc paamindelse/ efterfølt meget mere et løst selskaff/ oc skalcke/ end mine kære foreldere/ endog at Gud forbander sadane vlydelige børn/ oc lader denom icke lenge leffue/ som vij oc see/ monge omkome skendelige/ oc forfares/ for end de vorde till mend/ Fordi/ at huo som icke vill lyde fader oc moder/ hand skall nødes till/ at lyde bødelen/ eller kome formedelst Guds vrede/ skendelige fra denne werden/ oc miste deree liff/ Saadant gør meg we i mit hierte/ oc ieg beder om naade oc forladelse.

For det fierde/ beder ieg for meg/ oc for den ganske werden/ at Gud || vil forlene oss naade/ oc vdøse rigelige oc rondelige sin benedidelse/ oc velsegnelse/ baade offuer husholding/ oc stads regemente/ oc at vij kunde her effter bliffue frome/ holle vore foreldere vti ære/ være vore herskaff vnderdanige/ modstaa dieffuelen/ oc icke følge hans indskud till vlydelse/ twedracht/ oc forrederij/ men hielpe till met gerningen/ at der kand holles fred/ oc alting kand gaa vell till/ baade i hwssv oc land/ Gud till loff oc ære/ oss selff till nytte oc gaffn/ oc at vij kunde kende saadane Guds gaffuer/ oc tacke hanom der fore/ Her skall mand indsøre en bøn/ oc bede for sine foreldere/ oc for sit herskaff/ at Gud vill forlæ denom forstand/ oc vijssdom/ till at regære/ oc staa oss fore met fred oc lycksalighed/ oc beuare denom fra Tirannij/ oc grumhed/ at de motte ære Guds 277 ord/ ingen forfølge eller gøre vræt/ Fordi/ at vij skulle forhuerffue saadane || mechtige store gaffuer aff Gud met vor bøn/ som Sancte pouel oss lærer/ Ellers er Dieffuelen vort herskaff/ oc den offuerste Abet vti Hoffgaarden/ oc gaar ilde till i alle maade.

Fader oc moder skulle ocsaa betencke/ at de icke forgæde seg selff/ eller deres børn oc tyende/ men alvorlige bede/ at vor kiere Fader/ (som haffuer giffuet denom sit naffns oc embedens heder oc ære oc vill at de skulle oc holles oc æres for fader oc moder) vill forlæ denom naade oc benedidelse/ till at regære oc bierge seg/ børn oc tyende/ gudelige oc Christelige/ at hand vill giffue denom vjdsdom oc krafft/ at optøchte saa deres børn/ at de kunde ret hjertelige effterfølge denom/ oc være denom hørige oc lydige/ Fordi at baade børn/ oc børnenes fructh oc fremgong i Guds frycth/ oc i foreldernes lydelse/ er en stor Guds gaffue/ at de kunde ret || optyctes/ oc bliffue hart veed Guds frycth/ oc veed all tycth/ ære/ oc icke falde der fra/ eller bliffue et hwss eller hussholding/ plat till en swinsti/ ia/ till en skalcke skole/ som mand finder mongesteds hoss groffue/ vgudelige/ oc vbeslauget folk/ som haffue ingen Guds frycth eller ære.

Det femte Budord. Du skalt icke sla ihuell.

HEr lærer ieg først/ at Gud vill haffue det aff meg/ at ieg skal elske min neste/ oc icke gøre hanom naagen skade paa sit lifff/ enten met ordt/ eller gerninger/ icke formedelst vrede/ vtaalmodighed/ had/ affvend/ eller naagen ondscaff/ ieg skall icke heffne meg paa hanom/ eller gøre hanom naagen skade/ Men ieg skal vide meg skyldig at være/ till at hielpe oc raade hanom det beste/ vti all || sin liffs nød/ Fordi at Gud haffuer giffuet meg i dette bwdord/ min nestes lifff/ till geme oc forwariæ/ Oc desligest haffuer hand befalet min neste/ at hand skal foruare mit lifff/ oc som Jesus Syrach siger/ 278 hand haffuer befalet/ huert menneske/ at foruare sin nestes lifff oc velfart.

Der nest/ tacker ieg Gud/ for sin vsigelige kerlighed/ sorg/ oc troscaff/ mod meg/ at hand haffuer opbygt oc opreist/ saa sterck en vold oc muer omkring mit lifff/ at huert menneske er skyldigt till/ at skaane oc beuare meg/ oc at ieg skall lige saadan være mod alle menneske paa iorden/ hand vill oc endelige/ at hans budord/ skall holles veed machth/ oc der som det icke skeer/ da haffuer hand giffuet oc befalet/ Herredome oc herscaff swerdet/ till at straffe oc pine denom som veluillige offuertræde dette bwdord/ Oc der som hand haffde icke giffuet oss dette bwdord/ da skulde vell Dieffuelen komme saa gruseligt mord aff sted oss/ at ingen skulde kunde || leffue frij en stund/ Som det oc skeer/ naar Gud er vrede/ oc vill straffe denom som vholdersome oc vtagnemelige ere.

For det tredie/ Skriffter ieg oc klager her offuer min oc all verdens ondscaff/ at vii icke aleneste saagruselige vtagnemelige ere/ for saadan hans faderlige kerlighed oc sorg som hand haffuer for oss Men ocsaa (det som er ia alt for meget skendeligt) at vii icke kunde kende saadant et bwdord oc lærdom/ oc eÿ heller ville lære/ men forachtet lige som det kome oss intet ved/ eller som vii haffde intet gaffn eller nytte der aff/ saa trygge gaa vii hen/ lægget intet paa hierte/ haffue ingen samuittighed der offuer/ at vii saa mod dette bwdord/ forachte oc forlade vor neste/ ia forfølge/ lastre/ skende/ oc der till mett i vort hierte døde/ oc dræbe hanom/ vii følge vor vrede/ grumhed oc all ondscaff/ lige som || vii gjorde ret vell der met/ Sendelige/ det er tid at vii klage oc skrige offuer oss selff/ fordi/ at vii ere skalcke/ onde/ blinde/ oc vgudeligt folck/ riffue oc bide/ støde oc træde/ oss bland huerandre/ som de vilde diur paa marcken gøre/ oc frychte saadant et aluerligt Guds bwdord plat intet etc.

For det fierde/ beder ieg/ at vor kiere Fader vill lære oss at kende saadane sine hellige bwdord/ oc hielpe oss at vii kunde leffue oc at holde oss der effter/ oc at hand vill beuare oss alle tilsamen fra den mordere/ som er en mestere offuer all mord 279 oc skalckhed/ oc at hand vil giffue rigelige sin naade till/ at alle menneske (oc vii met denom) kunde elske huerandre/ oc at den ene skall ville aname den anden met kerlighed/ glæde/ fred/ sagtmodighed/ venlighed/ oc godthedt/ forlade || huerandre all skyld oc brøde/ bæere huer den andens brøst/ oc skrøbelighed/ vti et Christeligt brødrescaff/ oc saa leffue vti en ret fred oc endrechtighed/ som dette budord vduiser/ oc lærer oss at gøre.

Det siette budord. Du skalt icke bedriffue hoer.

HEr lærer ieg oc saa/ huad Gud tencker om meg/ oc huad hand vill at ieg skall gøre/ besynderlige at ieg skall

leffue kyskelige/ blusomelige/ maadelige/ oc endrechtelige/ baade met tancker/ ord/ oc gerninger/ oc at ieg skall icke locke/ beligge/ krencke/ eller skende/ naagen mands hustru/ daatter eller pige/ men hielpe raade/ oc gøre alt det som kand tiene till deres tucth oc ære/ oc hielpe at løcke oc tillstoppe/ de vnyttige munde/ som gerne met deres løgen oc bagtalelse || ville stæle/ heder oc ære fra denom/ Fordi/ at alle desse ting/ bør meg at gøre/ oc Gud vill det saa haffue/ at ieg icke aleneste skall lade min nestes hustru/ oc denom som hanom tilhøre/ vkrenckede/ oc vskemedede/ men ieg er oc saa plichtich till/ at hielpe der till met/ at deres tucth oc ære kand beuares/ oc holdes veed machth/ lige som ieg vill at min neste skal gøre/ mod meg det same/ beskerme min ære oc gode tæckt/ oc alle deres/ som meg tilhøre/ oc beuise seg aldeles mod meg som dette bwdord vduiser.

Der nest/ tacker ieg min kiere Herre oc Gud/ som er meg en tro Fader/ for saadane sin naade oc velgerning/ at hand met dette bwdord vill skytte oc beskerme/ min mand/ søn/ suend/ hustru/ datter/ oc pige/ oc forbiuder saa aluorlige oc hart/ att naagen skall gøre denom skam/ oc skendsel/ Fordi/ at han giffuer meg en frij lejde/ oc vill ingelunde/ at dette hans bwdord/ skal offuertrædes/ oc der som ingen vill straffe dette 280 bwdordes offuertrædelse/ da vil hand det selff || skaffe/ Der kand ingen vndløbe hanom/ Fordi/ at saadant et vlidigt meneske/ skal enten pines her i verden/ eller vti helffuedes affgrund/ till euig tid/ For hand vill haffue kysckhed/ oc kand icke lide/ at mand bryder echteskaff/ eller bedriffuer hoer/ Som vij oc daglige see/ at de som leffue deres leffnet vti horerij/ oc vkysckhed/ oc icke ville bedre seg/ faa gerne en onder affgong aff verden/ Ellers vore det vmugeligt/ at naagen hulde met fred sin hustru/ børn/ eller tyende/ ved tycth oc ære/ for saadane vrene vkyske oc skalckhafftige dieffuels tienere oc dyrckere/ fom ere/ bolere/ horeiegere/ Oc der som Gud icke straffede saa haardelige same synd/ da skulde der bliffue en gruselig vnaturlig beblandelse/ at folck skulde løbe tilsamen som hunde/ eller andre vskellige bester/ som det skeer naar Gud er vreder paa oss/ oc drager sin haand fra oss/ Oc lader oss velte vdaff en slemhed till en anden. ||

For det tredie/ bekender ieg mine synder/ som ieg mod dette bwdord bedreffuet haffuer/ met min tancke/ ord oc gerninger/ alle mine dage/ oc icke aleneste haffuer været vtacknemelig for saadan skøn lærdom oc gaffue/ men haffuer ocsaa murret mod Gud/ at hand haffuer bwdet saadan tycth oc kysckhed/ oc icke ladet allehaande wtycth oc skalckhet frij oc vstraffet/ Jeg haffuer oc forachtet/ bespattet/ oc forhaanet echteskaff/ oc huldet det for et forbandet leffnet/ Som de synder mod dette bwdord ere oc blandt alle andre synder de groffueste/ oc skendeligste/ oc kunde icke skiules eller aarsages vti nagen maade/ det fortryder meg aff mit hierte/ at ieg giort haffuer etc.

For det fierde/ beder ieg for meg oc all verden/ at Gud vill giffue oss sin naade/ till at holle dette hans bwdord met vilie oc kerlighed/ saa at icke aleneste vif selff maae leffue kyskelige/ men ocsaa hielpe oc raade andre der til. ||

Lige saa ferdes ieg aff sted/ met de andre bwdord/ om ieg haffuer tid oc stunder der till/ oc om meg det saa løster/ Fordi/ som ieg haffuer tilforn saugt/ vill ieg/ at ingen skall være bunden till desse mine ord oc tancker/ men ieg fremsetter dette mit Exempel oc efftersyn/ hwo som vill/ hand maa effterfølge det/ 281 oc huo som kand hand maa forbedre det/ Oc hand maa paa en tid tage seg et bwdord fore at offuerueye/ eller oc alle samen till lige/ om hanom saa løster/ Fordi at naar som Sielen giffuer grandgiffuelige acth paa naaget/ huad heller det er ont eller got/ saa kand hun vti et øygeblick mere tencke/ end tungen kand tale vti thi stunder/ oc federen kand scriffue i thi dage/ Saa mechtig en subtilig ting er det om Sielen eller aanden/ Der fore kand hun snarlige offuerløbe/ de thi budord/ naar hun vil det gøre/ oc er hendes aluere.

Det siuffuende bwdord. Du skalt icke stæle.

FOR det første/ lærer ieg her/ at ieg skal icke tage min nestes gots/ ey heller holde det mod hans vilie/ huercken lønlige eller abenbarlige/ icke være vtro oc falsk vti handel/ tieneste/ arbeyde/ ey heller forfreme min ting/ met tyffuerrij/ falsk oc suig/ men ieg skal nære meg met mit ansigtes swed/ oc æde mit eget brød/ met all troskaff oc ærlighed/ Item at ieg skall hielpe till/ at min nestes gots (lige som mit eget) skall icke falskelige/ met tyffuerij oc bedregerij/ vorde hanom affuent eller bortaget/ Jeg lærer ocsaa her/ at Gud beskytter oc beskermer/ formedelst dette bwdord/ mit eget gots/ meg till gode oc gaffn/ aff sin faderlige forsyn oc store aluorlighet/ i det/ hand vill att ingen skall stæle fra meg mit gots oc næring/ oc hwo som dette bwd offuertræder da haffuer Gud laugt straff der til/ oc befalet bøddelen gallie oc reeff/ oc der som Bøddelen kand det icke straffe/ saa straffer hand || det selff/ at saadane menneske vorde paa det siste vselige/ arme/ oc euige stackarle/ som mand plæger at sige hoss de Tyske/ En tyff i vngdomen/ en staadere vti alledomen/ Item den tredie arffuing/ skal icke side glader aff vretfonget gots/ oc som wallen siger/ male quesit male perdit.

Der nest/ tacker ieg Gud/ for sin euige veluillighed oc godhed/ som saadan lærdom haffuer giffuet meg/ oc den gantske 282 verden/ till en vern oc beskermelse/ offuer mine timelige ting/ som hand haffuer giffuet meg/ For der som hand icke selff taage saa vare paa vor ting/ oc hulde oss denom till gode/ da skulle ingen aff oss/ beholde en pending/ eller en skiffue brød hieme till sit.

For det tredie/ Bekender ieg alle mine synder oc vtagnemelighed/ om ieg haffuer falsket naagen/ oc atspurt mit gaffn/ met min nestes skade/ om ieg haffuer handlet vtrolige met min neste vti køb/ sall/ oc saadan anden handel/ etc.

For det fierde/ Beder ieg om Guds || naade/ at ieg met den ganske verden motte grangiffuelige offuerweye/ oc indsette dette bwdord i mit hierte/ oc der effter forbedre mit leffnet/ oc at alle falskhed oc swig/ raaff/ finantzer/ oc snedighed/ met all vræt/ motte ia mere oc mere forminskes oc afflægges/ oc snarlige paa det siste/ formedelst den yderste domme dag/ aldeles bortages oc ødelægges/ det er alle Christne menneskes/ ia/ alle creatures ydmyge begæring/ som Paulus scriffuer til de Romere vti det viij. Cap.

Det ottende bwdord. Du skalt icke bære falskt vidnesbyrde mod din neste.

DEtte bwdord lærer oss først/ at holde sandhed for øygen/ oc at fly alle løgen oc forfengelighed/ at wy kunde gerne høre oc tale got om andre/ oc vende alting || till det beste/ Oc dette bwdord/ er en ret muer oc vold/ at beskerme vort gode røchte/ heder oc ære/ oc vskyldighed met/ mod saa monge listige/ falske/ oc bagtalendes tunger/ mod alle løgnafftige oc suigefulde ord/ huilcke Gud vil saa suarlige skaffe/ som de andre synder der tilforn omtalet er.

Der nest/ bør meg at tacke Gud/ baade for denne lærdom oc beskermelse/ som hand meg i dette bwdord giffuet haffuer.

For det tredie/ skulle vij bekende/ huorlunde vij haffue 283 fremdraget vort leffnet/ vti saadane sware synder/ som ere/ løgn/ suigefulde ord/ bagtalelse/ oc falske vidnesbyrde/ met huilcke vij haffue forført vor neste/ oc gjort hanom skade/ paa sit gode rychte/ heder oc ære/ oc vskyldighed/ huilcke oss haffde burt at forsware oc beskerme/ lige som vort eget rychte/ heder oc ære.

For det fierde/ bede wij Gud om hielp oc trøst/ at vij kunde faa naade/ till at holde dette bwdord her effter/ oc till at rettelige bruge vor tunge/ till vor nestes forbedring vti alle maade. ||

Det niende oc tiende bwdord. Du skalt icke begære din nestes huss eÿ heller hans hustru.

DEtte bwdord lærer oss i det første/ at vij skulle icke vende vor nestes gots/ eller andet hwad hans er/ til oss/ met naagen finantzer eller rettighed/ som vij kunde lade oss tække der till at haffue/ vnder et falskt skin/ lige som vij haffde ret met at fare/ men at vij skulle hielpe hanom till at beholde sit/ oc emodstaa den som hanom det vill frauende/ lige som vij vilde vort eget skulde foruares oc beskermes oss till gode/ oc dene bwdord/ er en vern oc vold/ mod atskillig surfittighed/ kraagelaw/ finantz/ omslaw/ selsin prackt/ oc suigefulde paafund/ som denne verdens børn/ aagerkarle/ tingstude/ spitzbaaffuer/ hugstere/ trøglere/ oc vretferdige kiøbmend bruge till at kratze/ riffue/ oc skrabe till samen met ret oc vret/ indtil saa lenge || at de faa deres rette fortiente løn/ pine oc straff som denom visselige bider oc tilstaar.

For det andet/ skulle vij tacke Gud for saadan en mechtig oc merckelig/ velgerning/ at hand vil haffue oss/ met alt det som oss tilhører beuarede/ oc beskermede vti alle maade.

For det tredie/ skulle wy bekende vore synder/ som vij haffue bedreffuet/ mod dette bwdord oc denom

angre vti vort hierte/ oc bede om naade oc syndsens forladelse.

284

For det fierde/ skulle vij bede oc begære/ hielp oc naade/ till at forbedre vor leffnet/ saa at vij kunde ia mere oc mere rette oss effter desse bwdord.

Der som naagen haffuer nu saa long tid oc rwm till/ oc er beskicket i sin aand till at bede/ da kand hand vti lige saadane maade/ offuerløbe oc gøre en firefolt snoder krantz aff Credo/ eller den hellige Tro/ som skiffes oc deles vti iij hoffuetstøcke/ oc artickel effter de iij Personer vti Guddomen. ||

Den første Artickel om vor skabning. Jes tror paa Gud Fader altsommegtigste himmels oc jordens skabere.

HEr skinner først/ et mechtigt stort oc klart liuss vti dit hjerte/ der som du vilt det annamme/ som giffuer deg kortelige till kende/ oc lader deg see/ det som intet tunge maall kan vdrede/ oc vti ingen bøger kand fuldkomelige bescriffues/ som er/ Huad du est/ huor aff du haffuer din oprindelse oc begyndelse/ oc huor vdaff himel oc iord ere skaffte/ Fordi at du est Guds creature oc gerning/ det er/ ved deg selff oc i deg selff est du slet intet/ du formaat eÿ heller naaget aff deg selff/ Huad vost du for tusinde aar? Huad vor himel oc iord for sex tusin aar? saa slet intet/ som det er intet/ der aldri vorder skabt/ men det som du est/ det som du kant oc formaat/ leffuer oc haffuer/ det kalles oc er Guds Creature || oc gerning/ som du her tilstaar met din mund/ oc bekender din tro/ Der fore haffuer du intet/ som du kand rose deg aff for Gud/ vden at du est aldeles intet/ oc hand er din skabermænd/ oc kand ocsaa gøre deg till intet paa huilcket øygeblick hanom løster/ Dette liuss kand icke menneskens fornufft begribe/ monge mechtige oc høylerde mend/ haffue søgt effter at vide huad hemel/ iord/ mennesken/ oc creatur er/ men de kunde det icke finde/ men her vti denne artickel/ kand mand det klarlige finde/ Fordi/ at du 285 hører vel her/ at Gud haffuer skabt hemel oc iord aff intet/ der forre er sielsens paradys vti denne artickel vti huilken hun kand omwandre oc beskue/ Guds gerninger/ oc vnderlige mirackler/ om huilcke her wore longt at tale om.

For det andet/ skulle vij her tacke Gud/ at hand aff sin grundløse barmhertighed oc naade/ haffuer skabt oss aff intet/ oc opholler oss aff intet/ vort gantske leffnet igennem/ oc at vij ere saa mechtige/ Fostelige/ fawre/ oc deylige creature/ met legome/ siell/ fornufft || oc fem sind/ etc. oc for hand haffuer skicket oss till Herrer i verden/ offuer fiske fugle/ diwr etc. her till høre de første iij Capittel vti den første Mosibog/ som kalles Genesis.

For det tredie/ skulle vij bekende oc begrede/ vor vantro oc vtacknemelighed/ at vij haffue icke lagt dette paa hierte/ icke heller giffuet der acth paa/ icke trode/ offuerueÿde/ tracterede/ bekende vor skabelse/ oc vore mere skødeløse end vilde bestier/ oc vfornufftige creature.

For det fierde/ ville vij bede om en sand oc stadig tro/ at vij kunde aff vort gantske hierte/ tro den same gode Gud at være vor skabere som denne Artikel indholder.

Den anden Artickel om vor genløselse. Oc paa Jhesum Christum hans eneste søn etc.

HEr skinner ocsaa et herligt oc merckeligt liuss/ som lærer oss hworlunde vij worde frigiorde/ formedelst || Guds søn Jesum Christum vor Herre/ fra døden/ som vij vore vnderlagde oc till euig tid fordømte for Adæ synd skyld/ lige som du skalt icke nu tuiffle der paa/ effter den første Artickel/ at du est eÿ regnet i tallet/ met

de andre Guds Creature/ oc est et met denom/ saa bør deg ocsaa at regne oc telle deg/ at være en aff denom/ som igenløse ere/ oc der paa intet twiffle/ Oc dette ord vor/ eller oss/ skalt du inderlige indsette vti dit hierte/ oc lige som artikelen indeholder/ Jeg tror ocsaa paa 286 Jesum Christum vor Herre/ saa skalt du ocsaa tencke/ at hand er pint for oss/ eller oss till gode/ døde for oss/ opstod for oss/ oc huor stor hand er/ da er hand vor/ oc for vor skyld bleff hand saadan/ gjorde oc lidde saadant/ saa at du bliffuer ia en aff denom som sige/ wor Herre.

For det andet/ skulle vij inderlige aff vort hierte tacke Gud/ for saadan hans godhed mod oss/ oc glædes vti aanden for denne igenløselse.

For det tredie/ skulle vij begræde oc bekende/ den store vantro oc twilafftighed/ || som vij haffue till same Guds naade oc godhed/ O huor gruselige Affguderij deg kand da kome vti hw/ som du haffuer bedreffuet/ mod denne Artickel/ met saa monge helligene dyrckelser/ met dine egne gerninger/ oc andre optenchte dyrckelser som ere twert mod denne vor igenløselse.

For det fierde/ skalt du bede Gud/ at hand vill giffue deg naade till/ at bliffue her effter indtill enden stadelig vti en sand vforfalsket tro/ till vor herre Jhesum Christum.

Den tredie Artickel om vor helliggørelse. Jeg tror paa den Helligaand etc.

HEr er nu det tredie mechtige liuss/ som lærer oss/ hworlunde vij skulle vdwortes her paa iorden/ finde oc begribe same skabere oc same genløserer/ oc huad ende det skall faa met all ting/ her vore vell meget at tale om/ men dette er summen/ huor som helst den hellige kircke er/ der findes ocsaa Gud vor skabere/ || Gud vor genløserer/ oc Gud den helligaand/ det er den helligaand som oss daglige hellig gør formedelst syndsens forladelse etc. Den hellige kircke er ocsaa der/ som Guds ord om saadan en tro till Christum predickes/ reent oc klart/ oc mennesken det bekender/ Her faar du nock at tencke paa/ huad den helligaand daglige forarbejder i den hellige kircke.

287

Der fore skalt du her tacke Gud/ at hand haffuer kallet deg/ ind vti samme hellige forsamling. Item du skalt begræde oc bekende/ din vtroskaff oc vtagnemelighed/ at du haffuer intet achtet/ men aldeles forglempt sadan ting/ Oc du skalt bede Gud om en sand oc visser tro/ vti huilcken du kant bliffue stadelige/ indtill saa lenge du komer der hen/ som alting achter bort at kome/ oc till euighed bliffue/ det er/ effter legomens opstandelse till det euige lifff/ AMEN.

Tryct i Magdeborg hoss Hanss Walther.

M.D. XLI.

288

NOTER TIL EN ENFOLDIG BEDEBOG.

S.259, L. 1. *Magdalene Michels*, g. m. *Michel Pedersen Akeleye*, Borgmester i Odense 1506-39, Datter af *Knud Drage*, Høvedsmand paa Nyborg Slot og Fru *Magdalena Trottesdatter*. - *Knud Michelsen* til Skennerup d. 1588. - Se *C. T. Engelstoft*, *Odense Byes Historie*, 2.Udg. 1880, Navneregister; *Danmarks Adels Aarbog* 1884, S. 15 f.; *Bircherod*, *Lærde Mænd født i Odense*, jfr. foran S. 253.

Den omtalte Studierejse er utvivlsomt P.'s Wittenbergerrejse 1531-37. Om P.'s Udgifter her jfr. *Gelehrter Männer Briefe*, 1758, I, p. 5 f.

S. 260, L. 20. Orig. *ein* for *een*, hvilket skyldes den tyske Sætter. Dennes Virksomhed spores gennem hele Bogen. Saaledes har Orig. S. 265, L. 15 *viender* for *fiender*; S. 268, L. I *vor meg* for *for meg*, sst. L. 15 *vorhindre* for *forhindre*; S. 269, L. 21 *stan* for *staa*; S. 270, L. 25 *ein* for *een*; S. 271, L. 17 *steig* for *steeg*, sst. L. 12 *sick* for *seg*; S. 274, L. 3 og L. 34 *vor* for *for*, sst. L. 26 *haffer* for *haffuer*; S. 275, L. 33 *beualer* for *befaler*; S. 276, L. 15 *vorbander* for *forbander*, sst. L. 24 *vorlene* for *forlene*, sst. L. 34 *vorstand* for *forstand*; S. 278, L. I *voruare* for *foruare*, sst. L. 23 *haffe* for *haffue*; S. 279, L. 9 *bedriffe* for *bedriffue*, sst. L. 33 *offertrædes* for *oftuertrædes*; S. 280, L. 26 *vortryder* for *fortryder*, sst. L. 33 *tid* oc *stunden* for *tid* oc *stunder*, jfr. S. 270, L. 20 *tid/* oc *stunder*; S. 281, L. 25 *reiff* for *reeff*; endvidere S. 263, L. I, S. 266, L. 32 og S. 282, L. I *offer* for *offuer*; S. 285, L. 17 *vuornufftige* for *vornufftige*. Som det vil ses, sammenblandes *v* og *f* (*ffv* og *ff*), *ei* sættes for *ee*, og tyske Endelser indsniger sig. - S. 269, L. 11 findes Formen *læckerligere* for *ladderligere* svarende til *lecherlicher* i den tyske Text; muligvis har Palladius selv mekanisk overført Ordet, som ellers ikke findes i Dansk. Derimod kan den ovennævnte Form *reiff* ikke skyldes Overførelse fra den tyske Text, da denne her har *strick*.

S. 261, L. 5. *tæssuer*, Orig. *tæssner*.

S. 261, L. 9 *ingen*, Orig. *inge* for alm. *inge[x]*.

S. 261, L. 16. *formaledidelse*, Orig. *formaledidel-* | *delse*.

S. 261, L. 18. *dobelt*, Orig. *døbelt*.

289

S. 261, L. 36f. Palladius følger her den tyske ikke den latinske Text, men uden at benytte den retoriske Virkning i Modsætningen mellem Mennesket, der er "*lass vnd faul*", og Djævelen, der er "*nickt faul noch lass*", se den ty. Udg. 1536, Bl. A 4r.

S. 263, L. 9. *ick* findes hyppigt for *icke*, f. Ex. S. 266, L. 7, sst. L. 26; S. 272, L. 19; S. 275, L. 29 o.m.fl.

S. 264, L. 2. *forminsket*, "lille", ty. *wenig*.

S. 264, L. 5. *omuent oc affuent*, ty. *bekere vnd wehre*.

S. 264, L. 12. *hoffuedkuldes omstørte*, ty. *das sie vom stuel gestortzt...*, lat. *ut a sede depositi et præcipitati...*

S. 264, L. 22. *tække oc støcke* = ty. *tücken vnd stücken*, d. v. s. "Kneb og Streger". Tykke, ty. *tücken* - ubeslægtet med Tykke, nord. *þykkja* - er meget sjælden i Dansk. Jfr. Herman Weigeres Rævebog, Bl. 75v L. 4.

S. 264, L. 29. *gladelige*, Orig. *gladleige*.

S. 264, L. 32. *buller*, ty. *wuetenl toben*.

S. 265, L. 2. *anslaw oc finantzzer*, ty. *böse anschlege vnd pracktiken*.

S. 265, L. 2. *bliffue*, Orig. *blffue*.

S. 265, L. 4. *siunger*, Orig. *sunger*.

S. 265, L. 6. *brød*, Orig. *brod*.

S. 265, L. 11-18. Her findes i den tyske Original pligtskyldigst en Bøn for "vnserm lieben herrn Keiser" (Karl d. Femte), hvorefter følger Bønner for de mindre Konger og Fyrster, specielt for den enkelte Stats egen Regent. Dette har Palladius omformet - hvilket er den eneste reelle Ændring, han har foretaget i hele Bedebogen - idet han har almindeliggjort Udtrykket til "Keyseren oc alle Konger" og ladet Ønskerne kulminere i Bønnen for "vor kiere Herre oc Konge" (Christian d. Tredje). Der var jo heller ingen Grund for en dansk Protestant til at holde inderlige Bønner for Karl d. Femte. Den ty. og lat. Text lyder:

Luthers Orig., Bl. A 7r

Gib vnserm lieben herrn Keiser/ glück vnd heil wider seine feinde/ gib jm weisheit vnd verstand/ das er sein irdisch Reich rugiglich vnd glücklich regire. Gib allen Konigen/ Fursten vnd herrn/ guten rat vnd willen/ jre land vnd leute jnn stille vnd gutem recht zu erhalten/ sonderlich hilff vnd leite vnsern lieben Landsherrn. N. vnser des schutz vnd schirm du vns bewarest/ das er fur allem vbel behut/ fur falschen zungen/ vnd vntrewen leuten sicher/ seliglich regire.

Den lat. Overs., Bl. A 6v

Adsis quæso auxilio tuo optimo Cæsari nostro, pugnanti contra hostes suos, fortuna conatus illius, dona illi sapientiam, prudentiam, et intellectum, gubernata omnia illius consilia, omnes cogitationes, tunc terrenum hoc Regnum suum pacifice et fœliciter administret. Dona quæso omnibus Regibus Principibus et Magistratibus, bona et salutaria consilia utque uelint quæ optima sunt, et subditos suos in pace iusticia et æquitate tueantur, In primis uero custodi et rege Principem nostrum sub cuius ditone et tutela tu nos protegis, ut ab omni malo, ab omni periculo liberetur, ut a linguis dolosis, adulatricibus, et fucatis, ab hominibus impijs et sua quærentibus nec ex animo consulentibus tutus, prospere et pie gubernet. 290

S. 265, L. 22, *timelig værlig*, ty. *gnedigs wetter*, jfr. Kalkars Ordb. IV, 389.

S. 266, L. 2. *gack icke mett oss for dom "gaa ikke i Rette med os"*, ty. *gehe nicht mit vns ins gericht*, lat. *ne quæso intres nobiscum in indicium*.

S. 266, L. 12-13. *de fortørne deg/ i det/ at de forlægge ("krænke") os*, ty. *Denn sie thun jn selbs damit das grösste leid/ das sie dich an vns erzürnen*.

S. 266, L. 23. *vogne vackre alm.* Tautologi i 16. Aarh.; ty. *wacker vnd frisch*.

S. 267, L. 11. *fra denne iemerlige dall*, ty. *von diesem iamertal*, jfr. St. Peders Skib, 1554, Bl. C 8r: *denne ørken oc iemerdal*.

S. 267, L. 30. Udtrykket *till lod oc quinthen* findes hverken i den ty. eller lat. Text.

S. 268, L. 2. *hierte*, Orig. *hiert*.

S. 268, L. 10. *kant*, l.Pers. S., vel Sætterfejl for *hand*.

S. 268, L. 19. *stor læsning oc skriffaelse*, ty. *viel lesen vnd tichten*, lat. *multorum liberorum lectione aut accuratissima meditatione*.

S. 268, L. 21. *Ecclesi.*, Orig. *Eccelsi.*; Bibelstedet er Præd. 4. n.

S. 268, L. 22. *hierte*, Orig. *herte*; denne Form findes kun i Sammensætningen *barmhertighed* (f. Ex. S. 271, L. 15), der uændret er overført fra Tysk.

S. 268, L. 26. *lat for vognen*, ty. *angespannen*, "spændt for", jfr. Bornholmsk Ordbog 1908, S. 200, Feilbergs Ordbog II, 361. Den lat. Overs.: *deme helcia equis*, altsaa: tag Aaget af Hestene, 3: "spænd fra". Dette svarer til *ausgespannen* i Udg. 1534 og 1535 (Nr. 1 og 3 foran), mens Nr. 2, 4, 6 og 8 har *angespannen*. Den lat. Overs. har da rimeligvis benyttet flere Udgaver.

S. 268, L. 34, *Canonicas*, Orig. *Canicas*.

S. 269, L. 4. Orig. *tanckern*.

S. 269, L. 4-5. *de blande huit/ bland soert/ oc menge søt/ oc swrt tilsamen*, ty. *sie werffen das hundert jns tausent*, lat. *et quod germanico Prouerbio dicitur, centum conjiciunt inter mitte*.

291

S. 269, L. 7-8. *strax er deres hw oc sind hundrede mile der fra/ til andre forfengelige/ oc forgengelige verdens sysler/ oc handell*, ty. *Flux sind sie im schlauraffenland*, lat. *illico animus est in fortunatis insulis, hoc est, in popina atque in patinis et nescio quibus mundanis friuolisque negocijs*. "Slaraffenlandet" træffes i danske Skrifter først i 17. Aarh.

S. 269, L. 11. *læckerligere*, ty. *lecherlicher "latterligere"*, jfr. Noten til S. 260, L. 20.

S. 269, L. 11. *vnderligere*, Orig. *vndereigere*.

S. 269, L. 15. *mand*, Orig. *hand*.

S. 269, L. 17. *en goder/ flitig badskerre* etc.; Luther skriver for sin gode Ven Badskæreren Mester Peter, hvad de danske Læsere rigtignok ikke kunde vide noget om.

S. 269, L. 21. *stan oc sladre*, Københavnerudg. *staa oc sladre*, ty. *plaudern*.

S. 269, L. 25-32. Her afviger Palladius' Oversættelse baade fra den tyske og latinske Text (ligesom de øvrige Steder, hvor Ordsprog skal gengives, jfr. Noten til S. 269, L. 4 og til S. 281, L. 28). Disse har:

Luthers Text, Bl. B 4r

Also gar wil ein jglich ding/ so es wol gemacht sol werden/ den menschen gantz haben/ mit allen sinnen vnd

gliedern/ wie man spricht/ Pluribus intentus minor est ad singula sensus/ Wer mancherley denckt/ der denckt nichts/ macht auch nichts guts.

Den lat. Overs., Bl. B 3r

Sic quælibet res, quodlibet negocium, si modo rite et probe apparari et omnibus numeris absolutum esse debet, totum requirit hominem cum sensibus et membris omnibus, Id quod et docemur illo uersiculo trito. Pluribus intentus minor est ad singula sensus, Nam qui cogitat uaria, nihil cogitat, et qui pluribus simul est intentus, nulli rei est intentus nihil bene perpendere nec quicquam agere et promouere dignum laude potest.
*
- 292

S. 270, L. 22. Orig. *optenckeer*.

S. 271, L. 13, *vijsdom*, Orig. *vijsdon*.

S. 271, L. 29. *vtagnemelighed* findes ligesom *vtagnemelig* adskillige Gange i Stedet for *vtacknemelighed*, *vtacknemelig*; se S. 272, L. 5; S. 273, L. 2 og L. 8; S. 274, L. 36; S. 278, L. 15 o. fl.

S. 272, L. 17. *FØrst*, Orig. *FOrst*.

S. 272, L. 24, *sine herlige gaffuer*, Orig. *sin herlige gaffuer*.

S. 272, L. 27, *et fast oc sterckt slaat*, ty. *eine feste burck* (Ordspr. 18.10).

S. 273, L. 9. *at ieg kand findes tacknemelighed*, vistnok Fejl for... *tacknemelig*, jfr. ty. *das ich danckbar erfunden werde*.

S. 273, L. 15. *hand... der bedre kand end enten ieg eller du*, ty. *dem... ders besser kan denn du*, lat. *ei qui te melior est artifex*. Tilføjelsen om egen Ufuldkommenhed skyldes altsaa Palladius selv.

S. 273, L. 17. *saa faar du underlige ting at vide*, ty. *so wirstu wunder erfahren*.

S. 273, L. 27. *men formedelst*, Orig. *formedelst*, ty. *sondern durchs*.

S. 273, L. 31, S. 274, L. 8. Orig, *God, Gods*, muligvis en Kompromisform mellem den danske Forfatters *Gud* og den tyske Sætters *Gott*, jfr. Noten S. 288.

S. 273, L. 32, *hellige*, Orig. *helli- | lige*.

S. 274, L. 6. *holler*, Orig. *hyller*, men Kbh.trykket *holler*; Formen *hyller* er vistnok enestaaende i dansk Litteratur - den svarer næppe til en omlydt Taleform *heller* (jfr. sønderjy. *hæller*), men maa snarere forklares som Sætterfejl; jfr. Noten S. 279, L. 4.

S. 274, L. 16. *parthier oc sechte*, ty. *rotten*, sml. S. 275, L. 1 *parthier* = ty. *rottengeister*.

S. 275, L. 3. *Bisper/ sogneprester/ oc predickere*, Kombination af den tyske Originals *Pfarher vnd Prediger* og den latinske Oversættelses *Episcopos siue Prædicatores*.

S. 275, L. 10. Orig. *FOrst* for *FØrst*.

S. 275, L. 12. *giffuet*, Orig. *giffuer*.

S. 275, L. 18. *hulpet*, Orig. *hulptet*.

S. 275, L. 19. *halsen*, Orig. *halfen*. Udtrykket: *ligger oss paa halsen* er Indskud af Palladius.

S. 275, L. 26, *regementer*, Orig. *re- | regementer*.

S. 276, L. 7, *derfore*, Orig. *derfare*.

S. 276, L. 17. *for end*, "før end". Denne Form findes sporadisk ogsaa hos Holberg, og det er derfor sandsynligt, at der 293 virkelig har existeret Dobbeltformer: *for end* og *for end*, ligesom *før* op i 18. Aarh. vexlede med den uomlydte Form *for*.

S. 277, L. 8. *sit naffns oc embedens heder oc ære*, Orig. *sit naffns embedens heder oc ære*; ty. *seines namens und ampts ehre*.

S. 277, L. 14 *baade børn oc bernenes fructh oc fremgong i Guds frycth oc i foreldernes lydelse*, lat. *et liberi et liberorum profectas atque pietas*, ty. *beide, kinder vnd jr gedeyen*.

S. 278, L. 10. *ueluillige* "forsætlige", Indskud af Pall.

S. 278, L. 25. *lastre* "kraenke", ty. *verletzen*.

S. 278, L. 30, *troede*, Orig. *freoede*.

S. 279, L. 4. *sagtmodighed*, Orig. *sagtmÿdighed*. Vist Saetterfejl. Formen lindes ellers ikke hverken i Litteraturen eller i Dialekterne.

S. 279, L. 29. *beskerme*, Orig. *beskerne*.

S. 280, L. 14. *vreder*, Orig. *vrede*.

S. 280, L. 22. *skalckhet*, Orig. *skalcket*, ty. *buberey*.

S. 280, L. 22. *haffuer*, Orig. *gaffuer*.

S. 280, L. 24. *Som*, Orig. *som*; *ere*, Orig. *ere/*.

S. 280, L. 30. *aleneste*, Orig. *alene- neste*.

S. 281, L. 1. *hand*, Orig. *mand*.

S. 281, L. 16. *men jeg skal noere meg met mit ansigtes swed*, ty. *sondern solle mich im schweig meiner nasen neeren*.

S. 281, L. 25. *bødelen*, ty. *Meister Hansen*; jfr. S. 276, L. 19 *bødelen*, ty. *dem hencker*.

S. 281, L. 28-31. Atter her findes paa Grand af Vanskeligheden ved at gengive Ordsprog (og Fristeisen tu at indføje ny enstydig) Forskel saa vel fra den tyske som fra den latinske Text (jfr. Noten tu S. 269, L. 4 og L. 25). Disse har:

ty., Bl. D 2r

Wie man spricht/ Wer jung gern stilet/ der get im alter betlen/ Item/ Vnrecht gut drühet nicht/ Vnd ubel gewonnen/ bösllich zuronnen.

lat., Bl. C 8r

Quemadmodum uerissima jactatur inter Germanos sententia, Qui furatur primis annis, mendicat aetate proeucta, Et uerissimus est hie uersiculus, De male quaesitis non gaudet tertius haeres. Item, quod Plautus dixit, hic minime uanus, Male partum peius disperit.

Betydningen af andet Ordsprog i den danske Oversaettelse: at røvet Gods ikke varer til tredjc Slaegtled, forstaas jo først ved Jævnførelse med Latinen.

S.,281, L. 30. *wallen* d. e. Romeren (Latinerne).

S. 283, L. 4. *gode*, Orig. *godt*.

S. 283, L. 21, *selsin prackt* d. e. *selsyn prackt* "sjælden, ualmindelig Snedighed".

294

S. 283, L. 22. *spitsbaaffuer*, "Spidsbuber", "listige Slyngler".

S. 283, L. 23. *hugstere*, Ordet er ukendt.

S. 283, L. 23. *trøglere*, mnt. *truggeler*, næppe som alm. i 16. Aarh. "Tigger"; muligvis en uheldig Gengivelse af den lat. Texts *quæstuariorum* (*quæstuaris*, en der søger Vinding, Aagerkarl), idet Pall. har jævnført *quæro* og *trygle*.

S. 283, L. 23. *riffue*, Orig. (ligesom Københavnertrykket) *rifne*.

S. 284, L. 21. *Huad*, Orig. *Haud*.

S. 285, L. 9. *siell*, Orig. *sieil*.

S. 285, L. 20. *Artikel* Orig. *Aetikel*.

S. 286, L. 2. *opstod*, Orig. *opstad*.

S. 286, L. 13. *egne*, Orig. *egn*.

S. 286, L. 33. *kireke*, Orig. *kircken*.

S. 287, L. 3. *vtagnemelighed*, Orig. *vtagnemeleighed*.

FEM FORTALER.

1543-1549.

296

297

INDLEDNING.

I Tiaaret 1540-50 har Palladius' Embedsvirksomhed optaget ham saa stærkt - ogsaa literært¹, - at kun et eneste Skrift af ham udgik fra Persen. Det var hans latinske Katekismusudlæggelse *Brevis expositio Catechismi*, 1541; men den danske Gengivelse af denne maa Palladius for sin "store wledigheds skyld" overdrage til andre. Dog forsyner han selv den danske Udgave med Forord og Efterskrift. Vi kender fra samme Tidsrum fire andre Bøger, som han har givet anbefalende Indledninger - og delvis gennearbejdet.

Det er disse Palladii "Forord til Læseren" her udgives. Der skal derfor i Korthed gøres Rede for Skrifterne og P.'s Forhold til dem.

I.

GASPAR HUBERINUS: OM GUDS GRUMME STRAF OG STORE NAADE. OVERS. AF PEDER TIDEMAND, 1543.

I 1529 havde den frugtbare Reformationsforfatter Caspar Huberinus udgivet et opbyggeligt Skrift "Vom Zorn und der Güte Gottes", i hvilket han fremsætter Menneskets svare og mangfoldige Synd mod Loven, Guds grufulde Straf herfor og Frelsen gennem Kristus. Disse Betragtninger * 298 fremføres af to Personer: det syndefulde Menneske Christianus og den kristne Vismand Theodidactus. Skriftet blev i 1543 oversat paa Dansk af Peder Tidemand og udgivet med Forord af Sjællands Biskop. Men udover Forordet har Palladius vistnok ingen Andel i Bogen. Oversættelsens Sprog har ringe Lighed med P.'s, og Ord som P. ændrer i de Skrifter, han har "oversat", forekommer ikke sjældent. Dette vil bedst skønnes ved en Prøve paa Forholdet mellem Original og Oversættelse (Citatet er fra Stykket om Synder mod det fjerde Bud):

Originalen, Bl. 27. Udg. 1535.

Ja ich möchte wol leiden/ das sie der Gotz acker nur bald verschlicket/ auff das ich nur balde jhr gut besesse/ damit ich jm freien saus möchte leben/ nach allem mutwillen/ guts thue ich jhnen wol etwa vnter augen/ ist aber eitel heucheley/... Falsch vnd vntrew bin ich genug gegen jhnen/ entpfrembde etwa jhnen das jhre/ verzere auch jhnen jhren blutigen schweis vnnützlich vnd wenn sie meinen es sey mit mir wol ausgericht/ so bin ich ein bub jnn der haut damit w orden/ habs verschlempet vnd verbrasset mit bösen buben/ ich darff nicht sagen huren...

Oversættelsen, Bl. 42r .

Ja ieg saae wel gjerne/ at de dvs. mine foreldre] wore saa dybt vnder iorden/ som offwen iorden paa det/ at ieg kunde ickun snarlige faa deres gods at besidde/ at ieg kunde frilicken slapampe1/ effter som at min wanartighed haffuer løst til/ ieg gjør dem wel styndom tilgode vdi deres øyene/ men det er idel øyenskalckerij/... Jeg er dem falsk oc vtro/ ieg forkommer deres tingest for dem/ ia/ ieg fortærer ocsaa deres blodige swed vnyttelige/ oc naar som de mene at ieg haffuer wel forbedret meg/ da er ieg bleffuen en skalck i min hwd der med/ ia/ deres gods haffuer ieg da forslemmet oc forbrasket med forgifftige skalcke/ ieg thør icke sige skøger...

Peder Tidemands Oversættelse er trykt hos Hans Walther i Magdeborg. Bogen er i Oktavformat (se hosstaaende Gengivelse af Titelbladet). Exemplar af Udgaven 1543 findes paa d. kgl. Bibl., Universitetsbibl. og i Karen Brahes Samling.² ^{*}^{*} 299 I 1548 optryktes Bogen af Jørgen Richolff i Lybeck. Udstyrelsen afviger noget fra Originaludgavens, men

Optrykket er ordret, endog Ortografien er uændret.¹ Senere Udgaver kendes ikke.²

^{*} ^{*}

300

II. EN RET BEDEBOG, 1544

Mens Palladius næppe har foretaget Ændringer ved Oversættelsen af ovennævnte Skrift, har han baade formelt og reelt øvet Indflydelse paa Matthias Parvus' danske Udgave af Luthers Bedebog.

I Forordet til denne skriver Pall., at han er "ombedet ath offuersee den lille bøn bog/ som wdgick paa Danske nu trættten Aar siden". Bedebogen udkom 1544, og den omtalte "lille bøn bog" maa altsaa være udkommet 1531. Fra dette Aar kendes da ogsaa en Bog i meget lille Oktavformat med følgende Titel: *Een ny Bedebog aff then hellige scrifft thet gamle oc ny Testamentis/ hwes lige tilforn icke er seet eller herd. Wdi huilken klarlig findis oc bewises alt thet som er mennicken nytteligt till siælens salighed. Med gantske flyt forsamled. Med een skøn Passiebog/ med figurer oc scrifft subtilig wdstafferet. 1531.*

En Sammenligning mellem denne Bedebog af 1531 og En ret Bedebog af 1544 viser, at vi i Bedebogen 1531 vel har Grundlaget for Bedebogen 1544, men en Nyudgave af hin kan denne ikke kaldes.

Da saavel Bedebogen 1531, som Udgaven 1544 er yderst vanskeligt tilgængelige, idet kun eet Exemplar af hver af disse er bevaret, og dette Exemplar for begge Bøgers Vedkommende beroer i Karen Brahes Bogsamling i Odense, skal der her gøres nærmere Rede for deres Indhold og indbyrdes Forhold.

Luther havde i 1522 udgivet sin berømte *Betbüchlein*. Dennes Formaal var at fortrænge de gamle katolske Bønnebøger: Sjæle-Haver, Sjæle-Trøst, Synde-Spejl osv. Kernen i *Betbüchlein* var Luthers første kateketiske Skrift "Eine 301 kurze Form der zehn Gebote, des Glaubens, des Vaterunsers" fra 1520. Hertil føjedes - allerede i den ældste Udgave - en protestantisk Udlægning af "Ave Maria", og (mens Bogen var i Pressen, *efter* at Titelbladet var trykt) endvidere et Udvalg af Davids Salmer og Titusbrevet. I Udg. fra 1523 føjedes hertil Luthers Prædiken fra 1519: Om Kristi Lidelse. De senere lutherske Bedebøger nærmede sig mere og mere i ydre Form de gamle katolske. Mest betegnende er det, at de indledes med et Kalendar og afsluttedes med et Passional.¹

Luthers *Betbüchlein* blev hurtigt stærkt udbredt i Danmark, og i 1524 blev den oversat af Lektor Poul Helgesen². Et Par Aar verserede denne Oversættelse i Haandskrift, til Oversætteren 1526 mente det betimeligt at lade den trykke.

Den trykte Udgave "Een Cristelig vnderwijsningh paa the thij Gudz budord" etc. indledes med en Epistel til Hr. Oluf Nielsen til Vallø, i hvilken Poul Helgesen siger, at han vil "sckelne thet gode fraa thet onde" - i Luthers Skrift - "huede fraa then wrenæ sæd". Efter dette maatte man vente at finde en stærk Omarbejdelse af *Betbüchlein*. Men det er ikke Tilfældet, Ikke en eneste Sætning er udeladt. Den hele Ændring bestaar i nogle faa og kortfattede Tilføjelser om Skærsild og Messe, Poul Helgesens Bedebog er - trods hans egne Ord - en tro Gengivelse af Luthers *Betbüchlein*.³

Imidlertid viste det sig, at lige saa lidt som den tyske Original kunde den danske Oversættelse, i dens ældre lidet omfattende Form, tage Kampen op med de righoldige katolske Bønnebøger, og man optog da disses vide Ramme, men fyldte den saavidt muligt med protestantisk Stof, Vi ^{*}^{*}^{*} 302 træffer nu fra Slutningen af Tyverne i Tyskland de smaa tykke *Betbüchlein* med det mangeartede Stof: indledet med et Kalendar, fulgt af Masser af Bønner og Salmer, af Prædikener om Skrifte og Sakrament, af Trøstebønner og Trøsteprædikener for Døende, sluttende med et Passional med mange Træsnit, alt som Ramme om den oprindelige *Betbüchlein*.

Den danske Bedebog 1531 er et ypperligt Exempel paa en saadan om man kan sige protestantisk forvendt Bedebog. I endnu højere Grad end de lutherske *Betbüchlein* er den paavirket af de gamle katolske Sjælehaver og Sjæletrøster. Den indledes, som almindeligt i disse, ikke blot med Kalendariet, men ogsaa

med Tavlen over Aareladning og en Undervisning herom - hvad der aldrig findes i Luthers Bedebøger¹ -, dernæst bevarer den Syvsalmen og Litaniet og en stor Bønnesamling; den optager hele Messehandlingen og Skriftemaalet samt et særligt Stykke med Bønner for den Døende. Alt dette svarer jo nøje til Indholdet af Hortulus animæ fra 15. Aarh. Men ind imellem disse Stykker er kilet Stykkerne fra Luthers oprindelige Betbüchlein i Poul Helgesens Oversættelse², desuden Luthers Hustavle vistnok oversat efter Sauromannus' Udgave af Enchiridion 1529, men udvidet med forskellige Bibelsprog og Formaninger (se nf. S. 420), dernæst adskillige opbyggelige og polemiske Smaaskrifter fra den første Reformationstid, af hvilke nogle kun daarligt passer ind i Bedebogens Ramme, Til Slut findes Passionalet med de almindelige Billeder, men med meget udvidet Text.

Som det vil ses, er denne danske Bedebog af et saare broget og ganske uensartet Indhold. Stærkt tidspræget er den. Blevet til i den første usikre Brydningstid. Flikket sammen af gammelt og nyt uden indre Sammenhæng, Dette ses grelt i Afsnittet om "Troen". Overskriften har den ^{*} ^{*} 303 gamle Tolvinddeling "een skøn forclaring paa wor troes xij Article" men Indholdet er helt luthersk med gennemført Tredeling; Begyndelsen lyder saaledes: "Den hellige troe summeris y *trenne* stycker". Ligesaa modstridende er Stykket om Helgentilbedelse. Overskriften hedder: "Hworledis man skal rett oc tilbørlig here [hædre] Guds Helgen". Og derefter følger en kraftig lutheransk Traktat mod Helgentilbedelse, thi "Gud haffuer ingen Embedzmand eller Stadholdere y himmelen" etc., indtil Stykket tolerant sluttes med en Helgenbøn for dem, der ikke kan vænne sig af med at "loffue Gud y syne Helgen".¹

Samme Aar som denne anonyme "ny Bedebog" blev trykt i Magdeborg², blev i Antwerpen trykt en anden dansk Bearbejdelse af Luthers Betbüchlein. Det er Christiern Pedersens tre Smaaskrifter:

1. *Den rette vey till Hiemmerigis Rige*, d. e. Luthers oprindelige Bedebog, hvori er indskudt en Oversættelse af Urbanus Regius' "Erklerung der zwelff artickel Christlichs glaubens"³;

2. *Vor Herris død oc pine*, d. e. Luthers Prædiken om Christi Lidelse; og ^{*} ^{*} ^{*} 304 3. *Om vaar Herris død oc pine oc om billede*, d. e. Passionalet med Træsnit, men med en fra Luthers noget afvigende Text.

Chr. P.'s Oversættelser er ganske uafhængige af Oversættelsen i Udg. 1531 ligesom af dens Grundlag, Poul Helgesens Oversættelse. De er skrevet i et mere tvangfrit og personligt Sprog, dog paa intet Punkt afvigende fra den lutherske Opfattelse. Friest har Chr. P. behandlet Passionalet, baade hvad Text og Træsnit angaar¹.

Til Trods for, at der saaledes i 1531 fandtes tre forskellige danske Udgaver af Luthers lille Bedebog: *Poul Helgesens* fra 1526, *den ny Bedebog* fra 1531 og *Chr. Pedersens* tre Smaaskrifter fra s. A., kunde der ikke siges at foreligge en ret dansk Gengivelse af den berømte Betbüchlein. En saadan faar vi først med *Matthias Parvus'* af *Palladius* oversete Bedebog 1544.

Forholdet mellem disse fire danske Bedebøger er i Korthed dette:

1. *Poul Helgesens Bedebog* er 1524 oversat direkte efter Luthers Betbüchlein (Udg. 1523) og udgivet (med den ejendommeligt misvisende Fortale) 1526.

2. *Bedebogen 1531* har optaget Poul Helgesens Oversættelse ordret, men dog udeladt hans faa Tilføjelser, hvorved Overensstemmelsen med Luther er blevet fuldstændigere. I øvrigt er denne Bedebog bygget efter de gamle katolske Bønnebøgers Forbilleder.

3. *Chr. Pedersens Smaaskrifter 1531* er direkte oversat efter Luthers Betbüchlein, uden Støtte i de ældre danske Oversættelser, fra hvilke de ved deres utvungne Gengivelse er meget afvigende.

4. *Palladius' Bedebog 1544* har fra Bedebogen 1531 udtaget de fleste lutherske Stykker og bevaret disse i Poul Helgesens Oversættelse, dog ændrede paa nogle Steder med Benyttelse af Chr. Pedersens Oversættelse. Fra ^{*} 305 Bedebogen 1531 er desuden taget - i uforandret Form - Indledningen om at bede, de 12 bibelske Bønner og nogle faa andre Bønner. Passionalet er derimod fuldstændig omarbejdet i Overensstemmelse med Luthers Passional.

Som det ses, var Forholdet mellem de forskellige Bearbejdelser overmaade indfiltret. Enhver tog uden Blu det af Næstens Gods, han fandt brugbart, og tilrettede det efter eget Behov. Fremgangsmaaden er typisk for Tidens Bogavl. Og det var et Særsyn, at man som Poul Helgesen (i Forordet til Bedebogen) undskylder sit Rov med, at den, man tog fra, selv havde røvet.

Palladius havde altsaa fra Bedebogen 1531 taget, hvad han ansaa for tidssvarende, og udskudt, hvad han af praktiske eller religiøse Grunde mente ikke hørte hjemme i en ret Bedebog. Dette var da: *for det første*, hvad der siden 1531 var udkommet andetsteds og delvis i mere ortodox Form: Messeembedet, Nadverritualet, forskellige Salmer og Bønner og Luthers Hustavle, der nu fandtes i Ordinansen, Salmebogen og Enchiridion; *der næst*: Stykker, der omend luthersk "forvendte" var taget i Arv fra de gamle Bønnebøger; Kalendariet, Aareladningstavlen, Ave Maria, o. a.; *fremdeles*: rent polemiske Stykker som Afsnittet om

Helgendyrkelse og en Tidstavle om de katolske Ceremonier, *endelig*: nogle opbyggelige ikke-lutherske Traktater¹.

* - 306

Men det var ikke blot *Indholdet*, Palladius ændrede. Han foretog ogsaa en *sproglig* Revision: Ortografi, * 307 Bøjningsformer, Ordformer, Ord og Ordstilling undergik væsentlige Forandringer. Som Exempler herpaa kan nævnes:

1. Ændringer af *Stavemaade* o. desl. Udg. 1531: *th* i Forlyd i *the*, *thennom* osv., *w* i Forlyd i *worde*, *wære* osv., hvor Udg. 1544 har henholdsvis *d* og *v*. I Udg. 1531 skrives: *lang*, *mange*, *forstand*, *møget*, *screffte*, *ørckeløse*, *enfollig*, *beramed*, *-domen*, *windsgiffuelig*, i Udg. 1544: *laang*, *maange*, *forstaand*, *meget*, *scriffte*, *ørckeløse*, *enfoldig*, *berammet*, *-dommen*, *windskibelige* (men omvendt *Ecteskaff*, hvor Udg. 1531 har *Echteskab*).

2. Ændringer af *Bøjningsformer*. Udg. 1531 har i Perf. Partc. *-id* og *-ed* (*faaid*, *kailid*, *wærid*, *beramed*), Udg. 1544 har regelmæssigt *-et* (*faaet*, *kallet*, *wæret*, *berammet*). Udg. 1531 har de korte Præsensformer *begier*, *lær*, *less*, *tall* osv., Udg. 1544: *begiærer*, *lærer*, *læser*, *taler*, osv. Udg. 1531 har Pltir. *tinger*, Talordet *trenne*, Pron.formerne *thennom*, *nogre*, Adverbialendelsen *-lig*, Udg. 1544 har *ting*, *tre*, *dem*, *nogle*, *-lige*.

3. Ændring af *Ord* og *Ordformer*. Udg. 1531 har Præp. *wdi* og Konj. *thÿ*, hvor Udg. 1544 almindeligt har *i*, *fordi*; Udg. 1531 *hwor the skulle*, men Udg. 1544 *huorledis de skulle*. Udg. 1531 *forlene* (Bl. S 7v), *then mene mand* (Bl. Y 5r), *forsmaade wyser* (Bl. N 8r), *iætis* (Bl. T 2r), *ædrig*, *ædrighed* (Bl. T 5r), *forliuse* (Bl. D 6r, T 5r), *een spyse oc dranck* (om Nadveren Bl. T 5r), *alletingest* (Bl. S 1r), *ondhed* (Bl. D 3v), hvor Udg. 1544 har: *forlæ*, *den menige mand*, *forsmædelige viser*, *foriettis*, *ædruelig*, *ædruhed*, *oplyusse*, *een spise oc dricke*, *alle ting*, *ont*. Endvidere har Udg. 1531: *bag ÿ bogen* (Bl. A 2r), *myskundhed* (Bl. A 2v, D 6r), *summeris* (Bl. 16r), *dreng eller pyge* (Bl. M 1r), *thÿn ieffnchristen* (Bl. L 7v), *Ormen* (Bl. Z 1r), *forskreckelse* (Bl. O 3v), hvor Udg.

308

1544 har: *siist i bogen*, *barmhiertighed*, *deles*, *Svend*, *Pige*, *din næste*, *Hugormen*, *forferdelse*.

Mangfoldige andre Exempler kunde nævnes paa Steder, hvor Palladius har fundet Ordene i Udg. 1531 platte eller forældede og derfor ombyttet dem med andre; men det ovennævnte maa være tilstrækkeligt til at vise Sprogets ringe Fasthed, Brydningen mellem gammelt og nyt og Palladius' sikre Instinkt for det rette, d. e. det sejrende.

Nogle Citater fra den egentlige Bedebog i Udgaven 1531 og 1544 samstillede med deres tyske og danske Kilder vil yderligere belyse Forholdet - kirkehistorisk og sproghistorisk.

I. Af Udlægningen af 5. Bøn:

Betbüchlein.

Hilff allen Menschen/ die in Todesnöten/ vnd in der anfechtung solchen verzweuelung sind/ Vnd sonderlich dem N. oder dem N. Vergib jnen vnd uns/ alle vnsere schulde/ Tröste sie/ vnd nem sie zu gnaden.

Poul Helgesens Bedebog 1526, Bl.G 4v (Danske Skr. I, S. 38).

Hielp oc saa oc styrck alle menniskis Conscientzie/ ther y syn døtz tijdt ære wdtij misshobs fare/ eller betagne medt nogen andhen swaager frestilse/ oc besynderlige then N. eller then N. *Misskunde teg och saa offuer alle the siæle som ere wdij sckiersyld/ och besynderlige offuer then N. eller then N. Forlad bode oss oc thennom all wor sckylld/ werdis oc saa till at saa trøste thennom/ at thee motte annammis y tijdt hyllist oc wensckab.*

Chr. Pedersens Oversættelse 1531, Bl. O 6r (Danske Skr. IV, S. 317).

O Gtid fader hielp och trøste alle menniske som ere besuarede meth saadan angest sorg och fortuilelse for deris synder skyld i nogen dødis nød och fare/ och desligest i deres dødz time och besynderlig N. eller N. (som nogen vill seriestic bede faare) forlad Hannem och oss alle vaare synder/ oc trøste oc tag hannem till naade.

Bedebogen 1531, Bl. H 4v .

Hielp oc saa oc styrcke alle menniskis Conscientze/ ther wdi theris dødsens tyd/ ere ÿ mishaabs fare/ eller betagne med nogen anden swaar frestelse/ oc besynderlig then N. eller then N. Forlad bode oss oc thennom all wor skyld/ Werdis oc saa att trøste thennom/ att the motte annammes ÿ thit hyllist oc wensckaff. 309

Bedebogen 1544, Bl. i 1r .

O Gud Fader/ hielp oc trøste alle menniske som ere besuarede met saadant angst/ sorg oc fortuilelse for deris synders skyld/ i nogen dødz nød oc fare/ oc disligest i deris dødz time. Oc besynderlige N. eller N. (som nogen vil besynderlige bede fore) forlad hannem oc oss alle vore synder/ oc trøst oc tag hannem til naade.

Som det vil ses følger Bedebogen 1531 ganske Poul Helgesens Oversættelse, kun udeladende hans ikke-lutherske Indskud om Skærsild. Bedebogen 1544 optrykker derimod Chr. Pedersens Oversættelse, der om end *formelt* mere uafhængig af Luthers Text end P. H.'s Oversættelse, *reelt* ikke paa noget Punkt viser en selvstændig Opfattelse. II. Forsyndelser mod 3. Bud:

Betbüchlein.

Wider das Dritte. Wer nicht Gottes Wort høret oder leret. Wer nicht betet vnd Gott geistlich dienet. Wer nicht alle seine werck lesset Gottes werck sein. Wer nicht gedultig ist/ vnd seinen willen bricht vnd tödtet. Wer nicht gelassen stehet in allen seinen wercken vnd leiden/ das Gott mit jm mache wie er wil. Wer nicht den andern dis alles zuthun hilfft/ vnd jnen weret da wider zuthun. *Hieher gehören alle halstarrige/ eigensinnige/ widerspenstige Köpffe.*

Poul Helgesens Bedebog 1526, Bl. B 6r (Danske Skr. I, S. 10).

Saa bryde wy modt thet Tredie budt: Om wy icke høre predicken oc lere Gudtz ordt. Om wy icke bede oc tiene Gud i sand aandellighedt. Om wy lade som gode gierninger gjør is aff wor macht/ oc icke kendis/ ath the ære Gudtz besynnerlige gierninger oc gaffuer¹. Om wy ære icke saa møghet dragne fraa wort eghet sindt oc begering/ ath wy lade alting ske oc være effter Gutz willie. Om wy icke hielpe oc sckynde andhre till ath gjøre thisse tingh/ eller och formene at gjøre her emodt. Om wy icke bekende wore synder for Gudt met then acht/ at wy wille thennom bædre. Om wy forsømme at tacke och loffue Gudt for alle sine welgierninger. *Om wy icke søge till messe oc almennelig bøn oc tieniste.*

Chr. Pedersens Oversættelse 1531, Bl. B 4r (Danske Skr. IV, S. 225).

Hworledis mand synder mod det Tredye bud som er Dw skalt holle din sabat hellig. Hwo som icke vil høre Gudz ord oc Euangelium/ eller icke hører oc lærer dem om han kan faa aarsage till ath høre^{*} 310 och lære dem. Hwo som icke beder inderlige til Gud och tiener hannem aandelige induertis i sit hierte. Hwo som icke lader alle sine gode gierninger ath vere Gudz gerninger/ men regner dem sig selff til. Hwo som icke lader Gud betemme oc regere sig som han vill/ oc skicke hannem sorg/ nød drøffuelse/ modgang/ pine eller plaffue effter sin vilge/ Men knwrrer eller mwrrer der emod/ Oc vil icke lide det veluillige oc tolmodige/ oc tacke och loffue Gud der faare han synder mod samme bud Hwo som icke lærer oc hielper andre til ath gøre oc holde dette Gudz bud/ oc icke lærer oc vnderuiser dem ath de skulle icke synde mod samme bud.

Bedebogen 1531, Bl. M. 5r .

Saa synde wjr mod thet Tredie bud. Om wjr icke høre eller lære Guds ord. Om wy icke bede oc tiæne Gud y aanden oc sandhed. Om wy lade som gode gierninger gjør is aff wor macht/ oc icke kendis att the ere Guds besynderlig gierninger oc gaffuer. Om wy icke tolmodelig fordrage wløcke oc modgong/ oc lade alting skee oc wære effter Guds willie. Om wy icke hielpe oc skynde andre til att gjøre tesse ting/ eller oc formene att gjøre her emod. Om wy icke bekende wore synder for Gud/ med then acht/ att wy wille thennom bædre. Om wy forsømme att tacke oc loffue Gud for alle syne welgierninger. *Her vnder besluttis all fortrodenhed/ wlyelse/ hardnackedhed oc stol[t]hed.*

Bedebogen 1544, Bl. q 3r .

Saa synde wy mod det Tredie Gudz bud. Om wii icke høre eller lære Gudz ord oc Euangelium/ om wii kunne faa orsage till at høre oc lære dem. Om wii icke bede inderlige til Gud/ oc tiæne hannem aandelige induortis i aanden oc sandhed. Om wii lade som gode gierninger gjør is aff wor mact/ oc icke bekiende at de ære Gudz besynderlige gafuer. Om wii icke lade Gud betemme oc regere oss som hand wii/ oc skicke oss sorg/ modgaang/ nød/ drøffuelsse/ pine eller plaffue effter sin vilge/ Men knurre eller murre der emod/ oc wille icke lide det veluillige oc tolmodelige/ oc tacke oc loffue Gud der fore. Om wii icke hielpe oc skynde andre til at gjøre disse ting/ eller oc/ formene dem at gjøre her emod. Om wii icke bekienne wore synder for Gud/ met den act/ at wii wille dem offuergiffue oc icke bedriffue dem meer. Om wii forsømme at tacke oc loffue Gud for alle sine velgierninger. *Her vnder besluttis alfortrodenhed/ wlydelsse/ haardnackedhed oc stolthed.*

Atter følger Bedebogen 1531 Poul Helgesens Text, dog holdende sig nærmere Luthers Original; Bedebogen 1544 optager Texten fra 1531, men indfører Chr. Pedersens parafraserende Udvidelser.

311

Den rette Bedebog 1544 udnytter da direkte og indirekte ældre danske Oversættelser og Bearbejdelser, men som Tidens Sæd var uden at angive nogen Kilde. Den giver et Uddrag af Bedebogen 1531, hvis Kerne er Poul Helgesens Bedebog, men den gennemarbejder dette Uddrag sprogligt og reelt - med fremherskende Benyttelse af Chr. Pedersens Smaaskrifter. Hvor meget af dette samlende og redigerende Arbejde der er

Palladius', og hvor meget der er Matthias Parvus', kan neppe nogen Sinde afgøres, men at Pall. har været bestemmende m. H. t. Stoffets Omfang og godkendende m. H. t. Sprogets Form, dette viser utvetydigt hans eget Forord.

Bedebogen 1531 er som nævnt kun bevaret i eet (defekt) Exemplar - i Karen Brahes Bogsamling. Formatet er som ovenstaaende Gengivelse viser meget lille Oktav. Bogen er trykt hos Hans Walther, hvis (omvendte) Monogram ses paa Titelbladet. Den er indbundet sammen med den ganske ensartet udstyrede Oversættelse af Georg Smaltzings "Davids Psalter gjort udi Bønner", 1533.1^{*} - 312 Bedebogen 1544 er kun bevaret i ét fuldstændigt Exemplar, der findes i Karen Brahes Bogsamling¹.

Det er^{*}

Udg. 1531:

Then XCV Psalme. Venite exultemus Domino. Een almindelig Bøn.

Kiære Herre/ wÿ wille gjerne loffue/ prÿse/
siunge glædelig sang oc tacke teg/ som wor
tilflucht oc Frelsermand. Annamme oss allene
till teg/ att wÿ mwe wære thit folk/
oc thine henders oc ordreffts faar.

Udg. 1570:

Den XCV Psalme. Venite exultemus Domino. En almindelig Bøn.

Kiere Herre/ wi wille gerne loffue/ prise/
siunge glædelig sang oc tacke dig/ som vor
tilfluct oc Frelsermand. Anamme oss allene
til dig/ at wi maa være dit Folck/
oc dine henders oc ordreffts Faar.

Sandsynligvis har der været mange Optryk mellem 1533 og 1570. Naar intet Spor af disse er tilbage, og overhovedet kun eet Exemplar af Udgaven 1533 og ét (endda meget defekt) Exemplar af Udg. 1570 er bevaret, saa skyldes dette utvivlsomt, at Bogen ligefrem er bleven slidt op, hvad man har Exempel paa fra mange lignende Bøger. Om dens store Udbredelse vidner Palladius' ovennævnte Forord i Rasmus Lætus' Bog, hvor det hedder: "Nu vancker der alleuegne/ her i Danmarck/ en liden Bog/ vdi mange Menniskers Hender/ som Magister Georgius Smaltzing vddrog i sit Fengsel/ af Davids Psalme Bog/ oc det vdi Bønevijis/ som Titelen liuder". I senere Tid er hans Navn og hans Bønnebog glemt. Da man katalogiserede det defekte Exemplar fra 1570, angav man som Forfatter ikke Smaltzing, men - Niels Palladius (Katalog over Hjelmskjernes Bogsamling II, 1785, S. 538). Herfra stammer den endnu gængse, men altsaa fejlagtige, Oplysning hos Nyerup (Litteraturlæxikon 1820, 446) og N. M. Petersen (Den danske Litteraturs Historie II, 264), at Niels Palladius har forfattet en "Davids Salmer gjort udi Bønner". - I Udg. 1570 af Smaltzings Bønnebog er til Slut vedføjjet Manasses og Jeremiae Bønner. Disse findes ikke i Udg. 1531.^{*} 313 indbundet sammen med Urbanus Regius' nedennævnte Skrift om Sjælens Lægedom og ligesom dette i meget lille Kvartformat (se ovenstaaende Gengivelse af Titelbladet). Bogen 314 er trykt hos Hans Vingaard. Hverken af Bedebogen 1531 eller af den ny Bedebog 1544 kendes senere Oplag¹.

III.

URBANUS REGIUS: SJÆLENS LÆGEDOM. OVERSAT AF MATTHIAS PARVUS, 1544.

I 1529 udkom et lille opbyggeligt Skrift af Luthers Ven og Medarbejder Urbanus Regius: *Seelenertzey fur die gesunden vnd krancken*. Dette Skrift vandt hurtig stor Udbredelse og blev i 1544 oversat af Matthias Parvus, der i en opbyggelig Indledningsepistel dedicerer det til Henrik Gjões Enke "Erlig oc Velbyrdig Frue, icke aleniste aff Edel Slæct, men meget meer aff Gudfryctighed, ære oc dygd Fru Eline til Skiøring i Falster".

Bogen er delt i tre Afsnit. Hvert af disse giver med Bibelsteder og kristelige Formaninger Trøst for de tre Ting, der "pine oc forferde oss gruelige i dødz nød", nemlig Synden, den legemlige Død, og Sjælens evige Fordømmelse.

Palladius har forsynet Skriftet med Forord (trykt nf. S. 325), men Oversættelsen bærer i øvrigt intet Præg af hans Pen.

Bogen er ligesom ovenomtalte Bedebog i meget lille Kwartformat (se Titelbladet S. 315), Den er trykt hos Hans Vingaard 1544, I det kgl. Bibl. findes et defekt Exemplar og to Fragmenter. Det eneste fuldstændige Exemplar bevares i Karen Brahes Bibliotek og er indbundet sammen med Bedebogen 1544.

Af "Sjælens Lægedom" kendes en senere Udgave fra 1641. Dens fulde Titel er: [x][x][x][x][x][x][x][x][x][x][x][x]. *Det er: Sielens sunde oc salige Lægdøm/ aff den Aandelige Lysthavis oc hellige Bibels kosteligste Kryder oc Blomster/ for sunde oc siuge Menniskers Samvittigheder/ mod Synden/ Døden/ Dieffuelen oc evig Fordømmelse/ aff Salig Urbano* 315 Regio, tempereret oc troligen med fliid bereed; Men nu igien i Prenten bekostet oc med de gudfryctige Menniskers Exempler/ som ey for Døden haffuer fryctet/ nyligen forbedret/ 316 Ved Jens Søffrenssøn/ Nør Nissom/ Borger oc Bogh. i Roësskild. Kiøbenh. af Henrick Kruse/ 1641.*

Herefter følger en vidtløftig Dedikation fra Jens Søffrenssøn til forskellige "Erlige/ Velbyrdige oc Strenge Herrer/ Gunstige Patroner oc ynskelige Befodrer" og dernæst Palladius' Forord. Dette er optrykt uden en eneste Ændring, Ogsaa selve Urb. Regius' Skrift er uforandret optrykt; men efter dette er af Jens Søffrenssøn tilføjet Exempler paa gudfrygtige Menneskers Død.

Desuden findes en Udgave uden Trykkested og -aar, i lille Oktavformat; Titlen er: *Siælens Lægedom/ for de karske oc siuge/ i disse farlige tider/ oc i dødsnød. Ved D. Vrbanum Regium*. Dette Optryk gengiver Originaludgaven ordret¹; men ikke bogstavret (Orig. *et, forstaand* rettet til *it, ith, forstand* o.lign.). Tilføjet er nogle Bibelsprog ved Bogens Begyndelse og Slutning (nogle Christi Ord fra Math. 9. Bl. A Iv; nogle Vers fra Ps. 4, 16, 25, Bl. M 1v).²

IV.

PALLADIUS' KATEKISMUSUDLÆGGELSE. OVERSAT AF MATTHIAS PARVUS, 1546.

Palladius' latinske Katekismusudlæggelse udkom 15413. Optagethed hindrede ham i selv at give en dansk ^{*} _— ^{*} _— 317 318 Oversættelse, og han overdrog derfor Hvervet til Matthias Parvus, med hvem han aabenbart har samarbejdet en Del.

Da Palladius' Forord og Efterskrift, som er aftrykt ni S. 329 flg., giver fyldige Oplysninger om Bogens Tilblivelse, er Redegørelse herfor overflødig.

Som Prøve paa Oversættelsen meddeles følgende Citat:

Orig. 1542, Bl. B 1r .

Quid requirit quartu mpræceptum? Quartum præceptum requirit debitam obedientiam, erga nostros superiores et diligentem curam erga nostros subditos, vt scilicet honoremus nostros maiores vt sunt. Parentes. Præceptores. Parochi. Magistratus. Tutores. Patresfamilias. Matresfamilias.

In summa vt demes tributum, cui tributum, honorem cui honorem, et timorem cui timorem debemus. Roma. 13.

Oversættelsen 1546, Bl. C4v .

Hvad wdkreffuer det Fierde budord? Det Fierde Budord wdkreffuer tilbørlig lydighed imod dem som ere i øffuerighed/ oc flitig omhu imod wore vndersaate/ at wÿ skulle hedre dem som ere skickede i mact oc befalning/ som ere/ Foreldre/ Læremestere/ Sogneprester/ Konger/ Herrer och Førster/ Borgemestere/ Raad/ Byfogeder/ oc alle andre som haffue mact/ oc ere skickede i nogen almindelig befalning/ Hwsfædre/ Hwstruer.

I en sum/ at wÿ skulle giffue den skat/ som wÿ ere skat plictige/ Heder den/ som wÿ ere heder plictige/ oc fryct den som wÿ ere fryct plictige, Roma. 13.

Oversættelsen er kun bevaret i eet Exemplar. Dette findes i Karen Brahes Bibl. og er indbundet sammen med fire andre Reformationsskrifter.

Bogen er trykt hos Hans Vingaard. Den er som de ovenomtalte Bøger i meget lille Kvart (se Titelbl. S. 317).

Senere Oplag af Bogen kendes ikke¹.

V. ALBERT GIØE: LOCI COMMUNES. 1549.

Det var et Særsyn, at en Adelsmand i Reformationstiden gav sig af med boglig SysseL. Nogen omfattende *
319 litterær Virksomhed har da heller ikke Albert Gjõe til Krænkerup øvet. Hvad vi kender fra hans Haand er kun det lille Skrift om den kristne Lære, som Palladius har "forbedret" og "vdprentet".

Efter Palladius' Forord følger strax selve Bogen.

320

Denne giver populært formede dogmatiske Definitioner paa: Gud, Kristi Person, Mennesket, Loven, Evangeliet, Troen, Anger, Sakramenterne, Daab, Nadver, Afløsning, gode Gerninger, Korset, Bønnen, Herrens Bøn, Kirke og Menighed, Prædikeembedet, Frihed, verdslig Øvrighed, Ægteskabsstat, fri Vilje, Udvælgelse, Dom og Opstandelse, det evige Liv og Salighed.

Hvor væsentlig Palladii Andel i dette første Forsøg paa dansk Dogmatik er, kan naturligvis ikke siges. Men Forordet viser, at han staar inde for Skriftets Grundsætninger¹.

Bogen er i meget lille Kvartformat (se Titelbladet S. 319). Den er trykt hos Hans Vingaard 1549. Senere Oplag kendes ikke.

Ét Exemplar bevares i d. kgl. Bibl., ét i Karen Brahes Bogsamling.

*

—

I.

Fortale

til

Caspar Huberinus:

Om Guds grumme Straf

og store Naade.

1543.

322

**D. Petrus Palladius/
til læsseren.**

EDel folck ville io gerne kiøbe guld oc perler oc anden hederlig smøcke/ som deres stat kreffuer oc tilhører/ Huad er nu all verdens Guld eller perler regnendes emod disse tho perler/ som er/ Loffuen ellet de X. bwdord/ om Guds wrede emod synden/ oc Euangelium om Guds naade oc miskund ved Jesum Christum? det er en indvortes smøcke vdi hiertet oc paa sielen/ Ja den dyrebar perle vor Herre Christus taler selff om Matthei. i det XIII Capit. Oc siger at mand skulde heller selie alt sit arffue oc eye/ før end mand skulde miste denne perle/ fordi saa/ at all den vduortes smøcke er ickun forfengelig forgengelig oc fordømmelig til met/ der som denne smøcke er icke vdi hiertet. ||

Mand siger almindelige/ at ord gelde pendinge/ mest til ting oc steffne hoss Herrefolck oc ipperlige mend/ men disse ord vdi denne Bog gieide oc koste Jesu Christi røde oc dyrebar blod som offuergaar all verdens ipperlighed/ Ere io Riddere oc riddermends mend/ Fruer oc Jomfruer ocsaa Christne/ oc haffue naffn aff Jesu Christo? der fore bør dem at høre oc mercke huad Christianus siger i denne Bog/ Ere de io Guds børn/ der fore bør dem at wide huad Theodidactus det er Guds lerde mand/ eller/ en Christen predickere oc sielesørgere taler eller swarer Christiano vdi denne Bog/ Dronningen wdaff Saba/ kom at høre Salomonis wisdom/ men her er mere vdi denne lille Bog/ end all Roning Salomons herlighed/ være seg enten wisdom/ rigdom eller edelhed.

Dette scriffuer ieg gerne/ besynderlig Adelen til trøst/ effterdi/ at || denne Bog er dem schenckt oc giffuen/ fordi at naar som de gerne bære oc bruge hende som et edelt clenodie/ da 323 tager vel siden den menige mand Exempel oc efftersiun aff dem/ som tilbørligt er wdi all gudelighed oc dydelighed/ Fruer oc Jomfruer ville gerne haffue gudelig lesning oc bønner/ dem finde de her vdi offuerflødige nock/ wor Herre Jesus Christus giffue dem sin naade til at bruge denne spegele bog tit oc rett/ Gud til loff oc ære/ andre til et got Exempel/ oc dem selffue til saligheds trøst oc hwsualelse.

AMEN. ||

II.

Fortale

til

En ret Bedebog.

1544.

D. Peder Palladius til Læsseren.

Kiære Christen/ bleff ieg ombedet ath offuersee den lille bøn bog/ som wdgick paa Danske nu trætten Aar siden/ huilcket ieg gjorde wdi saa maade/ ath hues icke behoff vor/ effter tidens leylighed/ det loed ieg være bortte/ oc saa een part aff det/ som Psalmebogen indholder/ bedendis deg for Gudz oc din siæls bestandelsis skyld/ ath du wilt wenne deg til ath bede Gud daglige om hues deg oc din fattige neste er behoff til liff oc siæl/ som denne effterfølgendis formaning deg inderlige paaminder. Gud beuare deg/ oc høre din bøn/ deg oc alle til gode/

AMEN. ||

325

III.

Fortale

til

Urbanus Regius:

Sjælens Lægedom.

1544.

326

D. Petrus Palladius til læsseren.

HER finder ieg atter igen et Edelt Clenodi oc dyrebar liggendefæ/ vdi denne lille/ dog merckelige D. Vrbanii Regii bog/ om Siælens lægedom/ Adelen besønderlige skencket oc giffuit/ andre til et got exempel oc efftersiun/ Gud giffuit/ at de/ som bæere saa offuerflødige meget/ paa det arme legemme/ som er dog ickun et stycke opgraffuit iord/ ind til det bliffuer ned graffuit igen/ wilde ocsaa/ effter S.Peders raad. i. Pet iij. bæere noget/ paa deris Siæl/ aff den lægedom som findes vdi denne Lægebog/ at hun motte bliffue noget bedre tilpass/ oc end || ocsaa wdsmodet/ emod Christi hendis brwdgoms tilkommelse/ som er saare wel behoff/ paa det/ at en retsindig aand/ Siæl oc legemme motte beuaris wstraffelige til wor Herris Jesu Christi tilkommelses tid/ som den hellige Paulus scriffuer. i. Thessa. v. Fremdeles/ Gud giffue oc det/ at ingen wilde tage seg orsage til/ aff sodanne deilige oc nøttelige bøger/ oc bliffue hiemme paa deris gaarde/ fra deris Sognekircke/ om Søndage oc Høytidelige dage/ for de kunde selffue læsse vdi danske bøger/ oc der for mene/ at de haffue ingen vnderuissning ydermere behoff/ Det er en farlig mening/ oc wisselige vdaff dieffuelens indskydelse/ Ja/ hun haffuer oc maange onde wilckor met seg. Thi først pleye de snarlig at bliffue kiede wid en bog naar de den een eller to gaange || haffue offuerseet oc igennem løbet/ holde nu det for gammelt/ oc stunde effter mere nyet. Der til met forstaa de icke heller altsammen det som de saa læsse vdi Danske bøger. Ja de kunde icke heller/ saa wel trøste dem der met/ naar de haffue det best behoff/ for det er icke indtrøckt vdi hiertet wid leffuende røst/ met en god forklaring oc wdtyding/ Som den Høffuidzmand/ der tales om i Apostelers gerninger/ vdi det Ottende Capitel/ suarede Philippo/ som spwrde hannem at/ den tid han sad vdi sin wogen oc læste noget vdi Esaiaæ Prophetis bog/ om han forstod huad han læste/ huorlunde kan ieg (sagde 327 han) forstaa det som ieg læss/ vden nogen wilde det wdtye for meg/ Saa maatte Philippus stige op i woggen til hannem/ oc wdlegge hannem den sted/ rettelige/ om wor || Herre Jesu/ Thi hans læssning haffde ellers været til forgefuis. Det er en god ting ath de som haffue den naade aff Gud oc kunde læsse/ at de brwge dem vdi gode bøggers læssninger/ naar de forstaa huad de læsse/ oc dog icke forsmaa den mundelig prædicken. Thi huad gaffn haffue de aff deris læssning/ som henge ickun wid den døde bogstaff/ oc icke komme til den rette scriffens aand oc forstaand? Der er et tecke oc skiul for deris øyne/ at de see/ oc icke see/ læsse oc icke forstaa. Den blindhed lader Gud dem falde vdi/ for de forsmaa deris Sognekircke/ oc det salige Guds ord som der prædicke oc forkøndes/ Ja/ de andre gierninger disligeste/ som Christet folck bør at gøre/ vdi deris Sognekircke. Der for vden/ giffue de icke ackt paa/ at deris børn/ tiund oc howfolck forargis oc || foruerris der aff/ met et saare ont efftersiun/ saa at de wennes ey heller til nogen Gudfrøcktighed/ oc tør ingen tacke der for/ vden deris egne foreldere/ Som Christus taler self om sodanne hoss Matthæum/ vdi det attende Capitel/ at det wore dem bedre/ at der wore en møllestent/ om deris hals/ oc de waare ned sunckede vdi det dybe haff/ end at de skulde forarge et vngt menniske. Huad skal man sige om deris fattige wndersaatte/ som følge dem heller effter vdi det onde/ end vdi det gode/ O Herre Gud aff himmelen/ wiste de huad wbodelig skade/ de giøre dem selffue/ oc andre/ met deris idelige frauæreelse fra deris Sognekircke/ da krøbe de wel dit paa hender oc føder/ før de bleffue hiemme/ Nu er det befrøctendes/ at maange drømme hæn/ vdi den onde mening/ om || deris læssning/ at de paa det siiste/ waagne op wid en kold drøm/ da er det forsilde/ for tiden er da borte/ Wij finde io klarlige screffuit i Euangelij bøger/ at icke aleneste/ almwis folck søgte aff laang wey til Christi prædicken/ oc bleffue saa lenge hoss hannem/ at han motte end spise dem ocsaa legemlige/ paa det/ at de skulde icke forsmectis paa hiemweyen/ men ocsaa Edel folck/ Regulus/ Centurio Jairus oc andre flere søgte til hannem om hielp oc trøst/ oc 328 ingen ginge trøstløse fra hannem igen. Nu prædicke to det samme Euangelium som Christus lerte fra seg/ at ingen tør lade seg det tvære for tungt/ at gaa ride eller age offuer en bymarck/ til sin Sognekirke/ den stund Gud wil vnde dem deris helbrede/ Lader eder icke forføre/ siger Paulus/ oc der som i ere end forførde/ da lader eder || føre til den rette wey igen vdi tide. Jeg kende en Edelmand/ ipperlig nock her vdi Siælland/ met salig ihukommelse/ end dog han wor aff det wgudelige Pawens solck/ en tid laang forfördt/ som ingen kan sige seg fri der for/ ho det wil giøre/ han maa kaste den første steen/ paa hans nabo/ dog lod Gud hannem paa det siste/ wid sit salige ord/ føre til den rette salighedz wey/ paa huilcken han bleff siden stadelig/ saa lenge som hans lifff warede her paa torden/ Jeg troer wisselige/ at han nød det got at/ oc at det wor en stoer orsage/ at han kom til ret bekendelse før han døde/ at han haffde saa mecktige stoer wilie/ at søge til hans Sognekircke met hans børn tiund oc howfolck/ Ja/ pleyede end gjerne self at siunge met degnen/ oc forsømde ingen tid sin Sognekircke/ naar han || wor helbrede/ huilcket wel er beuiseligt/ forhobendes at det maa end ocsaa beuege andre vdaff Adelen/ at effterfølge dette exempel/ Gud til loff/ dem selffue til salighed/ oc andre til en opbyggede vdi troen. Ellers wore det laangt bedre/ at man icke prentede danske bøger/ end at de/ som andre feste øyne paa/ oc see dem i spegel vdi/ skulde tage orsage der aff/ at wære fra den Christne forsamling/ Huor for (siger Paulus j. Cor. x.) forsmaa i den Christne menighed? Ellers vdi sin rette brwg skal denne Siælens læge bog/ saa wel som andre nøttelige bøger wære dem befalet til gode oc icke til onde/ for det er tid/ at komme de ord i hw/ som staa paa det første blad i denne bog vnder titelen/ om legommens baade oc Siælens skade/ wor Herre || Jesus beuare dem vdinden sin naade til all Gudfrøctighed/ oc dygdelighed/ de fattige vndersaatte til gode

AMEN.

IV.
Fortale og Efterskrift
til
En kort Katekismusudlæggelse.
1546.

**Erlige oc welbyrdige mend Ormer
Bonde Stullesen/ oc Peder Bonde Einersen paa
Stadefeld i Island/ ynsker ieg Peder Palladius Doctor/
Superintendent offuer Siælands stict/ i Danmarck/
Naade oc fred aff Gud Fader wed
wor Herre Jesum
Christum.**

Kjære wener/ Rand ieg icke nu lenger forholle eder det fore/ met mindre end ieg fuldkommer mit løffte som ieg haffuer loffuit baade eder/ oc Erlig mand/ Abbet Peder Poulsen i Munckecuera/ paa Nørrefeld/ oc andre flere mine wener oc Christne brødre/ som ocsaa haffue det samme begerit aff meg som i begerede siste gaang i waare til mit her i Kiøbenhaffn/ at || ieg wilde wdsætte paa Danske den lille Catechismibog/ som ieg nogle aar forledne/ screff paa Latine for Sognepresterne vdi Norgis Rige/ saa/ at de Sogneprester vdi Island/ oc andre som haffue Guds salige ord kiær der hoss eder/ motte den faa/ oc der aff begribe grundelige den rætte forstaand om Guds gode willie/ och om den rette Guds dyrckelse oc Christelige lærdom til deris siæls salighed/ som mact paa ligger/ at de kunde wide at leffue vdi den statt her paa iorden/ som de taare tryggelige dø vdi/ oc wære wisse paa det euige lifff. Saa befalede ieg først den fromme oc lærde person Toruad Einersen/ met salig ihukommelse/ som studerede her vdi Vniuersitetet flitelige oc wel/ at hand skulde sætte samme bog wd paa Islendiske/ sit faderland til gode som han hade wel ocsaa giordt/ oc andet mere got til Islands forbedring vdi Guds ord/ der som han hade motte leffuit lenger hoss oss/ Men Gud kallede hannem nu om S. Michels dag/ fra denne werden/ oc til wort rætte Faderland/ hiemmerigis Rige/ det som || wor Island icke en ringe skade/ Di hand hade ene kundit 331

giort større fruct paa religions wegne/ end alle de Papister som der end nu findis i landit/ Nu Gud wil haffue sin willie/ wi/ fortiene icke bedre etc. Siden befalede ieg en anden lærd person/ for min store wledigheds skyld/ wid naffn Matthias Paruus/ at sætte samme bog wd paa Danske/ huilcket hand haffuer ocsaa giordt/ oc ieg lod den strax wdprente/ oc nu forskicker den til eder/ effter eders oc de andre Christne brøders willie oc begiering/ forhaabendis/ at den maa komme der hoss eder/ Gud til loff/ oc de fattige Sogneprester oc den Christne almue til een opbyggelse i troen oc saligheds trøst/ Di end dog at der findis end nu maange vdi landit/ disuer/ som icke end nu ere ret vnderuiste vdi deris saligheds sag/ dog er ieg wiss paa/ at der er end flere end mand tror/ som hungre och tørste effter den rette forstaand paa Guds ord/ effterdi at den sande Soel/ Jesus Christus wor eniste Herre oc frelsermand/ haffuer ocsaa ladit sin Soelgisle skinne offuer || eder/ vdi denne klare Euangelij lius oc dag/ som hand i wor tid haffuer ladit komme offuer oss/ paa det/ at wi skulde icke forfaris vdi nattens mørckhed/ det er/ harid haffuer ocsaa søgt eder met sit hellige ord/ oc wil io at Island skal met andre lande bliffue itt ræt Christet land/ oc offuer giffue al den wildfarelse som er wdkommen aff Rom/ oc tage til den rette saligheds lærdom igen/ som vdgick aff Zion oc Hierusalem/ det lader hand paa kende/ i det/ at hand haffuer/ Wid eders landmand/ Ottorm Gotskalcksen/ beskicket eder det Ny Testamentte paa eders eget sprock/ atj dis bedre kunde nymme det hellige Gudspiald oc Euangelium/ som ieg formercker at der icke skal findis maange vdi landit/ som icke kunde selffue baade læsse oc scriffue deris moders maall/ det er een mecttig oc herlig ting/ oc haffuer meget nytte oc gaffn met seg/ nu besynderlige vdi denne tid/ der Gud sender eder bøgger vdi den hellige scriff/ at huer kand/ besynderlige om hellige dage/ øffue seg dis bedre/ met lessning och studeren/ || vdi den hellige scriff/ som hans siæls salighed er anrørendis. Disligeste/ lader Gud paa kende at hand beuiser sin godhed emod eder/ i det/ at hand haffuer sendt eder den gode lærde mand her Gisser ocsaa eders landmand/ til en Superintendent 332

oc offuerste tilsiums mand vdi Religion/ der at drage omkring oc haffue tilsium vdi alle geistlige sager/ oc predicke oc lære Guds ord/ oc det hellige Euangelium rent oc klart for almuen/ oc visiterer huert Prestegield i sær/ oc haffue flitig tilsium/ saa/ Guds ord oc Euangelium predickis oc læris rent oc klart offuer de tre parter aff Island/ Synder/ Wester/ oc øster/ som hand haffuer befalning wdoffuer/ oc at Religionen hollis wid mact/ effter Kongelig Maiestats wor Ræreste Naadigste Herris Kong Christians Reformats oc Ordinants/ som hannem met giffuit er/ at hand skal rætte seg der effter/ vdi alle maade/ som ieg ocsaa forhaaber hand ocsaa giør/ oc tager der ingen forsømmelsse fore/ som hannem ligger mact paa/ effter hans eed oc || iurament/ som hand haffuer sworet Gud/ oc hans Herre oc Kong/ Aff disse oc andre stycker kand ieg kiende/ at Gud fader wid sin søn Jesum Christum baade haffuer hertil/ oc wil hereffter ydermere søge eder oc den Christne almue vdi Island/ met sit hellige ord/ oc lade den sande Soel och lius Jesum Christum met sit hellige Euangelio/ skinne offuer eder/ at i icke lenger skulle wandre vdi mørcket/ det er/ vdi blindhed oc wildfarelse/ som ieg formercker i sandhed/ at den gaanske Nørre part aff Island/ skal endnu forhollis vdi den Papistiske

blindhed/ oc at mange paa Syndrefeld/ skulle hyckle met dem/ oc icke wille wære retsindige emod Gud oc hans hellige ord/ dog haaber ieg der til/ oc daglige beder Gud derom/ at den gode mand her Jon Arisen Biskop offuer den Nørre partt aff Island/ will paa hans alderdom betencke hwor swar en byrde hand haffuer at bære til dommen met seg/ om hand icke lader det fattige folck/ som lenge nock oc alt for lenge haffuer wærit i wildfarelse/ forsee oc forsørge met || een god lærd mand/ som nest hos hannem kunde staa dem ræt fore/ vdi Religion oc alle geistlige sager/ at de motte ocsaa faa met det første wforhindrit den rette rene och klare Euangelij lærdom til deris aandelige føde/ oc siæls salighed/ effter det christelige løffte/ som hand gjorde vdi hans scriffuelse/ til wor Naadige Herre Kong Christian/ Oc hans egen søn her Sigurd Jonsen/ disligeste hans Suoger Isleffuen oc her Oloff Hialtesen met 333
haand oc mund/ och sworne eed tilsagde hans Kongelige Maiestatt/ ath saa skulde ske met det første/ huor fore/ de finge ocsaa alle de swar/ der gode wore/ wdaff hans Naade/ for det glædelige løffte de gjorde hans Naade/ paa Biscop Jon Arisens wegne/ Huor fore det nu forhollis oc icke gaar for seg/ faa de oc hand at staa til regenskab fore/ enten for deris øffuerighed her paa iorden/ eller met en swarere straff for alles wor Øffuerighed/ som skal dømmme leffuende oc døde. Men ieg haaber end nu bedre om dem/ at de met eder/ oc i met dem/ komme snarlige offuer || ens met huer andre vdi den sande oc rene Christi lærdom/ oc komme til den rette kundskab om Guds willie/ den kunde i aller best faa ath wide/ vdi den lille Catechismo som er en liden bog/ der indeholder de x. Gudz bud ord/ huilcke oss strax lære Guds willie/ huad wy skulle gjøre oc lade imod hannem oc imod wor neste. Der nest wor Credo/ den hellige Tro/ som giffuer oss den anden Guds willie til kende/ att wij skulle annamme Jesu Christi welgierninger/ oc tro paa hannem/ Di det er Gud faders willie/ som den hellige Euangelist Joannes scriffuer i sit Siette Capitel/ At ho som troer paa Sønnen/ skal faa det euige lifff. Siden wor Pater noster/ som giffuer oss den tredie Guds willie til kende/ at wij skulle bede hannem vdi Jesu naffn/ om alt det oss er behoff til lifff oc siell/ for oss selffue/ oc for alle andre. Paa det siste stadfester Gud samme sin willie/ met de tu Høyuerdige Sacramenter/ som er/ wor Daab oc Christi naduorde til en stadfestelse/ oc wisse paant paa wor siels salighed. || Dette er vdi en sum/ huad den lille bog Catechismus indholder. Nu kunde i sielffue wel her wdaff begribe oc forstaa/ huor merckelig oc nyttelig en bog det er/ Huilcken alle Christne bør at wide/ at de kunde kende Gud faders willie/ som dem haffuer skabt/ Gud søns willie/ som dem haffuer igen løst/ Oc Gud den hellig aands willie/ som kender dem den hellige tro/ oc daglige husualer dem met Guds ord/ Ho dette kan kiende oc forstaa/ hand faar til wisse det Euige lifff/ som den samme Euangelist Joannes scriffuer klarlige nock/ vdi sit Syttende Capitel. Dette er (siger Christus/ det euige lifff/ att de kunde 334 kiende deg/ den sande Gud at wære/ oc den som du haffuer wdsendt Jesum Christum/ Der fore/ paa det/ att i kunde des bedre forstaa samme lille Cathechismus/ sender ieg eder denne wdtydning der offuer/ som ieg paa latine screff for Sognepresterne vdi Norige/ oc nu lod wdsette oc wdprente eder til gode/ oc de Christne Sogneprester der i landit/ att de kunde || dis bedre holle den Christne almue som dem er befalit/ deris børne lerdom fore/ at de kunde met det første rettelige indlæris vdi Guds ord/ oc kende den sande Guds willie/ Gud til loff oc dem til det Euige lifff oc salighed. Der fore beder ieg eder kierlige oc gierne/ Kære Ormer oc Peder/ for den befalning i haffue aff Gud oc Kongelig Maiestat der i landit/ at i wiile tage dette wort føye arbeide tacknemmelige/ met tiden/ om ieg maa leffue/ wil ieg ydermere/ nest Guds hielp/ tiæne eder/ oc Bryniol Jonsen/ oc alle mine kyndinge oc wennere/ oc alle andre Christne der paa landit/ vdi det salige
Guds ord. Wor Herre Jesus Christus beuare eder alle/ met hustruer oc børn/ oc alt det i wel ville/ vdinden hans hellige naade/ Amen. Screffuit i Kiøbenhaffn/ den tiende dag i Martzmaanit.
Guds Aar M. D. xlvj.

335

Efterskrift. Petrus Palladius til den Christne læsere.

MIn gode Christne læsere/ til forn i Latinen/ gjorde ieg Titelen paa denne føye wdtyelse offuer Catechismum/ for Norske Sogneprester/ som den tid icke waare saa fremkomne vdi det salige Guds ord/ som de nu aff Guds naade ere/ oc bedre de bliffue her effter/ nest Guds hielp/ effterdi at huert Stict faar nu sin egen Superintendent/ oc offuerste tilsionsmand i Religion/ siden at wore kære metbrødre/ M. Andreas Matthiæ bleff hæn skickit til Opslaa och Hammers Stigt. Oc M. Torbernus Olau bleff nu her i disse dage Ordinerit til Trundhiems Stict. Oc disse to lærde mend finde der i Riget for dem/ wore kære brødre M. Gebelum Petreium/ oc D.Jonam Gothormi/ som haffue trolige oc vel arbeidet i disse aaringe vdi herrens vingard/ || icke vden fruckt/ dis wære Gud loffuit/ forhaabendis nest Guds hielp/ at det som de kunde icke eene to her til wdrætte i

Religion/ skal well nu disbedre faa sin fremgaang/ i det/ at de haffue faat hielp til dem/ paa baade sider/ saa/ at hues wgudelighed end nu henger wid almuen aff den wildfarelse/ som Pawedommen haffuer at fare met/ maatte dem fortagis/ oc besynderlige den løffuerdags vanbrug/ met den falske och gruselige Affgudsdyrkelse/ som Jesu Christi welsignede moder Jomfru Maria wanæris met/ emod det Første oc Andet Guds bud/ Och haffuer wærit vdi Norgis rige/ een ret Satans Capell/ met den Løuerdags firen/ opbyggt hoss den rette Guds kircke/ som weed at holle sin Søndag hellig/ Oc at tage sin retfawne arbeyde vare/ saa wel om lørrfuerdagen/ som om de andre søgne dage/ effter Guds befalning/ der som han saa siger/ Vdi dit Ansictis swed/ skalt du æde dit brød.

336

Saadan en wildfarelse wor der i Jøde land vdi Hieremix Prophetis tid/ Om Himmerige draaning/ som de saa kallede/ huilckit Gud suarlige straffer wed samme Prophet || i det syuende/ oc i det xliiij Capiteler. Saa wil dieffuelen altid haffue sin Capell hoss Guds Kircke/ Men gode tro Siælesørgere skulle met det mundelige ord bryde weldelige alle hans Capeller ned/ at Guds Kirke kan wforhindrit komme paa fode igen.

Der til met ocsaa/ at den wgudelige Sckiørleffuenis wæsen/ som er end nu i dette klare Euangelij liuse dag/ paa Bryggen hoss Bergen/ motte affpredickis met Guds aluorlige straff oc pine/ som dem oc alle deris patroner/ wil dog i sandhed offuerkomme/ Thi at de kunde aldrig aarsagis for Gud/ lade seg være huad skiul oc tæcke de kunde hafue for menniken/ Fordi/ deris egen samuittighed/ wil dog nagge dem/ och de ti Guds bud ord bliffue dem io saa lenge vnder øyene/ som de saa groffelige fortørne Gud/ oc deris fattige neste. Oc al deris bood oc bedring/ oc saa met grædende taare/ er ickun een ret Guds bespaattelse/ oc wor herris Jesu Christi hellige oc salige død oc pine vnder øyene/ saa lenge som de bliffue ligeuel i den obenbarlige synd/ last oc skam/ som de saa foractelige leffue hæn vdi/ Gud til fortørnelse/ || hans hellige kircke/ som hand atspurde met sit rosens blod/ til forargelse/ oc dem selfue til den euige fordømmelse. Her bør huer Superintendent/ Predicker/ oc Siælesørgere at fri i det aller minste sin egen samuittighed met idelige formanelser/ som ieg formerker at den gode mand/ M. Gebeler/ oc de andre Christne Predickere Tydske oc Danske til Bergen/ haffue flitelige giort/ forhaabendie/ at de bliffue io Fremturende/ det hielper io nogit/ oc dieffuelens rige formindskes der aff io mere oc mere/ saa/ at deris flitighed/ bliffuer icke giort til forgeffuis. Maange vdi Norgis rige tørre wel lade deris spottemuler op/ oc legge Christi rene lærdom oc Euangelio til hues wanlycke oc modgaang dem wedefaris (huor vdi Euangelium haffuer dog ingen skyld/ men deris egen blindhed/ oc wraange forstaand) oc de see icke huilcke affguder/ der brugis i Norgis Rige/ met den falske løuerdags firen/ oc anden saadan obenbarlige Guds 337 bespottelse/ som met deris falske mening om S. Oloff/ oc andit saadant/ imod den Første Moysi taffle. Disliget see de icke heller/ de obenbarlige laster/ met den skiørleffnit/ || oc anden vrenhed/ imod den Anden Moysi taffle/ som der skeer dog groffelige nock/ dis wer. Disse oc andre stycker ere aarsage nock til al wlycke/ at ingen tør skylde det salige Guds ord oc Euangelium der for/ wille de wære onde/ horde oc wederuordene/ saa wil Gud wære ond/ hord/ oc wederuorden imod dem igen/ dog dem til gode/ om de kunde der paa skøn. Jeg giorde/ sagde ieg/ Titelen tilforn paa Latine for Norske Sognepræster. Nu lod ieg Titelen giøre wed Matthiam Paruum til de Christne vdi Island som oc denne lille bog paa Danske er dem skenckt oc giffuit/ at de maatte ocsaa komme til den rette forstaand/ paa det salige Guds ord/ til Guds ære/ oc til deris siæls salighed/ Formanendis dem her hoss/ at de io wille rettelige forstaa locum Poenitentix et Justificationis/ det er/ de hoed puncter som al wor salighed er anrørende/ Oc S. Hans Baptist/ saa wel som Christus sielff/ begynte sin prædicken paa/ som S. Matthæus vdi sit Tredie Capitel scriffuer/ saa sigendis/ Bedrer eder/ Thi himmerigis rige til stunder/ Oc strax der effter/ Giører de rette Poenitentz || fructer. Disse tre sententzer giffue oss den rette hoed lærdom/ i en sum/ tilkiende/ om wor salighed/ Di/ i det som han saa siger: Bedrer eder/ der met/ giffuer han Lowens Prædicken tilkende/ huor aff/ huer skal lære/ at kende først alle sine synder/ det er/ at hand er afflit oc født i synd/ oc synder daglige. Der nest/ at kende syndens sold/ som er den Euige død oc fordømmelse. For det tredie/ at græde oc giffue seg met anger oc rwelse/ at Gud oc wor neste ere fortørnede/ oc at wi saadanne ere ochaffue wærit. Dette altsammen kommer Lowens Predicken aff stæd/ vdi een synderis hierte/ som wil lade seg vnderuise. Hid høre nu alle de stæder i den hellige scrifft/ som beuise oss alle at wære syndere/ oc alle at wære formaledidede oc fordømde for syndens skyld/ om retten skal haffue sin gaang.

Men her effter fylger det Andit styckke/ som er Euangelij prædicken/ der hand saa siger. Himmerigis rige tilstunder.

338

Her met giffuer hand Guds Naade/ barmhertighed oc miskund tilkende/ der nest Jesu Christi welgierninger. For det Tredie/ den Tro/ som || oss bør at sette til Guds naade barmhertighed oc miskund/ oc til Jesum Christum. Hid høre alle de stæder i scrifften/ som wor Tro skal beuisis met/ Thi saa reysis it menneske op igen/ oc bliffuer wid Troen (det er/ wid Guds naade barmhertighed oc miskund/ oc wid Jesu Christi welgierninger/ som begribis met Troen) retferdig och salig met Gud. Oc disse ere de tu ypperste Hoed stycker/ wid huilcke wor salighed skal atspørgis dag fra dag/ fordi wi daglige synde oc fortørne Gud/ Oc den oprindelige synd henger i wort kiød oc blod indtil graffuen.

Disse tu hoed stycker føde det tredie aff dem/ som it got træ giffuer fruct aff seg/ Oc det er det/ som S.Hans siger: Giører de rette Poenitentz fructer/ huor met hand giffuer det ny leffnit tilkende/ som it Christit menneske bør at føre til sin døde dag. Hid høre nu alle de stæder i scrifften/ som lære om gode gerninger/

baade i Budordene/ oc bag vdi S. Pouels sendisbreffue/ etc. Hoss dette nye leffnit oc lydelse/ leggis it Christit menniske det Hellige kaarss paa/ at bære effter Christum taalmodelige/ som hand befaler || Matthæi vi. Tager mit aag paa eder. Men der som denne lydelse oc kaarss bliffue skrøbelige/ da skulle de stadfestis igen wid Poenitentz og Troen/ oc Fremhollis vdi aanden imod kiød oc blod. Men bliffuer Troen siug i hiertit/ da skal hun wederquegis oc opferskis igen/ wid de tu høyuerdige Sacramenter/ wor Daab/ oc Christi Naduere. Ja/ ocsaa wed Affløssning/ oc wor Christen bøn/ at hun siden kan giffue atter igen fruct aff sig Gud til loff/ oc wor neste til gode.

Vdinden disse fortagelige puncter staar nu wor Christen Poenitentz met sine fructer/ oc it Christit menneskes leffnit ræt hæn til det Euige lifff.

Dette bør alle Christne oc besynderlige alle Christne Predickere oc Siælesørgere at lære oc wide/ saa sant som de wille worde salige met Gud/ Oc der hoss/ offuergiffue al den Pawedoms wildfarelse/ som er imod denne lærdom/ oc fører oss 339
hæn paa wore egne gierninger oc fortæniste/ til den Euige fordømmelse/ Thi det Euige lifff giffuis oss aleneste for Christi fortæneste skyld/ oc alene wid Troen til Jesum Christum/ alligeuel at gode || gierninger skulle dog følge effter Troen (som fruct følger it got træ) Gud til loff/ oc wor neste til gode/ Huilckit alt sammen findis relige nock/ vdi den lille Catechismo/ eller Børnelærdom/ som haffuer altid wærit vdi den hellige Christne Kirke fra begyndelsen/ oc er den gamle hoed lærdom/ som Gud selff wed Moysen/ oc wid sin egen Søn Jesum Christum lood wdgaa/ først aff Synai bierg/ oc siden aff Zion oc Hierusalem/ som den ganske hellige scriffit er forfattit oc begrebit vdi/ saa/ at denne børne lærdom icke bør at foractis/ megit mindre at bespottis/ men annammis/ læris/ oc brwgis/ at mand kan wide at drage den hellige scriffit hid til Lowen oc Euangelium/ som til de to rette hoed artickler vdi wor saligheds lerdom/ oc wide at skicke deris prædicken oc lærdom hær effter/ som effter een wiss rictesnoer som wi kalle Analogiam Fidei/ det er/ Troens rictesnoer/ saa/ at de som giffue dem wd for prædickere/ skulle icke staa oc huase/ eller weffue kirckens wadmell/ som mand siger/ Men lære deris faar nogit wist aff Guds ord/ vdinden een rætt Methodum eller kort begreb/ ath || mand kan tage/ oc føle paa/ huad den rette oc sande lærdom er/ wide begyndelsen oc enden/ oc huorlunde det ene følger ræt effter det andet/ at det kan behollis i hiertit oc vdi hwkomelse/ oc gøre fruct vdi taalmodighed. Formanendis eder/ der for alle sammen/ som holle eder for Prædickere oc Siælesørgere/ i Island wid wor herre Jesum Christum/ ati wille bruge samme bog ræt/ oc lære eders folck den/ saa sant som i wille staa eders embede ræt fore/ oc icke bliffue fordømde. Di Gud wil ellers wdkreffue eders folckis blod aff eders hender/ det er/ han wil fordømme eder/ om i forsømme dem/ Oc denne forsømmelse skeer hoss alle dem som end nu besuige det fattige wforstandige folck met deris Pawe messe/ som er en ræt Gudz bespaattelse/ oc wor herris Jesu Christi salige død och pine vnder øyen/ saa/ at de giffue hannem en kindhest wid hans øye/ huer gaang de holle den skarns 340 Pawe messe paa Latine/ laangt større end Malcus gaff hannem vdi Caiaphæ hws paa Skertaarsdag at afften/ Oc de dissimellem forsømme det salige Guds ord oc den rette Christi Naduere/ oc forsmåa det || tungemaal oc sprock/ som Gud dem besynderlige giffuet haffuer fra deris moders lifff. O huilcken fordømmelse wil/ dem offuer gaa. Det wore dem bedre at de waare aldri fødde/ som Christus selff sagde om Judas oc alle hans lige/ Di det er icke barnne leg at tage seg siælesorg wdoffuer/ men det gielder himmerigis rige/ heller heluedis affgrund/ Betencker dette wæl kære brødre/ Gud gifue eder den helligaands Naade til en ræt forstaand vdi Guds ord oc i Troen/ at i kunde staa eders embede ræt fore
hannem til loff/ oc den hellige Kirke til opbyggelse/
wed wor herre Jesum Christum/ Amen.
Screffuit i Kiøbenhaffn/ den Tiende
dag i May maanit. Aar
M. D. xlvi.

V.
Fortale til Loci communes.
1549.
ERlig oc Velbyrdig mand/
Albret Gøye/ til Krenckerup i Laaland.

Naade oc fred aff Gud Fader ved Jessum Christum/ Kære Albret sender ieg eder eders bog igen/ noget forbedret effter eders begering/ bedendes at i den ville tage til tacke/ Oc bør eder oc eders lige heder oc tack der faare/ At i ville effterfølge de Euangeliske Herremend/ Centurio/ Jairus/ og den som sad i sin vogn oc lesde i Esaie bog Act. s. Oc haffue eders lyst vdi Guds ord/ Psal. i. eder selff til gode oc gaffn/ oc eders Tienere oc andre til it got exempel och efftersiun/ i mod den store forargelse/ som mange disuerre gjøre den Christen menighed met deris wgudelig væsen/ Icke aleniste met vold oc wret/ Hoffmod oc Stolthed/ stor || offuerflødighed/ Slemmen oc demmen/ Suæren oc banden etc. Men met mange andre skendige laster/ som wi faa at see/ der skulle nedstyrtis/ met alle wgudelige/ paa Domme dag/ hen ind i helffuedis affgrund/ oc Gud vil da kalde dem til sig/ som haffue hafft hans ord kær/ her paa iorden/ oc skicket sig effter det euige lifff. Jeg loed disse Article vdprente/ paa det i skulde icke alene haffue gaffn der aff/ Men vnde andre met eder/ Thi lige som de wgudelige vide inted andet/ end ont/ at ønske och skiffte til andre/ saa bør de Gudfryctige/ at dele alt gaat med huer andre/ paa det/ at Guds ære kand bliffue distørre/ naar mange til sammen ære hannem. Gud styrcke eder fremdelis vdi sit salige ord ved vor Herre Jesum Christum amen/ Screffuit i Københaffn/ den x dag i Julij Maanet/ Guds Aar M. D. xlix.

Peder Palladius.
342

NOTER TIL DE FEM FORTALER.

S. 322, L. 6. De to Perler, Loven og Evangeliet, er jo Grundlaget for Bogens to Hovedafsnit; se Indledn. foran S.297.

S. 322, L. 15. ord gelde pendinge/ mest til ting oc steffne; jfr. P. Syv, Danske Ordsprog, 1682, I, 430: Oord have vinge/ og oord gelde penge/ og meest til tinge.

S. 322, L. 29. Peder Tidemand havde dediceret Bogen til Hr. Axel Brade til Krogholm og hans Frue, Fru Sophie Rosenkrantz. I Dedikationen hedder det, Bl. A 4r: "Oc Gud giffue/ at andre Riddere oc riddermends mend/ fruier oc Jomfruier vilde ocsaa effterfølge dette edert Exempel/ oc tage denne arme forachtede Christum/ som ligger swøbter i krubben vdi clude/ ind paa deres herregaaarde oc fruierstuer".

S. 326, L. 3. *Her*, Udg. u. A.: *Kiere Christne Læsere her*.

S. 326, L. 5, Matthias Parvus havde dediceret Fru Eline til Skiørringe sin Oversættelse. Jfr. foran S. 314.

S. 326, L. 19. *Søndage*, Udg. u. A.: *Søndagen*.

S. 326, L. 30. Jfr. S. 341, L. 8.

S. 327, L. 13. *forkøndes*, Udg. u. A.: *forkyndes vdi*.

S. 327, L. 31 flg. Jfr. Visitatsbogen, Heibergs Udg. S. 47: "Her vor uel en sterck formanigh behoff først til adelen, att de uille gierne søge til deris sognekirke" etc. Formaningen her stemmer delvis *ordret* overens med nærværende Fortales.

S. 328, L. 16. *mecktige*, Udg. u. A.: *mectig en*.

S. 328, L. 30. "de ord" etc. se Titelbladet S. 315.

S. 328, L. 32. *vdinden*, Udg. u. A.: *met*.

S. 330, L. 1. *Ormer Stullesen* (Ormur Sturluson), se Safn til Sogu Islands, II, 1886, S. 118-19 og 123-25. Ormer blev 1547 udnævnt til Lagmand; det formodes i Safn etc., at han samme Vinter havde været i Danmark og hentet sit Lagmandsbrev. Palladius' Brev viser imidlertid, at Ormers Ophold her falder *inden* Palladius i Sommeren 1545 overdrog Torvard Einersen Oversættelsen af Expositio Catechismi.

343

S. 330, L. 2. *Peder Einersen* (Pjetur Einarsson), se Safn etc. II, 696-98. Om Peder Einersens Danmarksophold vides intet; men Palladius' Brev synes jo at tyde paa, at Peder og Ormer har været her

samtidig.

S. 330, L. 2. *Stadefeld* (Staðarfell); ikke Peder, men Ormer boede paa Gaarden Stadefeld, se Safn etc. II, S. 118.

S. 330, L. 11. *Peder Poulsen* (Pjetur Pálsson), se Tímarit hins isl. Bokmentafjélag, VIII, 211-12. Abbed Peders Henvendelse til Palladius har vist været skriftlig; i hvert Fald vides intet om, at han har været i Danmark.

S. 330, L. 11. *Muncketuera* (Múnkaþverá) paa Nørrefeld. Mens Munketværaa-Gaard med Klosteret er velkendt, findes hverken nogen Gaard eller Egn med Navn "Nørrefeld". Ordet skyldes formentlig en Fejlskrift for Nørreland - Nordlandet, hvor Gaarden laa.

S. 330, L. 14. Ormers og Peders Ophold i København har rimeligvis været i Vinteren 1545; jfr. Noten ovf. til L. 1.

S. 330, L. 24. *Toruard Einersen* (Þorvarður Einarsson) var Broder til ovennævnte Peder Einersen, se Espólins Arbøkur III, 68. Hans Dødsaar nævnes ikke her, men af Palladius' Brev (10. Marts 1546) fremgaar det jo, at han døde "nu om S. Michelsdag", d. v. s. d. 29. Sept. 1545.

S. 331, L. 24. *Ottorm Gotskalcksen* (Oddur Gottskálksson), se Biogr. Lex. VI, 153-54. Hans Oversættelse af det nye Testamente udkom 1540.

S. 331, L. 36. *Gisser* (Gissur Einarsson) var 1540 af Peder Palladius blevet indviet til Superintendent over Skalholt Stift. Se iøv. Biogr. Lex. IV, 473-75.

S. 332, L. 25. *Jon Arisen* (Jón Arason), Bisp i Holastift (1524-50). Reformationen indføres først 1551 paa Nordlandet efter J. A.'s Henrettelse. Se iøv. Biogr. Lex. I, 299-305.

S. 332, L. 35-36. 1542 var Biskop Gissur Einarsson og Biskop Jón Arason kaldet til Danmark til Forhandlinger om Kirkestyrelsen. Men Jón Arason undskylder sig og sender i sit Sted sin Søn *Sigurd* (Sigurdur Jónsson), sin Svigersøn "Isleffuen" (Ísleifur Sigurðarson) og *Oloff Hjaltesen* (Ólafur Hjaltason); se Sam etc. II, 394 og Biogr. Lex. I, 301. Jfr. om Ólafur Hjaltason Biogr. Lex. VII, 461-62.

S. 333, L. 31. *søns*, Orig. *sønds*.

S. 334, L. 15. *Bryniol Jonsen* (Brynjúlfur Jónsson), se F. Johannæus, Hist. Ecclesiastica Islandiæ, III, 223.
344

S. 334, L. 20. Fortalen er underskrevet 10. Marts 1546, Efterskriften 10. Maj 1546 (se foran S. 240, L. 15). Prentningen var færdig 13. Maj 1546 (se Orig. Bl. D d 4r). Det synes da, at Trykningen har været i to Maaneder.

S. 335, L. 11. *Andreas Matthiæ*, Superintendent i Oslo og Hamar Stift, d. 1548, se Pontoppidans Annaler III, 188.

S. 335, L. 12. *Torbernus Olau* (Torbjørn Olavsøn), Superintendent i Trondhjem Stift, 1546-48, se A.Erlandsen, Gejstligheden i Trondhjem Stift, S. 16 flg.

S. 335, L. 14. *Gebelus Petreius* (Geble Pedersen), fra 1536 katolsk Biskop i Bergen; gik i samme Aar over til Lutheranismen. 1537 evangelisk Superintendent (Biogr. Lex. XII, 620).

S. 335, L. 15. *Jonas Guthormi* (Jon Guttormsen), Superintendent i Stavanger Stift 1541-76 (Biogr. Lex. VI, 326-27).

S. 335, L. 17, *dis*, "derfor".

S. 335, L. 23. "den løffuerdags vanbrug" d. e. Helligholdelsen af Lørdag som Mariæ Dag. Som det fremgaar af P.'s gentagne Formaninger, har denne katolske Skik været meget udbredt i Norge. Se A. C. Bang, Udsigt over den norske Kirkes Historie, 1887, S. 269. Jfr. samme Forf.: Den norske Kirkes Historie i Reformationsaarh., 1895, S. 34, 66, 214 og 411.

S. 335, L. 28. *retfawne* "retfangne", Kalkars Ordb. III, 582.

S. 336, L. 8. "den ugudelige Skørlevneds Væsen paa Bergens Brygge", hermed sigtes til det ryggesløse Liv paa Tyskebryggen, hvorom bl. a. Absalon Pedersens Kapitelsbog giver saa mange Vidnesbyrd (se Norske Magasin 1860, I).

S. 342, L. 2. *Albert Giøe*, d. 1558 (Biogr. Lex. VI, 54-55).

EXPEDITIONES PRO
PASTORIBUS.

346

347

INDLEDNING.

I.

I det første Udkast til Kirkeordinansen findes en Vedtægt om, at Superintendenten to Gange om Aaret skal lade afholde Præstemøder. Men denne Bestemmelse udelades i den endelige Redaktion. Det blev altsaa overladt til Bisperne selv, om de vilde holde saadanne Møder eller ikke.

Der hengik dog ikke lang Tid, før regelmæssige Stiftssynoder indførtes paa Øerne. Ved disse Synoder gav Biskoppen Provsterne Instruxer om Forhold, hvor Praxis endnu var vaklende, og Formaninger mod gamle katolske Skikke, der endnu gik i Svang. Disse biskoppelige Paabud og Forbud nedskrev Provsterne efter Bispens eller Lensmandens mundtlige Foredrag, og paa Kalenterne meddeltes Instruxen da videre til Præsterne. De ældste bevarede af saadanne "Synodalia" er for Palladius' Vedkommende fra 1554. De indeholder en Snes ganske kortfattede Bestemmelser angaaende Ritualet ved Messe, Nadver, Skrifte, Daab og Kirkegang, Forbud mod Signen, Paabud om Bogkøb o. a.1 Om der før 1554 er holdt Provstemoder i Sjællands Stift, kan ikke med Sikkerhed siges; men allerede i det foregaaende Tiaar er der fra Palladius udgaaet adskillige Formaninger og Anvisninger til Stiftets Provster og Præster, og Overleveringsformen af disse Instruxer, som kan sammenfattes under Navnet *Expeditiones pro pastoribus*, gør det sandsynligt, at nogle af dem er fremkomne ved Diktat paa Provste- og Præstemøder. I deres Affattelsesmaade er de imidlertid vidt forskellige fra de ovennævnte * 348 Synodalinstruxer, de saakaldte *Monita*. Mens disse bestaar af en Mængde forskelligartede Instruxer, hver kun paa én eller to Sætninger, drøftes i *Expeditiones* Sagerne meget vidtløftigt, men hver Expeditio omhandler kun eet Emne, hver af dem danner en selvstændig Afhandling.

Vi kender fire overvejende danske Expeditiones af Palladius. Alle bevarede i Afskrifter fra 16. Aarh. Afhandlingernes hele Form vidner om, at de ikke har været bestemte til Tryk. Sproget er stærkt blandet med Latin. En Sætning kan begynde paa Dansk og ende paa Latin; enkelte latinske Ord kan anbringes midt i en dansk Text, eller enkelte danske i en latinsk. I en enkelt Afhandling vexler danske og latinske Afsnit. Et saadant Blandingssprog findes aldrig i Pall.'s trykte Skrifter. Hertil kommer, at Konstruktionen ofte er skødesløs, at Citaterne næsten altid er afbrudte midt i en Periode og ganske vilkaarligt i de forskellige Afskrifter. Det mærkes saaledes baade hos Forfatter og Nedskriver, at Texten har været beregnet til direkte Benyttelse. Hvad det kom an paa var at faa optegnet, hvordan Præsten skulde forholde sig overfor sine Sognebørn i de forskellige Tilfælde, hvilke Skriftsteder han skulde bruge osv., derimod var det uden Betydning, om nogle Ord eller endog Sætninger ombyttedes, om Syntaxen ændredes lidt, og om Bibelstederne kun antydedes eller delvis citeredes. Det tør da anses for sikkert, at Grunden til, at intet Tryk er bevaret af disse Expeditiones, er den, at der ingen Tryk har existeret¹. Men det Spørgsmaal staar tilbage at besvare: hvorledes er de blevet udbredte? Her er to Muligheder: mundtligt ved Diktat paa Møder, eller skriftligt ved cirkulerende Afskrifter. Maaske er nogle Expeditiones bekendtgjort ad mundtlig, andre ad skriftlig Vej. Men adskillige Varianter i Haandskrifter af samme Text synes mig at være af en saadan Art, at de meget vanskeligt lader sig forklare, hvis Haandskrifterne gaar tilbage til en *fælles skreven* Text, hvorimod de er saare forstaaelige, hvis de gaar tilbage til *forskellige skrevne* * 349 Texter, fremkomne ved Nedskrivning af samme Foredrag, *samme Diktat*. Er denne Forklaring den rette, saa er det tillige bevist, at Pall. allerede i Fyrreerne har afholdt Provstemøder. Naturligvis er der intet i denne Forklaring, der modbeviser, at to (eller flere) Haandskrifter *kan* gaa tilbage til *samme* Nedskrift af Foredraget. Herpaa har vi Exempel i et Par af Instruxerne.

Det Præg af *praktisk* Anvendelse, som er fremherskende i selve Affattelsen af Expeditiones, findes ogsaa i Haandskrifterne. Disse er - for alle de ældres Vedkommende - deciderede Brugsexemplarer: Instruxerne er samlede og afskrevne for at gøre Nytte i Praxis, ikke for at hengemmes som lærd Kuriositet.

De findes derfor sammen med lignende Instruxer, kirkelige Formularer og forskellige Bønner. Af saadanne skrevne Samlinger, der har tjent som en Slags Haandbøger for deres Ejere, er der bevaret sex fra

anden Halvdel af 16. og Begyndelsen af 17. Aarh. Da disse bevarede skrevne liturgiske Haandbøger, der naturligvis kun udgør en forsvindende Brøkdal af dem, der har eksisteret, danner en ejendommelig, hidtil ganske upaaagtet Litteraturart¹, i hvilken Palladius' utrykte latinske og danske Skrifter indtager en fremtrædende Plads, skal der nærmere gøres Rede for de enkelte Formularbøger.

II.

Af disse indeholder følgende fem Haandskrifter Expeditiones af Palladius:

A. Papirhdskr. i Stiftsbiblioteket i Vexiø, 8vo, c. 1557, 122 Bl.2, Gengivelse S. 350-51. Hdskr. danner et Hele, skrevet med to skiftende Hænder. A's Alder lader sig med stor Nøjagtighed bestemme, idet der er optaget et Skrift af Palladius fra 1556 "Breve compendium locorum ^{*}350 ^{*}communium"; Hdskr. maa altsaa være yngre end dette Skrift. Paa den anden Side maa det være ældre end 1557, da 351 dette Aarstal er indtrykt i det Læderbind, hvori Hdskr. er indbundet, og Beskæring af Texten viser, at Hdskr. er 352 indbundet, *efter* at det er skrevet. Ved ydre Kriterier kan man da tidsfæste Vexiø-Haandskriftet til 1556-57; dette Resultat stemmer godt med den naturligvis mere omtrentlige Tidsfæstelse, man naar til ad palæografisk og sproghistorisk Vej.

Hdskr., der er indbundet sammen med Justus Jonas' Katekismus fra 1543 og med Margerita theologica, trykt i Leipzig 1549, indeholder følgende Stykker:

1. Bl. 1r-18v: Chatechismvs, lat.1, uden Forfatternavn.

- **2.** Bl. 19r-21r: Varij locj prophetarum de fructu passionis seu mortis et victoriose resurrectionis Christj J. apostolorum epistolis observatj; lat., u. F.2 - **3.** Bl. 21r-22v: Consolationes ex novo testamente collectæ; lat. u.F.3 - **4.** Bl. 22v-25r: Enumeratio sacratissimorum Christi titulorum omnibus christianis admodum consolatoria⁴. - **5.** Bl. 25v-31v: Huorledis mandrabere skulle obenbarliig affløsis⁵. - **6.** Bl. 32r-34v: Collecta paa Dansk⁶. - **7.** Bl. 35r-44r: Libellus de forma examinandj episcopum vel pastorem⁷. - **8.** Bl. 44v-46r: Dialogismus peccatoris et misericordis dej patris; lat., u. F. - **9.** Bl. 46v: 8 besynderlighe hoffuitpuncter i Es. 53; dansk, u. F. - **10.** Bl. 47r-58v: En vnderuisningh huorledis der kand hanlis met dem som erre besætte, aff doc. Petro Palladio 15478. - **11.** Bl. 59r-61r; De ^{*}353 ^{*}adulterio, lat.1. u.F. - **12.** Bl. 61v-71v: En vndcruisningh for enfoldighe sogneprester². - **13.** Bl. 72r-75r: Formula expediendj populum in priuata confessione. Dansk med lat. Slutning³. - **14.** Bl. 75v-77v: En bøn vdj en suor siuge⁴. - **15.** Bl. 78r-80v: De collatione seu fraternitate communalj parochorum; lat., u. F. - **16.** Bl. 81r-82v: Dominicalium euangeliomm enumeratio; lat., u. F. - **17.** Bl. 83r-84a: Euangelia dominicalia nomine carminibus comprehensa per Joannem Spangeberg; lat. - **18.** Bl. 84v: Alfabet - **19.** Bl. 84 br-86r: Om Absolution for Manddrab; lat., u. F.5 - **20.** Bl. 86v-90v: Formula seu modus concionandj; lat., u. F. - **21.** Bl. 91r-96v: Simplex formula privatæ orationis cuidam amico prescripta; lat., u. F.6 - **22.** Bl. 97r-122 v: Breve compendium locorum communium⁷.

B. Papirhdskr. paa Universitetsbibl. i Kbh.: *E Don. Var. Nr. 15, 4to*, c. 1590. 98 Blade, helt igennem skrevet med samme Haand; Gengivelser S. 355 og 357. Ogsaa dette Haandskrifts Alder kan fastsættes ved ydre Kriterier. Hdskr. maa være yngre end 1591, da det indeholder en ^{*}354 ^{*}Absolutionsformular fra Febr. 1591, og det er sikkert ældre end 1597, da Bønnen for Kongehuset ikke (som i nedennævnte Hdskr. C) omtaler Dronning Anna Catharina eller "den unge Herre"; denne Bøn er altsaa affattet *før* Christian den 4.'s Giftermaal, og da Hdskr. er et Brugsexemplar, har dets Afskriver utvivlsomt nedskrevet den Bøn, der var brugelig, da Afskriften blev til. Skrift og Sprog viser ogsaa, at denne Formularbog maa stamme fra Slutn. af 16. Aarh.

Hdskr. indeholder følgende Stykker: **1.** Bl. I a: Regula Vitæ Viti Vinsenij D., lat. - **2.** Bl. I br-13r: En kort vndervisning om dennom som ere besette, aff Doct. Petro Pall. - **3.** Bl. 13v-18v: De excommunicatione et ratione excommunicandi iudicium M. Nic. Alb. Superintend. Lund. 25. Juni 1583; lat. - **4.** Bl. 18v: En haard forskreckelse mod alle ugudelige; dansk, u.F. - **5.** Bl. 19r-26v: De excommunicatione exordium generale; dansk, u. F.1 - **6.** Bl. 27r-28v: Huorledis att band skall forkyndes thuenne tider om aaret; dansk, u. F.2 - **7.** Bl. 29r-30v: Ratio alia excommunicandi D. Jos. Pet.; dansk.³ - **8.** Bl. 31r-32r: M. Nic. Alb., Ratio absolvendi excommunicatum resipiscentem, i 13 §§, lat. med dansk Absolutionsformel. - **9.** Bl. 32v-34v: Formula absolutionis publicæ Borsvelij homicidæ servatæ in arce Hafniense 10. Febr, 1591; lat. - **10.** Bl. 35r- 39r: Huorledis mandrabere skulle aabenbarlige affløsis.⁴ - **11.** Bl. 39v-45r: Modus absolvendi puerorum oppressores a Palladio; lat. og dansk. - **12.** Bl. 45v-53r: Modus absolvendi adulteros; lat. og dansk, u. F.5 - **13.** Bl. 53v-56r: Absolutio cuiusdam mulieris Chatharinæ Johannis
^{*}355

356

Meermandtz quæ propter incæstum absoluta est 1580 in Ecclesia Malmogiana dominica Lætare; lat. og dansk. - **14.** Bl. 56v-64r; Forsk. lat. Bekendelses- og Absolutionsformler o. 1. - **15.** Bl. 64v-67v: En simpell och kort maade for alle enfoldige sognepræster, huorledis de skulle skicke dennom i lønlig schrifftemaall; dansk, u.F.1 - **16.** Bl. 68r-71v: Forsk. danske Absolutionsformler; u.F.2 - **17.** Bl. 72r-72v: To Bønner for syge; dansk, u. F.3 - **18.** Bl. 73r-75r: Formula desponsationis; lat., u. F.4 - **19.** Bl. 75v-76r: Formula in matrimonium conjungendi; dansk, u. F.5 - **20.** Bl. 76v-78r: Modus consolandi parturientes; lat., u. F. - **21.** Bl. 78v-80v: Forma introducendi mulieres in templ. post partum; lat. og dansk6. - **22.** Bl. 81r-83v: Formula precationis post concionem; dansk7. - **23.** Bl. 83v: Bøn for en Døende; dansk, u. F.8 - **24.** Tyge Asmussens Aftakkelse 15619.

*****
 ----- 357

358

359

C. Papirhdskr. paa d. kgl. Bibl. i Kbh., i *Thott 1479, 4to*, Fragment, c. 1600, Gengivelse S. 358. Dette Hdskr.fragm. er indhæftet i et Hdskr. fra 18. Aarh. Det er overmaade defekt, mange Blade mangler, andre er ombyttede, nogle beskaarne eller iturevne. Af de Blade, hvor den oprindelige Paginering endnu kan skelnes, ses det dog, at Hdskr. har bestaaet af mindst 76 Blade, men af disse er kun 27 bevaret¹. Hele Hdskr. har været skrevet med een Haand, Skrift og Sprog stemmer nøje overens med ovennævnte Hdskr. B's. C er dog rimeligvis en halv Snes Aar yngre; det maa i hvert Fald være skrevet efter 1598, da der i Bønnen for Kongehuset, som nævnt, nu er tilføjet en Bøn for Dronningen og den "unge Herre". Paa den anden Side er det sikkert ældre end 1612, Dronningens Dødsaar. Indholdet af C har været af ganske samme Art som af B. Bevaret er følgende Stykker:

1. Bl. 13r: Formula expediendj populum in priuata confessione; Fragm., dansk og lat.2 - **2.** Bl. 13r: Alia formula absolvendi; dansk3. - **3.** Bl. 13r: Alius modus absolvendi confitentes; lat. - **4.** Bl. 16r: Latinsk Formular om Absolution⁴. - **5.** Bl. 16v-17r: Formula introducendi mulieres post partum in templum; dansk5. - **6.** Bl. 21r-22r: Huorledis mandrabere skulle afløsis; Fragment⁶. - **7.** Bl. 22v: Palladius' Undervisning om besatte.⁷ - **8.** Bl. 53r: Ex novo testamente consolationes; lat.8 - **9.** Bl. 53v-54v:

*****
 ----- 360

361

Om brude messe; dansk1. - **10.** Bl. 54v-55r: Trolovelsesformular; dansk2. - **11.** Bl. 55v: En copie breff om ecteskab. - **12.** Bl. 56r: Præcatio tacita ante concionem; dansk3. - **13.** Bl. 56v-57v: Post concionem; dansk4. - **14.** Bl. 57v-62v: Nogle spørsmåll faaregiffne D. Niels Hemmingsøn (om Sakramentet). - **15.** Bl. 64r-68v: Om Herrens naderis sacramente. Nic. Hem. - **16.** Bl. 69r-75r: Om daabens sacramente⁵.

D. Papirhdskr. paa d. kgl. Bibl., *Thott, 99 b, 8vo*, 40 Bl. Skrevet med to Hænder. Gengivelse S. 360. Skrift og Sprog viser, at D tilhører Slutningen af 16. Aarh. Dets yngste daterede Stykke er en Bryllupstale fra 27. Febr. 1587. D indeholder følgende Stykker:

1. Bl. 1r-14v; (P. Pall.) En kort wnderuisningh for enfoldige sogne prester om lønlige schrifftemaal at gjøre⁶. - **2.** Bl. 14v-19v: Formula expediendj populum in priuata confessione; dansk, lat. Slutn.⁷ - **3.** Bl. 19v-23v: Adhortatio ad communicaturos, m. m.; lat., u.F. - **4.** Bl. 23v-24v: Maade at trøste de siuge met, uddragen aff Johan Firisis ligprædiken⁸. - **5.** Bl. 25r-29r: Formula vulgaris absolvendj; dansk⁹. - **6.** Bl. 29r-30v: Formula excommunicandi fures et alios facinorosos; dansk, sign. "Johannes Vinitor, 11. julij. a^o 87".¹⁰ - **7.** Bl. 31r-31v: Formula ^{*****}362 introducendi puerperas¹. - **8.** Bl. 32r-32v: Formula absolvendj; lat. - **9.** Bl. 33r-35r: Conco de copula matrimonialj; dansk og lat.2 - **10.** Bl. 35v-40v: Alia concio sponsalis³.

E. Papirhdskr. paa d. kgl. Bibl., *Thott, 100, 8vo*, fra 1611. Gengivelse S. 363. Paa det fjerde (upaginerede) Blad af denne smukt udstyrede Formularbog læses: "*Er denne bog aff mig Saxe Jenss Eigby.. begynt 1. Febr. 1611.. fuldkommen 25. Marts 1611.*" Den egentlige Formularbog optager 214 Sider, derefter følger et Digt om Kvindedyd og til Slut Saxe Jens's Vita. E's Indhold er følgende:

1. S. 1: Formula in matrimonium conjungendi conjuges; lat. og dansk⁴. - **2.** S. 6: Alia formula conjungendi conjuges in matrimonium; dansk⁵. - **3.** S. 15: Formula de privata desponsatione; lat. og dansk⁶. - **4.** S. 20: Absolvendi modus⁷. - **5.** S. 25: Alius absolvendi modus⁸. -

*****
 ----- 363

364

6. S.28: Forskellige Bønner for syge¹. - **7.** S. 46: Modus consolandi in lecto decumbentes; lat. - **8.** S. 59: Huorledis mand skall fortelle troen for dennem som ligger for døden². - **9.** S. 63: Testimonia scripturæ quibus ægrotantes consolabuntur; dansk og lat.³ - **10.** S. 65: Modus consolandi parturientes; lat. - **11.** S. 74: Loci

quos in promptu habeat minister verbi ad consolandos eos qui ob mortem amicorum tristentur; lat., u. F. - **12.** S. 79: De planctu pro mortuis; lat. og dansk4. - **13.** S. 82: De modo orandi post concionem; lat. - **14.** S. 84: Tabula qua hora Christus mortuus et passus; dansk. - **15.** S. 90: Antichristi regnum; lat. - **16.** S. 92: Modus introducendi puerperas5. - **17.** S. 96: Tabula de Joseph; lat. - **18.** S. 100: Formula absolvendi scortatores6. - **19.** S. 138: Modus absolvendi homicidas7. - **20.** S. 151: Exhortatio ad eos qui propter furtum ac magicam artem ad locum cruciatus sunt deducendi; lat. og dansk8. - **21.** S. 160: Modus absolvendi puerorum suorum oppressores; Pall., dansk og lat. - **22.** S. 174: Ratio excommunicandi; dansk9. - **23.** S. 180: Modus agendi cum obsessis10. - **24.** S. 203: Confessio privata; lat. - **25.** S. 210: Forma invocationis Christianæ, m. m.; lat. - ~~***~~365**26.** S. 215: Regulæ juxta quas honestæ matronæ debent vivere; dansk, u. F.1 - **27.** S. 224: Afskriverens Vita; lat. og dansk. - **28.** S. 238: Figura salvatoris nostri Christi Jesu m. m., dansk2.3
* * * 366

Foruden i disse fem Formularbøger findes Expeditiones af Palladius i følgende Haandskrifter:

F. Papirhdskr. paa d. kgl. Bibl., *Ny kgl. Saml.*, 106 b, 4to, 16. Aarh., 6 Blade. Gengivelse S. 367. Dette lille upaginerede Hdskr. indeholder kun Palladius' Undervisning om Besatte. Ingen Datoangivelse findes til Hjælp til Hdskr's Tidsfæstelse, men dets Skrift og Sprog viser, at det maa være omtrent samtidigt med B, snarest noget ældre1.

G. Papirhdskr. paa Univ. Bibl., *Rostgaard*, 21, 4to, 17. Aarh., Gengivelse S. 369. I dette store Blandingshdskr. findes Begyndelsen af Palladius' Præsteanvisning om Absolution for Kvinder, der ligger deres Børn ihjel2.

H. Papirhdskr. paa d. kgl. Bibl. *Ny kgl. Saml.*, 1171, 4to, 18. Aarh., Gengivelse S. 370. Dette - meget store - Kvarthdskr. indeholder for største Delen Synodalakter, dog findes ogsaa andre kirkelige Aktstykker, og heriblandt to Expeditiones af Palladius. Den ene (BL 4v-5r) er helt paa Latin og dateret 1541, den handler om Synd, Anger og Bod og kendes ikke andetstedsfra, den anden (Bl. 5v-7v) er P.'s Undervisning om Absolution for Manddrabere fra 1542.

III.

Palladii fire bevarede danske - eller for største Delen danske - Anvisninger for Præster findes altsaa hver i følgende Afskrifter:

I. Undervisning om Afløsning for Drabsmænd, 1542: A (Nr.5), B (Nr. 10), C (Nr.6), E (Nr. 19), H.

II. Undervisning om Besatte, 1547: A (Nr. 10), B (Nr.2), C (Nr.7), E (Nr.23), F.

III. Undervisning om lønligt Skriftemaal, u. A.: A (Nr. 12), D (Nr. 1).

IV. Undervisning om Afløsning for Kvinder, der ligger deres Børn ihjel, u. A.: B (Nr. 11), E (Nr.21), G.3 ~~***~~
367 368 Ingen af disse Overleveringer er nedskrevet af Palladius. Og ingen er Afskrift af *bevarede* Afskrifter. D. v. s., at intet Hdskr. er prædestineret til at lægges til Grund for Udgiven, og intet kan udskydes som værdiløst.

Alligevel har Valget ikke været vanskeligt, idet det har vist sig, at de ældste Afskrifter af hver Expeditio tillige var dem, der maatte antages at have staaet Originalerne nærmest.

Forholdet er saaledes:

De to Expeditiones om "Manddrabere" og "Besatte" findes begge i Hdskr. A, B, C, E. Disse Hdskr. er saa forskellige indbyrdes, at de ikke synes at gaa tilbage til en fælles *skreven* Kilde, men til forskellige Nedskrifter efter Diktat. B har en Del Indskud og nogle Udeladelser, der ikke findes i A, B, E. Og da disse er indbyrdes uafhængige, maa det antages, at Særegenhederne i B *ikke* gaar tilbage til Palladius' Orig. B kan derfor ikke tages som Grundlag. E er helt igennem stærkt forkortet, og adskillige Steder er Texten forvansket. Der kan derfor ikke være Tale om at lægge dette Hdskr. til Grund. C er overordenlig defekt - og da de bevarede Stykker viser adskillige Ændringer og Afskriverfejl (*herskabitt* > *førdreere*, se S. 377 L.17, *angist* for *angher*, se S. 379 L. 14 o. m. lign.), kan heller ikke dette Hdskr. bruges som Grundlag. Af de fire Hdskr. er A, der jo er omtr. et halvt Aarh. ældre end B, C, E, det, der indeholder færrest Særudtryk og Forvanskninger.

Foruden i disse fire Hdskrr. findes Anvisningen om Manddrabere, som nævnt, i et Samlingsbind fra 18. Aarh. (*H*); men saavel Stavemaade som Sprogform er her moderniseret 369 370 371 (*spør hannom till > spør hannem ad*, se ni S. 379 L. 19, *som sÿn broder fforacfer > som foragter sin broder*, se nf. S. 376 L. 11, osv.), saa til Trods for at Overleveringen i *H* i det hele er god, er *A* dog langt at foretrække som Grundlag.

Anvisningen om Besatte findes, som nævnt, foruden i *A, B, C, E* i en god Afskrift fra Slutn. af 16. Aarh. (*F*). Denne stemmer saa nøje med *A*, at disse to Afskrifter maa have fælles skriftlig Kilde. *F* synes dog paa flere Punkter ikke saa paalidelig som *A*. Dette Hdskr. maa derfor vælges som Grundlag ogsaa for denne Expeditio.

Anvisningen om lønligt Skriftemaal er kun bevaret i to Afskrifter: *A* og *D*. Ligesom *A* og *F* har *A* og *D* utvivlsomt haft fælles skreven Kilde. Da *D* paa intet væsentligt Punkt har en bedre Text end *A*, mens dette Hdskr. paa nogle Steder synes at staa Orig. nærmere end *D* (*A* *ftyttelighe*, *D* *flitige*, se nf. S. 393 L. 35; *A* *fforderffuingh*, *D* *forderffuelse*, se nf. S. 397 L. 5; *A* *wessenn*, *D* *wisse*, se nf. S. 397 L. 14) maa *A* ogsaa her vælges som Grundlag.

Afhandlingen om Mødre der ligger deres Børn ihjel er bevaret fuldstændigt i de ovennævnte Hdskrr. *B* og *E*. Desuden er et lille Fragment bevaret i et af Peder Syvs Blandingshaandskrifter (*G*). Dette sidste viser ubetinget den bedste Overlevering, men da det kun indeholder Begyndelsen af Afhandlingen, har jeg foretrukket at trykke den hele efter en af de fuldstændige Overleveringer. Hvad der er sagt ovenfor om *B* og *E*, gælder ogsaa her. Afskriften i *B* indeholder vistnok nogle Udvidelser, mens *E* er stærkt forkortet. For de fælles Dele viser *B* den bedste Overlevering, hvorfor dette Hdskr. er lagt til Grund.

Af de fire Expeditiones er Nr. I, II og M altsaa trykt efter Vexiøhdskr. fra 1557, Nr. IV efter E Don. Var. 15 fra Slutn. af 16. Aarh.; men hvor de øvrige Hdskrr. indeholdt Afvigelser, der kunde gaa tilbage til Grundtexten, er disse for *Ordforraadets* Vedkommende meddelt i et Variantapparat, nf. S. 408 flg. Dette er altsaa ingenlunde fuldstændigt. Dets Formaal er det litterærhistoriske: at oplyse Palladius' 372 Original, ikke at følge dennes Udvikling gennem de forskellige Afskrifter, hvor megen sproghistorisk Interesse dette end kunde have¹. Derfor er ingen ortografiske Varianter medtaget (som *werre: være, thett: det, thÿll: til* etc.), ingen lydlig (som *bløusommeligh: blwsommelig, beÿrer: bedrer, roffuer: raaber* osv.), ingen grammatiske (som *eder: eders, forbrut: forbrødt, erre: er o. m. lign.*), idet saadanne Forskelligheder i Reglen skyldes Afskriverne. Hvad der er medtaget, er navnlig saadanne *Udeladelser, Indskud, Latinismer, synonyme Udtryk og Tautologier*, der var fælles for flere Afskrifter og derfor kunde antages at gaa tilbage til Originalen².

IV.

Kun faa af Afskrifterne indeholder Oplysning om, *naar* Afhandlingen er forfattet, og *hvem* der er Forfatter. Dette sidste er vi dog i alle Tilfælde i Stand til at bestemme. I de tre Expeditiones (I, II, IV) nævnes ligefrem Palladius' Navn i nogle af Afskrifterne, og den fjerde Expeditio - om lønligt Skriftemaal - viser ved sit Indhold, at Forf. er Sjællands Biskop (se Udg. S. 393 L. 4 flg.). Og da Afhandlingen er skrevet efter Reformationens Indførelse og før 1557, fra hvilket Aar den ældste Afskrift er, har Sjællands Biskop jo været Peder Palladius.

Med Hensyn til Tidsfæsteisen er vi derimod uheldigt stillet. Thi her giver selve Texterne ingen som helst Holdepunkter. Og kun om de to Expeditiones (I og II) gives i ³⁷² ³⁷³ Afskrifterne Oplysning om Affattelsestiden. Afhandlingen om Manddrabere er ifølge Hdskr. *H*, der som omtalt i det hele er paalideligt, forfattet 1542. Afhandlingen om Besatte er ifølge Hdskrr. *A* og *F* forf. 1547. Og denne Oplysning afkræftes ikke af *C*, der har 1541. Thi dels er *A, F* bedre overleverede end *C*, dels findes Opgivelsen 1547 i en af *A, F* uafhængig Kilde, en (tabt) islandsk Oversættelse fra 15601; endelig er det palæografisk lettere forklarligt, at et 7-Tal læses som et 1-Tal end omvendt.

Naar de to andre Expeditiones (III, IV) er blevet til, kan ikke siges. Rimeligvis er de dog forfattede før Indførelsen af de regelmæssige Synoder, altsaa før 1554.

Til Trods for denne Usikkerhed m. H. t. Tidfæstelse er de medtaget her, da de i Art og Overleveringsform staa saa nær de tidfæstede Expeditiones, at det eneste naturlige maatte være at omtale dem alle under eet.

Til Slut staa det Spørgsmaal tilbage, om disse Præsteanvisninger har nogen direkte hjemlig eller fremmed Kilde. Mens der er en Mulighed for, at enkelte Stykker kan være oversatte fra Afhandlinger af lignende Art², er de som Helhed saa personligt prægede og saa stedfæstede, at en fuldstændig Oversættelse synes udelukket.

Den første Afhandling knytter sig til den danske Ordinans (se Ordinansen, nærv. Udg. S. 186 L. 29). Den anden og tredje Afhandling er direkte henvendt til Sjællands Præster - og Exempler er hentet fra Palladius' egen Embeds virksomhed.

* *
-- 374

Færrest Tilknytningspunkter har den fjerde Afhandling, jfr. dog Ordinansen (Udg. S. 201), men dens ejendommelige Blandingssprog tyder ikke paa, at der til Grund for Afhandlingen skulde ligge et færdigt gennearbejdet Skrift.

Saavel Form som Indhold vidner altsaa om, at vi her har originale Afhandlinger af Palladius, udarbejdede med Støtte i Ordinansen for at give Stiftets enfoldige Sognepræster Undervisning om, hvorlunde de skulde handle, naar de i Embedsmedfør skulde give Kirkens Absolution til Manddrabere eller til Kvinder, der havde ligget deres Børn ihjel, hvorledes de skulde uddrive onde Aander af besatte, og hvorledes de skulde modtage deres Sognebørn i Skriftestolen. Og Overleveringen viser, at disse Palladii Anvisninger ind i 17. Aarh. har dannet Kernen i de Haandbøger, nidkære Præster sammenskrev til en Hjælp i deres Embede.

Hvorledis mandrabere skulle
obenbarlig affløsis oc forligis
mett then hellighe kirke.
1542.

Efter et Haandskrift fra 1557
i Vexiø Stiftsbibliotek.

376

Huorledis mandrabere skulle obebarliig affløsis oc fforligis mett then hellighe kirke.

Ffor thett første maa inghen sogneprest tÿlste[x]de noghen mandrabere ad publicam poenitentiam/ ffør en hand er fforlictt mett magistratu et cum cognatione etc. juxta ordinationem. Tÿ then hellighe kircke maa icke taghe then tÿll naadhe som icke will bedre seg moedtt sitt herskaff/ eÿ heller ÿmoed then som hand haffuer giortt skadhe.

Som Christus selffuer siger: Si offers munus tuum etc. Ffor gud will icke ladhe seg fforliighe mett then som sÿn broder fforacter oc er sÿn øffriighed wlydiigh. Ter ffor maa ÿcke heller den hellighe kirke anamme saadane tÿll naadhe igen/ mett mindre || end hand fforliigher seg metth sin brodher.

Mand kand nu mercke thÿsse 4 gradus epter huer andre:

1. Fførst bør en mandrabere eller en anden wdedisk menniske/ att fforliigis mett saguolderne/ som er mett then dødis slect eller andre som hand haffuer giortt skadhenn

2. Ter nest mett sÿtt herskaff som haffuer hans lifff att volde att hand ther ffor maa ple[x]ie enthen mÿndhe eller re[x]tt

3. Siden mett then hellighe kircke thett er mett sÿn sogne prest oc sognefolck som hand haffuer werritt till skendssell oc ontt exempell

4. Paa thett siste mett gud selff som hand haffuer ffortørnet.

Te tho fforste fforligelsser kand ske fformedels godhe menniskers bøn oc handel. Ten tredie skall ske wedtt sognepresten. Ten fierde aleniste wed Iesum Christum. ||

Tette taler ieg om obenbare penitentz oc bedringh. Men huilken then icke kand naae[x] eller tÿll att komme/ da kand hand mett sitt hiarte fortrÿde huad hand haffuer giortt ÿ moed sÿn brodher oc sÿt herskab oc ÿmoedtt gud selff/ oc flÿ saa tÿll 377 gudz naadhe oc barmhiartiighedtt wedtt wor herre Iesum Christum/ troendis ffuldkommeliigh att hand fanger sine sønders forladeisse ved Christum. Men der som hand kand komme tÿll publicam absolutionem/ oc hand den daa fforacter oc fforsmaaer/ da wÿll icke heller gud fforlade hannom sine mÿsgierningher. Tÿ saa haffuer Christus sagtt tÿll sÿn hellighe kierke oc hindis tienere: quicquid

solueritis super terram/ eritt solutum et in celis etc. Matt. 16/ Mar. 16/ Luc. 14/ Ioan. 20. quorum || remiseritis etc. Tette er saghenn huor fore att inghen sogneprest maa afløsse noghenn mandrabere eller andhre sadane misgiernings menniske per publicam pænitentiam ffør en the erre fforlicte cum magistratu et parentibus seu cognatione etc. Ter ffor bør huer sogneprest att werre waarliigh her wdj vt hunc ordinem deligenter animaduertat.

Ffor thett andett/ Nar noghen mandrabere haffuer giortt beuislitt mett santt windisbiurdt/ segell och breff eller leuindis røst att saghenn er afftaledtt hoes herskabitt och then dødis slectiinghe vdj alle maade/ taa maa hand fførst annamme hannom tÿll segh oc admittere hannom ad publicam poenitentiam om hand er thett hiartelig och mundelig begerindis. ||

For thett tredie[x] Nar hand er saa admissus/ thaa skal thett saa gaa tÿll som her epter følger/ och sognepresten skall her wdj vnderuisse hannom tÿllforne/ att nar predickienn begyndis/ thaa skall mandraberens gaa wd aff sÿnn stoell eller steedt och henn opp mit paa kirke gullidtt/ emellom koriidtt och kircken/ ther skall hand sidde obenhoffuitt paa sine knee[x] wnder predicken/ och nar predicken er wdhe/ thaa skall sognepresten inføre nogÿtt om thenne suare søndtt/ mandrab/ cum exemplo Cain. Ter nest skall hand fforbedhe alle sognefolkene paa mandraberens wegne aff predicke stolenn/ att the || willde gierne fforladhe hannom samme skendssel siue scandalum oc thett icke lade hannom spotteliighe høre noghenn tiedtt/ att der 378 icke skall komme mere wlempe aff. Item skal hand och fformane folckett att the bedhe ffor thennom selff att saadant skendzell oc gudz fortørnelse icke mere findis hoes hannom eller thennom.

Ffor thett fierde/ nar hand gaar aff predicke stolenn/ saa skall hand strax gaa/ och staa rett ffor mandraberindtt/ och kalde saa almuen opp tÿll segh in testimonium/ oc strax gjørre hans almindelighe bekiendelse huorledis thett er tÿllgaaitt (och liuffue aldels intiidt) || ffræa thett første och till thett siste/ mett samme mandrabere/ his verbis:

Kierre broder wiltu mett hiartte och mundtt bekiende theg ffor thenn chrisne menighedtt/ taa sig fram tÿnn sønnd huorledis thett er tÿll gaitt alt sammen/ ffortj wor herre Iesus Christue mett sÿne hellighe enghle er her till stede och wille høre thenne bekiendelse/ och gledis øffuer ett søndigt menniske som will rette och bedre segh.

Men ffør hand forteller huorledis tÿll er gaaÿtt/ skall hand opregne the 10 gudz budordtt/ paa sÿne fingre/ som the ffortellis aff predickestolenn/ item hans credo och pater noster alias non potest admittj || ad poenitentiam nec ad sacramentum. Men nar the 10 bud erre opregnet aff hannom/ thaa maa hand siidhenn sighe frem sÿnden obenbarliigh och klarliigh att the kunde alle thett høre som ter omkringh staer. Nar thett er giortt saa skall sogneprestenn predicke hannom loffuen fføre korteliighe som her epter følger.

Kierre broder kandtu betencke att tu haffuer her wdj fførst fortørnitt gud ÿ himmelin och icke ffructett hannom epter thett fførste budordtt/ eÿ heller begieriidtt hans hielp att fforuare degh ffræa sadenn gierningh epter thett andett bud/ eÿ heller hørtt hans hellighe ordtt epter thett tredie budtt/ men aldels veriitt wgudelig. ||

Betencker thu ochsaa dernest att thu haffuer ffortørnenn den hellighe kierke din aandelighe moder mett ett suartt ont exemplo contra 4m preceptum. Her tenck nu ffremdelis attu haffuer iammerliigh fortørnedtt och øffuertred 5m preceptum ÿ thett 379 tu haffuer slagitt thin broder och ieuiffchristien ÿ hiell huorj tenck att thÿnn broders blodtt roffuer op aff iorden øffuer thitt hoffuidtt vt Abel/ och kiender thu attu haffuer ffortient then euighe dødt och pÿne wdj helffuede tÿll lifff och siell ffor samme thÿn gierningh/ om retthen skall haffue sÿnn gangh.

Nar || hand haffuer her suaredtt till att hand betencker och bekiender thett/ saa att werre wdj sandhed/ skall sogneprestenn fremdelis saa adspørre hannom:

Kierre broder/ ffortrÿder thu thenne sÿndtt aff thitt ganske hiarte och alle thinne sønnder och wille langtt heller att thett ware aldrigh giort/ thett som giort er. Item haffuer thu hu och willj tÿll att retthe och bedre degh att thu icke saa willtt tiere falde?

Nar hand ther fornemmer hans rette hiartens angher/ aut ex lachrimis aut alijs signis/ saa skall hand predicke euangelium ffor hannom/ oc høre om hand kand sÿnn || credo/ oc holde ham ffor nogle diube promissiones/ venite ad me omnes etc. Item Iesus venit in mundum peccatores saluos facere. Item inuoca me in die tribulationis/ och hannom spør ssa tÿll om hand setter al sin tro till Iesum Christum/ his verbis:

Troer thu oc saa att wor herre Iesus Christus haffuer ighen løst tegh wedtt sÿnn hellighe dødt och pÿne/ och gierne will fforlade degh alle dÿne sønnder. Der som thett gaer theg tÿll hiartiidtt thaa bed thenne almue[x] bede till gud ffor tegh.

Saa ffalder sogneprestenn och folkett ned paa knee[x] och beder ffader wor. ||

Ffor thett femtte/ her wender sogneprestenn segh om till mandraberenn och afløsser hannom/ his verbis:

Nu min broder epterdj thu haffuer bekientt aff hiartett och mett mund din misgierningh met sand angher och ffortrÿdelsse/ der nest bekiender thu Iesum Christum ffor thin salighed/ thaa hør och merck mÿne ord: willtu gierne till giffue alle the som haffuer brudtt teg ÿ moedtt?

Respondet/ Ia gierne.

380

Wor herre Iesus Christus fformedelst hans hellighe dødt oc pine skÿldte fforlade degh thÿne sønder (och thenne met) och ieg aff then befalning ieg haffuer aff gud fader tÿlsigher degh tøett || ÿ naffn faders och søns och helligaandz. Her skaltu nu werre wiss paa att alle thÿne sønder erre teg fforladne saa atthu est nu vorden ett gudz barn igenn och enn medarffuingh tÿll thett euighe lifff och himerigis rige met wor herre Iesu Christo/ hannom theg befaInndis tÿll euigh tiedtt/ amen. Gack bort ÿ gudz fred och sÿnde icke mere.

Gud beuare tegh wdj sin naade wed Iesum Christum.

Will hand anamme sacramentedtt da skall thett hannom tÿll stedis om hand kandtt widhe sacramentens brugh.

Sic de omnibus ince[x]stuousis/ adulteris/ fornicatoribus.

En vnderuisningh huorledis der kand hanlis met dem som errr bese[x]tte.

Tÿllsamen screffuen/ aff

Doc. Petro Palladio.

1547.

Efter et Haandskrift fra 1557

i Vexiø Stiftsbibliotek.

382

**En vnderuisningh huorledis der kand
hanlis met dem som erre bese[x]tte.
Tÿllsamen screffuen/ aff
doc. Petro Palladio.
1547.**

1. Pet. 5.

Dieffuellind gaaer om som enn skrÿdendis løffue och søger epter huem hand kand opsluge/ staer hartt ÿ moedtt hannom wdj troen.

Tÿl le[x]seren.

Mÿn kierre wen. Jeg er tiett besøgtt aff mange som begerede att iegh paa mÿte embedis wegne skulle tilstede att the maate opsøghe them en troelmanere som kunde och wilde mane trolden aff den som de bade ffor/ och iegh || (end dog jeg er icke saa tÿransk eller wuilligh att ieg haffuer løst tÿll theris elendighed som erre besette mett then onde aandtt) icke torde giørre nogitt ther tÿll ÿ moedtt mÿn samuittighedtt. Ty de papistiske troldmaanere erre ikun dieffelssens gecke/ som hand lader ffor att hand fflyer aff legommÿtt/ paa

thett att hand kand faa thismere mact øffuer sielen paa ett armtt menniske/ oc sÿrcke saa der mett falsk gudz dÿrckelsse/ helligene paakaldelsse/ oc anden wgudelighed/ som wj haffue seett lighe nock wdj paffuedom/ huor dieffelind brende aff dett de stenckte paa hannom kaltt wand/ oc loedtt sikh binde mett stoel och handline til || att stadfeste then wederstygheliige paffuemesse etc. Men dogh haffuer iegh icke anderledis suarett dertil end att the maathe vel søghe noghen op som thennom wilde tiene ÿ saadann nøedtt/ dog 383 mett saa skjell/ att hand skulle lade prouisten ÿ thett herrit se oc lesse thett ord som hand wilde brughe/ oc hues wgudelighed/ ther kunde findis wdj thett skullde fforbiudis hannom att bruge/ men dog er der siden ingen kommen som then weÿ wilde vd/ huor mett the gaffue tillkiende/ att thett wor ontt oc ÿcke goett/ vrangt oc ÿcke reetth/ som the hagde att fare mett. Som Christus siiger: De komme icke tÿll liusitt/ paa thett att || theris gierninger skulde icke straffis.

Nu siunis thett dog att werre mange gode prestmend en haanhed/ att the ÿcke wiidhe strax att tiene dem som saadant begierre/ anderledis en mett en ffastendis bøn/ som Christus selff giffuer tylkiende/ huilket waare vel oc saa nock att befale gud dett anditt/ oc den giør alsombest som lader thett ther hoes bliffue. Dog icke dismyndre haffuer iegh seet nogre stæder oc ordtt som oc saa maa le[x]ssis wdj gode ffolkis neruerrelsse/ hoes then besette/ mett en goedtt tro tÿll gud/ att hand finder de beste raaedtt selff ephther hans hellighe och werdighe willj. ||

Huorledis mand kand kiende om nogen er bese[x]tt eller eÿ.

Der ere mange gudz plager till offuer søndighe menniske som siunis icke anditt for ffolk en att the erre be[x]se[x]tt/ och the erre dog icke. Der ffor kandt mand fførst fforfare met den siughe/ och bedhe hannom lesse op sine budordtt/ troen och ffader woer/ och bekiende sin tro. Hues hand kand thett giørre/ thaa er thett ett thegenn/ att hand er icke beseett/ ty then onde maa icke thett liidhe/ ja tør well strax wrenge hans mundtt op till badhe hans ørne/ och komme hans øgne tÿll att staa aabne som end brendindis illdtt oc komme hannom tyll att || skraale att the maa høre hannom en hell bÿ igennem/ som thett gick mett then fattighe Hans Skram wdj Ffarendeløsse hoes Ringhstedtt/ den tiedtt iegh bad hannom le[x]se oc den tiedtt wj ffulde indt och bad ffor hannom etc.

384

Dett er well en stoer plage att werre beseett/ dog skall mandtt regne thett ffor en suer siugdom som then fallende siughe eller spidalsk siuge/ oc saadane andre som erre ocsaa plager ffor sÿnden/ och icke grue ffor dem som erre besette mere end ffor andre plager/ ffortj/ der som den onde giffuer seg tilkiende/ vdj øghenn/ ne[x]st och mundt paa ffolck/ thett er icke saa ffarliggt/ som dett er met thennom vdj hues hiarter || hand boer lønlighe ved sønd oc ondscaff/ de maa grue om freden och icke thÿsse andre/ offuer hues hierte och seel hand haffuer inghenn magt som wj lesse om lob etc.

Orsage tÿll huorfor ffolck bliffuer besette.

Iblantt manghe andre da er ett ontt mundhoff den ffortaghelighste/ nar mand bander och lader ille/ och beder saa mange skock fare ÿ segh/ och tager mundenn saa ffuldtt aff the onde att hand icke kand spøtte dem wd moedtt sinn neste/ mett myndre end the brÿdhe wdtt aff øÿen och ne[x]se oc giffue dem siidhen tylkiende/ att dj erre der tilstedhe/ hannom tÿll end gudz heffn som will wnde sin næste saa manghe/ saa bliffuer || hans bøn i bellien som mand siigher/ heder du paa thett som ontt er saa wederfaris degth dett som ontt er etc.

Och liighe som herren er nær alle dennom som hannom kalde paa/ saa er ocsaa diefflendtt nær alle thennom/ som hannom hæde paa/ och søggher epter att komme ÿ dett huss ighen som hand er wdkommen aff. Luc. 11.

In uitas patrum scriffuis/ att end e[x]remitt saa nogle wnghe dreghe løbe tÿlsammen och leghe. Aid

then stundtt the fforlictis wel/ daa saa hand enn hob deyleghe huidkledhe børn hoess dem/ dett haffuer werritt theris godhe engle/ men strax de begynthe att fendis oc bande och slaÿs/ daa saa hand att the huidklede børn || de stÿdhe fraa dem/ och der komme nogre 385 sorte suin och laa och welte segh hoes dem/ det haffuer werritt the slemme ondhe aander. etc.

Nar mand fformercker att thett er rett besetthelsse/ daa kand mand først læse disse epterscreffne euangelia/ huert wdj sin stedte opkaste/ hoes then flughe och ÿ goede ffolckis neruerrelsse etc:

Matt. 4.

Jesus bleff bortt ledtt vdj ørckenn aff aanden paa thett hand sculle ffrestis aff dieffelindt etc. illud euangelium dominicale ad finem vsque.

Matt. 8.

Der affthenn kom fførde the manghe tÿl lesum som hagde dieffuelskaff och hand || dreff thennom wdtt mett orditt.

Item.

Och der lesus kom øffuer haffuitt vsque ad finem capitis.

Matt. 12.

Daa bleff end blindtt oc stum mand fførtt till lesum som hagde dieffuelskaff/ och hand legede hannom/ saa att hand kunde tale och see. Et alia quæ sequuntur in duobus sequentibus paragraphis.

Matt. 17.

Och der hand kom tÿl skaren duo illj paragraphi vsque ad finem.

Mar. 5.

A principio capitis eo vsque/ Et cæpit prædicare in decapolj quanta fecisset sibj lesus. etc.

Lu. 9.

Tett skede om anden dagen som the nedttstide || aff bierrigitt etc. eo vsque reddidit eum patrj eius etc.

Nota.

Hues then siughe nyder thÿsse hellighe leÿser ontt ad/ och hand ilde medttfaris aff thenn onde/ maa mand ÿcke ther fføre afflade men gaa lengher ffrem in virtute verbj dej/ wden mand seer saa stoer jemmer eller leffuis ffære/ da kand mand moderere altingist tÿll en anden tidtt.

386

Lu. 10.

De 70. dissipler komme tilbaghe och sagde etc. eo vsque gleder ether ffortj att ethers naffn erre screffne ÿ himelen.

Lu. 11.

Oc lesus dreff en dieffuel aff end domme etc. totum illud euangelium dominicale. ||

Lu. 13.

Jesus lerde dem ÿ theris sinagoga om sabathen/ etc. eo vsque hun stoed op och loffuede gud.

Lu. 22.

Simon Simon see sathann haffuer begeritt etc. eo vsque da stÿrcke tÿne brødre.

2. Cor. 4.

Ter som euangelium er skiuldt/ da er thett skiuldt ffor thennom som thenne wersens gud/ det er dieffuelind/ haffuer fforblindit theris wgudelighe hiarter/ paa thett att dett hellige euangelij liuss som er till Christi e[x]re/ icke skall skÿne offuer dem.

Nota.

Her kand hand komme den siughe till at lesse troen om thett er mueligtt/ er thett icke da kand || hand selff dett le[x]sse.

Ephe.6.

Drager gudz waabenn paa attj kunde bliffue staende ÿmoedtt dieffuelssens lønnlige suigactighedtt etc. eo vsque aandzens suerd som er gudz ordtt.

Coloss. 2.

Der ÿ waare døde ÿ ethers syndtt/ eo vsque/ giorde en erligh seier etc.

2.Pet.2.

Gud sparde icke englene som søndede men hand loedtt dem needtt drage tÿll helffuede bundne met

helffuedis boendtt att de der skulle p̄ynis och fforuaris t̄yll dommen.

1. Ioan. 3.

Der t̄yll bleff gudz s̄on obenbariidtt att hand || wilde ḡjorre dieffuellens gierningher t̄yll intiidtt.

Vdj lvde sendebreff.

De engle som icke beuarede deris herredom/ men forloedtt 387 theris boligh/ dem haffuer gud foruarit wdj euighe fengssell till then store dags dom.

Nota.

Her maa hand sp̄orre then onde aandtt adtt hui hand er icke ther mett the andre.

Ibidem.

Der Michael engel tretedis mett dieffuelind om Mosi legome/ da torde hand icke f̄ore seg ind paa hannom mett nogen bespotteligh dom/ men sagde herren straffe deg.

Her effter kand hand brughe || then exorcismo som er in baptismj ministerio:

Far wdtt thw læde aandtt och wigh ffra thenne lesu Christi thienere etc.

Item

Jeg biuder thegh wdj wor herris lesu Christi naffn att thu wigher ffraa thette gudz barn.

Nota.

Her kand mand bede then siuge læse sin ffaderuor och saa befale dem alle som t̄ylstede erre/ att the falde nedtt paa theris kne[x] och bede ffor then siuge att then allmectiste gud wil ḡjorre wed hannom epter sin werdighe willj for hans kierre s̄ons lesu Christi sk̄yldtt.

En fformaningh tyll thennom som erre t̄ylstede. ||

Kierre wenner her maa i see att dieffuelind er och saa mett ȳblantt gudz b̄orn som then hellige lob ȳ thett fførste capitell giffuer t̄ylkiende och end dogh sathanas hoffuitt er knusit s̄onder aff wor herre lesu Christo/ dog bider hand os ȳ helene/ dett er/ hand legger segh epter att ḡjorre os skade/ oc som then hellige Petrus siigher/ hand gaaer om kringh som en skr̄ydendis løffue/ oc søgher epter huem hand kand slughe/ ja will altid gierne ind ighen wdj dett huss som hand er wd gaaett aff/ oc er krafftigh wdj the 388 wontro och wgudelige b̄orn/ || som hand indgick wdj luda paa skertorsdags affthenn/ oc ffor hans skyld och aff then affuindtt hand haffuer t̄yll menniskan er d̄oden kommen ȳ werden/ Men dogh er thett wor tr̄øft/ att hand intiidtt maa ḡjorre wedtt noghen creature wdenn aff then almegtiste gudz t̄ylstedelsse. Ellers der som hand maathe raade offuer os epter hans willj saa togh hand liffuitt aff wos wdj ett øieblick/ och hannom giffuis wndertiidenn mact offuer ett christedtt menneske lidell eller store epter guds willj menniskan t̄yllgode ffor allehaande sagers sk̄yldtt/ besynderlige nar the giffue hannom orsaghe t̄ylt att plaghe thennom. ||

Der ffaare radher then hellige Paulus os till de Epheser ȳ det fierde capitel saa giffuendis till kiende: Y skulle icke giffue dieffuelind rom eller effne/ och ȳ thett siette capitell: Drager waaben paa/ attj kunde staa ȳmoedtt dieffuelssens suigactighedtt/ oc I. Thim. 3: Huer wocte segh att hand icke falder wdj dieffuelssens ssnare. Oc s. Iacob ȳ thett 4. capittell siigher. Staer ȳmoedtt dieffuellindt och hand skal ffl̄y ffra ether. Oc s. Peder: Staer hartt ȳmoedtt hannom ȳ troen/ t̄y ther ligger jo større magtt paa att w̄y dett ḡjorre/ paa thett sigher Paulus 2. Cor. 2. att w̄y skulle icke besuigis aff sathan/ ellers er hand ett armtt forskutt creature och draghe/ ja thenn gamle hugorm som || sancte Hans bescriffuer hannom Apoc. 12. et 20. t̄yll att ḡjorre skade/ som then hellige Paulus befaler the Corrinther att the skulle antuorde den bloedskiendere dieffuelindtt ȳ uoldtt t̄yll hans legoms fforderffuelsse etc.

Emoedtt alle hans magtt och grumhedtt wille wj saa bede mett then hellige Paulo Ro. vlt. Den rette ffredf̄ørste gud almegtiste thre[x]de sathanam wnder wore f̄oder amen.

Finaliter notandum

Her skall huer taghe segh waare ffor ald wgudeligh handell som mand brughede wdj paedommitt/ thÿ thett heder wisselighe att driffue dieffuelskaff wd ÿ Belzebubs naffn/ nar mand brugher wghudelige medell der till 389 huilkett || alle gode chrisne predickere skall werre fforbødt met hebraiske ordtt och andet saadant/ lighe som sathan skulde ÿcke andett sprock kunde fforstaa/ end hebraiske sprock/ epter att hand er werdzens fførste/ som Christus kalder hannom/ jaa denne werdzens gud som Paulus neffner hannom. Icke fforbiudis heller nogen/ att thale hannom till paa hebraiske maaell aff dem som hebraiske maall fforstaa. Ty thett er jo them saa lætt att siighe till sathan: Zeze Behemoth bischeme adonaj/ som att siighe gack wd gack wdtt Behemoth wdj herrens naffn/ men den som will brughe ett fremmett maaell/ som || hand intid fforstaer selff wdaff dett er icke wdenn geckerj.

Endeliigh sigher ieg her som tÿllforne/ att mand bruger och lader bruge en fastindis bøn tÿll gud ffor then bese[x]tte wdj predickestoelen och wdenn wedtt/ titt oc ofte/ dett bliffuer icke giortt till fforgeffuis/ och der hoess en goedtt tolmodighettt/ saa vell som wdj all anden moedgangh mettt ett hoff att thett bliffuer bedre nar gud will/ ho kand eller maa staa emoedtt hans willie/ etc.

Her ware segh huer som mact paa ligger huorledis hand holder huss hieme tÿll sitt/ att hand || ÿcke selffuillighe biuder dieffuelindtt tÿll giest/ tÿ hand lader segh letteligh biude/ och huor hand bliffuer giestbudett/ der gjør hand skade paa folck och fæ/ quegh och korn etc. Och thett skeer nar mand ÿcke beder morghen oc affthenn/ dett er orligh oc sildigh/ gud om the hellighe engles beuarelisse/ om then hellighaandz nade/ ÿcke tegner segh mettt thett hellighe korsis tegen och der mettt giffuer til kiende/ att hand icke tiener then korsfeste lesu Christo/ som allene kand foruare hannum ffra dieffuelind och ffraa allt onth.

Dette maa werre korteligh screffuit paa || denne tiedtt ffor en wnderuisningh att hanle mettt dem som erre beseett saa langh som kand recke oc hielpe/ paa thett att gode och gudfructighe sogneprester kunde wide att skÿcke dem her wdj nar de øffuer faldis aff nogre vdj saadane sagher.

Den almegtiste gud trede dieffueliind wnder wore foder/ 390 och husuale alle bedrøffuede hiarter/ oc frj sine wduoide tÿll sÿn hellighe e[x]re och rette dÿrckelsse wedtt thenn rette slanghetre[x]dere hans søn lesu Christum wor herre.
Amen. ||

Jeg beder alle som dette komme tÿll hende/ att de dett wilde fforstaa och wdlegghe wdj then beste mæningh/ och att inghenn will dett wanbrughe/ men saa brughe det som hand will staa wedtt endenn och suare tÿll paa dommedagh.

Screffuitt hastelighe ÿ Riøffuinghaffn otte dage epter sancte Michels dagh anno domini 1547.
Petrus Palladius.
En vnderuisning for enfoldighe sogneprester om lønlighe scrifftemaal att gjørre.
(u. A.)

Efter et Haandskrift fra 1557
i Vexiø Stiftsbibliotek.

En vnderuisning for enfoldighe sogneprester om lønlighe scrifftemaaell att gørre.

Nar nogenn kommer tÿll skriffte/ thaa skall enn sogneprest saa hanle/ som her eptther screffuitt staer/ paa thett att huertt menniske kand ffaa en rett aandeliighe trøst/ och trÿghedtt vdj sÿnn samuittighedtt/ oc en rett uishedtt paa sÿn søndz fforladelsse oc salighedtt. Tÿ der ligger jo stoer magtt paa att werre flÿttigh och windsÿbeligh wdj thenne partt att inghen gangher trøsteløss bortt ffra sogneprestenn/ heller wdj tuilsmaaell om sÿn salighed och sønders fforladelse. || Tÿ saa sigher gud wedtt Ezechielem tÿll huer sogneprest oc sielesørger: Om thu est fforsømeligh mettt mÿne børn thaa wil iegh wdkreffue theris blodtt aff dÿne hender.

Thenne straff oc fordømselssse will visselighen øffuergaa alle sogneprester som fforsømmelige erre wdj deris embett/ enthen mett predickenn/ scripthemaall eller anden thieniste som hører sønderligh tÿll theris wocats wden the rette och bedre segh oc icke saa lengher fforsømmer the ffattighe wlerde ffolck/ sic enim inquit Paulus: Ve[x] mihi si non euangelizauero. Dett er jo saa møgitt sagtt att hues iegh tager icke flÿttelegh waare paa mÿt euangeliste kaldtt oc embede/ || taa will gud straffe oc fordømme megh. Denne straff will och offuergaa alle gudz ordtz tienere 393 som saa fforsømmelige staer theris sognefolck for/ oc besønderligh in priuata confessione et in examine/ att manghe lade deris sognefolck bort gaa lighe som fæ eller andre vskellighe creature/ som iegh haffuer hafft manghe ffor megh/ oc saa nu nølligh wdj thette mÿtt embett/ att sognefolck her wdj sielandtt som huercken kunde deris x gudz budordtt credo eller orationem dominicam, huilkien lerdom huerтт christett menneske bør att wide vnder hans siels salighedz ffortabelse. Nar ieg spør en mand || eller quinde om pater noster/ saa suare the hel maria. Her maa deris sogneprest skamme segh hues hans fforsømmelssse findis her ÿblanttt/ oc kand aldrih fforsuare sitt embede ffor gud eller mennesken att hand lader sine sognefolck bliffue wdj sin blindhedtt oc wildfarelsse oc icke holder regenskaff met thennom offuerhørendis dennom in priuata confessione.

O huilken fformaledidelsse oc suor ffordømmelssse will gud lade komme offuer saadanne sielemÿrdere/ de maathe jo langht heller werre hugorme/ oc krube vnder ett gierde end att leffue wdj saadan fforherdelsse || oc gudz ffortørnelssse tagendis thennom thett embede ffore vdj saadan suor oc farligh befalingh/ som er menneskens siels salighed anrørendis/ och huerken wille eller kunde staa dett ffor eller taghe thett waare/ att gudz wilghe kunde gaa ffor segh/ och kongeligh maiest. wor kierriste nadighe herris christelige ordinatz kunde wedtt magtt holdis epter thenn ædtt som huer sogneprest haffuer soritt hans naadis befalings mendtt.

Derffor beder iegh oc formaner ether alle tÿllsammen/ och huer serdelis ffor wor herris lesu Christi naffns skÿldtt attj ÿcke willde saa vskÿødelighe || oc fforsømmelige werre emoedtt gudtt oc emoedtt ethers herre och konghe/ oc ÿmoedtt ethers arme wildfarinde foer/ saa att lesu Christi rosens blodtt/ bliffuer spilt paa thennom/ och the icke worde hans dødt oc pine delactighe/ men fordømmis ffor ethers skÿld. Wisselighe thaa will gud deris blodtt aff ethers hender wdkreffue. Derffor staaer aff heller/ oc giffuer ether ffraa saadant ffarlight embede heller/ oc retter och beÿrer ether oc werrer flÿttelighe paa ethers embede/ besønderlige mett thette lønlighe skriffthemaall 394 att to ÿnghen aff ethers sognefolck skulle ffor ethers fforsømmelssse skÿldt || findis att icke kunde denne børne lerdom/ som er the x gudz bud/ simbolum et orationem dominicam. Der som de vlerde sognedigne skulle settes vdaff theris embede/ och hiem tÿll ploffuen/ som fforsømme fattighe wnghe børn wdj sognene/ huor møgitt mere bør ether att aff settis och fforsendis hen mett skamme nar ÿ fforsømme en hell almue/ och op ber ethers løn aff thennom och met ethers harnackede oc dieffuels fforsømmelssse røffuer dem deris siels salighedtt ffraa/ dog langt werre end thett wgudelighe och fformaledidedhe pauens folck monachj et sacrificulj || gjorde tillforne oc end nu giørre/ der som thett thennom tilstedis. Men paa thett attj kunde aldels klarlighenn nock fforstaa ex ordinatione regia huorledis ÿ skulle in priuata confessione trøste ethers sognefolck will iegh fforklare ether then artichell wdj ordinantzen de priuata confessione/ saa att inghen skall kunde aarsaghe segh att hand eÿ fanger enn wnderuisningh der om huad hannom bør att giørre/ endog samme artichel er klar nock wdj segh selffuer.

Først skall sognepresten forfare oc adspørre den som schriffthet/||

Om hand kand de x gudz budordtt/ wdaff huilke ett menneske lerer att kiende sine sønder/ oc nar hand haffuer opregnitt thennom kortelighe som the fremsiges aff predickestoelen/ skall sogneprestenn spørre hannom tÿll/ om hand kiender seg skÿldigh och brødigh att werre ÿ moedtt gud och hans neste ÿ dett hand haffuer ÿcke holditt samme x budordtt epter gudz willie och befalingh/ saa sigindis 395 till hannom: Mÿn kierre broder/ bekiender thu først ffor gud och siden ffor megh din sogneprest vdj gudz stedt/ att thu haffuer icke her till frictid | gud/ seett loffue oc tro till gud/ elskid gud offuer altingh/ som ett barn sin fader ÿ alle madhe.

Item attu haffuer eÿ heller paa kaldett guds hellighe naffn orligh och sildigh wdj ald thin medtt oc moedgangh/ eÿ heller tackett hannom ffor alle sÿne welgierningher/ heller bekientt hans hellighe naffn/ der som behoff giordie/ intiitt goett om hannom predickitt heller taledtt.

Item att thu haffuer icke saa tiett oc saa offthe som deg burde hørtt gudz ordtt/ eller lagtt thett paa hiarttett/ eÿ heller der epter skÿckitt ditt || leffnit/ oc du eÿ heller haffuer saa tiett anammett/ dett salighe och høuerdighe sacramento Christi legom och blodtt/ som deg well wor behoff tÿll en stadfestelssse paa tÿne sønders fforkdelse.

Item att thu haffuer werritt fforsømmeligh wdj kirken att bede/ siunghe och tacke gud mett andre/ och eÿ haffuer guddommelige betenckt och tracteritt Iesu Christi hellighe pine och dødt/ mett huilken thu alleniste bliffue saligh/ athu icke redeligt haffuer betalettt din sogneprest och sognediegen deris rette arbeÿde och tieniste/ eÿ heller haffuer lagtt paa tafflen till fattige || ffolkis opholdtt oc føde/ men vdj alle disse tingh werritt fforsømmeligh ÿ moedtt de første thÿ budordtt som staer ÿ Mosi taffle och wdkreffue aluorelighe alle thÿsse stÿcker aff huertt menniske.

Dernest myn kierre broder/ bekiender du oc saa att thu haffuer icke werriitt din kierre fader och moder eller alle thennom som gud haffuer skÿckitt tÿll thine fforstandere oc øffrighed saa hørigh och saa lÿdigh ÿ alle maade som deg burde att werre mett frÿct oc redzell/ heder och e[x]re/ skatt och tiendtt/ paa thett att thu maathe lenghe leffue paa iorden.

Item attu haffuer || icke saa fflittelighe staaitt thennom ffore/ huilke gud haffuer giortt til thine tienere/ och vndersaathe/ attu haffuer icke flÿttelighen werriitt paa tÿtt embede/ vdj dÿtt huss eller wden dÿt huss/ men altiit megit ilde brugitt deg/ gud til fortørnelse och thin ne[x]ste tÿll skade och fforderffuingh.

Item att tu met affuindtt och wrede haffuer giortt eller wilde gÿrde tÿn ne[x]ste skade paa hans legom/ och icke beuist hannom ald ere oc kierlighedtt, som thu vilde att hand skulde beuisse tegh/ attu haffuer mett hiarte oc mund heller gierningh || icke beuist deg saa bløusommeligh eller kÿsk moed thin ne[x]stis hørstrue/ datter pÿghe eller anden persone som deg burde/ men fforackt ecteskab/ eller din eghen hørstru och beuist deg ÿ horerÿ/ vkÿskhed eller ÿ anden vrenhedtt mett de personer som thin neste tÿllhører och icke erre deg tillskÿckede aff gud.

Item att thu icke haffuer werriitt saa goedtt/ dannis och dÿdeligh och weluilligh moedtt din hørstru som deg burde att werre/ eÿ heller haffuer staett hinde for som een dannemandtt bør att staa sÿn hørstru ffor ÿ alle maade.

Item attu haffuer giortt || eller wilde thin neste skade paa hans goedz pennighe eller huad gud haffuer giffuitt hannom/ och icke hulptitt hannom och stÿrckit hannom mett ord oc gierningh till maedtt oc øll/ kleder och føde etc. at thu haffuer icke villett lade tegh nÿghe met thÿtt egitt/ men staalitt røffuett/ oc ellers vdj anden maade wretteligh kommett ad/ thett som en anden tillhørde och icke deg/ heller attu haffuer mett brask och bram/ druckenscaff och offuerflødighedtt slemmitt oc demmitt/ fforbraschett oc wnøttelighe fforteriid och omkommiit arff oc eÿe/ och platt intidtt || giffuitt fattighe folck vdj gudz naffn/ end dog thu haffde nock oc end thill øffuers/ men laditt dennom tørste/ hungre/ fuelte/ gaa nÿgne oc lide armoedtt och fattigdom etc. Attu haffuer icke arbeditt trolegh mert thine hender och fforsørgettt dine børn och tiunde etc.

Item att thu haffuer mett en skadelighe tunghe løiettt och ffortalettt din ne[x]ste och giortt hannem skade paa sÿn heder och gre ÿmoedtt all rett och sandhed/ giortt hans offrighed wredtt paa hannom/ flÿett hannom manghe wuener/ beklickitt hans gode røctte/ giortt hannom erløss || giffuit stickepenningh wd ffor urett/ falsk dom och anden øffuerlast/ dÿn næste tÿll en euigh skade och fforderffuelsse paa sÿn heder och ere/

Item attu haffuer wdaff dÿtt hiartthe gerne vilditt wentt till deg/ mett alle haande snedighedtt och treskhedtt/ huad 397 som helst thin ne[x]ste tÿllhørde mett rette/ werre seg enthen huess eller jordtt/ agger eller engh/ hørstrue[x] eller børn/ suend eller pÿghe/ fæ eller faar/ modtt hans wilg och mÿnde/ och berammitt thett mett/ thin ffordell och gaffn/ hannem till skade och fforderffuingh.

In summa om thu bekender || deg att werre skÿldigh ÿ thenne anden Mosi taffle/ som indeholder the 7 siste bud wdj huilke der le[x]ris horledis mand skall hanle seg moedtt sÿn ieffn christenn ÿ alle maade hannom tÿll gode och gaffn. Tin neste kalder iegh alle dennom som du skaltt omgaais mett her paa iorden/ oc mest thennom som haffue thÿn hielp behoff.

Vdj saa maade skal en goedtt sogneprest korteligh igennem løffue de x gudz budtt/ och giffue vel act paa then personis leffnit/ embett/ wessenn och leÿlighedtt som kommer tÿll scriffthe och spÿrghe hannom me[x]st || tÿll om de sÿnder och misgierningher som hand kand tencke hannom brødeligh och skÿldigh att werre/ om thett er en dreng pighe mandtt eller quinde/ att hand jo retteligh och korteligh handler mett thennom epter sÿn leÿlighedtt/ att then som skriffis eller scrifftiidtt er/ kand komme tÿll ret ruelse och ffortrÿdelse aff sÿtt hiartte och sindtt/ och wide segh att werre en sÿnder och haffue sÿnditt/ oc mett sine misgierningher haffuer ffortientt forskÿlditt och fforhuerffuitt den euighe ffordømmelsse/ mett andre lønlighe || piner och plaffuer och fformaledidelsse oc øffuer allt gudz wrede oc wuenscaff.

Her kand then som scriffter mett noghen besÿnderlighe breck eller brÿst som hengher paa hans fattighe samuittighedtt oc hand kand ther icke bliffue affue mett/ vden hand fangher leghedom hielp och trøst aff scriffen der ÿ moedtt att hand wilde thett giffue troligh och dristeligh tilkiende. Her skal nu sogneprestenn kunde nogle herlighe sprock om gudz naade och miskundhedtt aff scriffen.

Item ýmoedtt then breck || och brýst som frem sigis att hand wedtt att le[x]ge trøste och fforbedre den fattighe fforslagne samuittighedtt mett gudz ord och siden almindelighe hannom trøste moedtt alle hans misgierningher att hand icke falder ý mishob/ Her hør nu enn besýnderlighe konst och kloghedtt týll att hanle mett gamle folck och besýnderlighe mett wdleffuitt quindfolck som ýcke erre rettelighe indlerde wdj ens lerdom och hengher

end nu wett then gamle oc wildfarindis lerdom.

Modus absolvendi
puerorum oppressores
a
Palladio.
(u. A.)

Efter Haandskriftet E Don. Var.
Nr. 15, 4to, fra c. 1590.

400

Modus absolvendi puerorum oppressores. A Palladio.

Hoc officium propter varia superintendentis officia et impedimenta ad præpositos devolutum est; sed ad eos tamen qvi funt urbani et habitant in oppidis, ut superintendentes alioqvi multis occupationibus distenti hoc onere leventur. Varietas in hoc negotio maxime consideranda est:

I. An uterque maritus et uxor sit in cavsa avt culpa; ut uterque absolvatur: an marito absente, sola mulier peccaverit: Itim, an solitaria sit; an honesta; an meretrix; an pia; an impia etc. II. De puero sev infante: qvot dies; qvot septimanas avt annos sit natus; cujus sexus; qvot nomen; an sanus; vel ægrotus; an in cunis; avt in lectis; qvieverit qværendum. III. De circumstantiis facti inqvirendum; an ante vel post meridiem, vel parentibus sobriis: infans sit extinctus; avt per neglegentiam; avt qvomodo etc.

De his omnibus respondebit qvot verum est absolvendus vel absolvenda, coram præposito et mulieribus || vicinis qvas secum ad præpositum vocare debent, ut sint absolutionis testes; et alieno periculo fiant ipsæ cavtiores: ideo juniores advocari debent ad domum præpositi, non ad templum avt alium locum publicum, ne pudefiant, avt confundantur magis; alioqvin satis afflictio dolore amissi infantis (in ore 2.) itim ubi duo avt tres etc. mox illic est ecclesia Christi.

Tempus vero quod videtur præposito convenientius sit vel ante meridiem propter alicujus ebrietatem. Die vero tertio vel quarto post factum ipsum, ut interim ab amicis vel vicinis accipiant consolationem qvocumqve tandem die juxta beneplacitum præpositi. Absolvendos habeat pro se; reliqvas vero mulieres in circuitu sedentes. Et si fieri possit adsit etiam pastor illius loci in qvo absolvendi habitant; ut ferat testimonium de illorum pietate vel impietate.

401

Postea avtem qvæstiones in hunc modum formabit.

J. Qvot est tibi nomen. 2. Huor gammilt var barnit? 3. Om det var en dreng eller en pige? 4. Huad hand/hun hede? 5. Huor gick det thill? Sig sandingen som i gudzts ansigt.

Hinc formantur aliæ qvæstiones necessariæ ex circumftantiis et defensione facti. ||

Secundus actus de cavsis vel latentibus vel manifestis.

Solent vero graves cavsa subesse, quibus aperitur fenestra diabolo, malum damnun miseris hominibus inferendi, de quibus ita interrogari possint:

Effterdj i haffuer fangit saadan skade i eders huss, da maa der visseligen vere nogen brøst lønlig eller aabenbarlig, huor med i haffuer veritt dieffuelen en aarsag thill, att fange indgang thill eders huss; thi dersom hand bliffuer buden thill giest, da anretter hand saadane retter.

Qvæstio I. Er y gudfrÿctige och ganger gierne thill kircke, och høre gudtz ord? 2. Naar var i sist thill sacrament? 3. Huad vidnissbiurd his perhibes domine pastor?

Ad vicinas.

End t ærlige danneqvinder vid i noget som de haffue behoff att rettis vdj?

Iterum ad absolvendos:

Haffuer i icke ond forligelse med skienden och banden thilhaabe? Beder i morgen || och afften, och befaller eders børn och gud i vold? thi den morgen och afften mand beder icke gud om sine englers hielp, da haffuer dieffuelen sÿnderlige mact att komme i husit och regiere ilde. Haffuer i icke eders gamble foreldre hoss eder, foracter dem bade, seer dem intet thill gode, men ville gierne vere aff med dem? Saadant plejer gud at straffe paa børn och børnebørn. Holder i huer andre med throe och loffue? Handler i eder ærlige i eders huss! med naaboe och gienboe! i kiøb och sall? Der maa jo vere nogen 402 aarsag thill denne skade, paa huilcken dersom i icke raader boed, da thuiler intet at eder jo paakommer støre skade, førend i vid selff der aff. Derfaare tencker eder om; retter och bedrer eder, at dett skall icke gaa eder vere. Hic si una cavsa vel plures fuerint revelatæ seorsim de cavsis dissimulato interim facto agendum est; et graviter admonendi vel etiam objurgandi coram præsentibus ut tales cavsa tollantur. ||

Tertius actus de lege iis prædicanda ad poenitentiam.

Homines nempe tales solent in hypocrisi agere; qvasi non sint in culpa, qvia manu homicidium non est factum. Item solent se excusare variis modis; qvasi nullam neglegentiam agnoscere velint; ideo pro legis prædicatione in agnitionem peccati sev negligentia debent induci, donec humiliantur et in lacrymas tandem prorumpant. Sed heic observandus est modus, prout intellexerit mulierem fortem avt imbecillem, ne per imprudentiam inducantur ad desperationem unde tam cito sine ingentibus doloribus et molestiis vix possit reduci: ut invenire licet tales mulieres qvæ gravius per legem objurgatæ solent sibi ipsis crines extrahere vocesque desperationis effundere.

Heic igitur cavtius agendum est; et in hunc modum formandæ:

Runde i eders thi gudtz budord? Respondent. Ia. Lader oss høre dem. Heic recitentur: Si avtem recitare non possunt tunc vel ad tempus iterum ablegandi sunt sine absolutione donec didicerint præcepta decalogi; vel datis fideijussoribus inprimis ea perdiscant. ||

Recitatis vero sic eis legem proponere poterit. Ia. Finder i eder skÿldig i det første bud? Dette haffuer i offuerthraait i dett i icke frÿcter gud: thi dersom i frÿctede gud, da thoge i vell vare paa eders børn som hand giffuer och skiencker eder. Hoc non fecistis. Ergo: Contra secundum haffuer i ochsaa sÿndet, i dett att i icke saa flitteligen haffuer kaldit gud om 403 hielp och thrøst offuer eders børn, dag, morgen och afften velsignit dem. Contra tertium findis i brøstfallen med eders lange fraaverilse fraa gudtzord och sacramentit; itim att dele lidet gott mod huer andre hiemme. Det fierde er eders sognepræst fortørnit, i dett hand skall høre, att hand icke bedre haffuer undervist eder. Alle de som ere i sognerne ere forargede aff eders forsømmelighed och thale allesammen ilde paa eder, ja bander eder och ligger alting thill dett verste och || thorde vell sige at i haffuer giort saadant med vilie. Haffuer i fader och moder leffuendis? Respondent: Ia. Da haffuer i nu giort dem sorg och bedrøffuelse. Ere de døde? Ia. Da er det saa møgitt dis bedre. Det femte bud haffuer i fo offuertraait thill visse, alligeuall i haffuer icke slagit eders barn ihiell med vilie (det som øffrigheden plejer att straffe med suerdet) saa er det dog alligeuall manddrab for gud, thi der er forsømmelse paa ferde i den och den maade; och forsømmelse tager icke mere end hende biudis, och det er undertiden alt formøgitt.

Nota.

Naar it barn fødte thill verden, da ere der danneqvinder hoss thill vidnissbiurd. Lige saa burde der att were naaboer hoss, naar dett døde, som kunde bere vidne derom, huad død det finge; om dett var siugt, da

haffde det dis bedre hafft varetect behoff med piger at thende liuss. Her udj findis || eders store brøst, saa at i icke kunde aarsage eder for gud. Eders barns blod raaber offuer eder aff iorden, som Abels offuer Cain: O huilcken fader och moder haffuer i verit mig (Heic cavte agendum, nisi senserit mulierem duram esse vel hypocritam; tunc ulterius sic progrediendum eft) y haffuer veritt mig manddrabere och icke forældre, haffde andre slagit mig ihiell, da burde eder at gaait i døden for mig, i bør icke kaldis mine forældre, i haffuer icke gjort mig den skell, eders forældre haffuer givet eder; gud vere loffuit at i icke haffde mact offuer min siell; det lille i haffde mact offuer, det haffuer i ilde forsømt mod herrens befalning, att en qvinde skall føde det med jammer och kummer och mange vaagne natter, men det haffuer i thagit søffn for. Huc usque sangvis infantis/ sed cum cavtela 404 ut supra || Nunc seorsim ad mulierem, audientibus omnibus: Min kiere qvinde lille, om det var mueligt, att i haffde nu eders samme lidet barn igien leffuendis paa eders skiød, ville i da tage bedre vare paa dette? Hinc abortis lacrymis responderit, libenter. Hinc statim inferendum est hoc: Ia da seer i vell at i icke haffuer tagit vare paa eders barn, som eder burde. Aldrig kunde en qvinde tage saa vell vare paa sit barn, att hun skulle jo meere, ut sic in sua conscientia neglegentiæ convincatur.

Consequenter.

Fortryder i da aff eders hierte? Och om det icke var gjort, ville i da tage vare paa, at det skulle icke skee? Om gud vill giffue eder flere børn, ville i da bedre tage vare paa dennom? (si adhuc ita dura est ut se excuset potius quam ut culpam agnoscat durius adhuc omnia repeti debent, ut ad agnitionem tandem pervenire potest. ||

Quartus actus de prædicatione Euangelii.

Heic recitat symbolum, et si non tenet, duriter objurgandus est cum hac additione: Ia saadane folck pleyer oc saadane gierninger at vederfaris, gud tilstede det icke ellers.

Ad presentes.

Her maa i høre huad folck vi haffuer at handle med (recitato symbolo) sic inferat ad mulierem præcipue. Riere qvinde lille haffde i selff død aff sorig, eller eder omkommit med eders barn, och dieffuelen haffde holt eder hoet det for, at i var fordømt, for saadan gierning, effter de ord: Maledictus etc., ville i da følge hannom hen och falde i mishaab. Heic respondet negans qværatum ratio; an possit respondere aliquid certi de deo p. f. s. s. de meritis filii; an avdiverit gratiam dei superabundare peccatum? An sciat filium dei passum esse? an possit nominare suum salvatorem Iesum. Nam hic in veritate deprehenduntur || tales maxime mulieres qvæ ignorant prorsus, an pater sit passus, an filius; et nihil fciunt in cavsâ 405 salutis etc. Qvapropter graviter objurgandæ; deinde confirmandæ, his et similibus sententiis. Ez. 33. Mat. I I. Joh. 3.

Quintus actus de absolutione.

Confirmata in fide recitet orationem dominicam, et roget omnes præsentés ut in genua procumbant, suaque oratione juvent. Qvod postquam factum est sedeat absolvenda, super genua, expectans absolutionem. Heic dicat præpositus in consolationem: ubi duo avt tres etc. Qvicquid petieritis patrem in nomine meo etc.

Qværat iterum: 1. An ægre ferat neglegentiam. 2. An credat in Iesum Christum. 3. An promittat resipiscentiam. 4. An condonat aliis? Respondet. Et statim dicat (manu capiti imposita). Merck disse ord aff I. C. befaling.

Absolutionis forma.

Vor herre Iesus Christus formedelst || sin haarde død och pine och rosens blod som hand vdgaff paa kaarsens galie for alle syndere affløse och afftoe dig aff denne forsømmelse och alle dine synder. Heic manum manu mulieris porrigit, postea egrediendo: Och ieg aff den bestilling ieg haffuer aff gud allermectigste paa mit embedis vegne thilsiger dig alle dine synders forladelse in nomine patris et filii et

spiritus sancti. Amen.

Heic interrogat mulierem an sentiat consolationem in corde suo? Si, bene. Sin minus, adhuc ulterius verbo dei consolari debet etc. Mox porrigat marito manum, et suæ negligentiae culpam deprecetur etc. Et præpositus injungat ne exprobret uxori factum umquam.

Deinde uterque pastori tradat manum, et mulieribus præsentibus, ac scandalum deprecetur etc. Concludet præpositus in hunc modum: qvod diedominica seqvante, nomine mulieris vel utriusque deprecetur culpa apud populum. Et imponatur statim mulieri mulcta in pavperos in porochia ubi habitant; pro illorum possibilitate. Et sic demittat eos in pace.

406

TEXTRETTELSER OG VARIANTER TIL EXPEDITIONES PRO PASTORIBUS.

A = Vexiøhdskr.; **B** = E Don. Var. 15, 4to; **C** = Thott 1479, 4to, Fragm.; **D** = Thott 99 b, 8vo; **E** = Thott 100, 8vo; **F** = Ny kgl. Saml. 106 b, 4to; **G** = Rostgaard 21, 4to; **H** = Ny kgl. SamL 1171, 4to.

Textrettelser:

I.

S. 376, L. 31. *fortryde* mgl. i Orig. (**A**), men findes i **B, E, H**.

S. 377, L. 8. *et in cælis*, Orig. *in cætis*.

S. 377, L. 9. *Tette er*, Orig. *Tetter er*.

S. 378, L. 22. *sighe frem synden*, Orig. *sighe frem*; rettet efter **C, E, H**.

S. 378, L. 30. *hans*, Orig. *hand*.

S. 378, L. 32. *dernest*, Orig. *de nest*.

S. 378, L. 34. *4m*, Orig. *4m quartum*.

S. 379, L. 1. *broder*, Orig. *brøder*.

S. 379, L. 1. *ieuffnchristien*, Orig. *ienffnchristien*.

S. 379, L. 7. *sandhed/*, Orig. *sandhed*.

S. 379, L. 13. *tiere* mgl. i Orig.; rettet efter **H**; **C**: *mere*.

S. 379, L. 23. *sønder*. *Der som*, Orig. *søn- der som*.

S. 380, L. 3. *fader*, overstreget i Orig.

S. 380, L. 4. *degh thett*, Orig. *bis*.

S. 380, L. 10. *Gud beuare - Christum*; denne Sætning staar i Orig. efter "fornicatoribus" L. 13; rettet efter **H**, i Overensst. med **B, C, E**.

Følgende Randnoter findes i Orig.:

S. 377, L. 15 *secundo*, L. 22 *tertio*, L. 24 *humiliafio*, L. 30 *deprecatio scandalj*.

S. 378, L. 1 *oratio contra scandalum*, L. 5 *quarto*, L. 6 *modus absoluendj*, L. 15 *vbi sunt duo vel tres congregatj in nomine etc. gaudium est angelis etc.*

S. 378, L. 21 *cognitio 10 preceptorum*, L. 22 *confessio publica*, L. 27 *timor*, L. 28 *inuocatio*, L. 30 *auditus*, L. 32 *scandalum ecclesiae*.

407

S. 379, L. 2 *vltio sanguinis*, L. 4 *poena peccatj*, L. 7 *contritio peccatj*, *anger*, L. 15 *signa pænitentiae*, L. 24 *oratto*, L. 25 *pro hac remissione peccatorum orat omnis sanctus in tempore oportuno*. Ordet *sanctus*, der er paafaldende i et protestantisk Skrift, maa vel opfattes som Lapsus. Det er udeladt i H, hvor Sætningen ellers findes.

S. 380, L. 1 *manu capitj eius posita*, L. 4 *data illj manu*, sst. *iustificatio*.

II.

S. 382, L. 24. *de stenckte*, Orig. *och stenckte*, rettet efter **C, E, F**.

S. 382, L. 27. *søghe*, Orig. *soghe*.

S. 383, L. 17. *hans*, Orig. *hand*.

S. 383, L. 27. *op*, Orig. *och*; rettet efter **B, E, F**.

S. 383, L. 27. *ørne*, Orig. og **F**: *orne*.

S. 384, L. 7. *thennom*, mgl. i Orig.; rettet efter **B, E, F**.

S. 384, L. 8. *de maa*, Orig. *daa maa*; rettet efter **E, F**.

S. 384, L. 10. *som*, Orig. *dog*; rettet efter **B, F**.

S.385, L. 6. *neruerrelse*, Orig. *neuerrelse*.

S.386, L. 15. *dieffuelind/*, Orig. */ dieffuelind*.

S.387, L. 18. *mand*, mgl. i Orig.; rettet efter **B, F; E**: *hand*.

S.389, L. 26. *engles*, Orig. *engleledis* [?]; rettet i Overensst. med de andre Hdskrr.

S. 390, L. 10. *1547*, i Orig. senere rettet til *1551* eller maaske snarere *1557* (Afskriftaaret).

Een Randnote findes: S. 283, L. 13. *Mat. 17*.

III.

S. 392, L. 8-9. *rett uishedtt*, Orig. *rettuishedtt*; rettet efter **D**.

S. 393, L. 20. *salighed*, Orig. *salighedz*; rettet efter **D**.

S. 394, L. 2. *skyldt*, Orig. *skydt*.

S. 395, L. L *broder*, Orig. *brøder*, jfr. Rettelse til S. 379, L. 1.

S. 395, L. 32. *ffore*, Orig. *ffore ffor*.

S. 396, L. 36. *mett alle*, Orig. *alle*; rettet efter **D**.

Ingen Randnoter findes.

IV.

S. 403, L. 17. *det er*, Orig. *det*; rettet efter **E**.

S. 404, L. 4. *obortis*, Orig. *abortis*.

Til S. 400, L. 25 findes følgende Randnote (med andet Blæk): *Locus ergo est domus præpositi*.

408

Varianter.1

I.

Side 376.

L. 1. *mandrabere skulle*] **A, H**; *manddrabere (som ere in ipso facto excommunicati) skulle* **B**; Hdskr. **C** er defekt til S. 376, L. 27 (nærv. Udg.). I Hdskr. **E** lyder hele Overskriften *Modus absolvendi homicidas*.

L. 3. *hellighe*] **A**; *christne* **B, H**; mgl. i **C, E**.

L. 6. *mett magistratu et cum cognatione etc. juxta ordinationem*] **A**; *cum magistratu och sagvollerne, juxta ordinationem* **B**; *med øffrighed, sagvolderen och förældrene* **E**; *med magistratu og parentibus occisi juxta ordinationem* **H**; mgl. i **C**.

L. 9. *then - skadhe*] **A, H**; *den død's slect* **B**; *dem som hand gandske skade giortt haffuer* **E**.

L. 14. *mett mindre end*] **A**; *med mindre skell end* **B**; *med mindre* **E, H**.

L. 14. *metth sin brodher*] **A, E, H**; *med dem de haffuer brut imod* **B**.

L. 15. *mand-andre*] **A, E, H**; *reconciliatipnis qvatuor gradus possunt enumerari* **B**.

L. 16. *wdedisk menniske*] **A**; *missdedere* **E**; *udlediske* [!] **H**; mgl. i **B**.

L. 18. *skadhenn*] **A**; *skade* **B, E, H**.

L 19-20. *att volde*] **A, E, H**; *i volde* **B**.

L. 24. *som - ffortørnet*] **A, E, H**; *qvem offendit* **B**.

L. 26. *Te tho fførste fforligelsser kand ske fformedels godhe menniskers bøn oc handel*] **A**; *de thuenne første kunde skee formedelst gode menniskers forbøn* **B**; *de første forligelser kunde skee for gode*

menniskers bøn og handel **H**; den første forligelse skall skee ved christne menniskis bøn, den anden ved deris egen bekiendelse **E**.

L. 28. alemste] **A, C**; alenne **B, E, H**.

L. 29. bedringh] **A, C, E, H**; boed och bedring **B**.

L. 30. tyll att komme] **A**; bekomme **B, C, E, H**.

L. 32. brodher - selff] **A**; neste, herskab, christne kircke och gud selff **B**; broder och sit herskab, ja mod gud selfff **C, E**; næste, sit herskab og mod gud sielf **H**.

L. 32. fly saa] **A**; saa fly **B, C, H**; henfly **E**.

*
- 409

Side 377.

L. 1. naadhe och barmhiartiighedtt] **A, C, E, H**; naade **B**.

L. 2. sine sønders] **A, C, E**; syndernis **B, H**.

L. 4. absolutionem] **A, C**; poenitentiam **B**; absolutionem och poenitentiam **E**; confessionem **H**.

L. 16. beuislitt] **A, B, C**; beviisning **H**; vitterligt **E**.

L. 17. herskabitt] **A, B, H**; herritzfogeden **E**; hendis fòrdre C, jfr. Kaikars Ordb. I, 604 b.

L. 23. følger] Her begynder et nyt Afsnit i **B** med Overskr. *Ceremoniæ et absolutionis forma*.

L. 24. tyllforne] **A, B, H**. I **C** og **E** begynder her et nyt Afsnit med Overskrift: *Humiliatio*; jfr. Randnoten i **A**, foran S. 406.

L. 24. att nar predickienn begyndis] **A, C, E, H**; at naar Evangelii thext er forklaret och mand begynder at gjøre bøn for geistlig och verslige statter, saaledes oprindelig i **B**, senere med andet Blæk rettet til: at naar Euangelii thext begyndis.

L. 27. kneæ] **A, B, C, E**; bare knæ **H**.

L. 28. och - wdhe] **A, C, H**; och naar prædicken er endt da skall sognepræsten giffue tilkiende, at saadan en syndere er thilstede och skall affløsis **B**; och naar den er [til] ende **E**.

L. 29. cum exemplo Cain] **A**; cum exemplo Cain et aliorum, ut avditores detrahantur ab illo peccato **B**; cum suis exemplis **C**; cum exemplis **E**; cum exemplo Cain Gen. 4 de Lamech **H**.

L. 30. fforbedhe] **A, B, C, H**; bede **E**.

Side 378.

L. 2. folckett att the bedhe] **A, C, E**; folckene thill bøn **B, H**.

L. 3. skendzell] **A, B, C**; skræckelig gierning **E**; scandalum **H**.

L. 3. findis] **A, C, E, H**; skall skee **B**.

L. 6-25 er temmelig forvansket i **B**.

L. 7. tyll segh] **A, B, C, H**; thill sin **E**.

L. 8 og flg. har Overskriften *prima pars poenitentiae* i **C, E**; i **B**: *verba ministri ad homicidam*.

L. 15. thenne bekiendelse] **A**; denne din bekiendelse (*ubi duo vel tres*) **B, H**, jfr. Randnoten i **A**, foran S. 406; *din bekiendelse* **C, E**.

L. 16. bedre segh] **A, C, E**; gjør poenitentiam L. 15 **B**; bedre sig Luc. 15 **H**.

L. 23. Efter "staer" er tilføjet i **B**: *Quod si vero avt scortator avt incæstuosus fuerit potest simpliciter cum lacrymis fateri se reum*.

L. 23-25. **B**: *Hoc facto breviter lex est prædicanda in hunc modum*.

Side 378 (fortsat).

L. 26. att - fførst] **A, C, E, H**; huor storlig du her vdi haffuer **B**.

L. 29-31. epter - wgudeligh] **A, C, E, H**; Heic conseqventer per totum decalogum procedendum; och allermest exagerere det bud hand haffuer offuertraait, hoc modo: Bekiender du, att du vell haffuer fortient den evig død i helffuede, dersom gud ville handle med dig effter dine synder? Ja. **B**.

L. 33. din aandelighe moder] **A, B** (men her senere tilføjet), **C, E**; den aandelig brud **H**.

Side 379.

L. 1. thin broder och ieuffnchristien] **A, C, E, H**; neste **B**.

L. 2-3, øffuer thitt hoffuidtt vt Abel] **A**; heffn offuer dit hoffuit **C**; heffn och straff offuer dig **E**; ofver dig: O, nu bliver du forbandet ofven paa iorden som oplod sin mund og annamede din broders blod af dine hænder **H**. I **B** findes følgende, svarende til Udg. L. 3-8 (vt - hannem): att du skalt vere forbandit offuen paa iorden som opslugit din nestis blod? **R**. Ja. *Hic potest animadverti, duriusne an lenius sit agendum.*

L. 3. kiender thu] **A**; bekiender **C, E, H**

L. 9. ffortryder thu] **A, C, H**; angrer du **B**; fortryder dig **E**.

L. 11-13. Item - falde] **A, C, H**; Itim att du vocter dig, att du aldrig saaledis falder och forseer dig **B**. Forkortet i **E**.

L. 14. fornemmer] **A, C, H**; formercker **B**. Sætn. mgl. i **E**.

L. 14. angher] **A, B**; angist [!] **C**; mening **H**; mgl. i **E**.

L. 17. diube promissiones] **A, H**; thrøstelige promissiones **B**; promissiones **C**; mgl. i **E**.

L. 19. och hannom spør ssaa tyll om] **A**; och spørre hannom thill om **B**; adspørge hannem saa om **C**; spør och om **E**; oc spør hannem saa ad **H**.

L. 20. tro] **A, C, E, H**; loffue och lijd **B**.

L. 22. ighen løst] **A, C, E, H**; forløst **B**.

L. 23. thett gaaer theg tyll hiartiiddt] **A, C, E**; det faller dig thill hiertit **B, H**.

L. 25. sogneprestenn och folkett] **A**; presten och folckene **C**; almuen och presten **E**; præsten och almuen **B**; sognepræsten **H**.

L. 27-28. Ffor - verbis] **A** (og omtrentlig) **C, E, H**; Heic legatur collecta a ministro in nostro manuali tradita. Siden affløser hand hannom med disse ord **B**.

411

Side 379 (fortsat).

L. 29. aff hiartett och mett mund] **A, C, E**; med hierte och mund **B**; af dit hierte og mund **H**.

L. 30. fforfrydelsse] **A, C**; ruelse **B, E**; ruelse og fortrydelse **H**.

L. 32. salighed] **A, B, C, E**; saligørere **H**.

L. 34. Efter "gjerne" er tilføjet *manu capiti imposita* **B**; *manu capiti composita* **H**; *postea manum capiti imponit, his verbis* **C, E**. Jfr. Randnoten i **A**, foran S. 407.

Side 380.

L. 1. hellighe] **A, C, H**; haarde **B**; mgl. i **E**.

L. 2. och thenne met] **A**; och dette dit mord och slag **C**; och din manddrab **E, H**; denne din groffue manddrab **B**.

L. 3. Efter "gud fader" er i **H** tilføjet: *data illi manu*. Jfr. Randnoten i **A**, foran S. 407.

L. 3-4. tylsigher - helligaandz] **A, C, E, H**; siger dig qvitylledigt och løss aff alle dine synder, och annammer dig paa gudtz vegne, i den hellige kirckis samfund, att vere en lem vdi Christo Jesu, och delactige

vdj alle himmelske gaffuer med oss. Gudtz søn regiere eders hierte och sind och bevare eder, at i icke falder vdj saadane eller andre syndere meere; men at i kunde leffue it roligt och stille leffnit vdj all gudelighed och ærlighed, gud thill cere, andre thill it gaat exempell och eder selff thill salighed, det giffue eder gud fader ved Jesum Christum. Amen. **B**.

L. 8-9. *gack bort - mere*] **A**; *gack bort vnder gutz naade, och synd icke mere* **C**; *gach derfor nu y fred, och synd icke mere* **E**; *gack i fred og synd icke mere* **H**; P. C. D. N. ("Per Christum Dominum nostrum" el. "[in] pace Chr. D. n.") *Vade* **B**.

II.

Side 382.

L. 1-2. *En - dem*] **A, C**; *En kort wndervisning om dennom* **B**; *Enn vnnderuissening hurledis der handelis mett dem* **F**. I **E** er hele Overskriften paa Lat.: *Modus agendi cum obsessis*.

L. 4-5. *doc. -1547*] **A**; *Doct. Petro Pall.* **B**; *Doct. Pet. Pallad. Anno 1541 1* **C**; *D. Petro Palladio* **E**; *Doct. P. P.* **F**.

L. 1. *gaaer om*] **A, B, F**; *omgaar* **C**.

L. 7. *skrydendis*] **A, C, F**; *brøllende* **B**; Skriftstedet mgl. i **E**

L. 11. *myn kierre wen*] **A, C, F**; *mine kiere venner* **B, E**.

L. 14. *troelmanere*] **A, B, E, F**; *troldkarll* **C**.

* 412

Side 382 (fortsat).

L. 14. *trolden*] **A, B, E, F**; *thraaldom* **C**.

L. 14. *den som*] **A, F**; *dennom* **B, C, E**.

L. 15. *iegh (end dog jeg)* **A, F**; *endog ieg* **B, E**; *ieg (icke fordi ieg)* **C**.

L. 16. *wuilligh*] **A, B, F**; *wuittig* **C**; *wtuctig* **E**.

L. 18. *myn samuittighedtt*] **A, C, E, F**; *mit embede och samvittighed* **B**.

L. 19. *ikun*] **A, E, F**; *icke vden* **B, C**.

L. 19. *gecke*] **A, C, F**; *gieckerj* **B, E**.

L. 20. *thismere*] **A, E, F**; *dis ydermere* **B**; *diss bedre* **C**.

L. 22. *falsk gudz dyrckelsse*] **A, C, E, F**; *falsk gudtz tieniste och affgudtzdyrckelse* **B**.

L. 22. *anden wgudelighed*] **A, C**; *anditt wgudelighed* **B**; *andre wgudetighed* **E, F**.

L. 23. *som - paffuedom*] **A, F**; *som vi seer lige nock i paffuedommit* **B**; *som wi haffue hørt nocksom i paffuedommit* **C**; *som vi haffuer seet tegn nock thill wdi pawedømmit* **E**.

L. 23-24. *hur - wand, oc*] **A1, F**; *hur dieffuelen vigede aff menniskene, oc2, naar mand stenckte vied vand paa hannom* **B**; *hurledis dieffuelen hand brendis i det de stenckte viit halt vand paa hannom, och* **C**; *hur dieffuelen kunde brøle y dett de stenckte kald vand paa hannem, och* **E**.

L. 25. *stoel och handline*] **A, B**; *staaell och liner* **C**; *staall och anden handell* **E**; *stoell och handele* **F**.

L. 26. *then wederstygheliige paffuemesse*] **A, E, F**; *den wgudelig paffuis messe* **B, C**.

L. 27. *søghe noghen op*] **A, B, E, F**; *opsøge nogen* **C**.

L. 28. *som thennom wilde tiene*] **A, C, E, F**; *som wille thienne dem* **B**.

L. 28. *nøedt*] **A, B, E, F**; *maade* **C**.

Side 383.

L. 1. *hand*] **A, C, E, F**; *de* **B**.

L. 2. *thett ord*] **A, B**; *de ord* **C, E, F**.

L. 5. *vd*] **A, C, F**; *udpaa* **B**; *ud (at vddriffue)* **E**.

L. 6. *vrangt*] **A, B, C, F**; *wrett* **E**.

L. 7-8. *paa thett att theris gierninger skulde icke*] **A, C, E, F**; *for deris gierninger var onde, paa det de icke skulle* **B**.

* *
-- 413

Side 383 (fortsat).

L. 8. *straffis*] **A, B, E, F**; *obenbaris och straffis* **C**.

L. 9. *mange gode prestmend*] **A, F**; *mange præstemend* **B**; *mangen sogneprest* **C**; *mange guode mend* **E**

L. 9-10, *en haanhed/ att de ycke*] **A, C, E**; *som icke* **B**; *endog att de icke* **F**.

L. 12-13. *huilket - anditt*] **A, C, E, F**; *huilcke vare vell nock att indfalle thill gud med troen, bøn och faste* **B**.

L. 13-15. *forvansket* i **B**.

L. 14. *seet*] **A, F**; *sæt* **C**; *sat* **E**.

L. 17. *hellighe och werdighe willj*] **A, B, F**; *hellige raad och villie* **C**; *hellige och beste villig* **E**. Her ender **C**.

L. 19. *nogen*] **A, E, F**; *folck* **B**.

L. 22. *och the erre*] **A**; *och ere* **B, E, F**.

L. 26. *maa*] **A, E, F**; *kand* **B**.

L. 26. *ja tør well*] **A, F**; *ja hand tør vell* **E**; *ja kand vell skee* **B**.

L. 27. *badhe*] **A, F**; *begge* **B, E**.

L. 28. *hans øgne*] **A, E, F**; *sin øyne* **B**.

L. 30. *en hell by*] **A, F**; *en halff by* **E**; Sætningen mgl. i **B**.

L. 32. *wij fulde indt*] **A, F**; *vi futte for hannom paa knæ* **B, E**.

Side 384.

L. 2. *regne thett*] **A, E, F**; *dett regne* **B**.

L. 2. *suoer*] **A, E, F**; *stor* **B**.

L. 2. *then fallende siughe*] **A, B, E**; *dend fallensoett* **F**.

L. 7. *ffarligt*] **A, E, F**; *forferdelig* **B**.

L. 11-S. 385, L. 2 mangler i **E**.

L. 13. *mundhoff*] **A, F**; *mundheld* **B**.

L. 14. *bander*] **A, F**; *bander, suerger* **B**.

L. 16. *the onde*] **A**; *de onde aander* **B**; *de ander* **F**.

L. 17. *wdtt aff øyen och næse*] **A, F**; *ud at røggen* **B**.

L. 19. *gudz heffn*] **A, F**; *gudtz straff* **B**.

L. 19. *sin næste*] **A, F**; (*sig eller*) *sin næste* **B**.

L. 21. *heder*] **A, F**; *kalder* **B**.

L. 21-22. *thett som ontt er.. dett som ontt er*] **A**; *det som gott er.. det gode et contra* **B**; *det wnde.. det same* **F**.

L. 23. *som hannom kalde paa*] **A, F**; *som hannom paakaller* **B**.

L. 24-25. *som hannom hæde paa*] **A, F**; mgl. i **B**.

L. 27. *vitas*] **A, F**; *vitis* **B**.

414

Side 385.

L. 1. *laa och welte segh*] **A, F**; *laa och huilt sig* [!] **B**. Fejlen skyldes vel, at den, der efter Diktat har nedskrevet "welte", fejlagtigt har stavet "huelte", hvad en senere mere kyndig Retskriver har opfattet som "huilt".

L. 5. *opkaste*] **A, F**; *opkast* **B, E**.

L. 8. *bortt ledtt*] **A**; *bortførdt* **B, E, F**.

L. 6-29 meget kortfattet i **B**. Skriftstederne er i det hele meget uensartet citerede, jfr. Variantnoten til S. 386, L. 1-17.

L. 34 *saa stoer jemmer*] **A, E, F**; *saa suar pine* **B**.

L. 35. *altingest*] **A, F**; *alting* **B, E**.

Side 386.

L. 1-17 meget kortfattet i **B**; mere udførligt i **E**. F. Ex. L. 10-12: *Lu. 22 Simon Simon see sathann haffuer begeritt etc. eo vsque da styrcke tyne brødre*] **A, F**; *Luc. Simon Simon. See sathan haffuer begieritt hand motte sicte dig, som mand sicter huæde, men jeg bad faderen for dig, att din tro skulle icke fattis etc.* **E**; Stedet mgl. helt i **B**.

L. 20. *hand-læsse*] **A, E, F**; *mand som da thilstede ere den læse* **B**.

L. 21-S. 387, L. 2. Skriftstederne overensstemmende i **A** og **F**, men meget kortfattede i **B** og temmelig vidtløftigt citeret i **E**.

Side 387.

L. 6-9. Judas Brev 9. afvigende citeret i **B**.

L. 12. *læde*] **A**; *wrene* **B, E, F**; "urene" bruges baade i Haandbogen og Ordinansen, se nærv. Udg. S. 103, L. 18 og S. 185, L. 20, jfr. S. 42.

L. 28. *knusit sønder*] **A, F**; *sønderknuset* **B, E**

L. 31. *skrydendis*] **A, F**; *brøllende* **E**; mgl. i **B**; jfr. Varianten til S. 382, L. 7.

L. 33. *wd gaaett*] **A, F**; *wdgangen* **E**; *dreffuen* **B**.

Side 388.

L. 6. *tylstedelsse*] **A, F**; *thilladelse* **B, E**.

L. 7. *øieblick*] **A, E, F**; *øyeblick førde oss ned thill helffuede* **B**.

L. 9. *guds willj*] **A, E**; *guds gode vilie* **B, F**.

L. 28. *den rette ffredførste*] **A, F**; *fredsens første* **B**; *den rette fredssens første* **E**.

415

Side 388 (fortsat).

L. 31. *taghe*] **A, E, F**; *grandgiffueligen tage* **B**.

L. 31. *wgudeligh handell*] **A, E, F**; *wgudelighed* **B**.

L. 32. *wdj pauedommitt*] **A**; *udj paffuedom* **B, F**; *y pawedømmit* **E**. Jfr. Varianter til S. 382, L. 23.

L. 33. *att driffue dieffuelskaff wd*] **A, F**; *att wddriffue dieffle* **B**; *att driffue dieffle ud* **E**.

L. 34. *medell*] **A, B**; *ord oc middell* **E**; *handel* **F**.

Side 389.

L. 1. *predickere*] **A, E, F**; *prædickantere* **B**.

L. 1. *forbødt*] **A, B, F**; *forbødt och attwaritt* **E**.

L. 2. *saadant*] **A, E, F**; *saadant som de icke self forstaa* **B**.

L. 20. *ware segh*] **A, E, F**; *tage sig vare* **B**.

L. 25. *sildigh*] **A**; *silde* **B, E, F**.

L. 26. *engleledis*] **A**; *englers (engles)* **B, E, F**; jfr. Textrettelsen foran S. 407.

L. 29. *foruare*] **A, B**; *bevare* **E**; *were* **F**.

L. 36. *dieffueliind*] **A, E, F**; *den gamble slange* **B**.

L. 36-S. 390, L. 4 forvansket i **B**.

Side 390.

L.5-11 mgl. i **B, E**; L.9-10 "y - 1547" mgl. i **F**.

L. 11. *Petrus Palladius*] **A**; *P.Palladius doctor est autor* **F**.

III.

Side 392.

L. 1. *En*] **A**; *En kort* **D**.

L. 12. *heller*] **A**; *eller* **D**.

Side 393.

L. 15. *oc suor*] **A**; *oc* **D**.

L. 22-23, *wor kierriste - ordinatz*] **A**; mgl. i **D**.

L. 29. *oc emoedtt*] **A**; *oc* **D**.

L. 35. *fiyttelighe*] **A**; *flitige* **D**.

Side 394.

L. 6-7. *och fforsendis*] **A**; mgl. i **D**.

L. 21. *den*] **A**; *thennom* **D**.

416

Side 395.

L. 6. *sildigh*] **A**; *silde* **D**.

L. 6. *medtt och moedganh*] **A**; *medgang oc modgang* **D**.

L. 6. *heller*] **A**; *etter* **D**.

L. 19. *huilken*] **A**; *huilcket* **D**.

L. 21. *rette arbeyde*] **A**; *arbede* **D**.

L. 30. *tiendtt*] **A**; *tynge* **D**.

L. 34. *werrit*] **A**; *varitt* **D**.

Side 396.

L. 10. *icke haffuer*] **A**; *haffuer icke* **D**.

L. 18. *villet lade*] **A**; *ladett* **D**.

L. 20. *attu*] **A**; *thu* **D**.

L. 23. *intidtt*] **A**; *oc intedtt* **D**.

L. 36. *mett alle*] **A**; *alle* **D**.

Side 397.

L. 1-2. *huess eller jordtt*] **A**; *huss eller gaar* **D**.

L. 5. *fforderffuingh*] **A**; *forderffuelse* **D**.

L. 6. *bekender*] **A**; *beklager* **D**.

L. 11. *behoff*] **A**; *i behoff* **D**.

L. 14. *wessenn*] **A**; *wisse* **D**.

L. 31. *kunde*] **A**; *kiende* **D**.

Side 398.

L. 3. *almindelighe*] **A**; *i almindelighed* **D**.

IV.

Hdskr. **E** er meget ufuldstændigt. Saaledes mangler S. 400, L. 3-7 (*hoc - leventur*), L. 8-10 (*ut- etc.*), o. m. m.

Side 400.

L. 5. *oppidis*] **B**; *oppidis et civitatibus* **G**.

L. 11-12. *De puero - sexus*] **B, G**; *De puero quot quot dies menses septimanas habuerit cujus sexus* **E**.

L. 13. *lectis*] **B**; *lecto* **E, G**.

L. 13. *qvieverit*] **B, G**; *quievit* **E**.

L. 14. *inquirendum*] **B, G**; *perconstandi* **E**.

L. 15. *sobriis*] **B, G**; *sobrijs an ebrijs* **E**.

L. 15. *extinctus*] **B**; *oppressus* **G, E**.

417

Side 400 (fortsat).

L. 20. *juniores*] **B**; *juniores sev juvenculæ* **G**.

L. 23-24. (*in ore-etc.*) **B**; *In ore duorum aut trium stat omne testimonium. Et ubi duo etc.* **G**.

L. 25-26. *convenientius - ebrietatem*] **B**; *convenientissimum, modo sit vel ante meridiem vel statim a meridie, ne quid mali forte post meridiem accidat propter alicujus ebrietatem* **G**.

L. 29. *pro se*] **B**; *ante se collocatos* **G**.

L. 33. *vel impietate*] Her slutter **G**.

Side 401.

L. 2. *Quod est tibi nomen*] **B**; *Hvad er eders naffn.* **E**.

L. 13. *visseligen - brøst*] **B**; *vist verre nogen bryst paaferde* **E**.

L. 14. *veritt*] **B**; *giffuitt* **E**.

L. 14. *en aarsag thill*] **B**; *aarsag* **E**.

L. 16. *anretter - retter*] **B**; *retter hand saadant op* **E**.

L. 18. *och - sacrament*] **B**; *naar vaar y sist y kirken och annammede Christi legem och dyrebar blod. (Ny Linie:) Ad pastorem.* **E**.

L. 19. 3 - *pastor*] **B**; *Hvad windissbyrd ved y att giffue dem Domine pastor?* **E**.

L.21-23. *End - absolvendos*] **B**; *End y deris naboer?* **E**.

L. 24. *forligelse*] **B**; *forligelse maall* **E**.

L. 24. *skienden*] **B**; *senden* **E**.

L. 25. *Efter thil haabe findes i* **E**: *Holder y icke drick eller andenn løss handell y eders hus?*

L. 25-S. 402, L. 4: *Beder- vere*] **B**; *Bede y afften och morgen och befaler gud eders børn och huss? Thi huo som dett icke gjør hand biuder dieffuelen thill giestt och forsager gud. Holder y huer andre med tro och loffue. Der maa verre nogen aarsage thill saadan skade. Derfor tencker eder om. Bedrer eder att dette icke skall gaa eder verre.* **E**.

Side 402.

L. 7. *ut*] **B**; *ut resipiscant et* **E**.

L. 8-9. *Tertius - poenitentiam*] **B**; *Actus 3. De lege est prædicandum* **E**.

L.21. *desperationis*] **B**; *deprecationis* **E**.

L. 27-28. *fideijussoribus - perdiscant*] **B**; *ut inprimis ea addiscant* **E**.

L. 32. *giffuer och skiencker*] **B**; *haffuer giffuit* **E**.

418

Side 403:

L. 13. *med vilie*] **B**; *med vilge och vred hu* **E**.

L. 16-17. *end hende biudis*] **B**; *end hun kand faa* **E**.

Hele Stykket S. 402, L. 29-S. 403, L. 17 er meget forkortet i **E**. Af det følgende mangler i **E** S. 403, L. 20 (*Lige*)-L. 23 (*liuss*) og L. 27 (*nisi*)-S. 404, L. I (*supra*).

Side 404:

L. 2. *qvinde lille* **B**; *syster* **E**.

L. 6, *som eder burde*] **B**; *som dett sig burde* **E**.

L. 11-12. *vill giffue*] **B**; *vnder* **E**.

L. 20. *gud-ellers*] **B**; *gud stedde ellers icke saadant thill* **E**.

L. 25. *eder hoet*] **B**; *eder* **E**.

Side 405:

L. 8-9. *vbi - etc.*] **B**; *Ita filia mea, dicit Christus ubi duo vel tres sunt in nomine etc.* **E**.

L. 23. *si, bene*] **B**; *sin affirmat, bene* **E**.

L. 25-32. *Et præpositus - possibilitate*] **B**; *Et interminabitur marito ne exprobret unquam uxori factum et concludat quod sequenti die Dominico mulctam det pauperibus in ea parochia pro eorum possibilitate summo cordis desiderio.* **E**.

NOTER TIL EXPEDITIONES PRO PASTORIBUS.

S. 376, L. 15 flg. Jfr. Ordinansen, foran S. 186, L. 29 flg.

S. 382, L. 10. Overskriften "Til Læseren" kunde synes at modbevise den Opfattelse, at Afhl. ikke var bestemt til Tryk. Men vistnok med Urette. Udtrykket, der var den almindelige Overskrift til slige indledende Bemærkninger, er faldet Palladius naturligt ogsaa her, hvor Skriftet var bestemt til at publiceres gennem Diktat og Afskrift, ikke gennem Tryk. Udelukket er det dog ikke, at Palladius oprindeligt har bestemt Afh. til at trykkes, men at han ikke har faaet Tid til at udarbejde den hertil. Der er jo en paafaldende Forskel paa de omhyggeligt gennemarbejdede *indledende* Stykker, de *følgende* løst sammenføjede Anvisninger og Bibelsteder, lige til *Slutningen*: "skrevet hastelige i København".

S. 382, L. 19. som *hand lader ffor* dvs. "hvem han indbilder"; jfr. "lade sig", Kalkars Ordb. II, 719 b. 419

S. 382, L. 25, *stoel och handline*. Til Præstens Messeklæder hørte i Middelalderen Stola og Haandlin, Et Vidnesbyrd om Protestantismens fuldstændige Sejren i Gudstjenesten er, at Betydningen af begge Ord er glemt allerede i Slutningen af 16. Aarh.: *Stol* forvandles til *Staal* (!), *Haandline* til *Liner* og *Handel* (!), se Variantapparat foran S. 412.

S. 383, L. 14, *seet "sat"* dvs. "sammensat, samlet",

S. 383, L. 24, *hues* bruges her og oftere som betingende Konjunktion. Saaledes i Hdskr. A fra 1557, nærv, Udg, S. 385, L. 31, S. 392, L. 22 o. fl. Den alm. Antagelse (f. Ex, Falk og Torp, Dansk-Norskens Syntax, S. 236), at "hvis" først i 17. Aarh. bruges som saadan, er altsaa urigtig.

S. 383, L. 30. *then fattighe Hans Skram wdj i Ffarendeløsse*, jfr. Visitatsbogen, Heibergs Udg, S. 176, hvor en udførlig Skildring gives af denne djævlebesatte.

S. 384, L. 27, *Vitas patrum*, sikkert en af de mange anonyme Bearbejdelser af det Hieronymus tillagte Værk "Vita sanctorum patrum". Paa d. kgl. Bibl. findes en saadan fra Aar 1500, hvis Titel er *Vitas patrum*. Jfr. Bruun, Aarsberetninger fra d. st. kgl. Bibl. IV, 164 og Chr. Pedersen, Danske Skrifter I, 389,

S. 403, L. 23, *med piger at thende liuss*. Sætningens Mening er uklar. Om overtroisk Lysetænding hos Spædbørn se Troeis-Lund, Dagligt Liv (illustr. Udg.) VIII, 65 og Feilbergs Ordb. II., 480.

S. 404, L. 2, Det kan mærkes, at Præsten her siger "I" til Absolvenden, mens han i Afhdl. om Manddrabere bruger "du". Dette skyldes formentlig ikke Forskel i Forf.'s Brug, men i Afskrivernes,

S. 404, L. 25. *eder hoet* "eders Hoved", Meningen uklar, Hdskr, **E** har kun *eder*.

TRYKFEJL I I. BIND.

S. 54, L. 1, (S. 76) læs: (S. 77).

S. 135, L. 13. hos Hans Vingaard *udgaar*.

S. 136, L. 8. Palladius' læs: Palladius.

S. 177, L. 27, *bedynde læs: begynde*.

S. 179, L. 23. *facramenterne læs: sacramenterne*.

S. 196, L. 3. *Naa læs: Naar*.

S. 204, L. 18, *welm aa læs: wel maa*.

420

TILFØJELSE TIL ENCHIRIDION.

I nærv. Udg. S. 37, L. 6 staar "at de Stykker af Enchiridion, som man ikke plejede at udgive særskilt, og som ikke fandtes som Tillæg i nogen af de tidligere danske Katekismer" rimeligvis "for første Gang" gengaves paa Dansk hos Palladius. Efter at dette var skrevet, har jeg til Brug for Udgivelsen af Pall.'s Fortale til Bedebogen 1544 fra Karen Brahes Bogsamling faaet til Benyttelse det eneste eksisterende Exemplar af Bedebogen 1531. Og som ovf. S. 306 omtalt, viser en Undersøgelse af dette Skrift, at allerede Forf. til Bedebogen har oversat Luthers Hustavle med Tilføjelse af adskillige Bibelsprog og enkelte Formaninger (saaledes et Stykke "Om Jomffruer"). En Sammenligning mellem denne Oversættelse i Bedebogen 1541 og Palladii Text i Enchiridion 1538, viser, at *Pall. har benyttet Bedebogen ordret*, men udeladt de ikke-lutherske Tilføjelser.

Som Exempel anfører jeg Stykket om Bisperne, Bedebogen BL V5v (jfr. Palladius' Text foran S. 94): "Een Biscop skall være vstraffelig oc allene een quinnes mand/ Waagen/ ædrw/ erlig/ sindig. Han skall gierne læne hwss. Han skall være bequem till att lære andre. Han skall icke dricke seg drucken. Han skall icke slaa oc træete. Han skall icke være girig till whørlig winding. Men han skall være mild oc retferdig/ oc kunde wel forestaa sitt eghet hwss. Oc haffue lydige børn med all erlighed. Om nogen kan icke forstande sitt eghet hwss/ huorledis skall han tha forstande oc besørge Guds meenhed? Han skall icke være then som nylige haffuer taget wid troen/ Paa thet han skall icke hoffmode seg/ oc falle y dieffuelens dom. Men han skall haffue eet got witnesbyrd aff them som ere..... han skall icke falle i dieffuelens snare. Till Titum y thett første capittel haffuer han oc screffuet ther om. Desligeste skulle kirckens tiænere være erlige/ icke twetungige/ icke dranckere/ icke girige/ Men skulle haffue troens lønlighed y een reen samwittighed. Oc man skall tilforn prøffue thennom/ oc lade thennom saa tiæne/ om the ere vstraffelige etc. 1. Timoth, 3."